GEANINA CRISTINA BUTNARIUC

Istoria Gramaticii Românești

II 377.114

BUCUREȘTI
2006

BIBL. CENTR. UNIV.
„M. EMINESCU" IAŞI
II 377. 114

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Geanina Cristina Butnariuc

426.998

ISTORIA GRAMATICII ROMÂNEŞTI

396579
B.C.U. IASI

ALE

Bucureşti
2006

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ISTORIA GRAMATICII ROMÂNEŞTI

Copyright © 2006 Geanina Cristina Butnariuc

Toate drepturile rezervate.

31 IUL 2006

Bucureşti 2006
ISBN 973-0-04321-3

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

"Precum corpul fără de suflet mort este, precum soarele fără de lumină nu luminează şi precum mâncarea nu e plăcută fără de sare, tot aşa e şi cetirea sau scrierea fără gramatică conducătoare".

Antim Ivireanul, *Precuvântare* la Meletie Smotriţki, *Gramatica slavonească*, Snagov, 1967, *apud* Siegfried Wolf, *Locul gramaticilor slavo-române și ruso-române în istoria gramaticii românești*, Bucureşti, 1994

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

„*Biruit-au gândul...*”

Ca şi în alte domenii ale ştiinţei, sintezele, cu amploarea informaţiei, cu grandoarea construcţiei, cu vastitatea materialului stocat şi examinat, dar mai ales cu performanţa valorică şi însemnătatea cardinală a aportului la conturarea şi definirea fizionomiei etnice şi spiritualităţii unei naţiuni, sunt de o însemnătate, necesitate şi utilitate inestimabile pentru identificarea şi determinarea personalităţii unui popor, pentru inserarea contribuţiei sale în tezaurul civilizaţiei universale. O asemenea menire, semnificaţie şi finalitate, prin belşugul faptelor, erudiţia, realismul şi persuasivitatea comentariilor, are şi lucrarea de faţă.

Dacă celelalte domenii ale peocupărilor filologice şi lingvistice dispun de abordări diacronice de anvergură, de cercetări şi lucrări de sinteză, aşa cum sunt ortografia, lexicografia, stilistica, prin contribuţiile lui Romulus Ionaşcu, Ovid Densusianu, Flora Şuteu, Luiza şi Mircea Seche, Iorgu Iordan, Ion Coteanu, Boris Cazacu, Dimitrie Macrea, Ştefan Munteanu, Ileana Oancea, Victor V. Grecu etc., în schimb, ceea ce este cu atât mai păgubitor şi regretabil, un domeniu de primordială însemnătate, ilustrat de un număr impresionant de lucrări, nu s-a bucurat de atenţia cuvenită, rămânând ignorat încă şi aşteptându-şi atât de necesara şi binevenita sinteză.

În zarea urgenţei şi a valorii travaliului investigativ se înscrie şi cercetarea de faţă, hărăzită, prin virtuţile conceperii şi elaborării ei, să răspundă unui deziderat naţional. Iar standardele şi parametrii împlinirii ei o onorează cu prisosinţă. Pentru că, izbutire nu tocmai frecventă şi obişnuită în prestaţia unui proaspăt absolvent, este o lucrare cu totul aparte, care se individualizează prin valoarea aportului ei, realizată la exigenţele superiare ale cercetării ştiinţifice, corespunzător standardelor academice, cu raţionamente, opinii şi interpretări de mare profunzime şi veridicitate, cu un spirit critic de mare acuitate şi rafinament,

beneficiind de privilegiul unui limbaj elevat, decantând personalitatea autoarei.

Ce se revendică imperios a fi remarcat, de la început, ca un merit de seamă, alături de altele, al întreprinderii de față, este munca asiduă, vastă, desfășurată cu tenacitate și patos prin ani de informare bibliografică, de documentare minuțioasă, de consultări, în care s-a acumulat un material impresionant. Pentru cunoașterea, din sursele directe, cele mai autorizate, a preocupărilor prezente, a stadiului finalizării ediției actuale a gramaticii academice a limbii române, am stimulat și facilitat accesul la Biblioteca Academiei Române, la îndemnul și apelul nostru autoarea adulmecând și nutrindu-se din înțelepciunea, sensibilitatea și noblețea sufletească, înalt umană, a distinsei noastre colege, prof. univ. dr. Valeria Guțu Romalo, neîntrecută în demnitate, vrednicie și omenie românească și căreia îi împărțăşim cordială și nehotarnică gratitudine, coordonatoarea colectivului pentru elaborarea noii gramatici, cu scopul de a obține o informație exactă, o imagine fidelă, de ultimă oră, asupra detaliilor conceperii, structurării, elaborării și finalizării gramaticii academice.

Fiecare secvență, capitol sau secțiune a lucrării prezente, organizată într-o arhitectură logică riguroasă, realizează o examinare minuțioasă, după o sistematizare sugestivă, a bogăției materialului faptic, însoțită, ceea ce relevă un alt merit al cercetării, de poziția, opiniile și aprecierile pertinente și legitime ale autoarei, emanând personalitatea acesteia, realitate ce trebuie reținută, ceea ce face ca investigația să nu fie o succesiune aridă, impersonală de fapte, în glacialitatea unei inventarieri nerelevante, ci, dimpotrivă, o examinare dinamică, incitantă, de mare sugestivitate, convingere și capacitate instructivă.

În comentarea faptelor, autoarea supune unui auster examen critic lucrările, opiniile și aprecierile consacrate unor secvențe din evoluția gramaticii românești, revizuiește și rectifică feluritele aprecieri ori sentințe subiective, repudiază ori stigmatizează unele denaturări sau erori, reconstruiește, de pe pozițiile unei informări quasiexhaustive, ale unei decantări imparțiale, obiective, imaginea reală, adevărată a eforturilor,

iniţiativelor şi drumului de 225 de ani parcurs de acestea, în periplul amplu, nu lipsit de distorsiuni şi asperităţi, de elaborare a gramaticii româneşti.

Este o lucrare ce se recomandă prin ea însăşi. O operă ce s-a ivit din îngemănarea vocaţiei de cercetător cu obsesia decantării adevărului şi patosul creaţiei ştiinţifice, reprezentând o contribuţie de seamă, necesară şi utilă pentru istoria filologiei şi lingvisticii româneşti.

Iar reflecţia că această operă a fost, la origine, o strălucită teză de licenţă, pentru absolvirea apoteotică a studiilor universitare, îndeamnă la smerenie, la sporită cinstire şi speranţă...

Prof. univ. Dr. H. C.
Victor V. Grecu
Universitatea "Lucian Blaga" Sibiu
Cercetător ştiinţific principal I la
Institutul de Cercetări Socio-Umane Sibiu
al Academiei Române

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Introducere

Importanța limbii în existența unui popor a fost relevată în nenumărate rânduri de către cercetătorii români: „limba oricărui popor este oglinda civilizației lui (...), a specificului de simțire și de gândire (...), instrumentul cel mai delicat al expresiei lui originale" (afirma Pompiliu Constantinescu[1]), „limba este comoara noastră istorică cea mai de preț" (spunea D. Macrea[2]) sau „darul neprețuit cu care Dumnezeu l-a împodobit numai pe om" (Th. Capidan[3]). Și exemplele ar putea continua la infinit.

Dar... câți s-au întrebat ce ar fi fost limba noastră fără gramatică? Și, în general, ce ar fi însemnat limba oricărui popor fără disciplina care a modelat-o de la începuturi și o modelează în permanență, lucrând neîncetat, fără odihnă, precum un sculptor dedicat creației în efortul de a imprima materialului său o formă cât mai frumoasă, cât mai curată, cât mai expresivă. Mai mult decât atât, gramatica determină însăși existența limbii, nu doar corectitudinea și expresivitatea ei. Căci, fără a se supune regulilor gramaticale, limba nu ar mai fi unitară și nu ar permite comunicarea, înțelegerea între locuitorii unei comunități.

Iar existența gramaticii este meritul unor oameni de prim rang în cultura unui popor. Stadiul actual al gramaticii românești este rezultatul unui efort colectiv, de veacuri, al tuturor celor care, într-un mod mai mult sau mai puțin original, au abordat multiplele aspecte ale disciplinei. Ideile valoroase au fost transmise din generație în generație, de la o gramatică la alta, suferind, pe parcursul acestui traseu, diverse transformări, mai mult sau mai puțin viabile. Propunem, prin această lucrare, o călătorie pe traseul, adeseori sinuos, parcurs de gramatica românească de la

---

[1] Pompiliu Constantinescu, *O carte de știință românească*, în *Revista Fundațiilor Regale*, VII, 1940, nr. 9, p. 664.

[2] D. Macrea, *Opera lingvistică a lui Sextil Pușcariu*, în *Limba română*, V, 1956, nr. 6, p. 11.

[3] Th. Capidan, *Limbă și cultură*, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București, 1943, p. 363.

originile sale până în prezent, oprindu-ne să admirăm, pe alocuri, operele monumentale înscrise în acest traseu de mari dimensiuni.

Adăugăm câteva precizări necesare la început de drum:

Singurele studii din trecutul nostru cultural care tratează acest subiect (istoricul sau evoluția gramaticii românești) sunt: Romulus Ionaşcu, *Gramaticii români. Tractat istoric despre evoluțiunea studiului gramaticei limbei române de la 1757 până astăzi*, Iaşi, 1914; Iorgu Iordan, *Scurt istoric al principalelor lucrări de gramatică românească*, în *Limbă şi literatură*, II, 1956; Dimitrie Macrea, *Cuvântul înainte* la *Gramatica limbii române*, Editura Academiei, 1954 (ediția I) şi Dimitrie Macrea, *Gramatica limbii* române, în *Probleme ale structurii şi evoluției limbii române*, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1982.

Dintre acestea, doar primul studiu citat, al lui Romulus Ionaşcu, prezintă o anumită complexitate, ocupând dimensiunile unui întreg volum şi tratând aproape toate gramaticile româneşti apărute până la începutul secolului al XX-lea. Volumul prezintă însă, la ora actuală, mai mult un interes documentar, fiind perimat atât din punct de vedere al exprimării, cât şi al metodei abordate (de înregistrare/consemnare propriu-zisă a elementelor de conținut, uneori doar sub forma citatelor, fără aparatul tehnic comparativ necesar oricărei incursiuni în trecutul unei culturi). Celelalte studii, ale lui Iorgu Iordan şi Dimitrie Macrea, deşi mai actuale, prezintă dezavantajul spațiului redus ce le-a fost acordat, reprezentând: un articol, o prefață, respectiv un capitol dintr-o lucrare lingvistică.

Articolul lui Iorgu Iordan, publicat în 1956, în *Limbă şi literatură* (transformat ulterior într-un capitol al lucrării sale, *Limba română contemporană*, ediția a II-a, 1956), însumează nu mai mult de 34 de pagini şi tratează selectiv (după criteriul valoric) doar anumiți autori[4]. Este însă superior (prin raportare la Romulus Ionaşcu) aparatul tehnic de abordare şi prezentare a materialului.

---

[4] Aceaşi metodă am adoptat şi noi, supunând analizei operele considerate reprezentative pentru diverse perioade şi probleme gramaticale.

Studiile lui Dimitrie Macrea sunt şi mai reduse cantitativ, explicaţiile rezumându-se la câteva afirmaţii generale despre anumite lucrări gramaticale. În plus, *Cuvântul înainte* la ediţia princeps a *Gramaticii Academiei* este redactat în termeni nefavorabili, trecutul nostru gramatical fiind, pe nedrept, devalorizat[5].

În organizarea materialului lucrării de faţă ne-am ghidat însă după o altă lucrare: *Istoria lingvisticii româneşti* (coordonator Iorgu Iordan, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978), adaptând perioadele identificate acolo[6] la domeniul gramaticii ca disciplină lingvistică[7].

Am adoptat în cercetarea materialului şi redactarea lucrării **metoda comparativ-istorică**, folosind drept reper de bază *Gramatica Academiei* (ediţiile I -1954 şi II -1963), atât pentru lucrările publicate anterior acesteia, cât şi pentru cele publicate ulterior. Din această perspectivă, putem împărţi lucrarea de faţă în două părţi, prima tratând gramaticile româneşti publicate până la apariţia *Gramaticii Academiei*, iar a doua - pe cele publicate după apariţia acesteia[8]. Pe aceste considerente, am identificat c o r e c t i t u d i n e a sau i n c o r e c t i t u d i n e a gramaticilor din prima perioadă[9] şi t r a d i ţ i a sau m o d e r n i t a t e a gramaticilor din a doua perioadă[10].

---

[5] Am tratat această problemă în ultimul capitol din lucrarea noastră.

[6] Perioada I: 1780-1828, II: 1828-1870, III: 1870-1918, IV: 1918-1944, V: 1944-1970, VI: 1971-1975.

[7] Dintre cei trei autori citaţi anterior, doar primul (R. Ionaşcu) realizase şi o periodizare a gramaticii româneşti, identificând următoarele etape: I: 1757-1780, II: 1780-1854, III: 1854-1882, IV: după 1882.

[8] Nu am operat această clasificare în textul propriu-zis al lucrării, din motive de ordin formal: privind disproporţia ce s-ar crea între părţi.

[9] Am considerat, cu alte cuvinte, c o r e c t e aspectele neperimate/actuale şi i n c o r e c t e , pe cele care nu se mai regăsesc în *Gramatica Academiei.*

[10] Înscriindu-se în direcţia m o d e r n i t ă ţ i i lucrările care au completat, modificat şi de multe ori combătut diverse elemente de conţinut ale *Gramaticii Academiei* sau metoda de cercetare abordată de autorii ei. Aceste aspecte perimate (în raport cu noile direcţii conturate în lingvistică) şi combătute cu asiduitate (în ultimii 40 de ani) ale operei gramaticale fundamentale a unei naţiuni (*Gramatica Academiei*) vor fi însă recent înlăturate, prin meritul

Comparaţiile cu *Gramatica Academiei* sunt completate, în lucrarea noastră, de comparaţiile între diverse gramatici şi perioade ale istoriei gramaticii româneşti, primele realizate cu precădere în notele de subsol, celelalte în introducerile fiecărui capitol.

Am încercat şi sperăm că am reuşit într-o măsură destul de mare să respectăm **adevărul ştiinţific**, pentru a înlătura multele confuzii existente pe această temă[11]. Cauza acestor confuzii este, considerăm, lipsa unei **istorii actualizate şi comparativiste a gramaticii româneşti**, care să permită atribuirea corectă a elementelor de noutate diverşilor autori, demonstrându-le în felul acesta valoarea. Nu avem pretenţia de a fi realizat o operă exhaustivă în acest sens. Având în vedere bogata tradiţie gramaticală, acest lucru ar fi fost imposibil de realizat. De aceea ne-am mulţumit să prezentăm autorii reprezentativi pentru fiecare perioadă şi doar să-i înregistrăm pe ceilalţi.

Din aceeaşi dorinţă, a respectării adevărului ştiinţific, am demonstrat majoritatea afirmaţiilor şi aprecierilor prin citate din operele tratate, pe care le-am reprodus cu ortografia autorilor respectivi.

---

prezentului colectiv al Institutului Academic de Lingvistică (Sectorul de Gramatică) din Bucureşti, care a conceput o a III-a ediţie, revizuită, actualizată, a gramaticii academice a limbii române. Pentru informaţii privind acestă recentă ediţie, vezi ultimul capitol al lucrării noastre.

[11] Am găsit în studiile-recenzii ale diverselor gramatici multe erori ştiinţifice, în sensul atribuirii de merite nejustificate autorilor tratati, referitoare la elementele de noutate aduse în studiul gramaticii.

CAPITOLUL I

ÎNCEPUTURILE GRAMATICII ROMÂNEȘTI 1600-1780

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Primele î n c e r c ă r i de gramatică în limba română

Primele încercări de a stabili unele norme şi de a explica unele noţiuni gramaticale în limba română datează din secolul al XVII-lea[12]. Ele sunt, în fond, nişte t r a d u c e r i din gramaticile altor limbi (slavonă, latină sau greacă), adaptate într-o măsură mai mică sau mai mare la sistemul limbii noastre. Nu sunt deci scrieri originale, tocmai de aceea le-am numit î n c e r c ă r i de gramatică românească.

Principalul izvor al acestor traduceri a fost gramatica slavonă a lui Meletie Smotriţki, apărută în 1619 la Vilna şi retipărită în mai multe ediţii, chiar şi la noi: în 1655, la Târgovişte (sub îngrijirea ieromonahului Ştefan din Loveč); în 1697, la Snagov (sub îngrijirea lui Antim Ivireanul); în 1755, la Râmnic (la cererea mitropolitului de Karlovaţ, Pavel Nenadovici). "Prezenţa în ţara noastră, la relativ scurt timp de la apariţia ei, a celei mai valoroase lucrări gramaticale slave din secolul al XVII-lea, constituie un act de cultură de o deosebită rezonanţă, o mărturie a orizontului larg al celor mai de seamă reprezentanţi ai umanismului românesc, care au intrat în posesia acestei lucrări", consideră Siegfried Wolf[13].

Cea mai veche încercare de gramatică românească cunoscută până în prezent este manualul învăţătorului Staicu de la *Şcoala de slavonie* din Târgovişte, şcoală înfiinţată în timpul domniei lui Matei Basarab.

---

[12] Destul de târziu, comparativ cu situaţia pe p l a n m o n d i a l: prima lucrare înregistrată de istoria gramaticii universale este gramatica i n d i a n ă a lui Panini, datată din secolul al IV-lea î.e.n. Tot din antichitate datează şi începututile gramaticii g r e c e ş t i (prin observaţiile lui Democrit, Platon, Aristotel, din secolele V-IV î.e.n., urmate de lucrările lui Aristarh şi Dionysios Thrax, din secolele II-I î.e.n.) şi l a t i n e ş t i (prin M. Terentius Varro în secolul I e.n , Aelius Donatus în secolul IV e n. şi Priscianus în secolele V-VI).

[13] Siegfried Wolf, *Locul gramaticilor slavo-române şi ruso-române în istoria gândirii gramaticale româneşti* (teză de doctorat), Universitatea Bucureşti, 1994, p. 19-20.

Constatând dificultăţile elevilor români la învăţarea limbii slave, Staicu a încercat să le-o explice în limba lor, elaborând un scurt text de gramatică slavo-română, unde a prezentat în paralel (în limba slavă şi limba română) problemele de gramatică. Autorul a făcut mai mult decât să t r a d u c ă gramatica slavonă a lui Meletie Smotriţki, el a încercat să o a d a p t e z e la sistemul limbii noastre, selectând din conţinutul gramaticii slavone acele aspecte comune cu româna, ignorând pe cât posibil particularităţile specifice limbii slave, înlocuind chiar unele exemple ce nu se potriveau limbii române cu altele adecvate în acest sens[14]. Însuşi titlul lucrării, *Tâlcuirea sau arătarea gramaticii slavoneşti*, este sugestiv în acest sens, reflectând modificările traducătorului.

Manualul lui Staicu nu poate fi considerat prima gramatică românească, pentru că autorul nu a urmărit să explice sistemul gramatical al limbii române, ci, prin intermediul limbii materne, să explice sistemul gramatical al unei limbi străine (slavona), din necesităţi didactice, nu lingvistice. Textul poate fi considerat cel mult o gramatică bilingvă: *gramatica pe slovenie şi pe românie*, cum se exprima autorul însuşi.

Chiar dacă nu este o lucrare originală, aceasta prezintă o importanţă deosebită pentru istoria gramaticii româneşti, întrucât conţine prima terminologie gramaticală românească[15].

Manualul lui Staicu se păstrează astăzi la Biblioteca Academiei Române, sub cota 312. Manuscrisul este nesemnat şi nedatat. Meritul de a fi identificat autorul acestui manuscris îi revine lui Diomid Strungaru[16]. În ceea ce priveşte anul redactării,

---

[14] Vezi Siegfried Wolf, *op. cit.*, capitolul *Gramatica lui Smotriţki şi primul text gramatical elaborat în ţara noastră*, p. 38-44.

[15] Pe care o regăsim, în parte, şi în prima gramatică a limbii române, *Gramatica rumânească* a lui Dimitrie Eustatievici. Nu ştim dacă acesta din urmă a consultat manualul lui Staicu, dar e cert faptul că cei doi au folosit o sursă comună: gramatica slavonă a lui Meletie Smotriţki.

[16] Vezi Diomid Strungaru, *Gramatica lui Smotriţki şi prima gramatică românească*, în *Romanoslavica*, IV, 1960, p. 297-300. Tocmai de aceea în *Catalogul manuscriptelor româneşti* întocmit de Ion Bianu în 1907, manuscrisul cu numărul 312 este înregistrat ca anonim.

acesta nu a fost identificat cu precizie: Hasdeu, cel care a semnalat pentru prima oară existența lucrării, menționează anul 1620[17]; Ioan Bogdan identifică un alt an, 1640[18]; Grigore Crețu, analizând filigranele manuscrisului, îl datează din perioada 1660-1670[19], opinie împărtășită și de Diomid Strungaru, cel care a elaborat și primul studiu consistent despre această operă[20].

Manuscrisul 312 din Biblioteca Academiei Române cuprinde, alături de gramatica slavo-română a lui Staicu, și un *Lexicon slavo-român*, scris de același autor, "o importantă lucrare a lexicografiei românești din acea epocă"[21]. Cele două lucrări, lexiconul și gramatica, alcătuiesc *Codicele Sturdza*.

Gramatica începe cu o prefață, în care autorul precizează scopul lucrării sale ("să fiu plecaților ai miei ucenici întru mare adâncime a preaînțelepciunii, ce fără de tâlcuire neînțeleasă iaste. Pre aceasta a o tâlcui am gândit"[22]) și rostul gramaticii în general, acela de îndreptar al vorbirii și scrierii ("Gramatica adecă nimic altă nu iaste numai după scripturilor învățătură direapte răspunsuri"[23]).

Tot în prefață, Staicu enumeră părțile gramaticii: *ortografiia, etimologhiia* (morfologia, în terminologia actuală), *sintaxis* și *prosodiia*. Însă în cuprinsul lucrării, sunt definite și prezentate doar primele două, ortografia și morfologia, fapt datorat probabil scopului pur practic al manualului. Părțile de vorbire notate de Staicu, după modelul slavon, sunt: *numele* (incluzând substantivul, adjectivul și numeralul), *locul numelui* (pronumele),

---

[17] B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, vol. I, București, 1878, p. 261.

[18] Ioan Bogdan, *Un lexicon slavo-român din secolul XVIII*, în *Convorbiri literare*, XXV, 1891, p. 203.

[19] Grigore Crețu, *Studiu introductiv* la Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-românesc și tâlcuirea numelor din 1649*, București, 1900, p. 28.

[20] Diomid Strungaru, *Staicu grămăticul. Contribuții la istoria scrisului românesc din secolul al XVII-lea*. Rezumatul tezei de doctorat, București, T.U.B., 1973.

[21] *** *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, Editura Academiei R. S. R., 1979, p. 804.

[22] *Apud* Siegfried Wolf, *op. cit.*, p. 40.

[23] *Loc. cit.*

graiul (verbul), *părtăşiia* (participiul, considerat parte de vorbire de sine stătătoare), *zicerea* (adverbul), *punerea înainte* (prepoziţia), *legătura* (conjuncţia) şi *pre mijloc aruncarea* (interjecţia)[24]. Substantivului îi sunt identificate şapte genuri (*bărbătesc*, *mueresc*, *de mijloc*, *den preună*, *peste tot a toate*, *nepriceput*, *pre de îpreună*) şi şase cazuri (*numitor*, *născător*, *răpuitor*, *chiemător*, *făcător*, *spuitor*). Pronumele, în număr de 18, sunt împărţite în cinci clase: *arătător* (*eu*, *tu*, *el*, *acela*, *singuri*), *înălţător* (*acest*, *singur*), *întorcător* (*dentăi*), *întrebător* (*cum*, *care*, *cine*) şi *agonisitor* (*al voastre*, *al lor*). Modurile verbale sunt în număr de şase (*arătătoriu*, *poruncitoriu*, *rugătoriu*, *împreunător*, *supt făcător*, *nehotărît*), iar timpurile verbale - două (*cea de acum* şi *trecător*)[25].

O analiză mai amănunţită a lucrării nu ni se pare necesară pentru istoria gramaticii româneşti, având în vedere că nu este o operă originală românească, ci o copie a unui model slavon[26].

Mai precizăm un aspect interesant în legătură cu forma acestei gramatici, aspect observat de Siegfried Wolf în opera citată, şi anume că, în prefaţă, textul românesc se află pe foaia din stânga, iar cel slavon pe cea din dreapta. Dar, "dându-şi seama, în timpul lucrului, că această aranjare nu corespunde intenţiilor sale, de a explica regulile slavone prin limba română, Staicu inversează, imediat după prefaţă, poziţiile: slavona în stânga, româna în dreapta", explică autorul menţionat[27].

Au existat şi alte încercări de gramatică românească în secolul al XVII-lea, de o valoare mai modestă însă, reprezentând de asemenea traduceri fragmentare din gramatica lui Meletie Smotriţki sau din alte gramatici străine, unele realizate chiar pe paginile gramaticilor originale, în exemplarele care au circulat la

---

[24] Aceleaşi părţi de vorbire pe care le vom întâlni şi în gramatica lui D. Eustatievici, într-o terminologie asemănătoare.

[25] Unele dintre aceste pronume şi moduri verbale se regăsesc şi în prima gramatică românească (a lui D. Eustatievici).

[26] Pentru mai multe informaţii vezi Diomid Strungaru, *Staicu grămăticul. Contribuţii la istoria scrisului românesc din secolul al XVII-lea* şi Siegfried Wolf, *op. cit.*

[27] Siegfried Wolf, *op.cit.*, p. 41.

B.C.U. "M. EMINESCU" IAŞI

noi în țară. Nagy Bela menționează o astfel de consemnare, pe pagina 18 a unei gramatici slavone a lui M. Smotrițki (din ediția 1697), consemnare anonimă reprezentând traducerea în română a denumirilor celor nouă tipuri de adjective identificate de M. Smotrițki[28].

Pe lângă aceste traduceri, mai mult sau mai puțin adaptate, în categoria primelor încercări de gramatică în limba română ar putea fi inclusă și lucrarea lui D. Cantemir, *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae* (finalizată în 1716), prin paginile dedicate unor probleme de gramatică românească.

Dimitrie Cantemir a descoperit, printre altele, importanța articolului în limba română[29]. Explicațiile de gramatică ale autorului nu au avut însă nici o influență asupra primelor gramatici românești, întrucât lucrarea, deși finalizată în 1716, a fost tipărită abia în 1825.

Chiar dacă observațiile lui D. Cantemir sunt originale, ele reprezintă tot o i n c e r c a r e de gramatică românească, prin caracterul izolat al acestora, în cuprinsul unei lucrări vaste, tratând și alte probleme (geografie, etnografie, politică etc.). Ele sunt, cel mult, p r i m e l e p a g i n i o r i g i n a l e d e g r a m a t i c ă r o m â n e a s c ă. Nagy Bela, observând justețea și valoarea explicațiilor de gramatică ale lui D. Cantemir, precizează că acesta ar fi putut elabora prima gramatică românească, dacă nu ar fi murit de timpuriu: "Dacă Dimitrie Cantemir – cel care a făcut observații interesante comparând româna cu italiana, latina și greaca, analizând variantele dialectale și alternanțele fonetice – nu ar fi murit de timpuriu, ar fi putut scrie prima gramatică românească"[30].

În concluzie, primul autor al unei gramatici românești originale și complete rămâne Dimitrie Eustatievici[31]. Până la el nu

---

[28] Nagy Bela, *Viața și activitatea lui D. Eustatievici*, Budapesta, Tankönyvkiado, 1987, cap. *Gramatici românești până la 1757*, p. 58.

[29] Această parte de vorbire a fost, în general, ignorată de primii gramaticieni români, cum se va observa din capitolul următor al lucrării noastre.

[30] Nagy Bela, *op. cit.*, p. 60.

[31] Gramatica sa, scrisă în 1757, este, cel puțin, prima gramatică românească completă păstrată până în prezent, căci Nagy Bela, citându-l pe istoricul I. Toth

au existat decât î n c e r c ă r i de gramatică românească, reprezentate de diferite **traduceri** din gramaticile altor limbi (cea mai valoroasă fiind traducerea lui Staicu, adaptată la sistemul limbii noastre) sau de **pagini izolate** din lucrări consacrate altor probleme (cum este *Descriptio Moldaviae* a lui D. Cantemir).

Zoltán, menționează un alt prim gramatician român, Grigore Maior, a cărui gramatică, scrisă în 1750, nu s-ar fi păstrat: "Aceasta este o mare pierdere pentru istoria gramaticii românești", apreciază Nagy Bela în *op. cit.*, p. 59.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

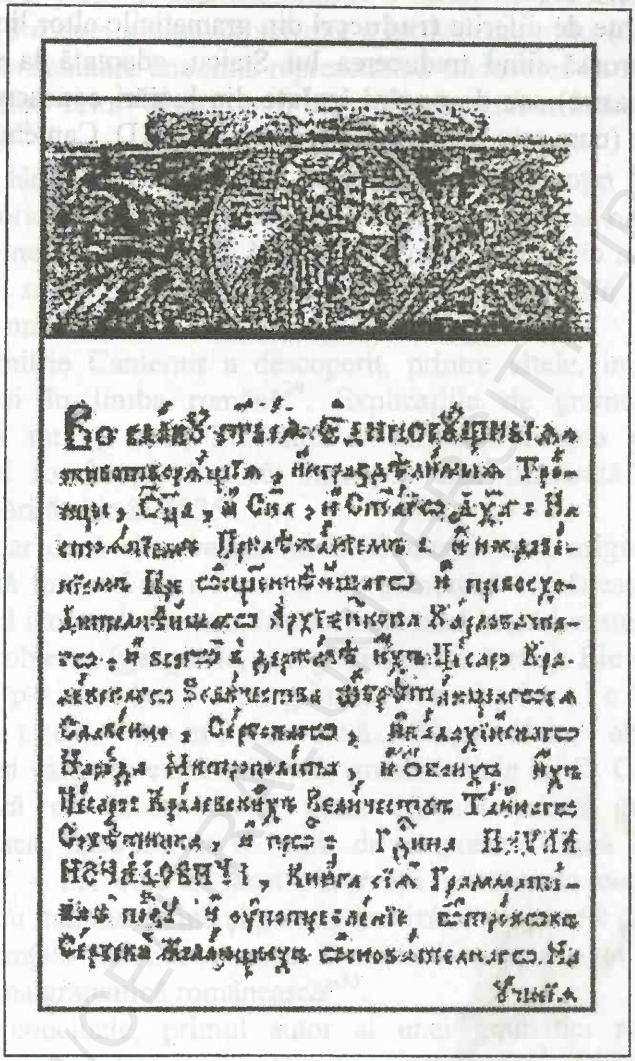

Anexa nr. 1:

Foaia de titlu a gramaticii slavone a lui Meletie Smotrițki, ediția apărută la Râmnic, în 1755 (reprodusă după N. A. Ursu, *Studiu introductiv* la Dim. Eustatievici, *Gramatica rumânească*, ediția 1969, p. XVII)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

PRIMA GRAMATICĂ COMPLETĂ A LIMBII ROMÂNE

• Gramatica lui Dimitrie Eustatievici Braşoveanul • (1757)

Gramatica rumânească a lui Dimitrie Eustatievici Braşoveanul este prima gramatică completă a limbii române. Elaborată la 1757, într-unul dintre cele mai importante centre culturale româneşti, Braşovul, lucrarea a fost publicată foarte târziu, abia în 1969, sub îngrijirea lui N.A.Ursu. Până la această dată, gramatica a circulat în două manuscrise, păstrate astăzi în Biblioteca Academiei Române sub cotele 583 şi 1716. Al doilea manuscris, datat 1744, este o copie a gramaticii, realizată de autorul însuşi, pe care o pusese, se pare, la dispoziţia istoricului austriac Franz Joseph Sulzer.

Dim. Eustatievici[1] a fost un distins intelectual al epocii sale, care a militat pentru dezvoltarea culturală a românilor din Transilvania, preocupându-se, printre altele, de înfiinţarea şcolilor româneşti, organizând în acest sens şi un curs de pregătire pedagogică la Sibiu, în 1786[2]. Gramatica limbii române, lucrare de importanţă primordială în cultura unui popor, a realizat-o din proprie iniţiativă, demonstrează N. A. Ursu, " nu din porunca ori la sugestia domnitorului muntean [Const. Mavrocordat]"[3], ipoteză ce fusese lansată anterior de A. D. Xenopol şi C. Erbiceanu[4]: "Cu prilejul studiilor făcute la Academia din Kiev, eventual şi la alte

---

[1]Nume derivat de la Eustatie, după moda sârbească sau rusească, sufixele *-ovici* şi *-evici* fiind des folosite în epocă de intelectualii români din Transilvania şi Banat. Le vom regăsi şi la alţi gramaticieni (Iorgovici, Diaconovici Loga etc.)

[2] Vezi V. V. Grecu, *200 de ani de învăţământ pedagogic românesc la Sibiu*, Sibiu, 1986.

[3] N. A. Ursu, *Studiu introductiv* la Dim. Eustatievici, *Gramatica rumânească (1757). Prima gramatică a limbii române*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1969, p. XII.

[4] Vezi A. D. Xenopol şi C. Erbiceanu, *Serbarea şcolară de la Iaşi, cu ocazia împlinirii a cincizeci de ani de la înfiinţarea învăţământului superior în Moldova. Acte şi documente*, Iaşi, 1885, p. 252.

academii, într-o vreme cînd la baza învățământului umanistic stătea gramatica, Eustatievici s-a putut convinge pe deplin de importanța deosebită pe care o are această *artă* (cum era considerată atunci) în formația culturală a fiecărui om și în dezvoltarea limbii și a literaturii unui popor. Trebuind să învețe gramatica limbilor greacă, latină, slavonă și, eventual, germană, nu este posibil să nu se fi gândit la faptul că și pentru limba română ar fi necesară alcătuirea unei astfel de lucrări"[5].

Eustatievici a avut ca sursă de inspirație în elaborarea operei sale gramaticile altor limbi: gramatica slavonă a lui Meletie Smotrițki (care, demonstram anterior, a stat și la baza primelor explicații gramaticale în limba română), gramaticile grecești ale lui Const. Lascaris și Antonios Catiforos și gramatica latină a lui Gregorius Molnar, *Elementa grammaticae latinae*, aceasta din urmă fiind principalul model al autorului român, mai ales în partea de morfologie și sintaxă[6].

Lucrarea lui Eustatievici cuprinde un *Cuvânt de afierotisire* către domnitorul Const. Mavrocordat, o *Înainte cuvântare cătră bine cinstitoriul și iubitoriul de înțelepciune cititor* și textul propriu-zis al gramaticii, alcătuit din patru părți: *ortografia, etimologhia* (morfologia), *sintaxisul* (sintaxa) și *prosodia*.

În dedicația către Const. Mavrocordat, Eustatievici laudă politica culturală iluministă a domnitorului, cum se obișnuia în epocă.

În precuvântarea către cititor, realizată după modelul prefeței din gramatica lui M. Smotrițki, autorul precizează rolul gramaticii în dezvoltarea culturală a unui popor ("a toatei învățături începutul este gramatica"[7]), efectele negative ale lipsei unei gramatici în cultura românească ("de gramatica dialectului celui rumânesc tăcere au fost"; "nefiind gramatica limbii românești multe

---

[5] N. A. Ursu, *op. cit.*, p. XII.

[6] N. A. Ursu analizează în *Studiul introductiv* la *Gramatica rumânească* a lui D. Eustatievici elementele împrumutate de autor din fiecare cele patru gramatici folosite ca model.

[7] D. Eustatievici Brașoveanul, *Gramatica rumânească (1757). Prima gramatică a limbii române*, București, Editura Științifică, 1969, p. 6.

întunecate cuvinte întru multe cărți s-au așezat[8]) și scopul gramaticii sale, de a demonstra bogăția limbii române și de a stabili regulile după care aceasta trebuie să fie scrisă, vorbită și înțeleasă.

Eustatievici formulează două definiții ale gramaticii: una în precuvântarea către cititori: "gramatica este știință care învață a scrie și a cunoaște cele cetite"[9] (definiție preluată de la Aristotel), iar a doua la începutul gramaticii propriu-zise, într-un capitol special, intitulat *Stihiile gramaticii rumânești*: "gramatica este meșteșug carele învață bine a grăi și drept a scrie"[10]. A doua definiție este mai cuprinzătoare decât prima, raportându-se atât la limba scrisă, cât și la cea vorbită.

În partea dedicată **ortografiei**, Eustatievici analizează alfabetul chirilic, cu care se scria limba română în epocă[11]. Încercând o clasificare a literelor (*slovelor*), autorul a observat și înregistrat pentru prima dată alternanțele consonantice, numind consoanele supuse alternanțelor *soglanisce schimbătoare*, iar în legătură cu vocalele (*glasnice*) a observat existența diftongilor, folosind, pentru prima dată, terminologia *diftonghi*, însă a încadrat în categoria acestora și triftongi și vocale alăturate, după modelul grecesc. Eustatievici tratează în acest capitol dedicat ortografiei și problema regulilor de accentuare (introducând în limba română semnele prozodice grecești, care au avut însă, în textele românești vechi, mai mult o funcție ornamentală) și a semnelor de punctuație (înregistrându-le aproape în totalitate, cu excepția câtorva: punctul și virgula, ghilimelele și punctele de suspensie).

Părțile de vorbire analizate de Eustatievici în capitolele consacrate **morfologiei** sunt, în marea majoritate, cele din gramaticile actuale. Diferă terminologia, bineînțeles, dar și unele

---

[8] *Ibidem*, p. 7.
[9] *Loc. cit.*
[10] *Ibidem*, p. 11.
[11] Lucrarea a fost publicată (în 1969) cu modificările ortografice de rigoare, N.A. Ursu aplicând principiul transcrierii fonetice interpretative, ținând în acest scop seama și de recomandările ortografice și ortoepice ale lui Eustatievici însuși în gramatica sa.

elemente de conținut, și anume: substantivul, adjectivul și numeralul sunt incluse într-o singură categorie, *numele*; participiul (*împărtășirea*) nu este considerat un mod verbal, ci parte de vorbire separată; iar articolul (*încheietura*) nu este analizat ca parte de vorbire de sine stătătoare, după modelul gramaticii latinești[12].

Eustatievici încadrează corect părțile de vorbire în cele două clase –flexibile (*plecătoare*) / neflexibile (*neplecătoare*) – și identifică, pentru fiecare parte de vorbire, categoriile gramaticale (*întâmplările*) specifice, corespunzătoare, în general, gramaticilor actuale[13]. De pildă, pentru *nume*, autorul menționează: *numărul – unitori* și *înmulțitori*; cazul (*căderea*) –identificând, după model latinesc, și cazul ablativ; genul (*neamul*) –menționând, tot după model latinesc, cinci genuri, *bărbătesc*, *femeesc*, *de mijloc* (neutru), *amestecat* (pentru ceea ce numim astăzi substantive epicene) și un gen *de tot* (pentru adjectivele cu o singură terminație); declinările (*plecări*) –în număr de șase, stabilite după criterii ce nu mai corespund lingvisticii actuale; comparația – pentru *numele adăugători*, adică adjective[14]. Doar *chipul* și *furma* sunt categoriile gramaticale menționate de autor care nu s-au păstrat până în prezent.

D. Eustatievici face unele confuzii între părțile de vorbire (așa cum sunt cunoscute ele astăzi). De pildă pronumele nehotărâte *oareșicine*, *oareșicare*, *fieșcine*, *altul*, pronumele relativ *cine* și pronumele negative *nimenea* și *nici unul* sunt

---

[12] Totuși, autorul folosește în declinarea *numelor* articolul hotărât, articolul demonstrativ și articolul genitival, dar fără a-și da seama de importanța acestora. Comparând româna cu greaca și germana, Eustatievici afirmă că, în limba noastră, articolul nu are aceeași "putere" pentru a fi considerat parte de vorbire separată, mtiv pentru care îl analizează în categoria pronumelui. De fapt, ceea ce consideră el articole sunt adjectivul demonstrativ *acest* și pronumele relative *care* și *cel care*.

[13] Cu referire la direcția t r a d i ț i o n a l ă (care va constitui reperul tuturor comparațiilor din această lucrare).

[14] Eustatievici identifică cele trei grade de comparație (*stepene*) – *puitori*, *însuș cu alt asemănători* și *sus puitori*–și notează chiar și unele adjective care nu suportă categoria gramaticală a comparației.

incluse în categoria *numelui*. Această categorie, a *numelui*, are o bogată tipologie: *numele înfiinţitori* (substantivele comune, animate), *numele numitori* (substantivele comune, neanimate), *numele osebit* (substantivele proprii), *numele strângători* (substantivele colective), *numele adăugători* (adjectivul), *numele numărători* (numeralul cardinal simplu şi ordinal), *numele despărţitori* (numeralul distributiv) şi *numele împărţitori* (pronumele menţionate mai sus). În ceea ce priveşte *pronumele* (*în loc de nume*), autorul e foarte categoric, considerând că, în limba română, nu există decât 16 pronume (nu tipuri): "*eu*, *tu*, *sine*, *el*, *acel*, *acesta*, *singur*, *tot acesta* sau *tot acela*, *cine*, *care*, *cel ce*, *al mieu*, *al tău*, *al său*, *al nostru*, *al vostru*". După cum se observă, această enumerare conţine şase tipuri de pronume, conform terminologiei actuale: personal, reflexiv (*sine*), demonstrativ, de întărire (*singur*), relativ-interogativ şi posesiv. Însă când precizează tipurile de pronume, Eustatievici aminteşte doar cinci: de întărire (*arătătoare*), relativ (*întorcătoare*), posesiv (*stăpânitoare*), reflexiv (*priimitoare*) şi interogativ (*întrebătoare*). Delimitările corespund, în general, gramaticilor actuale, cu unele excepţii. Astfel, în categoria pronumelui de întărire sunt incluse şi pronumele personal şi demonstrativ de apropiere, în categoria pronumelui relativ este inclus şi pronumele demonstrativ de depărtare, iar în categoria pronumelui reflexiv este enumerat şi posesivul *al său*. Apar şi unele contradicţii în gramatica lui Eustatievici, la capitolul pronume. Deşi autorul identifică trei persoane (*feţe*) ale pronumelui (*eu*, *tu* şi *el*)[15], în paginile consacrate declinării pronumelor, se prezintă întreaga paradigmă a pronumelui personal (*eu*, *tu*, *el*, *ea*, *noi*, *voi*, *ei*, *ele*).

În privinţa *verbului* (*grai*), Dimitrie Eustatievici a realizat o clasificare apropiată de cea actuală: verbe personale (*cu feţe*) – unipersonale (*fără de feţe*), tranzitive (*trecători*) – intranzitive (*săvârşitori*). Modurile verbale (*închipuiri*) sunt împărţite în două categorii: *verbum finitum (hotărâte)* şi *verbum infinitum*

[15] Fără să precizeze că este vorba doar de un anumit tip de pronume (pronumele personal).

(nehotărâte). În prima categorie sunt incluse modurile indicativ (*arătătoare*), imperativ (*poruncitoare*), condiţional-optativ (*poftitoare*)[16] şi *de conjuncţie*[17], iar în a doua categorie infinitivul (*nehotărâtoare*) şi gerunziul (*împărtăşirea vremii cei de acum*). Numărul timpurilor verbale este redus la cinci, lipsind perfectul simplu, perfectul compus forma inversă şi viitorul anterior – timpuri ale indicativului şi perfectul conjunctivului[18]. Diatezele nu sunt foarte clar delimitate. Eustatievici face distincţie doar între diateza activă (*lucrători*) şi cea pasivă (*pătimitori*), aceasta din urmă înglobând şi forme ale diatezei reflexive. Iar conjugările (*înjugările*) identificate de autor, în număr de cinci, nu mai corespund realităţii lingvistice, criteriile folosite în stabilirea acestora fiind total diferite de cele actuale şi anume: terminaţia persoanei I la indicativ prezent şi tema verbală la perfect şi viitor. Întrucât puţine verbe se puteau încadra într-una din cele cinci conjugări, numărul verbelor neregulate înregistrate de Eustatievici este foarte mare, iar în această categorie sunt menţionate şi verbele defective (*graiuri lipsitoare*).

Părţile de vorbire neflexibile (*neplecătoare*) sunt şi acestea identificate aproximativ corect[19], cu mici excepţii: sunt considerate *prepoziţii* (*înainte punere*) şi unele prefixe verbale (*dez-*, *des-*, *intr-*, *de-*); sunt incluse în categoria *adverbelor* (*spregrăire*) şi numeralele adverbiale sau de repetiţie; este exagerat rolul emfazei în cazul *interjecţiei* (*în mijloc aruncare*),

---

[16] Modul condiţional-optativ are, la Eustatievici, ca semn distinctiv interjecţia *o*, urmată de conjuncţia (*pentru împreunare*) *de*. Exemple: *o, de săvârşeam*; *o, de am săvârşit*; *o, de aş fi fost săvârşit*; *o, de aş săvârşi*.

[17] Nu este conjunctivul din gramaticile actuale. Modul acesta, *de conjuncţie*, se forma din particula *când* (cu valoare de conjuncţie la Eustatievici) şi timpurile prezent (*vremea cea de acum*), imperfect (*cea nesăvârşită*), perfect compus (*cea săvârşită*) şi mai mult ca perfectul (*cea de mult săvârşută*) ale indicativului: *când săvîrşesc*, *când săvîrşeam*...

[18] Conjunctivul apare la Eustatievici doar ca o a doua formă de exprimare a imperativului (*alege tu*; *să alegi*). Forma de perfect (trecut) a conjunctivului nu apare tocmai pentru că nu poate fi folosită în exprimarea unui ordin, ce implică, prin natura lui, o acţiune viitoare.

[19] Prin raportare la gramaticile tradiţionale contemporane.

astfel încât substantive precum *săracul*, *ticălosul*, *amărâtul* sunt tratate ca interjecţii.

În capitolele de **sintaxă**, Eustatievici analizează, ca şi în gramaticile folosite ca model, doar unele aspecte sintactice ale părţilor de vorbire (în cazul *numelui*, de exemplu, regulile acordului gramatical; în cazul verbului, relaţia dintre verb şi cazul în care stau părţile de vorbire din apropierea lui într-un enunţ; în cazul numeralului, folosirea prepoziţiei *de* pentru numeralele de la 20 în continuare, însoţite de substantive etc.). Pe lângă regulile sintactice ale vorbirii obişnuite, comune (*Sintaxisul cel întru obşte încheietori, orînduitori, prost şi următori îndreptărilor*), autorul tratează şi aspecte ale stilului elevat, în capitolul *Pentru împodobitul sintaxis*. De asemenea, sunt analizate şi figurile de stil, în *Pentru sintaxisul cel închipuitori*.

Autorul a încercat, în domeniul sintaxei, şi o disociere între propoziţie (*înainte sau întâi punerile*, termen folosit şi pentru prepoziţie) şi frază (*periodul*), problemă care l-a depăşit însă.

Partea a patra a *Gramaticii rumâneşti* constituie primul tratat românesc de **versificaţie**. Comentariile sunt însoţite de versuri alcătuite de autor, fără o valoare artistică deosebită. Eustatievici tratează problema versului (*stih*), alcătuit din *pasuri* sau *picioare*; a silabei (*slovenire*), analizând aici inclusiv despărţirea în silabe; a rimei şi a ritmului etc. În cea mai mare parte, terminologia, cu influenţe greceşti, s-a păstrat până în prezent.

Gramatica lui Eustatievici are un caracter didactic. Astfel, la finele fiecărei părţi, autorul a introdus, după modelul gramaticilor lui Smotriţki şi Molnar, o *rînduială tehnologhiei*, unde sunt reluate, sub formă de dialog profesor – elev, informaţiile esenţiale din capitolele respective, spre a fi aprofundate. De altfel, întreaga lucrare este realizată după metoda socratică a întrebărilor şi răspunsurilor[20].

În *Tehnologhia sintaxisului*, Eustatievici prezintă, pe scurt, o istorie a gramaticii universale, fiind primul gramatician român care a tratat această problemă:

---

[20] Vezi anexa nr. 5 a lucrării noastre.

"Iubitoriule de cunoaşterea învăţăturii ia aminte: Gramatica o au izvodit întîi un elin anume Prometeu, iară în alte părţi o au dus alţii, după cum în Roma o au adus un om oarecarele anume Crates Maleotes, când l-au trimis împăratul Attal, între al doilea şi al treilea război punicesc"[21].

Meritele lui D. Eustatievici Braşoveanul pentru realizarea acestei gramatici sunt cu atât mai mari cu cât lucrarea sa a fost prima încercare în domeniu, prima gramatică completă a limbii române. Autorul a deschis astfel un drum ocolit până atunci, conştient sau inconştient, de intelectualii români din epocă şi a întâmpinat, bineînţeles, o serie de dificultăţi, atât de conţinut, cât şi de formă. Dificultăţile de conţinut au apărut în determinarea regulilor gramaticale proprii limbii noastre, autorul depărtându-se în acest scop de gramaticile avute ca model[22]. Dificultăţile de formă au vizat terminologia. Eustatievici a adaptat la limba noastră terminologia de specialitate, traducând din latină (spre exemplu, termenul pentru prepoziţie, *înainte punere*, este calchiat după latinescul *praepositio*). Alături de numeroasele calcuri lingvistice şi perifraze, care îngreunează considerabil lectura gramaticii sale, Eustatievici a folosit însă şi multe neologisme, mai ales de provenienţă neogreacă şi latină, acolo unde nu a putut calchia (*apocopi*, *emfazis*, *pleonasmos* etc.). Unele neologisme sunt chiar adaptate la sistemul fonetic românesc (*epicesc*, *liricesc*, *monosilavicesc* etc.).

---

[21] Dim. Eustatievici, *op.cit.*, p. 128.

[22] N. A. Ursu, care a analizat influenţele acestor gramatici asupra lui Eustatievici, a demonstrat şi originalitatea autorului român: "Apropierile mai mari sau mai mici care se pot face între gramatica lui Eustatievici şi gramaticile pe care le-a avut ori le-a putut avea el ca model nu duc în mod neapărat la concluzia că această lucrare este numai o compilaţie de definiţii, reguli şi comentarii traduse din gramaticile respective. Citind cu atenţie (...), constatăm la tot pasul efortul lui de a oglindi în lucrare, cât mai judicios, structura morfologică şi sintactică a limbii române, de a consemna cu grijă eventualele excepţii de la regulile stabilite, de a face să se vadă, cum spune el însuşi în precuvântarea către cititor, *desfătăciunea limbii rumâneşti cîtă este şi ce feli este şi cu cît este dialectul rumânesc mai îndestulat sau mai neîndestulat decît alte dialecturi* " (N. A. Ursu, *op. cit.*, p. XXII).

Autorul a respectat, în general, normele limbii române literare de la mijlocul secolului al XVII-lea, cu mici excepţii, folosind uneori forme regionale din sudul Transilvaniei, nordul Olteniei şi nord-vestul Munteniei[23].

Dacă din punct de vedere lingvistic, ultimele două părţi ale gramaticii lui Eustatievici, sintaxa si prozodia, nu prezintă acelaşi interes ca *etimologhia* (morfologia) şi ortografia, pentru istoria filologiei ele sunt de o deosebită importanţă.

Ca orice primă încercare într-un domeniu, gramatica lui D. Eustatievici Braşoveanul prezintă, firesc, numeroase neajunsuri, unul dintre acestea fiind tratarea superficială a articolului. În ciuda lipsurilor, opera constituie un moment important în istoria noastră culturală, este premisa studiului gramaticii româneşti pe baze ştiinţifice.

Deşi a văzut lumina tiparului foarte târziu, la mai bine de două veacuri de la redactarea ei, gramatica lui Eustatievici a luminat totuşi, din coltul ei "întunecat", în tot acest timp, cultura românească şi în special lucrările de gramatică ce i-au urmat. Circulând doar în două manuscrise până în 1969, prima gramatică a limbii române a exercitat o influenţă certă asupra realizărilor ulterioare[24]. Lucrarea lui Eustatievici sporeşte astfel faima Transilvaniei ca "protagonistă în acţiunea de cercetare ştiinţifică a limbii"[25].

---

[23] Vezi N. A. Ursu, *op. cit.*, p. XXV – XXVI.

[24] Nagy Bela, autorul unui amplu studiu despre Eustatievici, *Viaţa şi activitatea lui D. Eustatievici* (Budapesta, Tankönyvkiado, 1987), analizează influenţele gramaticii acestuia asupra următoarelor gramatici româneşti. Vezi capitolul *Influenţa exercitată de gramatica lui Eustatievici*, p. 153-158.

[25] Aurel Nicolescu, *Şcoala ardeleană şi limba română*, Bucureşti, Editura Ştiinţfică, 1971, p. 113.

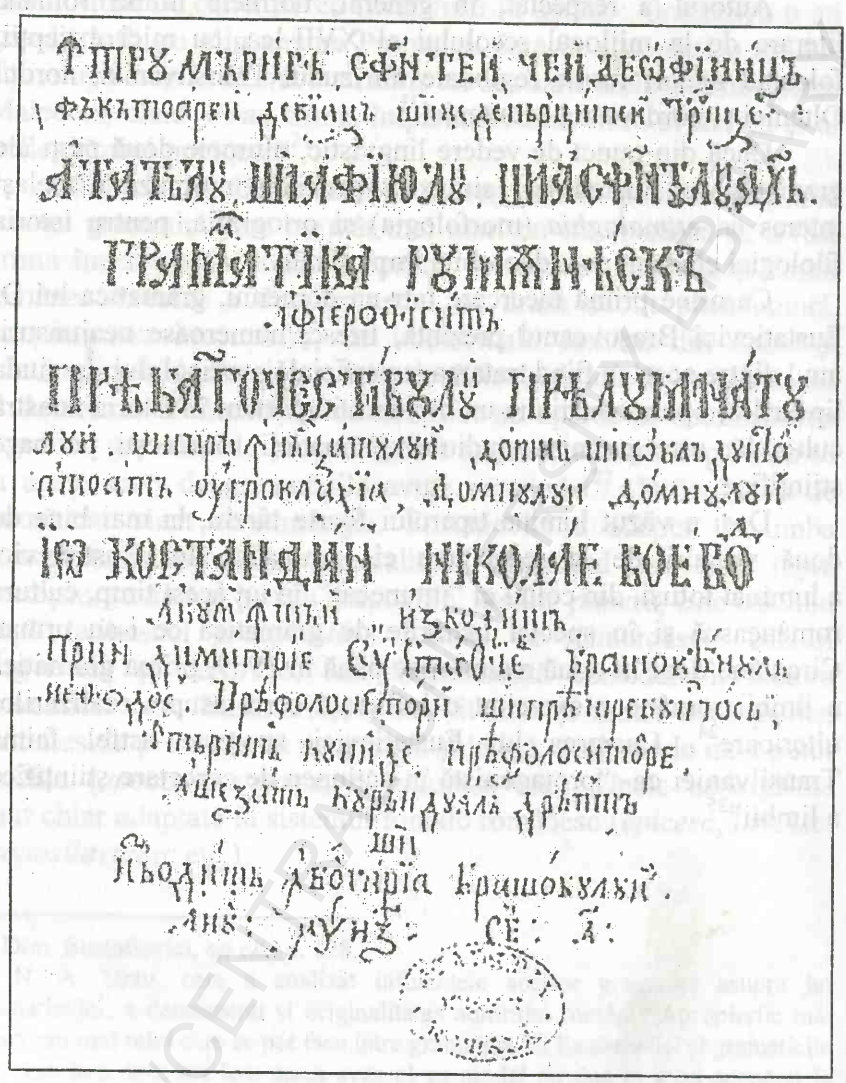

Anexa nr. 2 :

Foaia de titlu a manuscrisului gramaticii lui Dimitrie Eustatievici, datat 1757 (reprodusă după N. A. Ursu, op. cit, p. XV)

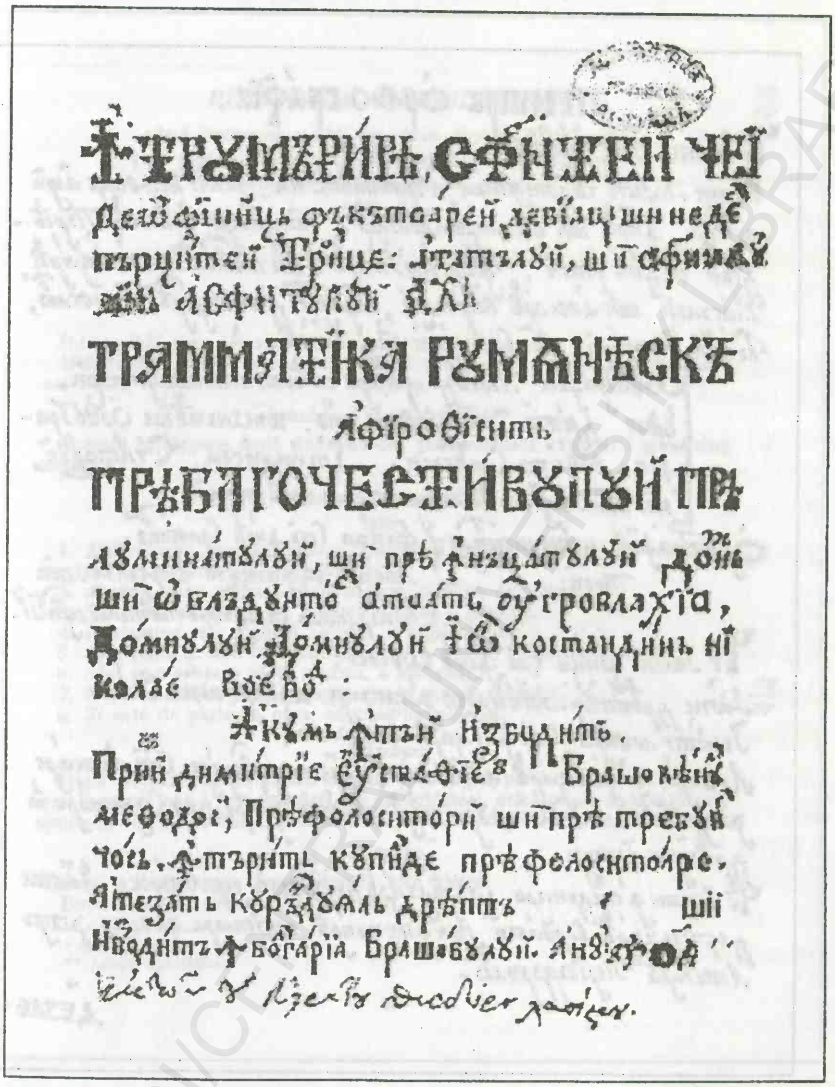

Anexa nr. 3 :

Foaia de titlu a copiei din 1774 a gramaticii lui Dim. Eustatievici (reprodusă după N. A. Ursu, *op. cit.*, p. XXVII)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

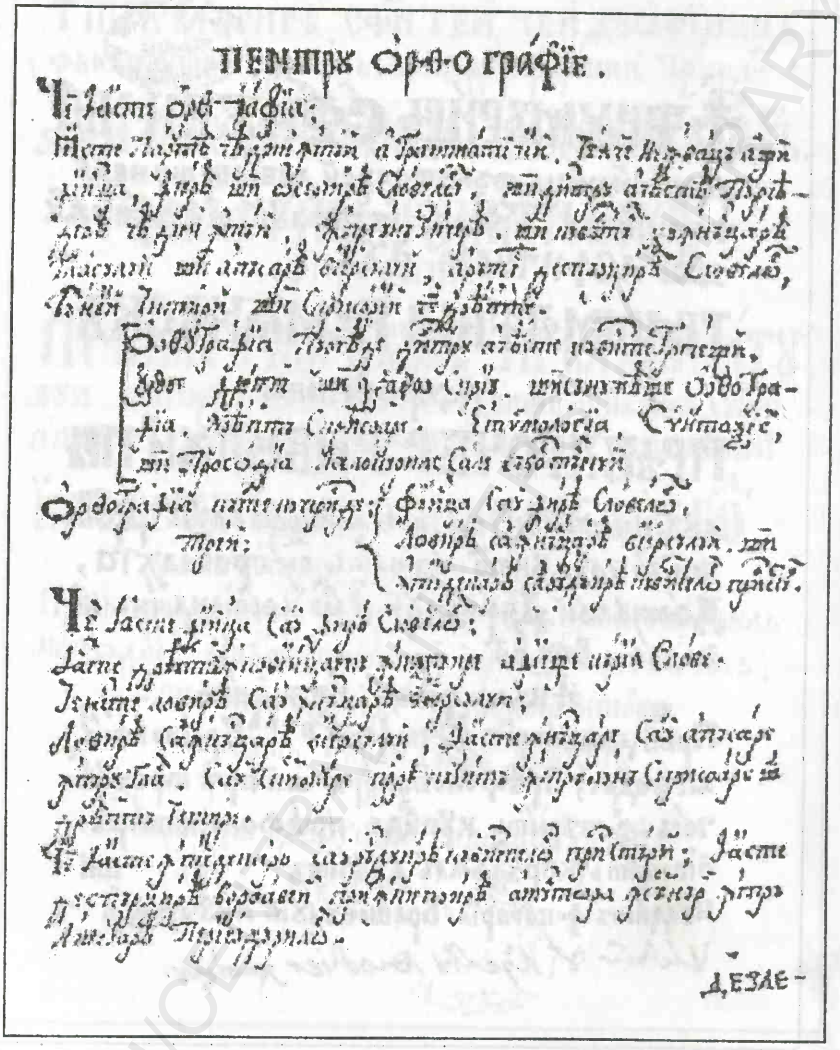

Anexa nr. 4:

Pagină din manuscrisul gramaticii lui Dim. Eustatievici (reprodusă după ediția lui N. A. Ursu, din 1969, p. 61)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

RÎNDUIALA TEHNOLOGHIEI*

121
70v

adecă împreună grăirii cei prin meşteşug pentru cele opt părţi ale cuvîntului, după întrebările şi răpunsurile celuia ce să trebuieşte cu acelea.

Întru pildă s-au aşezat această următoare înţelegere:
Milostivirea aceasta să arată înţelepţind pre norodul întru facerea bunătăţii mai virtos, ceea ce întru ah şi vai au ajuns.

Întrebarea învăţătoriului **

Această înţelegere, după rînduiala cea gramaticească, cîte părţi întru sine cuprinde?

Răspunsul ucenicului

Opt:

1. *Milostivirea, norodul, facerea, bunătatea*, acestea sînt a părţii cei dintîi a etimológhiei, adecă a numelui.
2. *Aceasta, ceea ce* sînt a părţii a doao, a în loc de numelui.
3. *Să arată, au ajuns* sînt a părţii a treia, a graiului.
4. *Înţelepţind* este a părţii a patra, a împărtăşirii.
5. *Pre, întru* şi iară *întru* sînt a părţii a cincea, a înainte punerii.
6. *Mai virtos* este a părţii a şasea, a sprégrăirii.
7. *Ah, vai* sînt a părţii a şaptea, a în mijloc aruncării. | 122
8. *Şi* este de partea a opta, adecă a împreunării. 70v

Întrebare

După despărţirea înţelegerii acestiia prin aceste părţi mai nainte, pînă ne vom apropia către cele opt părţi ale etimológhiei, cercătoriule de învăţătură, spune-m ce este cuvîntul cel dintru început al înţelegerii acestiia, *milostivirea*.

Răspuns

După rînduiala cea gramaticească este zicere.
Din ce să face zicerea? Din sloveniri.

* Tehnologhisirii.
** Adecă dascalului.

13

Anexa nr. 5:

Pagină dintr-un capitol recapitulativ al gramaticii lui Dim. Eustatievici (reprodusă după ediţia lui N. A. Ursu, din 1969, p. 83)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Gramatica lui Macarie
(1772)

Gramatica mold/ovenească/ a părintelui arhimandrit Macarie este a doua gramatică românească cunoscută până în prezent. Lucrarea, de o valoare mai modestă decât cea a predecesorului său, Dim. Eustatievici Braşoveanul, a rămas în manuscris, păstrat astăzi la Biblioteca Academiei Române[1]. Paradoxal, pe foaia de titlu a manuscrisului, este consemnată tipărirea gramaticii "în sfânta şi dumnezăiasca mitropolie a Iaşilor"[2]. Totuşi, în catalogul tipăriturilor din epoca respectivă nu este înregistrată această lucrare.

Anul redactării, care nu este notat în manuscris, a pus o serie de probleme cercetătorilor. R. Ionaşcu a datat manuscrisul aproximativ: "cam după 1757"[3]. Acesta este anul pentru care au optat multă vreme lingviştii români, însă recent s-a dovedit că ar fi 1772 anul elaborării gramaticii lui Macarie[4].

În structurarea materialului din această gramatică, se observă o oarecare incoerenţă, în sensul că sunt amestecate, în cele trei părţi ale lucrării, elemente de morfologie, ortografie şi prozodie.

Absenţa unei logici, a unor criterii de clasificare, se relevă şi în stabilirea declinărilor (*plecări*) – în număr de 22 şi a conjugărilor (*înjugărilor*) – în număr de 34. "La împărţirea declinărilor – explică Romulus Ionaşcu –, cari sunt în număr de 22, nu se vede nici o sistemă de clasificare, de oarece substantivele feminine (*femeeşti*) sunt amestecate cu cele

---

[1] *Catalogul manuscriptelor româneşti*, întocmit de I. Bianu. Tom I, Bucureşti, 1907, p. 233.

[2] Foaia de titlu a manuscrisului ieromonahului Macarie, apud Romulus Ionaşcu, *Gramaticii români. Tractat istoric despre evoluţiunea studiului gramaticei limbei române de la 1757 până astăzi*, Iaşi, 1914, p. 11.

[3] *Apud* Romulus Ionaşcu, *Gramaticii români. Tractat istoric despre evoluţiunea studiului gramaticei limbei române de la 1757 până astăzi*, p. 11.

[4] Vezi Mariana Costinescu, *Normă şi dialect în primele gramatici româneşti*, în *Studii de limbă literară şi filologie*, II, 1972, p. 11.

masculine (*bărbăteşti*), cu cele neutre (*de mijlocnică*) şi cu nume proprii"[5].

Gramatica lui Macarie are însă şi părţile ei pozitive, iar din anumite puncte de vedere, chiar o depăşeşte pe cea a lui Eustatievici, şi anume prin faptul că autorul a înregistrat timpul perfect simplu (*deneaornic*) al indicativului şi pronumele demonstrative (*arătătoarele*), care nu apar la Eustatievici şi, mai important, a observat şi precizat rolul şi importanţa articolului (*încheierea*) în limba română, mai precis în declinare. Macarie diferenţiază articolul adjectival (*cel*, *cei*, *cea*, *ceale*) de cel posesiv-genitival (*al*, *a*, *ai*, *ale*); nu menţionează articolele hotărât şi nehotărât, însă printre cele 22 declinări figurează şi substantive articulate hotărât.

În privinţa terminologiei, se observă asemănări între gramatica lui Macarie şi cea a lui Eustatievici, întrucât ambii autori au calchiat majoritatea termenilor după modelele greceşti, slavone şi latineşti.

Deşi *Gramatica mold/oveneasca/* a ieromonahului Macarie este, în general, inferioară valoric *Gramaticii rumâneşti* a lui Dim. Eustatievici Braşoveanul, totuşi din anumite puncte de vedere, şi în special din perspectiva interpretării articolului, lucrarea este superioară.

[5] Romulus Ionaşcu, *op. cit.*, p. 13.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Anexa nr. 6:

Macarie Ieromonahul (imagine reprodusă după Macarie Ieromonahul, *Opere*, vol. I *Theoricon*, Bucureşti, Editura Academiei R. S. R., 1976, p. 38)

PRIMA GRAMATICĂ ROMÂNEASCĂ REDACTATĂ ÎN LIMBA LATINĂ

• *Gramatica de la Kalocsa* •

(~ 1770)

Prima gramatică românească scrisă în limba latină este, se pare, potrivit cercetărilor mai recente, nu cunoscuta *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* a lui Samuil Micu şi Gheorghe Şincai, ci *Institutiones linguae valachicae*, un text de dimensiuni reduse, descoperit în urmă cu aproape un secol la Biblioteca Arhiepiscopală din Kalocsa (Ungaria).

Manuscrisul acestei gramatici, păstrat într-o formă aproape ilizibilă (din cauza hârtiei folosite) şi tipărit recent, în anul 2001, la Editura Academiei Române, sub îngrijirea Luciei Wald, este nesemnat, nedatat şi nelocalizat, ceea ce a generat o serie de probleme cercetătorilor, care nu au ajuns la un consens. Iosif Siegescu, descoperitorul manuscrisului, a susţinut datarea gramaticii în 1765[1], Carlo Tagliavini - între 1762 şi 1776[2], Mihai Gherman - între 1759 şi 1768[3]. Lucia Wald, în prefaţa ediţiei din 2001 a gramaticii, susţine datarea acesteia în jurul anului 1770[4]. În persoana autorului, unii cercetători l-au identificat pe Grigore Maior, ipoteză lansată de Carlo Tagliavini. Alţii, inclusiv Lucia Wald, au infirmat această teorie, ca de altfel şi relaţiile gramaticii de la Kalocsa cu Şcoala Ardeleană[5]. Identificarea zonei în care

---

[1] Într-o conferinţă prezentată în cadrul Societăţii Filologice din Budapesta, la 13 mai 1908, şi publicată în *Budapesti Hirlap*, în numărul din 14 mai 1908.

[2] Carlo Tagliavini, *Lexicon compendiarium latino-valachicum*, în *Analele Academiei Române*, Mem. Secţ. Lit., seria III, tom VI, 1932, p. 189-149.

[3] Mihai Gherman, *Despre Dicţionarul şi Gramatica lui Grigore Maior*, în *Convorbiri literare*, XXXIV, 1989, nr. 1, p. 5-9.

[4] Lucia Wald, *Introducere* la *Institutiones linguae valachicae*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2001, p. 12 şi 21.

[5] "Căutările viitoare trebuie să abandoneze ipoteza paternităţii lui Grigore Maior (...) şi să se îndrepte spre intelectualii orădeni şi clujeni ai vremii. Această abandonare a unei ipoteze total nefondate implică însă şi eliminarea oricăror relaţii posibile ale gramaticii de la Kalocsa cu mişcarea numită Şcoala

a fost elaborată gramatica a ridicat şi mai multe probleme, întrucât textul prezintă particularităţi fonetice şi lexicale din mai multe regiuni: Bihor, Alba, Hunedoara, Harghita. Lucia Wald concluzionează asupra acestui aspect în felul următor: "Autorul gramaticii româneşti de la Kalocsa utiliza deci o variantă a limbii române literare în uz, la mijlocul secolului al XVIII-lea, într-o zonă aflată în aria vestică a Transilvaniei, în care fenomene sud-transilvănene se întâlneau cu particularităţi tipice Crişanei şi Bihorului"[6].

Gramatica românească de la Kalocsa a fost redactată, aşa cum reiese din dedicaţie şi prefaţă, la solicitarea abatelui Francisc Xaverius Rhier (canonic de Oradea-Mare şi arhidiacon al Szolnokului de Mijloc), sub îndrumarea căruia fusese elaborat şi un alt manuscris românesc, *Lexicon compendiarium latino-valachicum*, păstrat în aceeaşi bibliotecă din Ungaria. Manuscrisul acesta a fost mult timp atribuit aceluiaşi autor al gramaticii. Lucia Wald a demonstrat însă contrariul, în prefaţa citată, analizând scrisul celor două manuscrise[7].

Subtitlul gramaticii (*Gramatica compendio exhibita*[8]) este sugestiv pentru caracterul sintetic al lucrării. Autorul (neidentificat) a prezentat doar problemele gramaticale de bază ale limbii noastre, "regulile" ce permiteau cunoaşterea acestui idiom, însuşirea propriu-zisă a limbii urmând a se realiza, cum se explică

Ardeleană (...). *Institutiones linguae valachicae* nu au, evident legătură cu preocupările culturale şi ştiinţifice care au dus la redactarea gramaticii tipărite, în 1780, de Samuil Micu şi Gheorghe Şincai" (Gh. Chivu, ***Elementa** înainte de **Elementa**. Consideraţii asupra primei gramatici româneşti scrise în limba latină*, în *Actele colocviului catedrei de limba română*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2002, p. 144).

[6] Lucia Wald, *op. cit.*, p. 22.

[7] *Ibidem*, p. 25.

[8] În traducere: *Gramatica expusă pe scurt*. Lucia Wald s-a ocupat şi de traducerea textului latin al gramaticii româneşti de la Kalocsa, în ediţia din 2001.

în prefață, "prin uz"[9] (uneori chiar "în mijlocul vorbitorilor"[10]) sau prin "lectura cărților"[11].

Metoda a fost preluată din lucrările de dimensiuni reduse consacrate, în epocă, limbii latine, "căreia acest idiom românesc îi datorează originea"[12]. Așadar, cu aproximativ un deceniu înaintea gramaticii lui Samuil Micu și Gheoghe Șincai (*Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*), gramatica de la Kalocsa afirmă explicit originea latină a limbii române și latinitatea structurii ei gramaticale, autorul anonim făcând multe mențiuni cu privire la asemănările limbii române cu latina.

Lucrarea cuprinde 11 capitole și un apendice. Primul capitol este consacrat ortografiei, următoarele nouă morfologiei, iar ultimul capitol prezintă douăzeci și două de reguli referitoare la acordul și regimul sintactic al părților de vorbire. Apendicele gramaticii explică valorile și modul de folosire a slovelor-cifră în scrierea chirilică românească.

Raportată la gramaticile actuale, dar și la cele din epocă, gramatica prezintă mai multe lacune. Astfel, lipsesc capitolele referitoare la articol[13], numeral, adverb[14], prepoziție, conjuncție și interjecție. Lipsește, de asemenea, partea dedicată prozodiei, dacă ne raportăm la tradiția gramaticilor secolului al XVIII-lea. Faptul este sugestiv pentru rolul practic și nu didactic sau științific al acestei gramatici.

---

[9] *Institutiones linguae valachicae*, București, Editura Academiei Române, 2001, p. 51.

[10] *Ibidem*, p. 51.

[11] *Ibidem*, p. 139.

[12] *Ibidem*, p. 51.

[13] Articolul, absent și din alte gramatici ale epocii, nu este considerat nici aici parte de vorbire de sine stătătoare. Articolul hotărât este interpretat ca parte a desinenței, articolul posesiv-genitival ca marcă a genitivului, articolul demonstrativ este asimilat pronumelui demonstrativ, iar articolul nehotărât - adjectivului.

[14] Adverbul e amintit în treacăt în capitolul consacrat adjectivului, când autorul scrie despre categoria comparației, într-o notă: "Și participiile care comportă comparația, precum și *adverbele*, păstrează același mod de comparare" (*Institutiones linguae valachicae*, p. 79).

Lucrarea începe cu prezentarea literelor (latineşti) corespunzătoare slovelor (chirilice), autorul anonim înregistrând în paralel, pe două coloane, alfabetul latin şi alfabetul chirilic. Partea consacrată **ortografiei** consemnează, în continuare, indicaţii corecte privind împărţirea slovelor în vocale, diftongi şi consoane. Ca şi D. Eustatievici, autorul gramaticii de la Kalocsa explică alternanţele consonantice, dar şi pe cele vocalice, care nu apăreau în prima gramatică românească. Referitor la semnele de punctuaţie, autorul notează că acestea "sunt comune cu cele din latină şi sunt folosite în acelaşi mod"[15]. Comparativ cu gramatica lui Eustatievici, este înregistrat aici şi punctul şi virgula [;], care lipsea din lucrarea celuilalt.

Partea consacrată **morfologiei** este incompletă, cum precizam şi mai sus. Sunt ignorate în totalitate părţile de vorbire neflexibile, nu pentru că autorul nu le-ar fi cunoscut, ci probabil din dorinţa economiei de spaţiu, căci ele sunt menţionate în ultima parte a lucrării, în explicarea celor douăzeci şi două de reguli sintactice, iar dintre părţile de vorbire flexibile, lipsesc articolul şi numeralul.

Ca şi în *Gramatica rumânească* a lui D. Eustatievici, substantivul şi adjectivul sunt incluse şi aici în categoria *numelui*: *De nominibus substantivis* şi *De nominibus adjectivis*[16]. Spre deosebire însă de primul gramatician român, autorul anonim al acestei gramatici identifică, la categoria substantivului: două declinări, pe baza formei de genitiv singular (astfel, prima declinare cuprinde substantivele feminine, a doua - pe cele masculine, dar în realitate masculine şi neutre), iar substantivele ce nu corespund celor două declinări (unele nume proprii) sunt considerate indeclinabile; trei genuri (masculin, incluzând şi actualele substantive neutre, feminin şi *comun*, echivalentul genului *de tot* menţionat de Eustatievici). În privinţa categoriei

---

[15] *Ibidem*, p. 59. Afirmaţia este însă surprinzătoare, deoarece multe semne de punctuaţie, utilizate în scrisul chirilic românesc din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, aveau altă distribuţie, altă valoare şi uneori chiar altă formă decât cele utilizate în scrisul latin.

[16] Vom întâlni procedeul şi în alte gramatici ulterioare.

cazului, gramatica românească de la Kalocsa notează, ca şi gramatica lui Eustatievici şi gramaticile limbii latine, şase cazuri: nominativ, genitiv, dativ, acuzativ, vocativ şi ablativ (ce pot fi identificate – se explică aici – cu excepţia primului caz, pe baza unor *particule* specifice: genitivul prin *a/al*, dativul prin *lui*, acuzativul prin *pe/pre*, vocativul prin interjecţia *o*, iar ablativul prin prepoziţia compusă *de la*).

Influenţa modelului latinesc se observă şi în prezentarea pronumelui (*De pronomine*). Astfel, pronumele personale de persoana a III-a singular şi plural (*el, ea, ei, ele*) sunt considerate demonstrative[17]; pronumele posesive nu au formă pentru persoana a III-a plural; iar în categoria pronumelor reflexive (*reciproce*) figurează, ca formă de genitiv, posesivul *al său*[18].

Tot după modelul latinesc, autorul a identificat patru conjugări ale verbului (*De verbis*), după terminaţiile de indicativ prezent şi perfect simplu: conjugarea I *-aiu*, conjugarea a II-a *-ii*, conjugarea a III-a *-ui*, conjugarea a VI-a *-ei/ ăi*. Modurile şi timpurile verbale prezentate în gramatica de la Kalocsa sunt, în parte, diferite de cele din gramaticile contemporane. Precizăm, în continuare, aceste deosebiri, multe dintre ele purtând amprenta modelului latinesc. Astfel, autorul indică:

- două forme de indicativ mai mult ca perfect: simplu (*ascultasăm*) şi compus (*am fost ascultat*)[19];
- cinci timpuri ale condiţionalului-optativ: prezent (*o, de aş asculta*), imperfect (*o, de ascultam*), perfect (*o, de aş fi ascultat*) şi viitor (*o, de voi asculta*)[20];
- cinci timpuri ale conjunctivului: prezent (*când aş asculta*), imperfect (*când ascultam*), perfect (*când aş fi ascultat*), mai mult ca perfect (*când aş fi fost*

---

[17] Totuşi, în conjugarea verbelor, pronumele *el, ea, ei, ele* apar, alături de *eu, tu, noi, voi*, pentru a desemna persoana a III-a.

[18] Această ultimă confuzie apare şi în gramatica lui D. Eustatievici.

[19] A se observa confuzia între diateza activă şi cea pasivă în ultimul exemplu.

[20] Formele de condiţional-optativ sunt identice cu cele folosite de D. Eustatievici în *Gramatica rumânească* (interjecţia *o* + conjuncţia *de* + verbul la timpurile respective).

ascultat), viitor (*când voi asculta*), plus forma de conjunctiv cu particula *să* (*să ascult*)[21];

- trei timpuri ale infinitivului: prezent (*a asculta*), perfect şi mai mult ca perfectul (*a fi fost ascultat*);
- două timpuri ale participiului: prezent (*ascultând*) şi trecut (*ascultat, -ă, -i, -e*);
- gerunziul şi supinul nu au terminaţii specifice, explică autorul, folosindu-se, după caz, forme de infinitiv, participiu sau chiar substantive: *(îi vreme) a asculta/ de ascultare/ de ascultat*; *de-a scrie/ de scris/ de scrisoare* (exemple date pentru gerunziu); *(am venit) să ascult/ a asculta; (vrednic) de-a-l asculta, să-l citim, să să asculte* (exemple date pentru supin).

Ca şi în gramatica anterioară (a lui D. Eustatievici), se face aici distincţie între verbele active şi cele pasive, acestea din urmă formându-se de la cele active – explică autorul anonim – prin adăugarea unor "particule": *mă ascult* (indicativ prezent), *mă ascultam* (imperfect), *fusăi ascultat* (perfect simplu), *m-am ascultat* (perfect compus), *fuseasăm ascultat* (mai mult ca perfect) [22] etc. Autorul distinge şi o categorie a verbelor *deponente*, "care se conjugă în felul celor pasive, dar păstrează totuşi un sens activ sau neutru"[23]: *eu mă duc, mă duceam...*; *eu îl învăţ, îl învăţam...*; *tu îl înveţi, îl învăţai...*[24]. Autorul gramaticii de la Kalocsa observă şi existenţa verbelor impersonale, care "sunt lipsite fie de persoana întâi, fie de a doua sau, chiar dacă le au, uzul lor este

---

[21] Cele cinci timpuri ale conjunctivului se formează în acelaşi mod explicat şi de D. Eustatievici (cu ajutorul particulei *când*), însă autorul gramaticii de la Kalocsa înregistrează şi forma corectă, întâlnită în gramaticile actuale, a conjunctivului: *să ascult*.

[22] După cum se observă, autorul înregistrează şi forme ale diatezei pasiv-reflexive (cum le-am numi astăzi): *mă ascult, mă ascultam...* Formele propriu-zise ale diatezei pasive sunt cele de indicativ perfect simplu, mai mult ca perfect...

[23] *Institutiones linguae valachicae*, p. 121.

[24] Sunt, de fapt, forme ale diatezei active (eu *îl* învăţ) şi activ-pronominale (eu *mă* duc).

numai la persoana a treia"[25]: *ploauă, ninge, tună, să cuvine, să pare* etc.

În partea consacrată morfologiei, sunt incluse şi informaţii de vocabular, privind formarea cuvintelor prin derivare: este explicată formarea diminutivelor şi a unor substantive feminine de la cele masculine (ceea ce numim astăzi moţiune sau substantive mobile).

Sunt importante şi observaţiile privind diferenţele dintre limba literară (*vorbirea aleasă*, din cărţile tipărite) şi limba vorbită (*uzul poporului*).

Gramatica românească de la Kalocsa a avut însă o destinaţie restrânsă, fiind adresată misionarilor iezuiţi ce activau în Bihor, la mijlocul secolului al XVIII-lea, pentru convertirea românilor la catolicism. Deci de o influenţă prea mare asupra următoarelor lucrări de gramatică românească nu se poate vorbi şi nici de o influenţă, în epocă, asupra vorbitorilor, în majoritate necunoscători ai limbii latine.

Deşi nu a avut nici o legătură cu mişcarea latinistă transilvăneană (Şcoala Ardeleană), gramatica românească de la Kalocsa, anterioară cu aproximativ un deceniu celebrei *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* (S. Micu, Gh. Şincai), este totuşi prima lucrare românească în care se afirmă explicit latinitatea structurii gramaticale a limbii noastre[26].

Redactată în limba latină, ca şi *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* a lui S. Micu şi Gh. Şincai, gramatica de la Kalocsa (*Institutiones linguae valachicae*) se deosebeşte esenţial de lucrarea cărturarilor ardeleni, prin modul de scriere a exemplelor româneşti (cu alfabetul chirilic).

"Păstrarea manuscrisului într-un fond de carte mai greu accesibil (Biblioteca Arhiepiscopală din Kalocsa, Ungaria) şi modul său de conservare (din cauza impregnării cernelii într-o

---

[25] *Institutiones linguae valachicae*, p. 135.

[26] Sextil Puşcariu reproşa gramaticii lui D. Eustatievici tocmai absenţa oricăror referiri la "romanitatea noastră". Vezi S. Puşcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ediţia a II-a, Sibiu, 1930, p. 194.

hârtie excesiv de poroasă, scrisul este aproape ilizibil[27]) au împiedicat până în prezent introducerea efectivă a lucrării în circuitul ştiinţific, deşi de la descoperirea sa (în 1908) a trecut aproape un secol", explică Lucia Wald în prefaţa citată[28].

[27] Vezi anexa nr. 8 a lucrării noastre.
[28] Lucia Wald, *op.cit.*, p.45.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

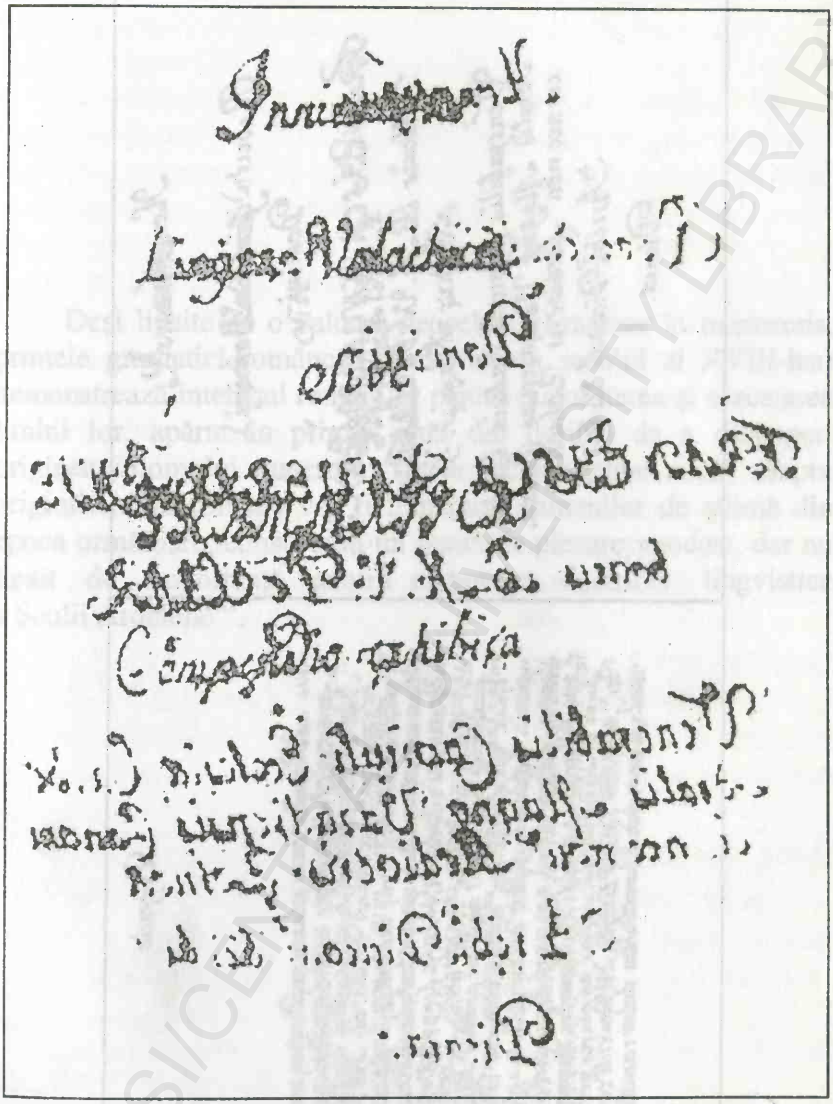

Anexa nr. 7 :

Foaia de titlu a manuscrisului Gramaticii românești de la Kalocsa (reprodusă după Lucia Wald, op. cit. p. 27).

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

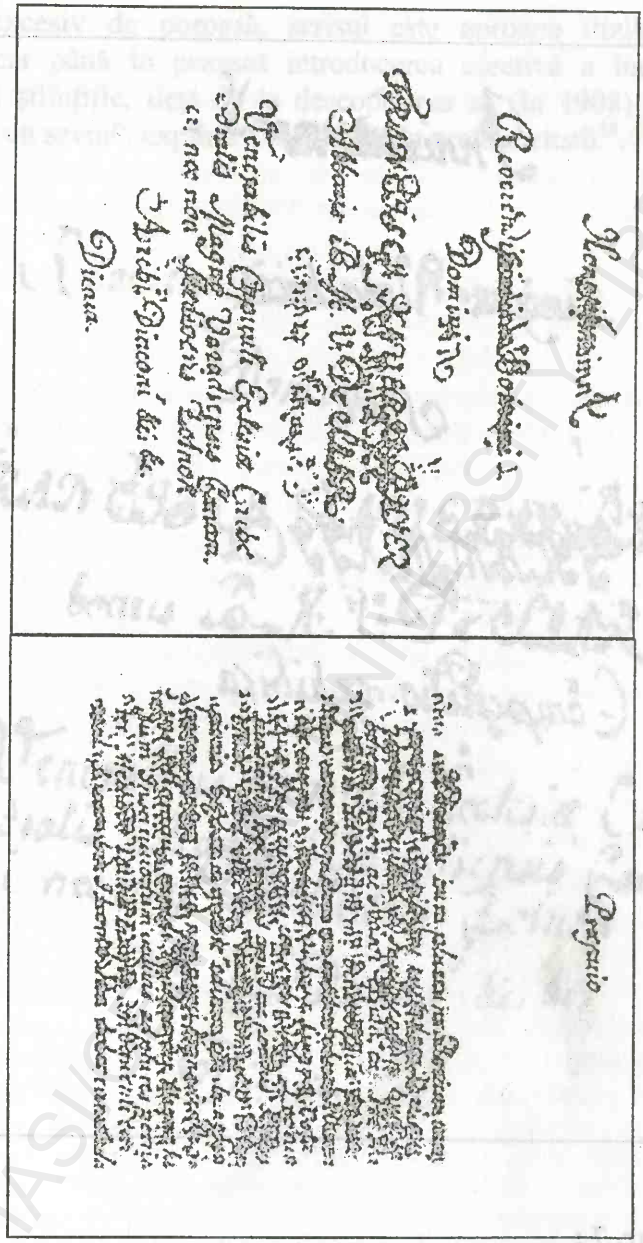

Anexa nr. 8 :

Pagini din manuscrisul Gramaticii de la Kalocsa (reproduse după Lucia Wald, op. cit., p. 28)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

* *
*

Deşi lipsite de o valoare deosebită şi rămase în manuscris, primele gramatici româneşti (elaborate în secolul al XVIII-lea) demonstrează interesul românilor pentru cunoaşterea şi cercetarea limbii lor, apărut în primul rând din dorinţa de a descoperi originea idiomului matern[1]. "Unele idei enunţate acum asupra originii limbii române vor fi transmise oamenilor de ştiinţă din epoca următoare, constituind un punct de plecare, modest, dar nu lipsit de importanţă, pentru elaborarea doctrinei lingvistice a Şcolii Ardelene"[2].

---

[1] Vezi *** *Istoria lingvisticii româneşti* (coordonator I. Iordan), Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978, p. 5-8, 13-17.
[2] *Ibidem*, p. 17.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CAPITOLUL II

GRAMATICA ROMÂNEASCĂ ÎNTRE 1780-1828

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Iluminismul în cultura română

Perioada 1780 (anul apariţiei gramaticii lui Samuil Micu şi Gheorghe Şincai) – 1828 (anul tipăririi gramaticii lui Ion Heliade Rădulescu) a marcat în cultura românească începutul procesului de modernizare. "Dacă într-o serie de cazuri, vechile forme de cultură persistă, nu e mai puţin adevărat că, pe măsură ce ne apropiem de sfârşitul celui de al treilea deceniu al secolului al XIX-lea, elementele noi devin preponderente. Emancipându-se, succesiv, de sub tutela slavonismului şi al elenismului, cultura română se orientează acum, cu hotărâre spre occident"[1], spre ideile iluministe europene[2].

Primul şi cel mai important nucleu iluminist din cultura românească l-a constituit *Şcoala Ardeleană*, mişcare a intelectualităţii româneşti din Transilvania (nemulţumită de lipsa drepturilor sociale şi politice) la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea.

Activitatea socială şi culturală a *Şcolii Ardelene* a urmărit, în esenţă, două aspecte: afirmarea drepturilor legitime ale românilor aflaţi sub dominaţia Imperiului Habsburgic şi ridicarea spirituală a poporului român (*luminarea*) prin crearea unei culturi naţionale moderne.

În vederea realizării primului obiectiv, reprezentanţii *Şcolii Ardelene* au redactat o serie de lucrări de limbă (gramatici, ortografii, dicţionare), în care au demonstrat originea romană a poporului şi latină a limbii române. Aceste lucrări au avut,

---

[1] *** *Istoria lingvisticii româneşti* (coordonator I.Iordan), Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978, p.18.

[2] Mişcare ideologică culturală caracterizată prin cultul raţiunii, al ştiinţei şi al umanismului, *iluminismul* a apărut în Anglia, în 1688, o dată cu votarea în parlament a *Declaraţiei Drepturilor*, răspândindu-se în secolul al XVIII-lea (denumit *Secolul luminilor*) şi în celelalte ţări ale Europei. În ţările române, *iluminismul* a pătruns abia către sfârşitul secolului al XVIII-lea, pe două căi: prin filiera italo-austriacă în Transilvania şi prin filiera greacă (de origine italo-franceză) în Ţara Românească şi Moldova.

aşadar, un scop practic, militant, devenind instrumente în demonstrarea latinităţii limbii noastre. În ciuda unor exagerări evidente (motivate însă de exagerările imigraţioniştilor), mişcarea rămâne "o realitate pozitivă pentru toată istoria culturii noastre"[3], formulându-se acum unele opinii ce şi-au demonstrat, de-a lungul timpului, validitatea.

Efortul *Şcolii Ardelene* este de apreciat cu atât mai mult cu cât, în ţările române, comparativ cu alte ţări, nu exista în epocă o instituţie care să încurajeze elaborarea lucrărilor lingvistice[4].

Mişcarea culturală ardeleană a cuprins în scurt timp toate teritoriile româneşti, iluminismul devenind o expresie a luptei pentru emancipare, pentru eliberare naţională şi socială a românilor de pe întreg teritoriul patriei noastre.

Perioada iluministă românească a fost împărţită de lingvişti în două etape: "destul de distincte"[5]: perioada elaborării doctrinei lingvistice, în care s-au conturat şi exagerările latiniste, reprezentată în primul rând de S. Micu, Gh. Şincai şi perioada dezvoltării şi perfecţionării (fundamentării ştiinţifice a) doctrinei, reprezentată mai ales de Petru Maior şi I. Budai-Deleanu, exagerările din prima etapă fiind, în general, eliminate.

În viziunea iluministă, gramatica se situa, faţă de celelalte ştiinţe, pe o poziţie superioară, era considerată "un mijloc pentru dezvoltarea celorlalte ştiinţe, fiind situată la temelia acestora"[6].

S-a dezvoltat în această perioadă metoda comparativă a studierii limbilor, gramaticienii români continuând să utilizeze ca model tratatele străine de gramatică. Cărturarii ardeleni au folosit cu prisosinţă gramaticile limbii latine. Aurel Nicolescu, în *Şcoala Ardeleană şi limba română*, justifică într-o oarecare măsură exagerările latiniste ale reprezentanţilor *Şcolii Ardelene*.

---

[3] Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *Istoria limbii române literare*, Bucureşti, Minerva, 1971, p. 449.

[4] Academia Română, denumită iniţial *Societatea literară românească*, a luat fiinţă abia în 1866.

[5] Se menţionează în ****Istoria lingvisticii româneşti*, op.cit., p. 19.

[6] Explică Victor V. Grecu, în *Şcoala Ardeleană şi unitatea limbii române literare*, Timişoara, Editura Facla, 1973, p. 88.

"Avantajele asemănării dintre structurile celor două limbi cuprindeau însă şi pericolul alunecării către identificarea celor două structuri. Neexistând diferenţe prea mari s-a putut ajunge relativ uşor la impresia că structura gramaticală a limbii române nu diferă deloc de cea a limbii latine. De aici şi până la preluarea nemodificată a anumitor categorii gramaticale nu mai era decât un pas uşor de făcut. În această situaţie specială trebuie căutată explicaţia năzuinţei spre sublinierea exagerată a caracterului latin al gramaticii româneşti"[7]. În loc să cerceteze evoluţia limbii latine, cu transformările suportate de-a lungul timpului (în sensul unei tendinţe evidente de simplificare), corifeii *Şcolii Ardelene* au preluat întocmai regulile gramaticale existente în lucrările latineşti, ignorând în felul acesta limba vorbită de popor: „Faptul că se orientau după gramatica unei limbi lipsite de viaţă i-a făcut să accepte, cu oarecare uşurinţă, normele şi preceptele existente în cărţi stabilite de gramaticieni, şi să ignore, aproape total, gramatica limbii vii, singura care ar fi putut să le pună la îndemână normele şi regulile juste şi reale. Orientându-se după gramatica înregistrată în cărţi, gramaticienii din Transilvania au putut uşor să cadă în greşeala de a considera drept abateri şi erori fapte din limba română care nu corespundeau structurii gramaticale latineşti"[8]. Au ajuns, astfel să falsifice limba română, să o *corecteze* în sensul revenirii la forma iniţială, *necoruptă*, scopul fiind "să-l corupă şi pe cel mai îndărătnic adversar al latinităţii limbii române că limba noastră este de origine latină"[9].

În domeniul ortografiei s-a pledat pentru înlocuirea alfabetului chirilic cu cel latin, deci a *slovelor* cu *literele*, din acelaşi motiv: pentru a demonstra originea latină a limbii. Trecerea de la alfabetul chirilic la cel latin s-a realizat însă *treptat*, iar definitiv abia în 1862, prin contribuţia lui I. Heliade Rădulescu. O trecere bruscă de la alfabetul chirilic la cel latin ar fi

---

[7] Aurel Nicolescu, *Şcoala Ardeleană şi limba română*, Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1971, p. 114.
[8] *Ibidem*, p. 114-115.
[9] *Ibidem*, p. 115.

fost imposibilă, întrucât majoritatea vorbitorilor români nu cunoşteau alfabetul latin. Pe de altă parte, adoptarea literelor (latineşti) a întâmpinat dificultăţi şi din cauza existenţei în limba română a unor sunete specifice. I. Budai-Deleanu a pledat în acest sens pentru *adaptarea* literelor latineşti la sunetele româneşti, devenind, astfel, un precursor al ortografiei fonetice. Majoritatea cărturarilor, însă, au pledat pentru folosirea în scris a literelor din *forma originară* a cuvintelor, fără a ţine cont de sunetele româneşti, marcând premisa ortografiei etimologice[10].

Istoria gramaticii româneşti înregistrează în această perioadă un număr foarte mare de lucrări, pe care le datorăm, în majoritate, Ardealului: gramatici cu caracter ştiinţific, gramatici elaborate în scop didactic (manualele destinate studierii limbii în şcoli), îndreptare, disertaţii (în care sunt discutate problemele de gramatică) etc. În ordine cronologică, lucrările de gramatică păstrate din această perioadă sunt:

- Samuil Micu, Gh. Şincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, apărută în 1780 la Viena şi într-o a doua ediţie, revizuită şi completată, în 1805, la Budapesta;
- Gh. Şincai, *A.B.C. sau Alphavit pentru folosul şi procopseala şcoalelor celor normaleşti a neamului românesc*, Blasendorf, 1783;
- Gh. Şincai, *Prima principia latinae gramatices ad usum scholarum valachico nationalium (Gramatica limbii latine...)*, 1783[11];
- I. Budai-Deleanu, *Îndreptătoriu al învăţăturilor întru a formării şi pe tinerii şcolari* sau *Carte trebuincioasă pentru dascăli*, 1785, rămasă în manuscris;
- Ienăchiţă Văcărescu, *Observaţii sau băgări dă seamă asupra regulelor şi orânduelelor grammaticii rumâneşti*, 1787, în două ediţii, la Râmnic şi la Viena[12];

---

[10] Vezi Victor V. Grecu, *op.cit.*, p. 81-82.

[11] Explicaţiile sunt date, în această lucrare, şi în limba română (scrisă cu litere latine). Gramatica, neoriginală ca fond, este importantă pentru încercarea pe care o face Şincai de a pune bazele terminologiei noastre gramaticale.

- Ioan Piuariu-Molnar, *Deusch-Walachische Sprachlehre*, în trei ediții:1788, Viena; 1810, Sibiu; 1822, Sibiu[13];
- Toader Şcoleriu, *Lecţione pentru învăţătura limbii moldoveneşti şi ruseşti*, Iaşi, 1789[14];
- Radu Tempea, *Gramatică românească*, Sibiu, 1797;
- Paul Iorgovici, *Observaţii de limbă rumânească prin Paul Iorgovici făcute*, Buda, 1799;
- Anton de Marki, *Auszug aus der...Sprachlehre in deutscher und Wallachischer Sprache*, Cernăuţi, 1810[15];
- I. Budai-Deleanu, *Fundamenta grammatices linguae romaenicae*, 1812, rămasă în manuscris;
- Petru Maior, *Dissertaţie pentru începutul limbei româneşti şi Dissertaţie pentru literatura cea veche a românilor*, Buda, 1812[16];
- D. Ţichindeal, *Arătare despre starea acestor noao scolasticeşti instituturi ale naţiei româneşti, sârbeşti şi greceşti*, Buda, 1813;
- Mihai Boiagi, *Gramatică macedo-vlahă*, Viena, 1815;
- I. Budai-Deleanu, *Temeiurile gramaticii româneşti*, după 1815, rămasă în manuscris[17];
- Petru Maior, *Dialog pentru începutul limbii române între un nepot şi unchi*, Buda, 1819;
- Andreas Clemens, *Walachische Sprachlehre für Deutsche*, în două ediţii: 1821, Ofen; 1826, Sibiu[18];

---

[12] Este singura gramatică din această perioadă pe care o datorăm Munteniei.

[13] Este prima gramatică bilingvă în care limba străină este germana.

[14] Gramatică bilingvă, în care limba străină este rusa; singura gramatică apărută în Moldova în această perioadă.

[15] O altă gramatică bilingvă în care limba străină este germana.

[16] Ambele lucrări au fost publicate în volum o dată cu *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, elaborată de acelaşi autor şi publicată la Buda în 1812.

[17] Lucrarea nu este datată, dar cercetătorii au stabilit că este posterioară celei din 1812, fiind elaborată cu aproximaţie după 1815.

[18] Gramatică românească în limba germană. Gramaticile româneşti în limbi străine (în epocă doar latină şi germană) aveau, ca şi gramaticile bilingve, rolul de a-i ajuta pe străinii care locuiau pe acelaşi teritoriu cu românii să le înveţe

- C. Diaconovici-Loga, *Gramatica românească pentru îndreptarea tinerilor*, Buda, 1822;
- Ioan Alexi, *Gramatica daco-romană sive Valachica*, Viena, 1826;
- Ştefan Margela, *Gramatică rusească şi rumâniască*, Petesburg, 1827[19].

Vom analiza, în continuare, lucrările de mai mare însemnătate pentru istoria noastră culturală, şi anume gramaticile ştiinţifice ale lui: S. Micu - Gh. Şincai, R. Tempea, I. Budai-Deleanu (reprezentanţi ai Şcolii Ardelene), I. Văcărescu (reprezentantul iluminismului muntenesc), P. Iorgovici, C. D. Loga (reprezentanţi ai iluminismului bănăţean), demonstrând unitatea gândirii luministe româneşti de pe întreg teritoriul patriei sau, cum se exprima Ov. Papadima, "lărgirea conceptului de iluminism, de la aşezarea în centrul lui a Şcolii Ardelene, până la corespondenţele, echivalenţele (...) ei în Principatele Române"[20].

---

limba. Mai târziu, redactarea gramaticilor româneşti în limbi străine a început să deţină, în plus, rolul de a-i informa pe cercetătorii străini asupra structurii gramaticale a limbii române.

[19] Gramatică bilingvă, în care limba străină este rusa.

[20] Ov. Papadima, *Ipostaze ale iluminismului românesc*, Bucureşti, Editura Minerva, 1975.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

PRIMA GRAMATICĂ ROMÂNEASCĂ TIPĂRITĂ (ÎN LIMBA LATINĂ)

• *Gramatica lui Samuil Micu şi Gheorghe Şincai* • *(1780; 1805)*

Se spunea până nu demult că *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* a lui S. Micu (Clain) şi Gh. Şincai este prima gramatică românească redactată în limba latină, afirmaţie care poate fi astăzi infirmată, în urma descoperirii *Gramaticii de la Kalocsa*, pe care am analizat-o în capitolul anterior. Din punct de vedere al noutăţii, lucrării redactate iniţial de S. Micu, modificată şi completată ulterior de Gh. Şincai, îi mai revine însă meritul, incontestabil, de a fi fost prima gramatică tipărită a limbii române. Iorgu Iordan o consideră şi "prima gramatică adevărată" a limbii noastre[1].

Lucrarea a fost publicată iniţial la Viena, în 1780, în versiunea lui Samuil Micu. În 1805 a apărut o a doua ediţie a gramaticii, la Budapesta, ediţie revizuită şi completată de Gh. Şincai, semnată doar de acesta, din motive neelucidate până în prezent. Între cele două ediţii există unele deosebiri, atât de formă (structură), cât şi de conţinut, pe care le vom demonstra pe parcursul analizei.

S. Micu şi Gh. Şincai au folosit limba latină în redactarea gramaticii româneşti, pe de o parte pentru a face lucrarea accesibilă cercetătorilor străini din epocă, latina menţinându-şi până la începutul secolului al XIX-lea rolul de limbă ştiinţifică internaţională, iar pe de altă parte (şi în primul rând) pentru a evidenţia asemănările dintre cele două idiomuri (româna şi latina).

Elementa linguae daco-romanae sive valachicae este alcătuită dintr-o prefaţă (scrisă în ambele ediţii de Gh. Şincai), gramatica propriu-zisă, cu următoarele părţi: *Despre ortografie*,

---

[1] Iorgu Iordan, *Scurt istoric al principalelor lucrări de gramatică românească*, în *Limbă şi literatură* II, 1956, p. 163.

Despre etimologie[2], *Despre sintaxă*, la care se adaugă un *Apendice*, cuprinzând capitolul *Despre formarea cuvintelor daco-romane din cele latinești*[3], un *Vocabular românesc și latinesc* și câteva dialoguri (*Forme de vorbit despre lucrurile cele ce mai adeseori viu în cuvîntare*).

Prefețele celor două ediții ale gramaticii sunt expresia crezului *Școlii Ardelene* cu privire la originea romană a poporului și latină a limbii române.

În prefața primei ediții, cea din 1780, Gh. Șincai își exprimă speranța înlocuirii cât mai rapide a alfabetului chirilic cu cel latin, o dată cu dezvoltarea învățământului românesc. Afirmând originea latină a limbii române, Gh. Șincai nu ignoră însă, cum s-a afirmat uneori, pe nedrept, influențele altor limbi asupra limbii noastre (mai ales influențele slave), pe care le recunoaște, e drept, cu părere de rău. Dorința autorilor era folosirea în scris a alfabetului limbii de origine (latina), fără a cere prin aceasta eliminarea elementelor împrumutate din alte limbi și înlocuirea lor cu cele latinești. Cea mai bună dovadă în acest sens o constituie *Vocabularul românesc și latinesc* de la sfârșitul gramaticii, unde sunt înregistrate destul de multe cuvinte ce nu sunt de origine latină. Greșeala este că sunt tratate ca latinești și cuvinte de altă origine.

În prefața la ediția din 1805, Gh. Șincai explică propriile modificări aduse sistemului ortografic din prima ediție, pe care l-a simplificat, orientându-le spre fonetism.

În capitolul consacrat **ortografiei**, din prima ediție, S. Micu propusese un sistem ortografic etimologic, în sensul refacerii grafiei etimoanelor latinești, ghidându-se după latina clasică. În acest scop, autorul a stabilit anumite reguli de scriere a limbii române și, astfel, a înregistrat, de fapt, pentru prima dată, l e g i l e f o n e t i c e de evoluție a sunetelor din latină în

---

[2] Termenul, pe care l-am întâlnit și în gramaticile anterioare, a fost folosit până târziu, la sfârșitul secolului al XIX-lea, cu referire la ceea ce numim astăzi morfologie.

[3] În ediția a doua, cea din 1805, acest capitol este inclus în partea consacrată ortografiei, iar ca anexă Gh. Șincai introduce un capitol *Despre prosodie*.

română, arătând cum s-a *corupt* limba latină. Apropierea cuvintelor de origine latină de cele latinești era necesară doar în scris, păstrându-se pronunția românească, pe care Samuil Micu a indicat-o prin "Citește".

Dintre legile fonetice corect înregistrate, menționăm:

- *e*, *o* accentuați, urmați în silaba următoare de *a* sau *e* >*ea*, *oa*: *sera*>*seară*, *solem*>*soare*;
- *e* intervocalic >*r*: *mola*>*moară*;
- *l* urmat de *i*, plus vocală >*i*: *mulier*>*muiere*; *filius*>*fiu*;
- *ct*>*pt*: *lactem*>*lapte*;
- *gn*>*mn*: *pugnus*>*pumn*.

În *Elementa...*, aceste legi fonetice au, bineînțeles, o altă formulare, "prin ele indicându-se lectorului cum trebuie să citească semnele grafice prin care cuvântul scris era latinizat", explică Mircea Zdrenghea[4]. Cităm, pentru a se înțelege, un exemplu din gramatică: "Dacă după *l* urmează imediat *i* și pe silaba *li* o precede sau o urmează imediat o vocală sau un diftong, acest *li* se pronunță ca *j* latinesc; de exemplu *muliere* "mulier", *filiu* "filius", *eli* "illi". Citește: *muiere*, *fiu*, *ei*"[5].

Prin acest sistem ortografic greoi, S. Micu cerea, de fapt, ca fiecare vorbitor al limbii române să cunoască, pentru a putea scrie, nu numai limba latină, ci și regulile prin care ea s-a *corupt* (devenind un idiom romanic), cu alte cuvinte să fie un om cultivat, un lingvist.

Gh. Șincai și-a dat seama de dificultățile acestui sistem ortografic și l-a simplificat, în a doua ediție a gramaticii, făcând

---

[4] Mircea Zdrenghea, *Elementa linguae la 200 de ani*, prefață la S. Micu, Gh. Șincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, Cluj-Napoca, Dacia, 1980, p. XI (cuprinde ambele ediții: 1780, 1805, plus traducerea lor, realizată de M. Zdrenghea).

[5] S. Micu, Gh. Șincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, Cluj-Napoca, Dacia, 1980, p.17.

evidente concesii fonetismului[6]. M. Zdrenghea notează diferențele dintre cele două sisteme ortografice. Cităm și noi câteva din ele[7]:

Ediția 1780	Ediția 1805
[a]: *á, aa, ana*	*á*
[î]: *a+mp, mb, n*	*â*
e+mp, mb, n	*ê*
i+mp, mb, n	*î*
[oa]: *ó*	*oa*
[ea]: *é*	*ea*
[z]: *d+i*	*z*
[s]: *ss*	*s*
[ş]: *s+i*	*s, sh*
[ţ]: *t+i*	*t+i*
[i]: *i, l+i*	*i*
[mn]: *gn*	*mn*
[pt]: *ct*	*pt*
[chi]: *cl*	*chi*
[ghi]: *gl*	*ghi*

S. Micu și Gh. Șincai ne-au dat așadar primele elemente de fonetică și morfologie istorică.

Partea consacrată **morfologiei** conține multe observații valoroase de gramatică românească, ce au fost preluate de toate gramaticile ulterioare. Există însă și aici unele exagerări, generate din aceeași dorință de apropiere a celor două idiomuri: româna și latina.

Părțile de vorbire identificate de autori sunt cele pe care le întâlnim și în gramaticile tradiționale contemporane: *articolul*,

---

[6] Și S. Micu a renunțat treptat la sistemul ortografic etimologic, orientându-se spre scrierea fonetică, de exemplu în *Propovedanii* și în *Loghica*, cărți adresate poporului.

[7] Vezi M. Zdrenghea, *op. cit.*, p. XIII.

substantivul, *adjectivul*[8], *pronumele*, *numeralul*, *verbul*, *adverbul*, *prepoziția*, *conjuncția* și *interjecția*. Figurează așadar și articolul printre părțile de vorbire, deși el nu apare în gramaticile limbii latine, ceea ce demonstrează că autorii nu au copiat întocmai structura limbii latine, ci "au folosit-o cu discernământ"[9].

În legătură cu articolul (*De articulo*), autorii fac observații juste ce demonstrează "un spirit de observație adesea ascuțit"[10], și anume că: articolul indică genul și cazul substantivului, iar atunci când substantivul este articulat, se declină numai articolul (devenit parte integrantă a cuvântului). Se fac însă și unele confuzii. Astfel, articolul nehotărât (*indefinito*) este confundat uneori cu pronumele nehotărât, iar articolul demonstrativ adjectival[11] - cu pronumele demonstrativ (ca și la Dimitrie Eustatievici).

În capitolele despre nume (*De nomine*), S. Micu și Gh. Șincai identifică, paradoxal, doar două genuri: *masculin* și *feminin*, ignorând neutrul (care apare totuși în latină)[12]. În ediția din 1780, se vorbește despre un *gen comun* (al adjectivelor terminate în vocala *-e*), însă în ediția din 1805, Gh. Șincai precizează că aceste adjective "sînt atît de genul masculin, cît și de genul feminin"[13].

Între cazuri, este trecut și ablativul, după modelul latinesc, ca de altfel și în gramaticile românești anterioare.

Autorii analizează într-un capitol separat declinarea substantivelor însoțite de adjective. În legătură cu acestea, se face

---

[8] Substantivul și adjectivul sunt incluse în categoria numelui, ca și în gramaticile anterioare.

[9] Aurel Nicolescu, *Școala Ardeleană și limba română*, București, Editura Științifică, 1971, p. 121.

[10] I. Iordan, *art. cit.*, p. 164.

[11] Articolul demonstrativ adjectival și articolul posesiv-genitival nu sunt înregistrate în gramatică, însă ele apar în declinări. Confuzia între articolul demonstrativ și pronumele demonstrativ o găsim în capitolul despre declinarea substantivelor însoțite de adjective și *pronumele demonstrativ (de fapt articolul): *fratele cel dulce*.

[12] "De neutru suntem lipsiți cu totul, de aceea când vrem să arătăm ceva de genul neutru întrebuințăm femininul" (S. Micu, Gh. Șincai, *op. cit.*, p. 29).

[13] *Ibidem*, p. 141.

precizarea greşită că se declină cuvântul aşezat înainte, când în realitate se declină întotdeauna substantivul, indiferent de poziţia lui. M. Zdreanghea explică greşeala autorilor: "se confundă declinarea cu articularea. De articulat se articulează, într-adevăr, întotdeauna cuvântul care stă înainte"[14].

În capitolele dedicate numelui, se explică şi: formarea substantivelor feminine de la cele masculine, ceea ce numim astăzi substantive mobile (aspect analizat şi în gramatica de la Kalocsa); formarea femininului adjectivelor de la forma de masculin; regulile de formare a pluralului; derivarea unor substantive cu sufixe augmentative şi diminutivale; gradele de comparaţie ale adjectivului (fiind precizate, ca şi în gramaticile anterioare, doar pozitivul, comparativul de superioritate şi superlativul absolut).

În privinţa pronumelui (*De pronominibus*), S. Micu şi Gh. Şincai identifică următoarele tipuri: *personal*, *posesiv*, *demonstrativ*, *relativ*, *interogativ*, *impropriu* (nehotărât) şi *reciproc* (reflexiv)[15]. Se fac şi aici unele confuzii. Astfel, în categoria pronumelui demonstrativ este inclus şi pronumele de întărire (*eu ins*, *tu insuti*, *ell insusi*...[16]); pronumele interogative sunt împărţite în două categorii, simple şi compuse, cele compuse fiind de fapt pronume nehotărâte (*orecine*, *areqvale*, *fiescecine*, *fieteeqvale*...). Uneori, autorii creează forme inexistente în limba română, după modelul latinesc: *totcine*, *totqvale*, forma de feminin a pronumelui relativ/ interogativ *qvale* (care) – *quarea* (carea) şi de plural – *qvali* (carii).

Numeralele (*De numeris*) sunt împărţite în două categorii: *cardinale* şi *ordinale*. Se fac în acest capitol observaţii juste

---

[14] M. Zdrenghea, *op. cit.*, p. XV.

[15] Denumirea pronumelui reflexiv cu termenul *reciproc* apare pentru prima dată, în *Institutiones linguae valachicae*, aşa cum s-a observat în capitolul anterior.

[16] Sunt formele latinizate propuse, conform sistemului ortografic etimologic, forme care apar deci în ediţia din 1780. În ediţia din 1980, M. Zdrenghea traduce termenii cu formele corespondente actuale. Vom exemplifica, în continuare, cu aceiaşi termeni din ediţia princeps.

referitoare la formarea numeralelor ordinale din cele cardinale. Spre deosebire de D. Eustatievici, care încadra numeralul în categoria numelui, S. Micu şi Gh. Şincai îl consideră, aşadar, o parte de vorbire distinctă.

Influenţele latineşti se observă şi în capitolele consacrate verbului (*De verbis*). Astfel, autorii:

- identifică patru conjugări: conjugarea I – verbele cu infinitivul în *-āre* lung, conjugarea a II-a *-ēre* lung, conjugarea a III-a *-ĕre* scurt, iar conjugarea a IV-a *-ire* lung;
- disting forme de viitor pentru imperativ (*se laud eu*), infinitiv şi participiu (*a fi laudator* – pentru ambele moduri – , corespondentul participiului viitor latin "laudaturus");
- indică mai multe forme de gerunziu: *de laudare*, *de laudat*, *laudand* (corespondentele formelor latineşti "ad laudandum", "laudandi", "laudando");
- indică două forme de participiu prezent[17]: *laudand*[18], *laudator*;
- forma corectă (actuală) de participiu românesc, *laudat*, este considerată de S. Micu şi Gh. Şincai supin. Iar forma actuală de supin este considerată de cei doi gerunziu;
- modul condiţional-optativ (prezent şi perfect) din gramaticile actuale este considerat conjunctiv[19] (imperfect: *asi lauda* şi mai mult ca perfect: *asi fi laudat*). Există în *Elementa...* şi un conjunctiv perfect: *se fiu laudat*;

---

[17] Autorii disting două tipuri de participiu: prezent şi viitor.

[18] Formă de gerunziu, în gramaticile actuale.

[19] Ca şi în *Gramatica de la Kalocsa*. Însă comparativ cu aceasta, forma de conjunctiv este simplificată aici, renunţându-se la particula *când*.

- autorii indică două forme de indicativ mai mult ca perfect: analitic – *am fost laudat* şi sintetic – *laudassem*[20];
- identifică şi perfectul simplu al indicativului, care nu apărea la D. Eustatievici, dar care fusese menţionat în gramatica de la Kalocsa.

În privinţa diatezelor, se observă unele inexactităţi. Autorii intuiesc diateza reflexivă, vorbind de verbe *reciproce*, formate cu *particulele* cu valoare neutră *me, te...: me tem, me mir*[21]. S. Micu şi Gh. Şincai diferenţiază şi verbele active de cele pasive, precizând că cele active devin pasive dacă se aşază înaintea lor particulele *me, te...: me ved, te vedi*[22].

Verbele sunt împărţite în cele două categorii: regulate şi neregulate (ca şi la D. Eustatievici). În a doua categorie sunt incluse verbele iotacizate: *pon* (pun), *ven* (vin), *tien* (ţin)[23]. Autorii identifică şi verbele auxiliare: *am* şi *sent* ("a avea" şi "a fi").

Se fac uneori distincţii între formele literare şi cele populare ale verbelor[24], ceea ce demonstrează o oarecare depărtare de modelul gramaticilor limbii latine: între forma populară de indicativ prezent a verbului "a fi" (*eu sent, noi sentem...*) şi forma literară, latinizată (*sunt, suntem...*); între forma populară de viitor (*eu oi fi*) şi forma literară (*eu voi fi*).

Părţile de vorbire neflexibile sunt identificate aproximativ corect, cu mici excepţii: în categoria adverbelor (*De adverbiis*) sunt incluse şi unele prepoziţii şi conjuncţii (*dupa, preqvum, caci, ci, qva, înse, desi*); în categoria prepoziţiilor (*De praepositionibus*)

---

[20] Distincţie realizată şi în *Institutiones linguae valachicae*, cu aceeaşi confuzie între diateza pasivă şi mai mult ca perfectul analitic.

[21] Aceste verbe nu sunt reciproce, în sensul actual al termenului, ci reflexiv-dinamice.

[22] Precizarea transformării verbelor active în verbe pasive este identică cu cea din *Institutiones linguae valachicae*. Ca şi acolo, verbele exemplificate ca fiind pasive sunt de fapt pasiv-reflexive (sensul fiind pasiv, însă forma - reflexivă).

[23] În gramaticile vechi, forma de referinţă a unui verb nu era infinitivul, ci indicativul prezent, persoana I, singular.

[24] Ca şi în gramatica de la Kalocsa, de altfel.

sunt incluse şi unele adverbe (*dedesupt*, *înlauntru*, *inderect*)[25], iar în categoria conjuncţiilor (*De conjunctionibus*) sunt incluse şi unele adverbe (*altadata*, *amintrillea*). De asemenea, sunt notate forme inexistente în limba română: conjuncţia *ime*, adverbul *tam*, interjecţia *si*.

Autorii atribuie conjuncţiei rolul de a lega doar părţi de vorbire, nu şi propoziţii, deşi Eustatievici, înaintea lor, observase acest lucru.

Sintaxa ocupă în *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* un spaţiu foarte restrâns: 15 pagini din totalul de 75. Se observă şi aici apropieri forţate de gramatica limbii latine. "Cărturarii ardeleni nu puteau să ştie că, deşi sistemul sintactic al limbii române este acelaşi, în liniile lui esenţiale, cu cel al limbii latine, asupra sintaxei s-au exercitat mai uşor influenţele străine", a observat A. Nicolescu[26].

Dar şi această parte a gramaticii cuprinde o serie de observaţii juste. Ca şi în gramaticile limbii latine şi gramaticile româneşti anterioare, autorii analizează în partea consacrată sintaxei doar unele aspecte sintactice ale părţilor de vorbire. Sunt corecte observaţiile privind: folosirea articolului nehotărât şi hotărât, folosirea prepoziţiei în funcţie de caz, relaţia între verb şi cazul celorlalte părţi de vorbire din enunţ (problemă tratată şi de D. Eustatievici). Autorii fac şi o remarcă privind ceea ce numim astăzi *gen personal*, şi anume: folosirea prepoziţiei *pe* doar pentru însufleţite.

În ediţia din 1780, sintaxa este urmată de un *Apendice* intitulat *Despre formarea cuvintelor daco-romane din cele latineşti*. Acest capitol este "o încercare de morfologie istorică"[27], autorul revenind asupra transformărilor fonetice ale cuvintelor. În ediţia din 1805, acest capitol este inclus în partea dedicată ortografiei. În locul lui apare la *Apendice* un capitol *Despre*

---

[25] Ultimul cu sensul de " îndărăt ". Nearticulate, acestea sunt adverbe; devin prepoziţii numai prin articulare. Însă în *Elementa...*, ele apar în forma nearticulată.

[26] Aurel Nicolescu, *op. cit.*, p. 123.

[27] M. Zdreanghea, *op. cit.*, p. XX.

prosodie. Şincai scrie că a introdus acest capitol "nu ca să învăţ poezie românească, căci pentru învăţarea ei ar fi nevoie de o carte întreagă, ci ca să fixez cîteva reguli despre cantitatea silabelor"[28]. Este vorba, practic, de accentuarea cuvintelor.

Lucrarea se încheie, în ambele ediţii, cu un *Vocabulariu românesc şi latinesc* şi cu cinci *Forme de vorbit despre lucrurile cele ce mai adeseori viu în cuvîntare*.

În *Vocabulariu...*, autorii înregistrează, în majoritate, cuvinte de origine latină (aproximativ 350 din totalul de 457), dar şi cuvinte de altă origine: slavă, maghiară, turcă, greacă etc. Aşadar, S. Micu şi Gh. Şincai nu au încercat să elimine din vocabularul limbii române cuvintele de alte origini decât cea latină, aşa cum s-a afirmat uneori. M. Zdrenghea explică şi cauza predominării cuvintelor de origine latină în *Vocabulariul...* gramaticii: "cuvintele moştenite din limba latină sînt foarte numeroase, fiindcă se vorbeşte despre lucrurile cele mai uzuale. Or în cursul vorbirii, aşa cum s-a demonstrat pe baza teoriei circulaţiei cuvintelor, elementul latinesc este foarte ridicat"[29].

Cuvintele (ce aparţin fondului de bază al limbii române) nu sunt notate în ordine alfabetică, ci grupate pe categorii semantice: despre cele spirituale, despre lume şi elementele ei, despre pămînt, timp[30] etc.

Pe de altă parte, cuvintele de origine latină se raportează mai ales la limba latină vorbită, populară. Sunt înregistrate foarte puţine cuvinte provenite din latina literară.

Formele de vorbit... cuprind dialoguri despre sănătate, oaspeţi, timp etc. Acest capitol reprezintă, de fapt, un prim ghid de conversaţie în limba română[31].

Ambele capitole, *Vocabulariul...* şi *Formele de vorbit...*, au un caracter practic, fiind menite a-i ajuta pe străini să înveţe limba română, oferindu-le cele mai uzuale cuvinte şi modele de propoziţii. Gramatica lui S. Micu şi Gh. Şincai a devenit astfel

---

[28] S. Micu, Gh. Şincai, *op. cit.*, p. 195.
[29] M. Zdrenghea, *op. cit.*, p. XX.
[30] Vezi anexa nr. 12 a lucrării noastre.
[31] Vezi anexa nr. 13 a lucrării noastre.

"un prim manual pentru învăţarea limbii române de către străini"[32].

Prin *Elementa linguae daco-romanae sine valachicae*, Samuil Micu şi Gheorghe Şincai au contribuit şi la modernizarea terminologiei gramaticale româneşti[33]. Comparativ cu terminologia slavonă greoaie folosită în gramaticile lui D. Eustatievici şi Macarie[34], lucrarea de faţă reprezintă un incontestabil progres. Terminologia latină adoptată de autori a fost preluată de toate gramaticile ştiinţifice ulterioare.

Trecând cu vederea exagerările (motivate) şi erorile inerente oricărui început, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* are meritul de a fi contribuit la o mai bună cunoaştere a structurii gramaticale a limbii române şi, implicit, la demonstrarea originii latine a limbii noastre. Friedrich Diez, întemeietorul filologiei romanice, a acordat limbii române locul cuvenit între celelalte limbi romanice în urma analizei gramaticii lui S. Micu şi Gh. Şincai.

Lucrarea a fost premisa unei serii întregi de gramatici latinizante, elaborate la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi pe parcursul secolului al XIX-lea.

---

[32] *Ibidem*, p. XX.

[33] De altfel, Şcoala Ardeleană, prin reprezentanţii ei, a contribuit în general la consolidarea terminologiei ştiinţifice din mai toate disciplinele epocii.

[34] Gramatica de la Kalocsa, cunoscând o circulaţie restrânsă, nu avusese o influenţă deosebită asupra terminologiei gramaticale româneşti.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Anexa nr. 9 :

Samuil Micu (imagine reprodusă după Samuil Micu, *Istoria bisericească*, Bucureşti, Imprimeria Coresi,1993, p. 26)

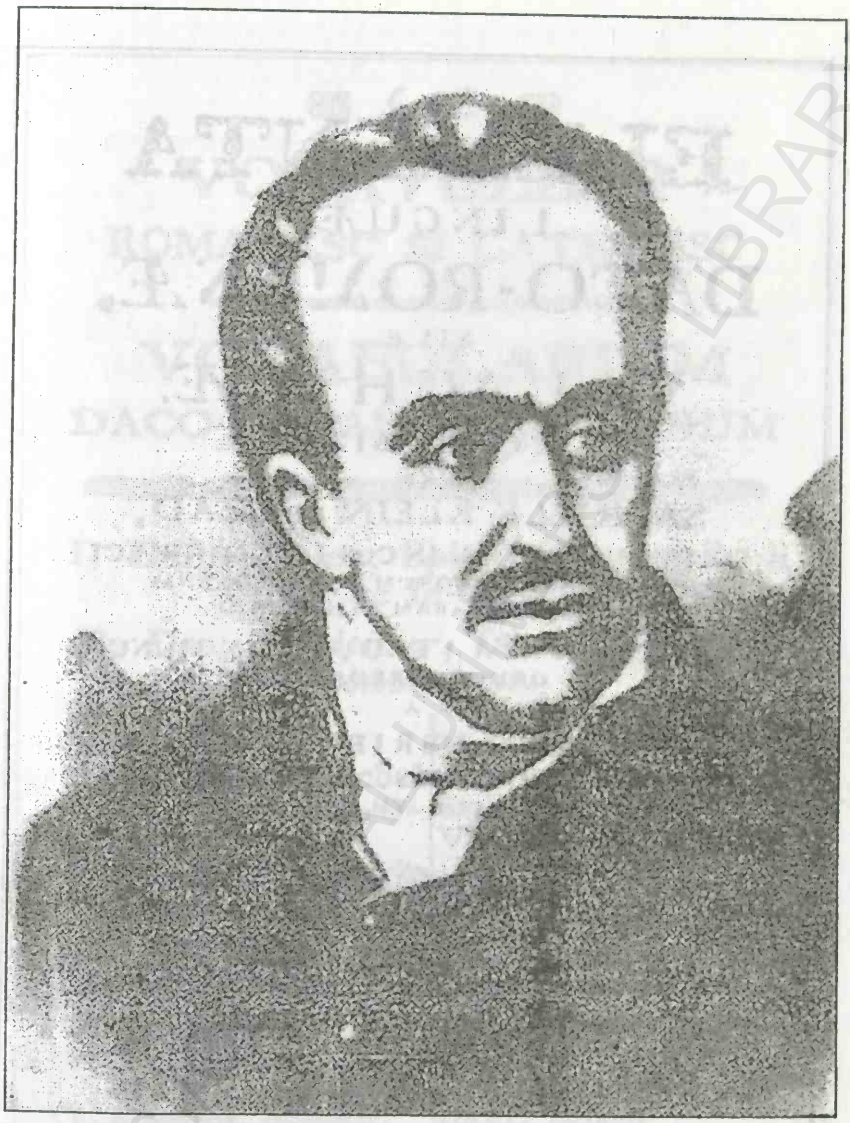

Anexa nr. 10 :

Gheorghe Şincai (imagine reprodusă după Victor V. Grecu, *op. cit.*, p. 80)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ELEMENTA
LINGUÆ
DACO-ROMANÆ,
SIVE
VALACHICÆ.
COMPOSITA
AB
SAMUELE KLEIN DE SZAD,
ORD. S. BASILII M. IN COLLEGIO GRÆCI
RITUS CATHOLICORUM VINDOBONENSI
AD S. BARBARAM EIREMBRIO:
LOCUPLETATA VERO, ET IN HUNC
ORDINEM REDACTA
A
GEORGIO GABRIELE SINKAI:
EJUSDEM ORDINIS, AA. LL. PHIL.
ET SS. TH. D.

VINDOBONÆ,
TYP. JOSEPHI NOB. DE KURZBÖCK.
M. DCC. LXXX.

Anexa nr. 11 :

Foaia de titlu a gramaticii lui Samuil Micu şi Gheorghe Şincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* (reprodusă după Mircea Zdrenghea, op.cit. p. 2)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

(o)

VOCÁVULLÁR
ROMANESC SI LATENESC

VOCABULARIUM
DACO-ROMANUM et LATINUM

I. Despre Dieu, Spiriti (*Duchuri*), si celle, ce se cuvenlor.

De Deo, Spiritibus, & eis, quæ illis conveniunt.

Dieu, *Deus.*
Tátá'l, Filiu'l. Duchul sant, *Pater, Filius, Spiritus sanctus.*
Santaa Troitia, *Sancta Trinitas.*
Facatòr, *Factor, Creator.*
Factura, *factura, creatura.*
Mantuitòr, *Salvator.*
Mantuire, *salus.*
Rescomparatòr, *Redemptor.*
Mangaitòr, *consolator.*
Nascatore de Dieu, *Deipara.*
Sant, *Sanctus.*
Viuátiaa ce vá se fie, *vita futura.*
Rái, *paradisus.*
Imperatica cel'iurilor *regnum cælorum.*
Deavoll, *diabolus.*
Urác, *dæmon, draco.*
Nalluca, *spectrum.*
Fardedieu, *atheus.*
Idoli, *idolum.*

Idol-

Anexa nr. 12 :

Elementa..., capitolul *Vocabular românesc și latinesc*, prima pagină (reprodusă după ediția din 1980, p. 86)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

FORME DE VORBIT DESPRE LUCRURILE CELLE, CE MAI ADESE-ORI VEN IN CUVENTARE.

MODI LOQUENDI DE IIS REBUS, QUÆ SÆPIUS VENIUNT IN SERMONEM.

ANTAIAA VORBIRE.	I. DIALOGUS.
A intrebáre pe cinevá despre, ásá, si állor sai sanatáte.	Sciscitari aliquem de sua, suorumque valetudine.
Bona demineatiaa } Domnule, vel Domne!	*Bonum mane* } *Domine!*
Bona diá	*Bonus dies*
Bona seraa	*Bonus vesper*
Fire ai sanatòs } Domnica tá.	*Bene valeas* } *Dominatio tua.*
Bene ái venit	*Bene venisti*
Qvum traesci? esti sanatòs?	*Quomodo vales? esne sanus?*
Sent sanatòs: multiám lui Dumne Dieu, si Domnicei tale de cuvente bone.	*Sum sanus: gratias ago Domino Deo, & Dominationi tuæ pro verbis bonis.*
Dár celiá láiti, quál'i mai ái, Pruncii, si Fameliaa?	*Et reliqui, quos insuper habes, Proles, & Familia?*

F 4 Tòti

Anexa nr. 13 :

Elementa…, pagină din capitolul *Forme de vorbit* (reprodusă după ediția din 1980, p. 123)

PRIMA GRAMATICĂ ROMÂNEASCĂ TIPĂRITĂ ÎN LIMBA ROMÂNĂ

• *Gramatica lui Ienăchiță Văcărescu* •

(1787)

Mare demnitar politic, spirit luminat, receptiv la mişcarea de idei iluministe, primul nostru poet l i r i c [1], Ienăchiță Văcărescu a fost, totodată, şi autorul primei gramatici româneşti tipărite în limba română şi, mai mult, în Țările Române, *Observații sau băgări dă seamă asupra regulelor şi orânduelelor grammaticii rumâneşti*. Gramatica lui Samuil Micu şi Gh. Şincai se tipărise în limba latină şi în străinătate.

Se pare că I. Văcărescu nu cunoştea gramatica tipărită în 1780, la Viena, de S. Micu, ca de altfel nici gramaticile anterioare, rămase în manuscris, întrucât menționează, în prefața gramaticii sale, absența unei astfel de lucrări în cultura noastră şi, implicit, necesitatea alcătuirii atât a unei gramatici, cât şi a unui dicționar. Explicația necunoaşterii gramaticilor rămase în manuscris (ale lui D. Eustatievici şi Macarie) este evidentă: acestea circulau foarte greu şi, din necesități didactice, erau reținute în diferite şcoli[2].

---

[1] Autorul primului poem din istoria versificației româneşti, *Viața lumii*, este Miron Costin. Dar, întrucât autorul nu a mai scris alte versuri, meritul de prim poet român i-a revenit lui Dosoftei. Poeziile acestuia au fost însă rezultatul unor scopuri religioase, istorice sau civice, deci al unor eforturi extraestetice. Din acest punct de vedere, primele noastre poezii l i r i c e (scrise dintr-o conştiință estetică) îi aparțin lui Ienăchiță Văcărescu, consideră majoritatea criticilor. Acest salt, dinspre s c r i i t u r a medievală spre l i t e r a t u r ă (poezia autentică), a fost posibil prin influența iluminismului.

[2] Nagy Bela demonstrează însă că manuscrisul gramaticii lui Eustatievici circulase destul de mult: din Şcheii Braşovului, în Țara Bârsei, Sibiu, chiar şi Bucureşti. În studiul citat în capitolul anterior, *Viața şi activitatea lui D. Eustatievici*, Nagy Bela analizează influența acestei gramatici asupra următoarelor: a lui I. Văcărescu, R. Tempea, I. H. Rădulescu şi Iordache Golescu, din perspectiva terminologiei. Totuşi ideea acestei influențe este relativă, fapt remarcat şi afirmat de însuşi Nagy Bela: "Timp îndelungat vom întâlni în gramaticile româneşti terminologia creată de autorul braşovean. Este

Poate părea însă paradoxală necunoaşterea de către I. Văcărescu a gramaticii româneşti tipărite în 1780, la Viena, *Elementa linguae doca-romanae sive valachicae*, cu şapte ani înaintea tipăririi *Observaţiilor*... (1787). Explicaţia acestui fapt o putem găsi în informaţia dată de istoricul austriac F. J. Sulzer, în *Geschichte des Transalpischen Daciens* (1781), că Ienăchiţă Văcărescu îşi redactase gramatica cu mult înainte de 1787 (anul tipăririi acesteia) şi că lucrarea era chiar finalizată în 1780, anul apariţiei gramaticii lui S. Micu.

Observaţiile... lui Ienăchiţă Văcărescu au avut succes în epocă, dovadă că ediţia princeps, de la Râmnic[3], a fost urmată, în acelaşi an, 1787, de o a doua ediţie, la Viena, "pentru uzul şcolilor româneşti din imperiul habsburgic", explică G. Ţepelea şi Gh. Bulgăr[4]. I. Heliade Rădulescu justificase apariţia ediţiei de la Viena prin dorinţa autorului de a favoriza circulaţia gramaticii sale şi în Transilvania.

Titlul gramaticii lui Ienăchiţă Văcărescu, *Observaţii sau băgări dă seamă asupra regulelor grammaticii rumâneşti*, demonstrează modestia autorului, subestimarea propriei capacităţi de a întocmi gramatica unei limbi, lucrare de importanţă primordială în opinia sa, preferând un titlu restrictiv[5]. Totuşi, observă Petre Haneş, "în cuprins, în fruntea capitolului despre ortografie, apare titlul *Grammatică*"[6].

Lucrarea lui Ienăchiţă Văcărescu este structurată în două *cărţi*, fiecare *carte* cuprinzând mai multe părţi sau tratând mai multe probleme: *cartea dintâiu –Ce iaste Grammatica şi păntru împărţeala slovelor şi păntru părţile cuvântului*, *cartea doi* –

---

greu de stabilit dacă acestea sînt simple coincidenţe sau o influenţă indiscutabilă a gramaticii lui Eustatievici" (Nagy Bela, *op. cit.*, p. 153).

[3] Actualul Rm.Vâlcea.

[4] Gabriel Ţepelea, Gh. Bulgăr, *Momente din evoluţia limbii române literare*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1973, p. 141.

[5] Atitudinea aceasta am întâlnit-o şi la S. Micu, Gh. Şincai şi la autorul neidentificat al gramaticii descoperite la Kalocsa; o vom mai întâlni şi la alţi autori de gramatici din această perioadă.

[6] Petre Haneş, *Gramatica lui Ienăchiţă Văcărescu*, în *Limbă şi literatură*, IV, 1960, p. 75.

Păntru pronunție, ortografie, păntru construcțione adică syndaxis și păntru poetică sau facere de stihuri. Prima ediție (cea de la Râmnic) conține în plus o prefață și o dedicație către mitropolitul Filaret.

În prefață, autorul exprimă cu regret absența unei gramatici românești ("limba patriei noastre (...) nu are în staré ei nici una până acumŭ"[7]) și necesitatea alcătuirii atât a unei gramatici, cât și a unui dicționar, "ca să poată tălmăci cu înlesnire cărțile dă șienţă în limba rumânească, și să nu mai pue în ostenelă pă lăcuitorii acestorŭ eparhii ce vorŭ pohti să fie ştiutori dă şienţe şi dă filosofie, ca să învețe limbă streină, întru care să le afle acesté"[8]. Motivația lingvistică a redactării gramaticii este dublată de o motivație interioară, dragostea de limbă și patrie: "învinovățire ne iaste iubiré Patriei", mărturisește I. Văcărescu[9]. Raportându-se la acest aspect, N. Iorga nota: "Văcărescu nu vrea măcar, ca ardelenii, să dovedească ceva prin această limbă, nu caută s-o schimbe pentru a dovedi mai bine acel adevăr urmărit înainte de orice alt scop; i-e dragă limba românească, în timpuri când atîția o respingeau și o desprețuiau, și, fiindcă-i dragă, o înfățișează altora cu mîndrie, așa cum este, pentru ca și aceia să zică împreună cu dînsul: cît e de frumoasă!"[10].

Prefața este importantă mai ales pentru ideile privind originea limbii române. Autorul nu exagerează originea latină a limbii noastre, precum corifeii *Şcolii Ardelene*. Pe de o parte, susține originea limbii române în latina populară, nu clasică, argumentându-și ideea tocmai prin lipsa unei gramatici și a unor dascăli de gramatică în rândul coloniștilor romani, oameni de condiție modestă ("Romanii au fostŭ oameni dân cei ce potŭ lesne

---

[7] I. Văcărescu, *Observații sau băgări de seamă asupra regulelor și orânduelelor grammaticii rumânești*, Râmnic, 1787. *Prefață*, reprodusă după Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, tom. II (1716-1808), București, 1910, p. 318.

[8] *Ibidem*, p. 320.

[9] *Ibidem*, p. 321.

[10] N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821)*, vol. II, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1969, p. 228.

a să muta, adică proşti şi ţărani, şi nu cu ştiinţă dă şienţă, ci fără de grammatică au grăitu ei latineşte şi talieneşte (!) ca oamenii proşti. (...) dă ar fi fostŭ măcarŭ un dascălŭ dă grammatică, astăzi amŭ grăi toţi limba latinéscă sau talienéscă (!), cu carele au venit acei stăpânitori dă atuncé aicé"[11]). Pe de altă parte, admite şi influenţele celorlalte limbi, în special a limbii slave[12] ("şi fiindu Dachii înpreună lăcuitori cu dânşii [Romanii], Sârbii şi Bulgarii (!) vecini, atâté limbi dăosebite şi a lor fără grammatică, ce urma să fie altŭ la limba noastră dă câtŭ aceia ce vedemu astăzi?"[13]). Confuziile şi anacronismele evidente din aceste citate, ca de altfel din întreaga prefaţă, la un secol după Miron Costin şi în aceeaşi epocă cu S. Micu şi Gh. Şincai, demonstrează "cît stăteau în urma ardelenilor cărturarii din principate şi cît de puţină influentă aveau ideile serioase şi înalte ale celor dintîi asupra cugetării înnegurate, asupra sentimentelor nehotărîte şi nesigure ale acestor din urmă", explică N. Iorga[14].

Găsim, totuşi, în prefaţa gramaticii, şi afirmaţii juste, precum rolul gramaticii unei limbi de a asigura unitatea limbii respective. Prin absenţa unei gramatici a limbii româneşti se explică, în concepţia autorului, *dejghinarea* limbii noastre în mai multe dialecte şi subdialecte (*limbi dăosebite*, scrie el). Văcărescu diferenţiază limba v o r b i t ă de cea l i t e r a r ă (deşi nu foloseşte nici aceşti termeni) şi consideră premisa limbii noastre literare anul 1688 (al apariţiei Bibliei de la Bucureşti), iar momentul propriu-zis al constituirii limbii literare – anul 1787 (al tipăririi gramaticii sale). Dar, repetăm, autorul nu foloseşte termenul de l i m b ă l i t e r a r ă, iar formulările sale, în acest sens, sunt destul de ambigue: "eu pociu să zicu că limba rumânească dă la anul 1688 s-au începutul, măcar şi dă era începută dă la anul 105 dă la Hristosŭ, adeca cu 1583 dă ani mai

---

[11] I. Văcărescu, *op. cit.*, p. 319.
[12] Autorul scrie *sârbească*.
[13] I. Văcărescu, *op. cit.*, p. 319.
[14] N. Iorga, *op. cit.*, p. 229.

înnainte. (...) limba noastră au luatŭ începutul cel dă al doilé acumŭ"[15].

Pentru prima *carte* a gramaticii sale, autorul a folosit ca model o gramatică italiană, probabil a lui Girolamo Gigli (*Lezioni di lingua toscana*, apărută la începutul secolului al XVIII-lea)[16], în timp ce pentru a doua *carte*, a folosit un model grecesc, gramatica lui Antonio Catiforos (*Gramatică greacă completă...*, apărută în 1734). Acesta este motivul pentru care în prima parte a lucrării predomină terminologia gramaticală italiană (şi mai puţin latină), iar în a doua – terminologia greacă. Există în gramatica lui I. Văcărescu şi un număr (redus) de termeni slavoni, demonstrând o oarecare influenţă şi din partea gramaticilor slavone[17].

O particularitate a gramaticii lui I. Văcărescu în privinţa terminologiei o constituie folosirea concomitentă a termenilor străini împrumutaţi şi a traducerilor acestor termeni. Astfel, autorul enumeră în felul următor cele nouă *părţi de cuvânt* (părţile de vorbire) identificate de el: "*Articol* adică *încheere*, *nome* adică *nume*, *partiţipie* adică *părtăşire*, *propoziţione* adică *legare* şi *interieţione*"[18]. Termenii româneşti, prin care se explică termenii străini, amintesc de gramaticile româneşti anterioare scrise în limba română, ale lui D. Eustatievici şi Macarie. De altfel, chiar şi părţile de vorbire identificate de I. Văcărescu corespund gramaticilor respective, prin încadrarea substantivului,

---

[15] I. Văcărescu, *op. cit.*, p. 320.

[16] Menţinează Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu în *Istoria limbii române literare*, Bucureşti, Editura Minerva, 1971, p. 57.

[17] Termeni italieneşti: *nome*, *articol*, *partiţipie*, *propoziţione*, *congiunţione*, *adverbiu*, *perzonalu*, *transitiv*, *ativ*, *indicativ*, *imperativ* etc. Termeni latineşti: *grammatica*, *nominativ*, *acuzativ...*, *comparativ*, *superlativ*, *gherundiu* etc. Termeni greceşti: *prosodie*, *frasis*, *metafora*, *éllipsis*, *aligorie*, *epigrammă*, *anacóluthon*, *parénthesis*. Termeni slavoni: *slovă*, *glasnic*, *slomnirea* (silaba) etc. Pentru mai multe exemple vezi Al. Rosetti, , B. Cazacu, L. Onu, *op. cit.*, p. 509-510; P. Haneş, *art. cit.*, p. 81-82. Vezi şi Giorge Pascu, *Gramatica lui Văcărescu*, în *Convorbiri literare*, 56, iunie 1924, p. 439-443.

[18] *Apud* Romulus Ionaşcu, *Gramatici români. Tractat istoric despre evoluţiunea studiului gramaticei române de la 1757 până astăzi*, Iaşi, 1914, p. 28.

adjectivului şi a numeralului în categoria numelui şi considerarea participiului ca parte de vorbire de sine stătătoare[19].

În legătură cu articolul, autorul face observaţia justă că acesta îşi schimbă forma în funcţie de genul, numărul şi cazul numelui sau pronumelui la care *se adaogă*. I. Văcărescu face aceleaşi confuzii, ca şi predecesorii săi care au tratat această problemă, între articolele nehotărât (*nesăvârşitoriu*) şi pronumele nehotărât, între articolul demonstrativ (*arătătoriu*) şi pronumele demonstrativ. Articolul posesiv-genitival nu este menţionat nici în această gramatică, deşi îi sunt înregistrate formele în declinare.

În categoria numelui, sunt incluse substantivul (*nume sostantivu* adică *fiinţat*), adjectivul (*nume adiectivu* adică *sprepusu*) şi numeralul (*nume numărătoriu*, *nume orânduitoriu* şi *nume împărţitoriu*[20]). În categoria numeralului distributiv, Văcărescu include şi unele pronume nehotărâte (*fieşcare*, *altul*, *oareşicare*, *oareşcine*), precum şi unele pronume relative (*care*, *cuie*), cu toate că pe acestea din urmă autorul le declină şi în capitolul dedicat pronumelui[21].

Analizând substantivul, autorul menţionează cinci genuri (*ghenerii* sau *neamuri*): *bărbătesc*, *femeesc*, *neutru* sau *dă niciunul*, *confuzu* şi *obştesc*, ultimele două referindu-se la substantivele care au o singură formă pentru ambele sexe, ceea ce numim astăzi substantive epicene, cu diferenţierea pe care autorul o face între numele de animale şi persoane; astfel, genul *confuzu* se raportează la substantivele epicene, nume de animale (*vultur*, *broască*), iar genul *obştesc* - la substantivele ce desemnează persoane (*gazdă*, *slugă*)[22]. Şi Eustatievici, înaintea lui

---

[19] Spre deosebire de S. Micu şi Gh. Şincai, care îl identificaseră ca mod verbal.

[20] Cu referire la numeralul cardinal, ordinal şi distributiv. Denumirele acestea le-am întâlnim şi la Eustatievici: *numărători*, *împărţitori*.

[21] "De aci se vede prin urmare nesiguranţa în cunoaşterea şi deosebirea părţilor de cuvântare, în această gramatică, ca la orişice lucru începător" (R. Ionaşcu, *op. cit.*, p. 31).

[22] *Gramatica Academiei* nu exemplifică substantivele epicene decât prin nume de animale. Mioara Avram însă, în *Gramatica pentru toţi*, include în această categorie şi substantive precum *ministru*, *haimana*, *cunoştinţă*. Vezi M. Avram, *Gramatica pentru toţi*, Bucureşti, Editura Academiei R. S. R., 1986, p. 37.

I.Văcărescu, identificase un gen pentru substantivele epicene: genul *amestecat*. În ceea ce priveşte numărul şi cazurile (*căderile*) substantivului, observăm asemănări cu toate gramaticile anterioare: două numere (*singuritu*, *înmulţitu*) şi şase cazuri (*nominativă* sau *numitoare*, *genitivă* sau *nenumitoare*, *dativă* sau *dătătoare*, *acuzativă* sau *pricinuitoare*, *ablativă* sau *aducătoare*, *vocativă* sau *chemătoare*). Ca şi la autorii precedenţi, declinările (*înduplecările*) identificate nu mai corespund gramaticilor actuale. Ienăchiţă Văcărescu menţionează şi declinarea nearticulată, dar nu o exemplifică.

Asemănări cu gramaticile anterioare observăm şi în precizarea gradelor de comparaţie ale adjectivului: *pozitivul* sau *puitoriu*, *comparativul* sau *legătoriu*, *superlativul* sau *covârşitoriu*.

În capitolul consacrat numelui, autorul tratează şi problema diminutivelor, pe care le numeşte *mângâietoare* sau *răsfăţătoare*[23].

În privinţa pronumelui, sunt identificate următoarele tipuri[24]: *perzonalu* sau *primitivu* (personal); *dobânditoriu* sau *pozitivu* (posesiv, incluzând însă şi formele de genitiv ale pronumelui personal de persoana a III-a); *dimonstrativu* sau *arătetoriu* (demonstrativ); *relativu* sau *adunătoriu* (pronumele relative *carele*, *ce*, dar şi pronumele personale *dânsul*, *dânsa*); *dă cvalita* sau *felurime* (exemplul dat de autor pentru această categorie fiind unul bizar: *acest felu*); *dă diversita* sau *dă dăosebire* (fiind citat pronumele nehotărât *altul*); *dă gheneralita* (pronumele nehotărâte *fieş care*, *ori care*, *veri care*, *veri ce*, *păste tot*[25], precum şi unele pronume negative –*nimeni*, *nici unu*); *dă cătăţime* sau *cvalita*

---

[23] I. Văcărescu a impus de altfel, diminutivul în spaţiul poeziei româneşti.

[24] Vom nota în paranteze denumirile actuale pentru tipurile de pronume analizate de autor, relevând în felul acesta confuziile care au existat, de altfel, mult timp în gramatica românească, în legătură cu această parte de vorbire.

[25] Acestea au, într-adevăr, forme asemănătoare cu pronumele şi se numesc astăzi adverbe pronominale (nehotărâte), dar nu sunt pronume.

nesăvârşită (alte pronume nehotărâte: *oareş care*, *oareş cine*, *oareş ce*, *unul*, *altul*)[26].

Verbele sunt clasificate după mai multe criterii[27]. Astfel, autorul diferenţiază următoarele clase de verbe:

- *perzonale* vs. *neperzonale* (acestea din urmă fiind de trei tipuri: *rigorozi –plouă*, *tună*; *jumătate de fără perzonă –să cade*, *să cuvine* şi *fără perzonă* sau *imperzonale –să zice*, *să aude*, *să vorbeşte*, *să crede* etc.);
- *transitive* sau *strămutătoare* vs. *intransitive* sau *nestrămutătoare*;
- *regulate* vs. *anomale* sau *fără regulă* (pentru acestea din urmă autorul citează exemplele *a fire*, *a avere*, *a vrere*, *a putere* şi, observând valoarea de auxiliare a acestora, le mai numeşte *ajutătoare*)[28];
- *ative* sau *lucratoare* vs. *pătimitoare* vs. *reciproce* sau *dă sineş pătimitoare*[29];
- *absolute* sau *dă sineş* vs. *neutre* sau *dă nici unul* (pentru primul tip sunt date exemplele *dorm*, *morui*, *curgu*, *zacu*, *şăzu*, *auzu*, *trăesc*, iar pentru al doilea - *sânt*, *nascu*, *ajungu*, *stau*)[30];

Dintre conjugările (*înjugările*) identificate de I. Văcărescu, în număr de patru, doar prima, incluzând verbele cu infinitivul în *–a*, a rămas actuală. Celelalte trei sunt inversate: conjugarea a II-a la Văcărescu corespunde conjugării a III-a actuale (infinitivul în

---

[26] După cum se observă, I. Văcărescu nu remarcă prezenţa pronumelui reflexiv.

[27] Cele cu care operează şi gramaticile actuale: criteriul persoanei, al tranzitivităţii, diatezei, flexiunii etc.

[28] Tipurile de verbe înregistrate în aceste trei clasificări au fost identificate şi de D. Eustatievici, iar cele din ultima (a treia) clasificare – şi de S. Micu şi Gh. Şincai.

[29] Este vorba, practic, de diferenţa între cele trei diateze: activă, pasivă, reflexivă. Autorul identifică o formă a ceea ce am numi astăzi diateza activ-pronominală, în categoria verbelor *obşteşti* (de exemplu: *mă ducu*), care completează clasificarea în discuţie.

[30] Nu am găsit corespondenţi în terminologia actuală pentru aceste tipuri de verbe, exemplele şi mai aleş explicaţiile autorului fiind destul de confuze.

-e), conjugarea a III-a la Văcărescu este, de fapt, conjugarea a IV-a actuală (infinitivul în *-i*, *-î*), iar conjugarea a IV-a la Văcărescu este conjugarea a II-a actuală (infinitivul în *-ea*)[31].

În precizarea modurilor verbale, observăm similitudini cu prima gramatică românească, a lui D. Eustatievici[32]. Astfel, sunt menționate modurile (*modele*) *indicativă* sau *arătătoare*, *imperativă* sau *poruncitoare*, *congiuntivă* sau *adăogătoare*, *otativă* sau *râvnitoare*, iar dintre cele nepersonale, doar *infinitiva* sau *nesăvârşitoare* şi *gherundi*. Supinul lipseşte, iar participiul (*părtăşirea*) este considerat parte de vorbire separată[33].

Referitor la timpurile verbale, I. Văcărescu menționează toate cele şase timpuri cu care operează şi gramaticile contemporane, într-o terminologie mai mult sau mai puțin modificată: *prezente* sau *cel dă acumu*, *imperfectu* sau *cel nesăvârşitoriu trecut*, *indeterminatu* sau *cel trecut nehotărâtoriu* (perfectul simplu), *perfetu* sau *trecut săvârşitoriu* (perfectul compus), *trapasatu imperfetu* sau *şi mai trecut nesăvârşitoriu* (mai mult ca perfectul) şi *foturu* sau *cel viitoriu*.

În identificarea părților de vorbire neflexibile, se observă mici confuzii, ca şi la autorii precedenți. Astfel, sunt incluse în categoria prepozițiilor şi unele adverbe (*prea*, *mai*, *foarte*)[34], în categoria adverbelor sunt incluse şi unele prepoziții (*fără*), conjuncții (*însă*, *că*, *sau*), interjecții (*o*, *ao*, *ei*, *mă*, *măi*) şi chiar

---

[31] Totuşi, înaintea lui, S. Micu şi Gh. Şincai identificaseră corect cele patru conjugări, după modelul latinesc.

[32] Există, bineînțeles, unele modificări privind formarea acestor moduri. De exemplu, modul condițional-optativ (*otativă*) se formează cu auxiliarul *a vrere*, nu *a avere*: *de vream avea*.

[33] Văcărescu demonstrează caracterul nominal şi verbal al participiului: "Părtăşirea parte iaste a cuvântului, ce se înduplecă, împărtăşindu'se şi la nume şi la graiu (...) şi să împarte în doao, în lucrătoare şi pătimitoare, şi *lucrătoare părtăşire* iaste: *mâncătoriu*, *făcătoriu*, iar *pătimitoare* iaste: *mâncatu*, *făcutu*" (*Apud* R. Ionaşcu, *op. cit.*, p. 39). Autorul intuieşte şi fenomenul de substantivizare a participiului, menționând existența *substantivelor verbale (*nume lucrătoriu*), de tipul *mersul*, *făcutul*.

[34] Probabil valoarea de auxiliare semantice a acestor adverbe a determinat considerarea lor ca prepoziții.

numerale (*amândoi*), iar în categoria conjuncțiilor autorul înregistrează și unele adverbe (*adică*, *ori unde*, *fite unde*)[35] și pronume (*ori ce*, *fieșteș-ce*)[36]. În categoria interjecțiilor, este notat și un adverb cu valoare de interjecție: *afară!*

Printre părțile de vorbire neflexibile, găsim și unele locuțiuni: adverbiale (*cu toată inima*), conjuncționale (*dă vreme ce*) și interjecționale (*slavă lui Dumnezeu*). I. Văcărescu nu diferențiază însă locuțiunile de formele simple.

În capitolul dedicat **sintaxei**, se menționează unele aspecte sintactice ale părților de vorbire, ca în toate gramaticile anterioare. Astfel, autorul formulează o serie de reguli privind îmbinarea cuvintelor în propoziție, de pildă regulile acordului adjectivului cu substantivul, ale utilizării anumitor tipuri de verbe și moduri verbale etc. Sunt înregistrate, de asemenea, în acest capitol, unele *figuri gramaticești*, diferite de cele retorice – explică Văcărescu –, și anume: *ellipsis*, *pleonazmu*, *sillipsis* (antiteza), *iperbatu* (inversiunea)[37].

Capitolele consacrate **ortografiei** vizează alfabetul chirilic, cu care este scrisă lucrarea. Autorul constată că acest alfabet trebuia simplificat, prin renunțarea la opt slove ca *netrebuincioase*. Ca și D. Eustatievici și într-o terminologie asemănătoare, I. Văcărescu împarte slovele în vocale (*glasnice*) și consoane (*neglasnice*), identificând, în plus, mai multe tipuri pentru fiecare categorie: *vocale lungi*, *scurte*, *comune* și *consoane duble* (formate din compunerea altor două), *schimbătoare*, *neschimbătoare*.

I. Văcărescu face și unele observații despre pronunție, marcând, în felul acesta, premisa **foneticii**. Autorul formulează unele reguli ortoepice, dintre care vom cita două, una referitoare la *ă* și *â*: "*Ă* aceasta iaste ca cum am zice *e*, *â* aceasta iaste ca cum am zice *i*, însă *ă* nu face *e*, ci face mai groasă pronunția *ă* (*văzu*, *văzduh*), dar se amestecă amândoao (*văzu*, *vedem*) și *â* nu face *i*, ci

---

[35] Ultimele două adverbe pot avea valoare de conjuncție.

[36] Și pronumele acestea pot avea valoare de conjucție.

[37] Sunt analizate tot în acest capitol *metafora* și *aligoria*, cu precizarea că acestea sunt figuri retorice.

iar mai groasă pronunția *â* (*până*, *pântece*), dar iar să amestecă cu *i* (*şâ*, *şi*, *dân*, *din*)"[38], cealaltă referitoare la *u* final: "La unele nume ce să sfârşescu în *u* nu să pronunție cu tărie *u* cel dăla sfârşitu zicerii, cându nu au articol şi nu au oxie asupra lor, ci o au mai înainte, cum *omu*, *pomiu*, *mersu*, afară dă numele ce se sfârşescu cu *cr* înaintea lui *u*, cum *lucru*, *socru*, şi *tr*: *patru*. Iar punându-se articol, se pronunție cu tărie: *omul*, *pomiul*, *şoimul*, iar la graiuri [verbe] nu să običnueşte atâta: *mergu*, *facu*"[39].

În ultima parte a gramaticii, care este un tratat de **prozodie**, I. Văcărescu formulează unele reguli de construire a versurilor. Comparând versificația antică (a grecilor şi a romanilor) cu cea contemporană (a italienilor, francezilor şi spaniolilor)[40], autorul explică noțiuni precum *picior* şi felurile piciorului: *spondeu*, *pirihiu*, *troheu*, *iamb*, *dactil*, *cenzura* versurilor etc.

Ca şi D. Eustatievici, I. Văcărescu exemplifică noțiunile de prozodie teoretizate cu propriile versuri: 15 poezii scurte, oferite ca modele de virtuți prozodice în limba română. Printre acestea se numără şi o definiție în versuri a gramaticii: "Grammatica e meşteşug ce arată alcătuire/ Şi toți printr-însa potu afla verice povățuire/ Ş-a scrie încă într-ales cu reguli arătate,/ Pă toți învață d-a le şti fără greşală toate./ Şi *versuri* înmeşteşugite arată d-a să face./ Siliți-vă a o-nvăța sau faceți cum vă place"[41]. Conform acestei definiții, gramatica are atât rol normativ, cât şi stilistic[42].

Lucrarea se încheie cu bine-cunoscutul *Testament literar* al lui I. Văcărescu, primul de acest gen în literatura noastră, prin care autorul îndeamnă la cultivarea limbii române, "într-o perioadă în care protipendada nu considera limba noastră demnă de a fi

---

[38] *Apud* R. Ionaşcu, *op. cit.*, p. 41.
[39] *Apud* Giorge Pascu, *art. cit.*, p. 445.
[40] Prima bazată pe contitatea silabelor (lungi, scurte), a doua pe calitatea lor (accentuate, neaccentuate).
[41] *Apud* G. Pascu, *art. cit.*, p. 443.
[42] Ca, de altfel, şi în concepția predecesorilor, care au făcut din prozodie o parte a gramaticii.

o limbă de cultură"[43]: "Urmaşilor mei Văcăreşti,/ Las vouă moştenire/ Creşterea limbei române/ Şi a patriei cinstire".

Aceste poezii anexate la gramatică l-au determinat pe Giorge Pascu să considere gramatica lui Ienăchiţă. Văcărescu "un pretext de a scrie un tratat de versificaţie"[44].

Majoritatea cercetătorilor operei lui I. Văcărescu au minimalizat valoarea ştiinţifică a gramaticii sale. De pildă, G. Pascu a explicat succesul pe care aceasta l-a avut în epocă prin "curiozitatea lucrului"[45]. La fel, Ov. Densusianu, realizând o comparaţie cu *Elementa...* lui Samuil Micu şi Gheorghe Şincai, a considerat gramatica lui Văcărescu inferioară valoric.

Lucrarea a primit, totuşi, unele aprecieri. Astfel, Lazăr Şăineanu, comparând cele două gramatici menţionate mai sus, înaintea lui Ov. Densusianu, a constatat două direcţii opuse, dar ambele valoroase: "Prima direcţie a izbucnit cu zgomot, a continuat cu zgomot, părea că avea să stăpânească la un moment dat terenul, dar a sucombat brusc. Cea de a doua a apărut în linişte, dar s-a dezvoltat tot astfel (prin Eliade Rădulescu şi Iordache Golescu) şi astăzi [1892] stăpâneşte ea terenul. Prima direcţie e subiectivă, însufleţită de concepţiile lingvistice ale veacului XVIII că limba o făuresc învăţaţii, a doua e obiectivă, ţine seama de realitatea faptelor"[46].

Noi am încercat să demonstrăm, pe parcursul analizei, meritele gramaticii lui I. Văcărescu, atât cele de ordin teoretic, cât mai ales meritul, deosebit şi incontestabil, de a fi modernizat terminologia gramaticală românească. În opinia noastră, valoarea acestei gramatici a fost umbrită de gramaticile din epocă ale reprezentanţilor *Şcolii Ardelene*: S. Micu, Gh. Şincai, Radu Tempea şi Ion Budai-Deleanu.

---

[43] G. Ţepelea, Gh. Bulgăr, *op. cit.*, p. 143.
[44] G. Pascu, *art. cit.*, p. 444.
[45] "Succesul se datoreşte însă mai mult curiozităţii lucrului, căci Gramatica lui Văcărescu n-a avut nicio înfluenţă" (G. Pascu, *art. cit.*, p. 445).
[46] *Apud* Petre Haneş, *art. cit.*, p. 83.

Anexa nr. 14 :

Ienăchiță Văcărescu (portret reprodus după Cornel Cârstoiu, *Ienache Văcărescu. Viața și opera*, București, Editura Minerva, 1974, p. 96-97)

Anexa nr. 15 :

Ienăchiță Văcărescu, pictură murală -Muzeul de Artă (reprodusă după C. Cârstoiu, *op. cit.*, p. 96-97)

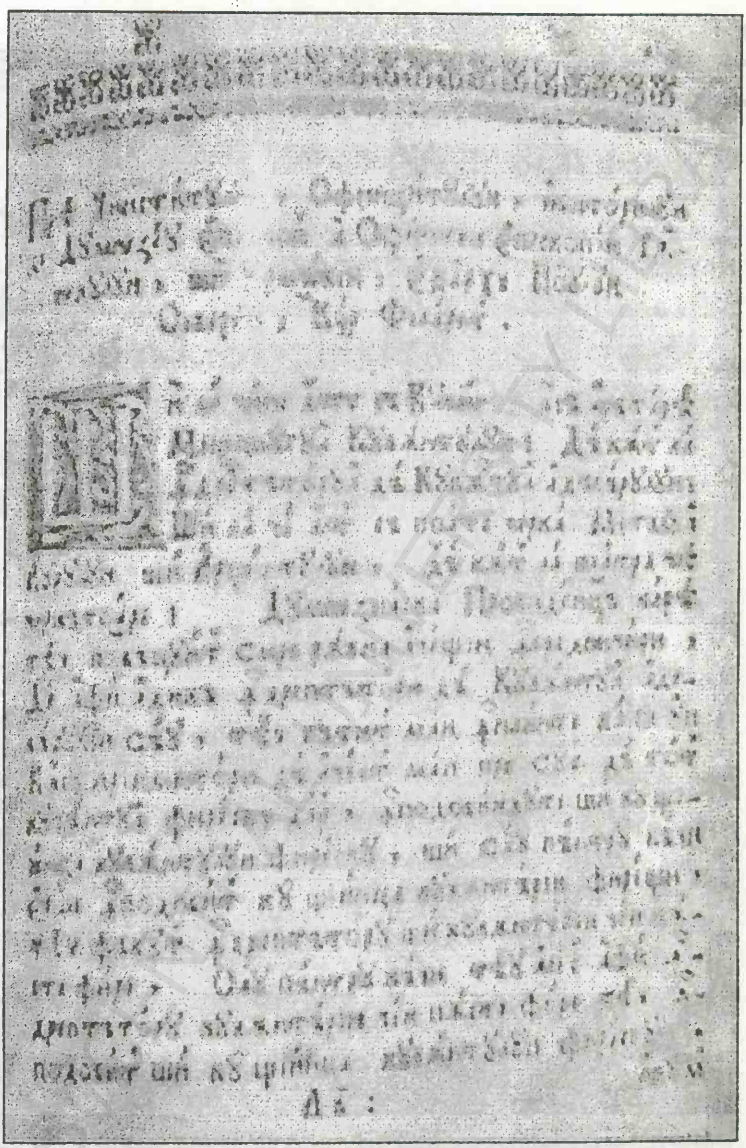

Anexa nr. 16 :

Pagina 1 a gramaticii lui I. Văcărescu, ediția I -1787, Râmnic, începutul prefeței adresate mitropolitului Filaret (reprodusă după Cornel Cârstoiu, *op. cit.*, p. 192-193)

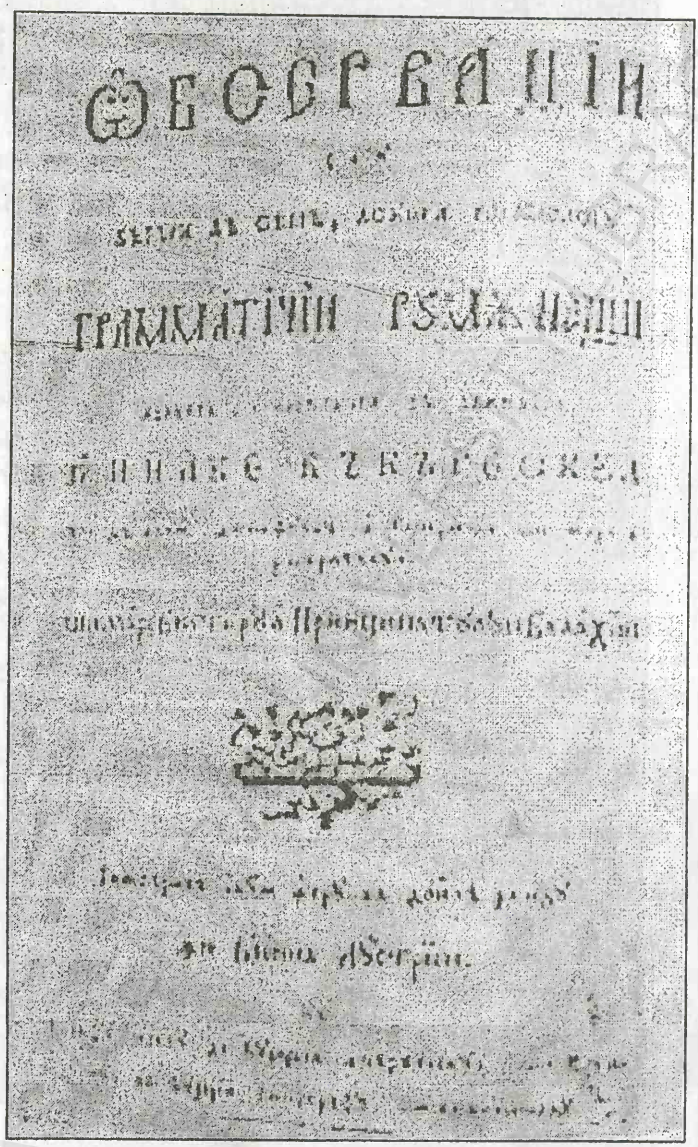

Anexa nr. 17 :

Foaia de titlu a gramaticii lui Ienăchiță Văcărescu, ediția a II-a -1787, Viena (reprodusă după C. Cârstoiu, *op. cit.*, p. 96-97)

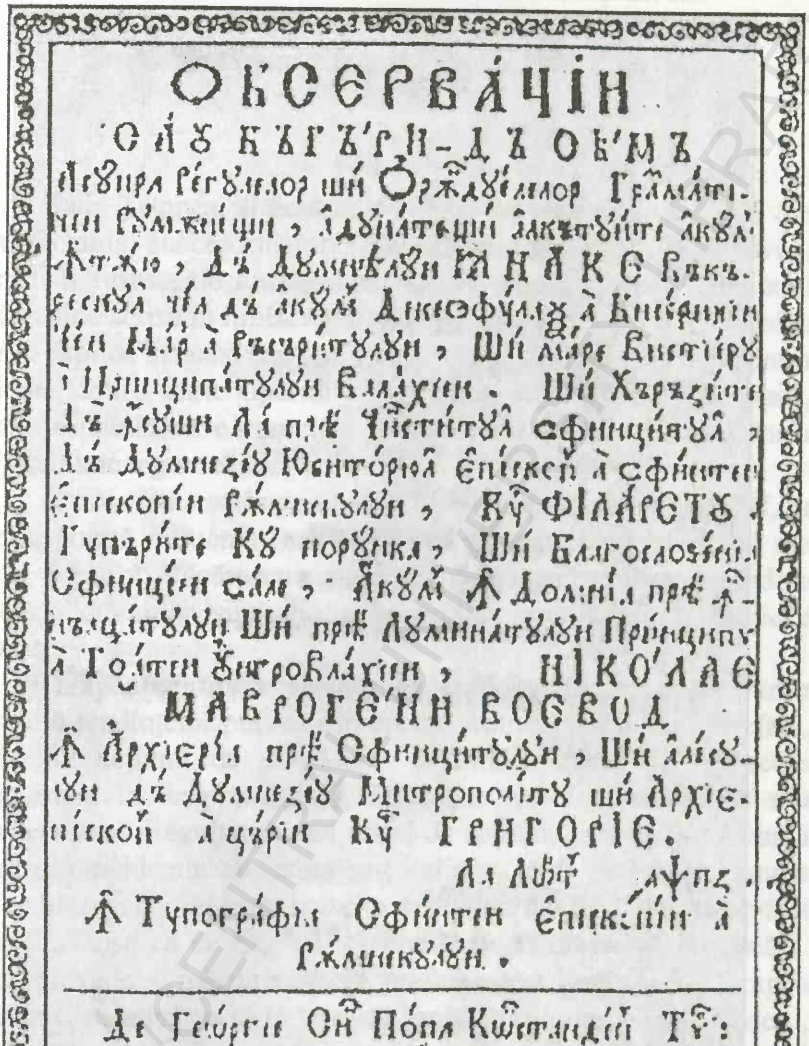

ОБСЕРВАЧІИ
САУ БЪГЪРИ-ДЪ ОБ'МЪ
Асупра регулелор ши Орждуелелор Грамати-
чеи Румжнещи, адунатещи алкътуите акум
ѫтжю, дъ Думнѣлуи ІАНАКЕ Въкъ-
рескул чел дъ акум Декеофулаѫ а Бисерикіи
Чеи Мар а Ръсъритулуи, Ши маре Вистіеру
а Принципатулуи Валахіеи. Ши Хъръзите
дъ ѫсуши Ла прѣ Чинститул Сфинцитул,
дъ Думнезеу Юбиторюл епископ а Сфинтеи
епископіи Рѫмнскулуи, Кѵ ФІЛАРЕТУ.
Гупърите Ку порунка, Ши Благословеніа
Сфинцеи сале, Акум ѫ Домніа прѣ ѫ-
нъцатулуи Ши прѣ Луминатулуи Принципу
а Тоатеи Унгровлахіеи, НІКОЛАЕ
МАВРОГЕНИ ВОЕВОД
ѫ Архіерія прѣ Сфинцитулуи, Ши алесу-
луи дъ Думнезеу Митрополиту ши Архіе-
пископ а църіи Кѵ ГРИГОРІЕ.
Ла Лѡт ѧѱпз.
ѫ Тупографіа Сфинтеи епископіи а
Рѫмнскулуи.

Де Георгіе Сн Попа Кѡстандин Тѵ:
Рѫмнеченул.

Anexa nr. 18 :

Pagina 1 a gramaticii lui I. Văcărescu, ediția a II-a -1787, Viena (reprodusă după Al. Piru, *Poeții Văcărești*, Editura Tineretului, București, 1967, p. 149)

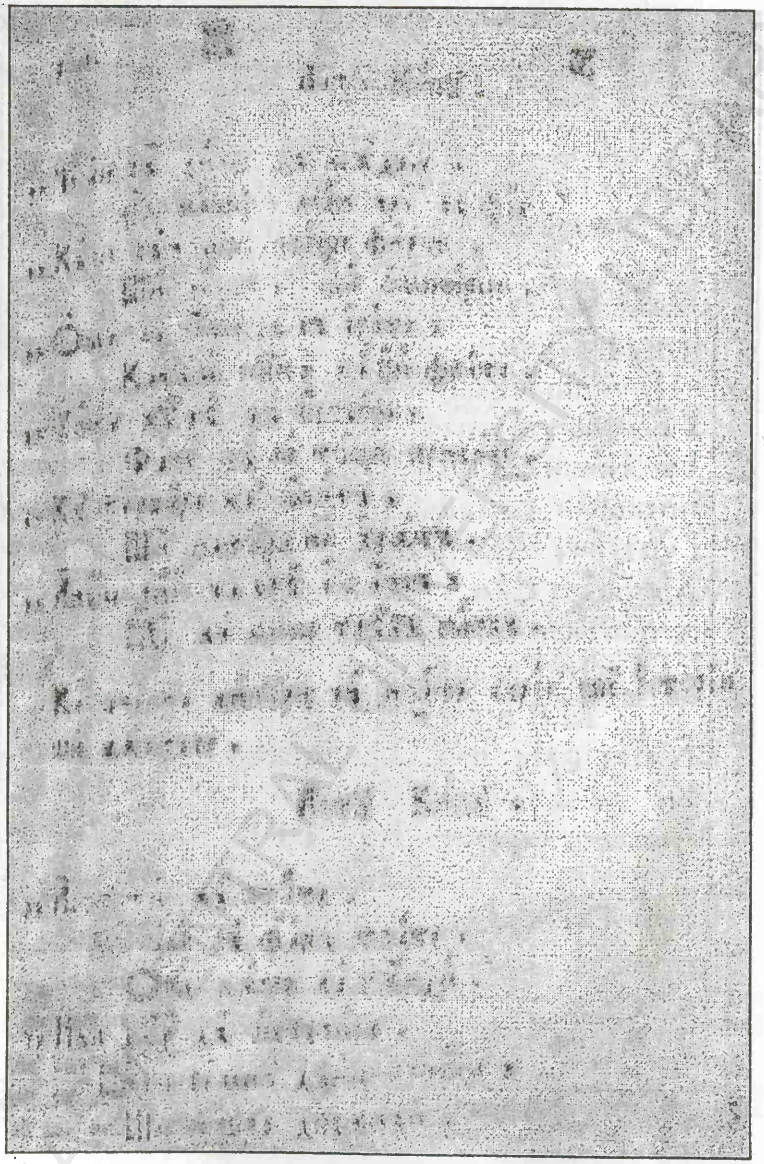

Anexa nr. 19 :

Pagină din gramatica lui I. Văcărescu, cap. *Chipuri de versuri* (reprodusă după C. Cârstoiu, *op. cit.*, p. 192-193)

PRIMA GRAMATICĂ LATINIZANTĂ SCRISĂ ÎN LIMBA ROMÂNĂ

• *Gramatica lui Radu Tempea* •
(1797)

Radu Tempea, directorul *şcoalelor neunite naţionalicesti* din Transilvania, succesorul în această funcţie al lui D. Eustatievici, căruia îi fusese, de altfel, şi elev, este autorul primei gramatici latinizante scrise în limba română, deci cu alfabet chirilic. Nicolae Iorga explica în acest sens că "e întîia oară cînd într-o carte pentru oricine, într-o carte tipărită cu chirilice, într-o carte de şcoală, limba românească e corectată în sens latin. Aceasta e principala originalitate a gramaticii"[1].

Gramatica românească a lui R. Tempea, tipărită în 1797, la Sibiu, poartă influenţa (mărturisită a) gramaticilor anterioare ale lui S. Micu, I. Văcărescu şi I. Piuariu-Molnar[2]. Cele trei modele folosite de autor sunt citate în prefaţa gramaticii, *Cuvântare înainte*.

Tempea a profesat un latinism moderat, încercând să fixeze o limită tendinţelor puriste din epocă. Autorul explică, în prefaţă, pericolul acţiunii de *purificare* a limbii, adică de reducere a acesteia la *origihnalul* ei, la *limba veche românească* sau *râmleneasca*. Rezultatul unei astfel de acţiuni, şi anume obţinerea unui idiom identic cu latina sau italiana, ar fi determinat multe dificultăţi de comunicare maselor necultivate: "Românul neînvăţat încă socotesc că ar zice că-i schimonoseşti limba părintească"[3]. Deşi prevede şi mărturiseşte în prefaţă acest pericol, R. Tempea "nu ia o atitudine netă în această problemă – explică Al. Rosetti, B. Cazacu şi L. Onu –; printre rândurile sale se poate întrezări

---

[1] N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti în secolul al XVIII-lea (1688-1821)*, vol. II, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1969, p. 240.

[2] *Deutsch-Walachische Sprachlehre*, Viena, 1788.

[3] R. Tempea, *Gramatica românească*, Sibiu, 1797. *Cuvântare înainte*, reprodusă după Ioan Bianu, Nerva Hodoş, *Bibliografia românească veche (1508-1830)*, tom II (1716-1808), Bucureşti, 1910, p. 396.

regretul că acțiunea de «purificare» a limbii nu poate fi dusă mai departe"[4].

Influența exercitată asupra autorului de gramatica lui Samuil Micu, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* (ediția princeps), se observă atât la nivelul terminologiei, cât și al unor elemente de conținut. În privința terminologiei, Radu Tempea "se plasează în tradiția gramaticilor mai vechi"[5], folosind vechea nomenclatură gramaticală, slavonă și greacă, dar aceasta este însoțită de termenii latinești corespunzători, preluați de la Samuil Micu și care sunt notați în paranteze. Scopul mărturisit era de a ușura sarcina celor care doreau să învețe limba latină. Gavril Istrate a văzut însă în această atitudine "tendința autorului de a apropia, cît mai mult, limba noastră de limba latină"[6]. Influențele exercitate de gramatica lui S. Micu asupra conținutului lucrării lui R. Tempea vor fi relevate pe parcursul analizei noastre.

Alături de influența latinistă, recunoaștem în gramatica lui R. Tempea și influența graiurilor populare, prin gramatica lui Ienăchiță Văcărescu[7]. Astfel, "conducîndu-se după amîndoi acești autori de gramatici – explică G. Istrate –, Tempea reprezintă, de fapt, o poziție intermediară"[8].

Lucrarea lui R. Tempea este structurată în trei părți: *etimologhia*, *sintaxis* și *ortografia*, însoțite de o prefață, *Cuvântare înainte*, unde autorul subliniază importanța gramaticii între celelalte științe ("măestria grammaticiască este începeré și povețuiré spre tote cele lalte măestrii și științe înnalte"[9]), lipsa gramaticilor românești fiind cauza diversificării și *coruperii*

---

[4] Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *Istoria limbii române literare*, București, Editura Minerva, 1971, p. 463.

[5] ****Istoria lingvisticii românești* (coordonator I. Iordan), București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 28.

[6] Gavril Istrate, *Gramatica lui Radu Tempea*, în *Limba română literară. Studii și articole*, București, Editura Minerva, 1970, p. 54.

[7] R. Tempea a fost, de altfel, primul filolog ardelean care a descoperit gramatica lui Ienăchiță Văcărescu și care i-a aprobat limba.

[8] Gavril Istrate, *op. cit.*, p. 60.

[9] R. Tempea, *op. cit.*, p. 395.

limbii[10]. Tot în prefață, Tempea explică și influențele exercitate asupra limbii noastre de diferite limbi, altele pentru fiecare zonă a țării, influențe determinate de factori politici: "În Ardél fiind Românii amestecați cu Unguri și Nemți, cei de prin Varmeghii au amestecat limba lor mai mult cu cé ungurésică (...), în Scaunele săseşti, au amestecat limba cu cé nemțescă (...). În țara Bânatului fiind amestecați cu Sârbii, au amestecat-o cu sârbeasca"[11].

Vom analiza, în continuare, câteva elemente de ortografie și morfologie, singurele despre care avem informații. Sintaxa, reprezentând partea cea mai restrânsă a lucrării, "compilată după Piuariu și Micul", cum notează R. Ionașcu[12], nu a atras atenția nici unui cercetător. Și pentru că lucrarea nu a fost retipărită cu alfabetul latin, nu am putut cerceta această parte a gramaticii despre care nu avem informații[13].

În privința **ortografiei**, este evidentă influența lui S. Micu. R. Tempea propune, ca și predecesorul său, o ortografie etimologică, apropiind cuvintele românești de formele corespunzătoare din latină: "Nici să te miri, iubite cetitorule, căci am schimbat sau scurtat unile cuvinte, care până acum într-alt chip s-au răspuns, căci în orighinalul limbii nostre mai întâi așa s-au răspuns, trăgându-să dela Latin, în de pildă: *sore* (latin: *sol*), în loc de *soare*, *omeni* (lat.: *homines*) nu *oameni*, *duo* (lat.: *duo*) nu *doao*, și altele"[14]. Chiar și exemplele sunt preluate din *Elementa...* lui S. Micu.

În partea dedicată **morfologiei** (*etimologhia*), Tempea identifică și analizează aceleași părți de vorbire (*părți de vorbă*)

---

[10] Idee pe care am întâlnit-o și la Ienăchiță Văcărescu.

[11] R. Tempea, *op. cit.*, p. 395-396.

[12] R. Ionașcu, *Gramatici români. Tractat istoric despre evoluțiunea studiului gramaticei române de la 1757 până astăzi*, Iași, 1914, p. 53.

[13] Lucrarea se păstrează, în prezent, la Biblioteca Academiei Române, la fondul de carte veche și rară într-un singur exemplar, redactat în chirilică.

[14] *Apud* G. Istrate, *op. cit.*, p. 54.

ca şi I. Văcărescu: *articul*, *nomen*, *pronomen*, *verbum*, *partiţipium*, *prepoziţia*, *adeverbium*, *coniunţia* şi *interiecţia*[15].

În categoria numelui, nu sunt incluse şi analizate decât substantivul *–nume starnice* (*substativa*) şi adjectivul *–nume mutarnice* (*adjectiva*). Numeralul este discutat după pronume, fără a fi considerat însă parte de vorbire de sine stătătoare.

Referitor la substantiv, R. Tempea menţionează şase cazuri – *căderi* (*casus*), după modelul limbii latine, ca de altfel toţi gramaticienii anteriori[16]; două genuri *–fealul bărbătesc* şi *fămeesc*, ca şi la S. Micu; două numere – *singuratec* şi *multoratec*. Declinarea *–aplecarea* (*declinaţia*) şi derivarea *–scăderea*, sunt tratate îndeaproape după modelul gramaticii lui S. Micu.

În clasificarea substantivelor, observăm influenţe din prima gramatică românească a lui D. Eustatievici: *nume însuşite sau osebite* (*nomen proprium*), *nume de obşte* (*nomen appelativum*)[17], *nume cuprinzătoriu* (*nomina collectiva*), R. Tempea menţionând în plus, spre deosebire de Eustatievici, şi *numele neamului* (*nomen gentile*).

Gradele de comparaţie ale adjectivului (*treptele comparaţiei*) menţionate de Tempea sunt aceleaşi ca la autorii precedenţi, neînregistrându-se nici o formă nouă.

Referitor la numeral (*numerii*), R. Tempea identifică unele tipuri noi, în raport cu predecesorii săi, şi anume: *numărătoare* (*număralia*) – numeralul adverbial sau de repetiţie, în terminologia actuală –; *potrivitoare* (*proporţionalia*) – respectiv multiplicativ – şi *înmulţitoare* (*multiplicative*) – categorie fără corespondent în gramaticile actuale[18].

Tipurile de pronume sunt identificate după modelul gramaticii lui S. Micu: *pronomenile personale* sau *făţeşti*, *stăpânitoare* (*pronomina possessiva*), *arătătoriu* (*pronomen*

---

[15] Acestea sunt denumirile latineşti ale părţilor de vorbire, termeni preluaţi de la S. Micu şi care însoţesc vechea terminologie gramaticală.

[16] "... fiind că în muma limbii nostre latinească sânt şase căderi şi noi aicea punem şase" (*Apud* R. Ionaşcu, *op. cit.*, p. 48).

[17] Este vorba de substantivele comune.

[18] Exemplele date de autor pentru acest tip sunt: *de un feliu*, *de trei feliuri*.

demonstrativum), *întrebătoare* (*pronomina interogativa*), *răducătoare* (*pronomina relative*), *neînsufleţite* (*pronomina impropria*)[19]. Confuziile pe care le făcea Micu între diferitele pronumele le întâlnim şi la Radu Tempea, o dovadă în plus a influenţei *Elementelor*... asupra acestuia din urmă. Iar pronumele reflexiv lipseşte din această clasificare, ca şi la Ienăchiţă Văcărescu.

Autorul face o clasificare complexă a verbelor, după mai multe criterii, cum procedase şi I. Văcărescu. Sunt preluate de la predecesorul său următoarele clase de verbe: *verburile făţeşti* (*verba personalia*) vs. *verburile nefăţeşti* (*verba impersonalia*)[20]; *regulare* vs. *neregulare*, exemplificând ultimul tip cu *a da*, *a sta*, *a lua*[21]; *lucrătoriu* (*verbum actium*) vs. *pătimitoriu* (*verbum passivum*)[22]. R. Tempea mai distinge trei tipuri de verbe: *neutre* ("care nu să pot face passive"[23], precum *şed*, *stau*, *fug*), observând, aşadar, fenomenul pasivizării, ca şi S. Micu; *deponente* ("care în limba latinească să apleacă [conjugă] şi sînt numai pătimitoare, adecă passive, iară în limba românească tot ca cele lucrătoare, adecă: *urmez* (*secvor*), *vorbesc* (*locvor*), *întrebuinţez* (*utor*) şi altele"[24]) şi *ajutătoare* (auxiliare, în terminologia actuală)[25].

---

[19] Untimul tip de pronume se referă la pronumele nehotărât.

[20] Cu diferenţa că I. Văcărescu le numea *nepersonale*, disociind între acestea o categorie a verbelor *impersonale*.

[21] În legătură cu aceste verbe neregulate, autorul observă şi înregistrează *mutările* fonetice din timpul conjugării (numită *aplecare*, ca şi declinarea).

[22] Clasificarea lui I. Văcărescu cuprindea verbele *reciproce*, cu referire la ceea ce numim astăzi diateza reflexivă. Aceste verbe lipsesc din clasificarea lui Tempea. Pe de altă parte, verbele pasive înregistrate de el au formă reflexivă (exemplu: *eu mă iubescu*). Sensul vizat este, într-adevăr, unul pasiv, "arătând un lucru care să mi se potă face de altul" (*apud* G. Istrate, *op. cit.*, p. 58), aşa încât am putea numi aceste verbe, în terminologia actuală, pasiv-reflexive. Am întâlnit aceste tipuri de verbe şi în *Elementa*... lui S. Micu, Gh. Şincai (*me ved*, *te vedi*), şi în *Institutiones*..., gramatica descoperită la Kalocsa.

[23] *Apud* G. Istrate, *op. cit.*, p. 58.

[24] *Loc. cit.*

[25] Aşadar, spre deosebire de I. Văcărescu, care numea verbele neregulate şi *ajutătoare*, pentru că identifica, de fapt, în categoria verbelor neregulate doar

Conjugările (*aplecările*) menționate de Tempea, preluate de acesta de la Samuil Micu, sunt cele cu care operează și gramaticile actuale.

În privința modurilor verbale (*chipuri*), autorul nu prezintă inițial decât *chipul arătării* (*indicativ*), *chipul poruncirii* (*imperativ*), *chipul poftirii* (*optativ*), *chipul împreunării* (*conjunctiv*)[26] și *chipul nehotărârii* (*infinitiv*). Însă, pe alte pagini ale gramaticii, sunt notate și *supinul* (*supinum*)[27] și *gherumdia*.

Clasificările părților de vorbire neflexibile sunt preluate, de asemenea, din gramaticile avute ca model.

Referitor la limba cu care R. Tempea și-a redactat *Gramatica românească*, observăm, ca și la D. Eustatievici, particularități lingvistice regionale. "Scriindu-și *Gramatica* într-o perioadă în care limba literară modernă abia își găsise calea pe care avea s-o străbată și date fiind preocupările autorului de a distinge vorbirea diferiților români, în funcție de influențele străine exercitate asupra fiecărei provincii, este de așteptat ca în scrisul său să întâlnim, în primul rând, particularități lingvistice proprii graiurilor de acasă ale autorului", explică G. Istrate[28].

Lipsită, în general, de originalitate (fiind compilată după alte gramatici românești) și răspândită pe o arie restrânsă (fiind folosită doar în școlile ortodoxe din Sibiu și Brașov), gramatica lui R. Tempea a avut o influență relativ scăzută asupra următoarelor gramatici românești.

---

verbele auxiliare, R. Tempea disociază cele două noțiuni: verbe neregulate – verbe auxiliare (*ajutătoare*).

[26] R. Tempea este primul gramatician care folosește modul conjunctiv în forma lui actuală.

[27] I. Văcărescu, ca și D. Eustatievici, nu semnalase existența modului supin. S. Micu îl menționase, dar nu îl identificase corect.

[28] G. Istrate, *op. cit.*, p. 61.

ГРАММАТИКЪ

РѠМѪНѢСКЪ

А̂ЛКѪТѕИТЪ

А

РАДѸ ТЕМПѢ

Директорѹл Школелѡр Несѹ̂ните

Нацпомаланчѣщи̂ прин Маре-

ле Принципа̂т а̂л А̂р-

дѣлѹлѹй.

КѴ [illegible]

СИБІЛ

А̂ [illegible]

1797

Anexa nr. 20 :

Foaia de titlu a gramaticii lui Radu Tempea (reprodusă după Candid C. Muşlea, *O dinastie de preoţi şi protopopi. Radu Tempea. Şase generaţii de preoţi şi protopopi din aceeaşi familie*, Braşov, Institutul de Arte Grafice Astra, 1939, p. 16)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

GRAMATICA LUI PAUL IORGOVICI
• *Observaţii de limba rumânească* •
(1799)

Spirit european, familiarizat cu operele marilor gânditori apuseni ai epocii (Leibniz, Vico, Locke, Priestley, Beccaria, Cesarotti, Condillac şi alţii), călătorind în scopuri culturale nu numai la Viena şi Roma, ci şi la Paris şi Londra, lucru rar pentru acea vreme, Paul Iorgovici a fost, totodată, un mare patriot, aspirând la modernizarea vieţii, culturii şi limbii poporului român.

Reprezentant al mişcării iluministe din Banat, P. Iorgovici a adoptat o atitudine "mult mai degajată de cum eram deprinşi să vedem la reprezentanţii Renaşterii ardelene", observa D. Popovici[1]. Tot el explica şi cauza acestei atitudini prin influenţa mediului: "timpul petrecut la Paris în mijlocul agitaţiilor revoluţionare, a avut un rol hotărâtor pentru eliberarea lui spirituală"[2].

Observaţii de limba rumânească este prima scriere a lui Paul Iorgovici şi singura pe care a reuşit să o tipărească, în ciuda tuturor impedimentelor. Distrusă în manuscris, pe când autorul se afla în detenţie[3], lucrarea a fost rescrisă de ambiţiosul Iorgovici şi tipărită în 1799, la Buda. A avut o circulaţie restrânsă în epocă, nefiind receptată favorabil, însă ulterior meritul i-a fost recunoscut. Primul care a relevat valoarea acestei opere a fost Ion

---

[1] D. Popovici, *Studii literare, I. Literatura română în epoca "luminilor"*, Cluj, Editura Dacia, 1972, p. 270.

[2] *Ibidem*, p. 271.

[3] Ca şi alţi intelectuali iluminişti, P. Iorgavici a fost pedepsit pentru convingerile sale. Prin această operă, autorul şi-a "ridicat furtuna asupra capului său – explica N. Iorga –. Ungurii îl mustrară pentru că credea în originea romană a poporului său, iar sîrbii pentru că li se disprețuia buchile şi predica scrierea cu caractere romane" (*Istoria literaturii româneşti în secolul al XVIII-lea (1688-1821)*, vol. II, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1969, p. 242).

Heliade Rădulescu[4], care a şi retipărit-o în *Curierul de ambe sexe* (din 1838-1840), menţinând ortografia autorului. Lucrarea a fost retipărită şi în secolul al XX-lea, deci în alfabetul latin, de către Doina Bogdan-Dascălu şi Crişu Dascălu, în 1979, la aproape două secole de la apariţie, o dovadă a păstrării interesului pentru această operă valoroasă a culturii româneşti.

Majoritatea cercetătorilor au considerat *Observaţiile...* lui Paul Iorgovici o g r a m a t i c ă a limbii române. În realitate, ele nu sunt decât nişte *observaţii* despre limbă, în general, şi despre limba română, în special[5], din gramatică[6] vizând doar l e x i c o l o g i a, iar, în final, despre starea culturală a românilor Pe bună dreptate au afirmat unii cercetători că opera lui P. Iorgovici reprezintă "prima lucrarea importantă de lexicologie a limbii române"[7], "un eseu amplu închinat limbii române"[8] sau "o carte de îndemn cultural"[9].

Lucrarea este împărţită în trei părţi (*secţiuni*): *Observaţii de limba rumânească*, *Exemplurile* şi *Reflexii despre starea românilor*, însoţite de o prefaţă, intitulată *La cetitori*.

În prefaţă, autorul formulează scopul lucrării sale: de a da limbii române forma unei limbi culte, pe care o avusese cândva, la origine, prin elementul latin, dar pe care o pierduse de-a lungul timpului, din cauza împrejurărilor istorice nefavorabile (venirea slavilor, pierderea libertăţii celor trei provincii româneşti...) şi, implicit, a pătrunderii *streinismelor*[10] în limbă.

---

[4] "Vrednice de toată lauda sînt sfaturile pentru cum să se îndrepteze limba rumânească ale d. Iorgovici, tipărite la Buda în veacul trecut" (prefaţa la *Gramatica românească* din 1828, reprodusă după I. Heliade Rădulescu, *Scrieri lingvistice*. Ediţie, studiu introductiv şi note de I. Popescu Sireteanu, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1973, p. 63).

[5] Cum indică şi titlul, preluat probabil de la Ienăchiţă Văcărescu.

[6] În sensul vechi şi larg al termenului.

[7] Şt. Munteanu, V. D. Ţâra, *Istoria limbii române literare*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1978, p. 105.

[8] *Idem*, *Istoria limbii literare*, Timişoara, Tipografia Universităţii, 1973, p. 214.

[9] Ov. Densusianu, *Literatura română modernă*, vol. I, Bucureşti, Editura Eminescu, 1985, p. 47.

[10] Cuvintele împrumutate.

Mijloacele de realizare a acestui obiectiv enunţat în prefaţă, cu alte cuvinte mijloacele de îmbogăţire, regenerare a limbii române sunt prezentate în prima parte a lucrării.

Pornind de la o comparaţie între om şi animal şi demonstrând superioritatea primului, datorată raţiunii (*raţiei*), Iorgovici observă necesitatea umană de perfecţionare a exprimării, în paralel cu evoluţia ştiinţelor.

Autorul constată cu regret sărăcia limbii române, absenţa termenilor pentru desemnarea noţiunilor ştiinţifice, situaţie pe care o explică prin decăderea *naţiei* române din starea înfloritoare a civilizaţiei romane. Pentru remedierea acestei situaţii lingvistice, Iorgovici propune două soluţii:

Prima se referă la îmbogăţirea lexicului prin **procedeul derivării**, pornind de la rădăcinile cuvintelor de origine latină: "Iar tu, cititoriule binevoitor, dacă vei deschide ochii minţii tale şi vei străbate la rădăcina cuvintelor a limbii noastre (...), te vei încredinţa că cuvintele cele de lipsă în limba noastră pentru ştiinţe se cuprind învăluite în rădăcina cuvintelor (...). Scutură a tot cuvântului rădăcina şi de acolo trage atîtea cuvinte pre cît se poate întinge puterea vorbei de rădăcină"[11].

Aplicând această teorie, Iorgovici creează o serie de cuvinte ce puteau fi introduse sau reintroduse, uneori, în limba română. Astfel, pornind de la cuvântul *vedere*, găseşte următoarele derivate: *visul* ("vedere în somn"[12]), *visare*, *vezu* ("vederea din cele cinci simţiri"), *vezaţie* ("faţa"), *vizie* ("închipuirea în minte"), *vizitare* vb., *vizita* subst., *evidente*, *evidenţie*, *invidere* ("vedea cu ochii răi..."), *invidie*, *providere* ("vedea mai nainte..."), *providenţie*, *prudente*, *prudenţie*, *revidere* ("vedea iar..."), *revizie*[13].

---

[11] Paul Iorgovici, *Observaţii de limba rumânească*. Ediţie critică, studiu introductiv, note, bibliografie de Doina Bogdan-Dascălu şi Crişu Dascălu, Timişoara, Editura Facla, 1979, p. 77, 79.

[12] Explicaţiile aparţin lui P. Iorgovici.

[13] După cum se observă, unele din aceste forme lexicale s-au păstrat până în prezent, altele nu. Pentru mai multe exemple, consultă partea a doua a operei, *Exemplurile*. Vezi, pentru început, anexa nr. 22 a lucrării noastre.

Sunt menționate și câteva reguli pentru realizarea acestei operații, reguli privind folosirea afixelor, ortografierea și pronunțarea derivatelor etc.

Așadar, spre deosebire de S. Micu și Gh. Șincai, care propuneau regenerarea limbii prin refacerea paradigmelor latinei clasice, P. Iorgovici s-a orientat spre natura (*ființa*) limbii, căutându-i resursele interne de dezvoltare. El "nu *corectează*, ci *construiește*" limba, explică Șt. Munteanu[14], fiind un latinist și nu un latinizant.

Pe lângă procedeul derivării, autorul menționează și **împrumuturile** ca modalitate de îmbogățire a vocabularului, impunând condiția ca acestea să fie din limbile romanice, recomandând, în special, franceza.

Prin urmare, P. Iorgovici se numără printre cei dintâi intelectuali români care au susținut îmbogățirea limbii noastre prin neologisme. Autorul nu recomandă adaptarea neologismelor la vechiul sistem fonetic: să se spună, de exemplu, *proclamație*, *declarație*, nu *prochiamație*, *dechiarație* (prin analogia lat. *clarus*> rom. *chiar*).

În legătură cu *streinismele*, elementele de altă origine decât latina, P. Iorgovici nu adoptă o atitudine radicală, așa cum au făcut unii reprezentanți ai Școlii Ardelene, în sensul că nu pretinde eliminarea imediată din limbă a acestora, însă e convins că toate elementele inutile vor dispărea de la sine, o dată cu modernizarea limbii și a *nației* române.

Gramatica este "subordonată aceloraşi năzuinţe generale de civilizație"[15]. Termenul este definit cu precizie de autor: "cartea care învață regulele de a scrie, a pronunția, a lega mai multe cuvinte sau a face *construcciuni* după proprietatea și osebirea limbii"[16]; "Cei ce nu ştiu gramatică nu vor înțelege ce e cazu nominativ și ablativ, îns aicea nu e loc spre explicația aceea"[17].

---

[14] Șt. Munteanu, *Prefață* la P. Iorgovici, *op. cit.*, p. 6.

[15] V. V. Grecu, *Școala Ardeleană și unitatea limbii române literare*, Timișoara, Editura Facla, 1973, p. 88.

[16] P. Iorgovici, *op. cit.*, p. 95.

[17] *Ibidem*, p. 155.

Din aceste afirmații, reiese clar că Iorgovici nu intenționase să redacteze o gramatică.

În finalul primei părți a lucrării, autorul, dezamăgit de situația istorico-politică a epocii sale, dar resemnat, își exprimă speranța într-o îndreptare viitoare a lucrurilor: "Dacă nu vor plăcea românilor de acuma, am nădejde că se vor afla între următorii noștri la care vor plăcea ce e a nației noastre și se vor sîrgui a mai adaoge la folosul nației"[18].

Printre observațiile referitoare la limba română, P. Iorgovici intercalează și unele observații generale de limbă, în care cititorul poate descoperi, cu surprindere, multe din teoriile lingvistice atribuite unor nume celebre, precum teoria arbitrarului semnului lingvistic, atribuită de obicei lui Ferdinand de Saussure: "cuvintele sînt semnele arbitrarie, adecă în voia oamenilor stă a numi oareceva într-așa sau altmintrelea chip"[19]. Iorgovici observă și autoritatea *uzului general*, care înlătură caracterul inițial arbitrar al semnului lingvistic, stabilizând relația semnificant (*cuvînt*) – semnificat (*semnare*) – referent (*lucrul*): "Numai dacă odată s-au însemnat oarece cu un cuvânt și s-au întărit într-aceea semnare prin întrebuințare a mai multora, au ieșit numele acela așa cunoscut că, de cîte ori s-au spus numele acela, s-au înțeles și lucrul cu care e legat numele acela"[20].

Autorul abordează și alte probleme lingvistice: relația limbă – gândire (rațiune)[21], limbă – istorie[22], opoziția limbă literară (*de*

---

[18] *Ibidem*, p. 241, 243.
[19] *Ibidem*, p. 127.
[20] *Loc. cit.*
[21] Limbajul este conceput ca instrument al gândirii și, totodată, ca mijloc de exteriorizare a acesteia.
[22] Raportul dintre istorie și limbă este unul de la cauză la efect. Din acest motiv, cercetătorii limbii trebuie să se raporteze în permanență la istorie: "Și, fiindcă starea limbii și a nației într-acelaș pas umblu, deci spre mai mare înțelegere a acelora ce se ating de limbă se cere o scurtă cunoștință de istoria romanilor sau rumânilor" (P. Iorgovici, *op. cit.*, p. 105, 107). La P. Iorgovici au fost atestați "pentru prima dată alături, termenii din care se va naște sintagma *limbă națională*", notează Doina Bogdan-Dascălu și Crișu Dascălu, în *Studiu Introductiv* la P. Iorgovici, *op. cit.*, p. 21. Vezi și A. Nicolescu, *Despre primele*

ştiinţe) – limbă populară (*de obşte*)[23], opoziţia *cuvinte proprii* (întrebuinţate cu sensul propriu) – *cuvinte improprii* (întrebuinţate cu sensuri secundare)[24]. Iorgovici observă şi fenomenul polisemiei ("a da unui nume mai multe înţelegeri"[25]), o altă dovadă a arbitrarului semnului lingvistic.

Partea a doua a lucrării, *Exemplurile*, cuprinde un dicţionar etimologic, unde sunt notate şi explicate derivatele unor cuvinte de origine latină, obţinute prin aplicarea teoriei dezvoltate în prima parte a *Observaţiilor*... Aceste cuvinte sunt însoţite de corespondenţii latineşti, germani şi uneori francezi, lucrarea lui Iorgovici luând, în a doua parte, forma unui dicţionar quatrilingv. Autorul a reprodus aici, probabil, fragmente din *Dicţionarul român-latin-francez şi german* pe care îl pregătea şi care ar fi ajuns ulterior, se pare, în posesia lui Vasile Kolossi, "intrând prin această filieră în materia *Lexiconului [de la Buda]* din 1825", consideră Doina Bogdan-Dascălu şi Crişu Dascălu[26].

Ultima parte a *Observaţiilor*..., *Reflecţii despre starea românilor*, cuprinde părerile lui Iorgovici cu privire la educaţie (*starea creşterii pruncilor*) şi la religie (*starea relighiei*)[27]. Ideile sale despre educaţie ne relevă un "pedagog desăvârşit"[28]. Istoria pedagogiei, ca şi istoria lingvisticii româneşti, ar trebui să ia în considerare acest nume de obicei ignorat.

Concepţia lingvistică a lui P. Iorgovici, expusă în prima parte a lucrării sale, se concretizează în textul propriu-zis al

---

atestări ale termenului "limba naţională", în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, Bucureşti, Editura Academiei R. P. R., 1958, p. 628-631.

[23] O opoziţie virtuală, consideră autorul, întrucât româna literară nu avea trecut, ci doar viitor.

[24] "ce se iau de la înţelegerea lor cea dreaptă şi se întrebuinţează spre înţelegerea unui lucru sau faptei care cu înţelegerea cea dreaptă are o apropiere" (P. Iorgovici, *op. cit.*, p. 131).

[25] *Ibidem*, p. 129.

[26] Doina Bogdan-Dascălu şi Crişu Dascălu, *op. cit.*, p. 14.

[27] Laicizarea culturii româneşti nu a însemnat o ruptură definitivă de elementul religios, ca la iluminiştii francezi, demonstrează, de exemplu, autorul.

[28] Traian Topliceanu, *Paul Iorgovici*, Timişoara, Tipografia Românească, 1932, p. 18.

acesteia, autorul aplicându-şi propria teorie. Observăm, în acest sens, un număr mare de neologisme, unele dintre ele explicate, fie prin definiţii, fie prin echivalenţi[29]. Structura fonetică a neologismelor folosite de Iorgovici este, cu puţine excepţii, cea actuală, nu însă şi ortografierea lor.

Pe lângă neologisme, autorul a folosit şi termeni populari şi regionali (din Banat), dar într-un număr mult mai restrâns[30]. Referindu-se la aspectul lingvistic al lucrării, D. Popovici mărturisea: "Scrierea lui Iorgovici se remarcă prin adînca pătrundere a spiritului limbii române, prin fluiditatea expresiei, prin cea mai potrivită întrebuinţare a neologismelor şi prin asocierea acestora cu unele forme regionale"[31], iar A. Marino observa "ţinuta doctrinară şi tehnicitatea expresiilor, care trădează o evidentă lectură de specialitate", demonstrând o "netă orientare raţionalistă, am putea spune mai curînd de nuanţă franceză"[32].

Observaţiile... lui P. Iorgovici sunt citate adeseori pentru ideile originale şi juste pe care le conţin. Deşi au avut o circulaţie restrânsă, ele şi-au exercitat influenţa, binemeritată, asupra lucrărilor viitoare de limbă, şi nu doar în Banat, ci în toate provinciile româneşti: "Heliade n-a făcut în Muntenia decît a aplica şi a propaga ideile lui Iorgovici. Tot aşa Asachi în Moldova", nota Hasdeu în acest sens[33]. Tot Hasdeu apropia lucrarea lui Iorgovici, ca valoare, de opera lui Dante, *De vulgari*

---

[29] Regăsim, astfel, în unele locuri, terminologia dublă, cu care am fost obişnuiţi de I. Văcărescu şi R. Tempea. De exemplu, *imperfect* (*nesăvîrşit*), *se omite* (*lasă afară*).

[30] Vezi statistica realizată în acest sens de D. Bogdan -Dascălu şi Crişu Dascălu, *op. cit.*, p. 31-32.

[31] D. Popovici, *op. cit.*, p. 270.

[32] Adrian Marino, *Iluminiştii români şi problema "cultivării" limbii*, în *Limba română*, 13, 1964, nr. 6, p. 573. Iorgovici cunoştea, probabil, celebra *Gramatică de la Port-Royal* (*Grammaire générale et raisonée de la langue française contenant les fondements de l'art de parler*, Paris, 1660, redactată de Antoine Arnauld şi Claude Lancelot). Limba era concepută de cei doi, precum toţi autorii de *gramatici raţionale*, ca fiind o creaţie a raţiunii.

[33] B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*. Texte alese, cu o introducere şi note de Jacques. Byck, Bucureşti, Editura Cultura Naţională, 1937, p. 181.

eloquio, autorul bănățean fiind unul dintre cei mai de seamă ctitori ai limbii noastre naționale moderne.

Paul Iorgovici ocupă o poziție aparte în cadrul curentului iluminist, prin soluțiile mai realiste pe care le oferă în privința cultivării limbii române.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ÔБСЕРВАЦІЙ

ДЕ

ЛИМБА РУМЪНѢСКЪ

ПРИИ

ПАУЛ ІОРГОВИЧ

ФЕКУТЕ.

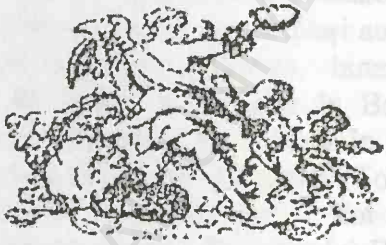

Ѫ БУДА

Сау тѵпърит ла Кръѧска Ѵниверси-
тъцїй Тѵпографїе.

1799

Anexa nr. 21 :

Paul Iorgovici, *Observații de limba rumânească*, foaia de titlu (reprodusă după ediția din 1979, p. 54)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

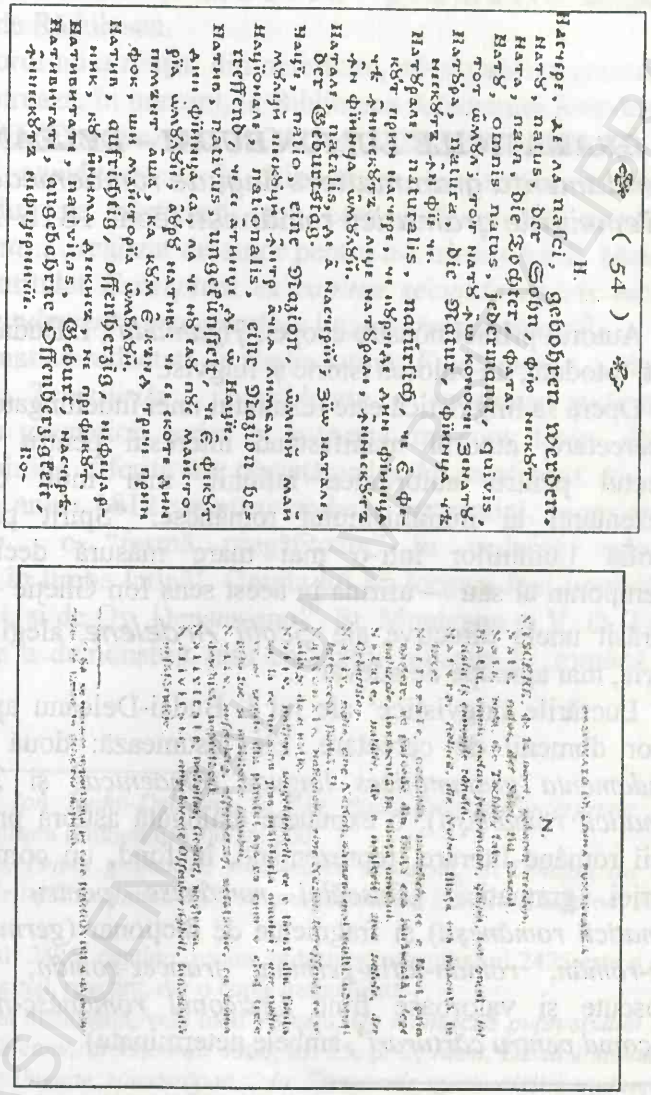

Anexa nr. 22 :

Pagină din partea a doua a Observaţiilor..., Exemplurile (reprodusă după ediţia din 1979, p. 192-193)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

GRAMATICILE LUI ION BUDAI – DELEANU

• *Fundamenta grammatices linguae romaenicae* (1812) & *Temeiurile gramaticii românești* (cca. 1815-1820) •

Autorul primei noastre epopei, *Țiganiada*[1], I. Budai-Deleanu a fost, totodată, un valoros istoric și lingvist.

Opera sa lingvistică este rezultatul unei îndelungate activități de cercetare, autorul manifestând interesul pentru adevăr și respectul pentru autoritatea rațiunii, mai mult decât alți reprezentanți ai iluminismului românesc. "Spirit pătruns de filozofia Luminilor într-o mai mare măsură decît oricare contemporan al său – afirma în acest sens Ion Gheție –, (...) el a părăsit unele directive ale *Școlii Ardelene*, alegînd o cale proprie, mai aproape de adevăr"[2].

Lucrările lingvistice[3] ale lui I. Budai-Deleanu aparțin mai multor domenii de cercetare. Ele însumează: două gramatici (*Fundamenta grammatices linguae romaenicae* și *Temeiurile gramaticii românești*), o expunere dialogată asupra problemelor limbii române literare, reprezentând, în fond, un comentariu al propriei gramatici (*Dascălul românesc pentru temeiurile gramaticii românești*) și fragmente de dicționar (*german-român*, *latin-român*, *român-latin-german*, *francez-român*, cele mai cunoscute și valoroase fiind *Lexiconul românesc-nemțesc* și *Lexiconul pentru cărturari*[4], ambele neterminate).

---

[1] Rămasă unica epopee finalizată din literatura română.

[2] Ion Gheție, *Introducere* la Ion Budai-Deleanu, *Scrieri lingvistice*. Text stabilit și glosar de Mirela Teodorescu, București, Editura Științifică, 1970, p. 32.

[3] Fragmente din cele mai reprezentative au fost publicate relativ recent de Mirela Teodorescu, în opera citată la nota precedentă.

[4] O primă încercare de realizare a unui dicționar românesc de neologisme.

I. Budai-Deleanu a fost considerat cel mai i m p o r t a n t[5], mai î n z e s t r a t şi m o d e r n[6] g r a m a t i c de până la Ion Heliade Rădulescu.

Autorul nu a reuşit, din nefericire, să-şi publice gramaticile. Ele se păstrează, în prezent, la Biblioteca Academiei Române, sub cotele 5200 (*Fundamenta...*), 2425 şi 2426 (*Temeiurile...*)[7], 2427 (*Dascălul românesc...*). În Biblioteca Academiei Române – Filiala Cluj, se păstrează, sub cota 296, şi un extras din *Fundamenta...*, realizat de autor pentru a-l trimite lui P. Maior, la Buda şi intitulat *Excerptum ex capitae secundo operis mei sub titulo: "Fundamenta grammatices linguae romaenicae"*[8].

Gramatica redactată în limba latină, *Fundamenta...*, datează din 1812. *Temeiurile...*, considerate o versiune revăzută şi adăugită a gramaticii scrise în latineşte, nu sunt datate, fapt ce explică opiniile diferite ale cercetătorilor în acest sens. N. Iorga identifică anul 1812 pentru ambele gramatici, considerând *Temeiurile...* o "formă pregătitoare" în vederea redactării gramaticii în limba latină[9]. Opinia lui N. Iorga a fost împărtăşită, printre alţii, şi de Ov. Densusianu[10], Şt. Munteanu şi V. D. Ţâra[11]. Ion Gheţie a demonstrat însă ca textul redactat în română este

---

[5] Al. Piru, *Ion Budai-Deleanu*, în *Ion Budai-Deleanu interpretat de...*, Bucureşti, Editura Eminescu, 1980, p. 200.

[6] Ion Gheţie, *Prima gramatică romînească modernă*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan. Cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, Bucureşti, Editura Academei R.P.R., 1958, p. 333.

[7] Manuscrisul 2426 conţine prima redactare; manuscrisul 2425 este o copie a textului original, revizuit, dar o copie nefinalizată.

[8] Despre acest manuscris, vezi Iosif Pervain, *Un manuscris puţin studiat al lui Ion Budai-Deleanu*, în *Tribuna*, 1960, nr. 25, p. 2; *Idem*, *De la Fundamenta grammatices linguae romaenicae... la Temeiurile gramaticii româneşti*, în *Studii de literatură română*, Cluj, Editura Dacia, 1971, p. 143-147.

[9] N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti în secolul al XVIII-lea (1688-1812)*, vol. II, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1969, p. 248.

[10] Ov. Densusianu, *Literatura română modernă*, Bucureşti, 1943, p. 108.

[11] Şt. Munteanu, V. D. Ţâra, *Istoria limbii române literare*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1978, p. 107.

posterior anului 1815[12], considerând *Temeiurile*... o "reluare a gramaticii compuse în latineşte, cu unele modificări şi adăugiri"[13], pe care le explică în articolul din *Omagiu lui Iorgu Iordan –Prima gramatică românească modernă* şi în studiul *Opera lingvistică a lui Ion Budai-Deleanu.*

Între cele două gramatici există, în primul rând, deosebiri de f o r m ă , dar şi de c o n ţ i n u t . "*Fundamenta*... este un text definitiv, gata de tipar, în timp ce *Temeiurile*... este o lucrare terminată, dar care se află într-un stadiu pregătitor publicării", constată Ion Gheţie, în urma cercetării celor două manuscrise[14]. În privinţa conţinutului, lucrarea redactată în latină cuprinde trei capitole ce nu apar în versiunea românească: *De consonantibus in specie*, *De syllabis earumque affectionibus* şi *De quantitatibus syllabarum în genere*. O parte a problemelor tratate în primele două capitole citate au fost totuşi reluate în *Temeiurile*..., lucrare mai amplă, mai bogată, în special în observaţiile privind cultivarea limbii române.

Fiind redactată în latină, *Fundamenta*... era destinată, în primul rând, străinilor. Însă *Temeiurile*..., scrise în româneşte, ceea ce le sporeşte considerabil valoarea, erau destinate publicului larg de cititori români.

I. Budai-Deleanu s-a orientat în realizarea gramaticilor sale după modele latineşti (în primul rând, *Instituţiile* lui Priscianus) şi germane (*Deutsche Sprachlehre* a lui Adelung)[15], desconsiderând gramaticile româneşti scrise de predecesorii săi[16]. După cum mărturiseşte în *Prefaţă* la *Fundamenta*..., autorul intenţiona să

---

[12] "În *Temeiuri*..., autorul îl numeşte în două rânduri pe I. Pinariu-Molnar «răposatul Molnar», ceea ce însemnează că textul e posterior morţii cărturarului ardelean" (I. Gheţie, *Prima gramatică romînească modernă*, p. 334).

[13] *Loc. cit.*

[14] *Loc. cit.*

[15] Se menţionează în *** *Istoria lingvisticii româneşti* (coordonator I. Iordan), Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978, p. 28.

[16] Cele mai multe acuzaţii le sunt aduse lui Molnar şi Tempea. Vezi pentru aceasta I. Gheţie, *Prima gramatică romînească modernă*, p. 338-339.

facă abstracție de unele rezultate obținute de aceștia[17] și să realizeze un tratat modern, cu o organizare superioară a materiei, după principiul progresiv (de la simplu la complex).

Ca și P. Iorgovici înaintea lui, I. Budai-Deleanu exprimă necesitatea cristalizării unei limbi alese, culte, cu care să opereze literatura și științele. În acest scop, propune, ca și predecesorul său, îmbogățirea **lexicului** prin două metode: derivarea pornind de la vechi rădăcini latinești și împrumuturile din limba latină sau din limbile *surori* (romanice) – franceza, italiana etc. –, împrumuturi care trebuiau, însă, adaptate sistemului limbii române[18]. Încercările de a forma cuvinte prin derivare au fost sortite eșecului, "pe deplin compensat prin siguranța cu care adaptează neologismul – explică I. Gheție –. Nu cunoaștem vreun contemporan al său care să fi pătruns cu atâta certitudine în stabilirea formelor românești ale neologismelor"[19]. Cităm câteva din neologismele create în acest mod de autor: *absurd*, *academic*, *alianță*, *comerț*, *critică*, *diafan*, *dialect*, *echipaj*, *epilepsie*, *epilog*, *idiom*, *maiestate*, *meteor*, *omolog*, *profan*, *varietate*[20] etc.

O altă asemănare cu *Observațiile*... lui P. Iorgovici, în privința lexicului, constă în acceptarea elementelor de altă origine decât latina (a *streinismelor*, cum le numea predecesorul său), atunci când nu existau în limbă alte cuvinte pentru desemnarea noțiunilor respective. În stabilirea vocabularului unitar al limbii, I. Budai-Deleanu propune, pe lângă criteriul latinității, și alte criterii: expresivitatea, corectitudinea și, mai ales, circulația cuvintelor. Pe baza acestui ultim criteriu, autorul respinge regionalismele, deși face unele concesii *ardelenismelor*[21].

---

[17] Totuși, regăsim la Budai-Deleanu unele idei formulate deja în gramaticile anterioare.

[18] Spre deosebire de P. Iorgovici, care susținea preluarea neadaptată a termenilor.

[19] I. Gheție, *Introducere* la Ion Budai-Deleanu, *Scrieri lingvistice*, p. 24.

[20] Termeni reproduși în *Lexiconul românesc-nemțesc* și *Lexiconul pentru cărturari* (1818), *apud* I. Gheție, *Introducere* la Ion Budai-Deleanu, *Scrieri lingvistice.*, p. 24.

[21] Preocupările lui I. Budai-Deleanu pentru unificarea limbii române, atât la nivel lexical, cât și gramatical și ortografic au fost relevate de Victor V. Grecu,

În raport cu latina, considerată forma veche şi desăvârşită a limbii române, I. Budai-Deleanu identifică, în limba epocii sale, o serie de erori (*smintele*), reprezentând, de fapt, formele în care evoluase latina şi pe care autorul îşi propune să le corecteze, refăcând ortografia, structura gramaticală şi lexicul limbii latine.

În privinţa **ortografiei**, Budai-Deleanu a pledat, spre deosebire de predecesorii săi, şi pentru *adaptarea* literelor latineşti la sunetele româneşti, modificând cuvintele din latină după pronunţia românească şi devenind, în felul acesta, un precursor al ortografiei fonetice.

Autorul pare să facă o oarecare distincţie între sunet şi literă: "întii să cunoaştem slovele, care sînt semnele a deosăbite glasuri, apoi să vedem cum să împreună spre formarea unui cuvînt", notează I. Budai-Deleanu în *Prolog* la *Temeiurile...*[22]. El identifică mai multe tipuri de sunete, dintre care este interesantă perechea *glasuri slovnice – neslovnice* sau *leterate – neleterate*, primele (cele *slovnice* sau *leterate*) având corespondent grafic, celelalte nu. O atenţie deosebită este acordată pronunţării fiecărui sunet, explicată pe baza comparaţiei cu limbile europene de mare circulaţie. Este descris chiar şi mecanismul fiziologic al pronunţării.

Conştient că adoptarea alfabetului latin nu se putea face brusc, Budai-Deleanu stabileşte câteva etape premergătoare în realizarea acestui scop: eliminarea unor slove inutile, a căror prezenţă nu era absolut necesară (unele notând, de exemplu, diftongi sau grupuri de sunete ce puteau fi redate şi prin slovele corespunzătoare sunetelor componente), *cioplirea* unor slove, în vederea obţinerii aspectului estetic al scrisului (operaţie care ducea, de fapt, la înlocuirea lor cu literele din latină). În felul

---

în articolul *Preocupările lui Ion Budai-Deleanu pentru unificarea limbii literare*, din *Limbă şi literatură*, vol. 27, 1970, p. 153-157.

[22] *Apud* Ion Budai-Deleanu, *Scrieri lingvistice*. Text stabilit şi glosar de Mirela Teodorescu, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1970, p. 102.

acesta, I. Budai-Deleanu anticipează alfabetul de tranziţie folosit la mijlocul secolului al XIX-lea[23].

Noua ortografie, considerată "mai potrivită cu firea limbii" şi teoretizată în gramaticile sale, presupunea, cum am menţionat deja, şi o adaptare a literelor latineşti. Astfel, autorul propunea eliminarea lui *–u* final, a grupului *qu*, folosirea lui *ă* pentru *a* latinesc, a lui *ş* pentru *si*, suprimarea diftongilor *ea*, *oa* şi indicarea lor prin accent etc.

Temeiurile... sunt redactate, totuşi, cu alfabetul chirilic, pentru a le asigura accesibilitatea şi în rândul cititorilor necunoscători ai limbii latine.

Terminologia gramaticală folosită de autor este preluată tot din latină (din gramaticile latineşti), cu adaptările de rigoare la sistemul fonetic românesc. Budai-Deleanu a întâmpinat, în această privinţă, o serie de dificultăţi, mai ales în fixarea terminaţiei cuvintelor. Se observă, astfel, unele ezitări între *declenaţie – declănăciune*, *articuli – articuluri*, *nehotărîte – nehotărîtoare*, *consoană – consonant* ş. a. Referindu-se la "procesul intens de prelucrare a terminologiei în urmărirea aspectului ei definitiv", Ion Gheţie mărturisea că "*Temeiurile gramaticii româneşti* sînt cel mai potrivit cîmp de învestigaţie pentru cine ar avea intenţia să studieze în de-aproape frământările care au întovărăşit formarea terminologiei gramaticale romîneşti"[24].

Prin I. Budai-Deleanu terminologia gramaticală modernă "cunoaşte cea dintîi cristalizare categorică"[25]. Majoritatea termenilor creaţi de autor se regăsesc în gramaticile actuale. Dintre aceştia, cităm: *vocală*, *consoană*, *silabă*, *alfabet*, *ortografie*, *substantiv*, *conjuncţie*, *paradigmă*, *nominativ*, *genitiv*, *dativ*, *vocativ*, *cazuri*, *neutru*, *comparativ*, *superlativ*, *mod*, *timp*, *indicativ*, *conjunctiv*, *imperativ*, *infinitiv*, *supin*, *verbe active*,

---

[23] Vezi şi Ion Gheţie, *Contribuţii la istoricul alfabetului românesc de tranziţie. Un precursor al lui I. Heliade-Rădulescu*, în *Omagiu lui Al. Rosetti la 70 de ani*, Bucureşti, Editura Academiei R. S. R., 1965, p. 291-293.

[24] I. Gheţie, *Opera lingvistică a lui Ion Budai-Deleanu*, Bucureşti, Editura Academiei R. S. România, 1966, p. 90.

[25] *Ibidem*, p. 91.

pasive, *auxiliare*, *personale*, *defective*[26] etc. Autorul l-a avut în acest sens, ca precursor, pe Ienachiță Văcărescu.

Alt aspect al terminologiei lui Budai-Deleanu, care îl apropie, într-o oarecare măsură, atât de I. Văcărescu, cât şi de R. Tempea este folosirea concomitentă a termenilor noi şi vechi, prin aceştia din urmă explicându-se, de fapt, terminologia neologică. "Atitudinea lui Tempea este în întregime răsturnată", explică însă I. Gheție[27], referindu-se, pe de o parte, la faptul că, în *Temeiurile*... lui I. Budai-Deleanu, predomină termenii neologici, preluați din latină, iar pe de altă parte, că aceştia sunt adaptați pronunțării româneşti, în timp ce la R. Tempea, termenii latineşti, consemnați în forma lor originală, erau foarte rari.

Autorul a încercat să demonstreze latinitatea limbii române şi la nivelul **structurii gramaticale**, de care ne vom ocupa în continuare.

Numărul părților de vorbire (*părți ale voroavei*) identificate de Budai-Deleanu este redus la opt, după modelul latinesc. Acestea sunt: *numele*, *pronumele*, *verbul*, *partițipia*, *adverbia*, *preposiția* şi *interiecția*. Articolul, deşi este tratat în gramaticile autorului, nu este enumerat printre părțile de vorbire, Budai-Deleanu urmând fidel exemplul gramaticilor latineşti: "Latinii n-au numărat numa opt feliuri de cuvinte şi pentru aceasta au aşezat opt părți a orațiii sau a voroavei (...), măcar că articulul să împreună la alcătuirea voroavii. Dar fiindcă şi la latini au fost articul şi cu toate acele n-au fost numărat către părțile voroavei, de bună samă din pricina căci articulul era luat de la pronume (...), nice noi le vom număra la părțile voroavei"[28].

În categoria numelui, sunt incluse doar *substantivul* şi *adiectivul*, numeralul lipsind, ca şi în gramatica lui R. Tempea. Dar, spre deosebire de predecesorul său, care discuta totuşi numeralul, fără a-l considera parte de vorbire, I. Budai-Deleanu nu face, în gramatici, nici o mențiune în această privință, din

---

[26] *Loc. cit.*
[27] *Ibidem*, p. 89.
[28] I. Budai-Deleanu, *op. cit.*, p. 112-113.

acelaşi motiv, al identificării structurii gramaticale româneşti cu cea a limbii latine[29].

Tot după modelul latinesc, autorul identifică şase *cazuri* (deci şi *ablativul*)[30] şi cinci *declenaţii*, după criteriul desinenţei de plural, "o soluţie arbitrară – explică I. Gheţie –, dar singura în stare să restabilească cele cinci declinări latine"[31].

Realizând distincţia între declinarea *articulată* şi *nearticulată*, Budai-Deleanu discută şi cele două tipuri de articol, *hotărîtor – nehotărîtor*. În categoria acestuia din urmă, autorul include însă unele prepoziţii (*de*, *la*, *dela*, *pre*), confundând, de fapt, declinarea nearticulată cu cea realizată prin articolul nehotărât[32]. Adevăratul articol nehotărât este menţionat într-o categorie aparte, a articolului *unităţii* (*o*, *unu*, *una*).

Referitor la *gradurile de comparaţie* ale adjectivului, Budai-Deleanu menţionează particule noi pentru realizarea superlativului: *prea*, *cel mai*[33], *şi mai*[34].

Analiza numelui se încheie cu prezentarea *derivaţiei* cu sufixe *augmentative* (generând *nume crescute*: *-oi*, *-ete*, *-eţ*[35]), *diminutive* (generând *nume micşorate*: *-el*, *-ea*, *-uţ*, *-uc*, *-şor*, *-şoară*, *-aş*) şi *colective*[36] (*-iet* şi *–iş*). Autorul a observat, de asemenea, faptul că unele sufixe puteau fi adăugate şi la adverbe (*încetunel*, *mereuţ*, *binişor*).

În identificarea pronumelor, se observă, ca şi la autorii precedenţi, multe confuzii. I. Budai-Deleanu menţionează şapte tipuri de pronume: *personale* (*adecă făţeşti*), *posesive*,

---

[29] Singura menţiune a acestei părţi de vorbire o găsim în comentariul *Ţiganiadei*, unde se notează că *prim* este *adiectiva numerală*.

[30] Pe care le împarte în două categorii: cazuri *derepte* (*nominativul* şi *vocativul*) şi *strîmbe* (celelalte).

[31] I. Gheţie, *Prima gramatică romînească modernă*, p. 336.

[32] Confuzie care se va păstra, din nefericire, şi în *Gramatica Academiei*.

[33] Anticipând distincţiile ulterioare între superlativul absolut şi relativ.

[34] Acesta din urmă îi pare, totuşi, autorului un fel de particulă comparativă.

[35] Ultimele două figurează incorect în această categorie.

[36] Budai-Deleanu menţionează, aşadar, şi categoria substantivelor colective, ocolită de contemporanii săi, dar care apărea în prima gramatică românească, a lui D. Eustatievici (sub termenul *numele strângători*).

demonstrative (sau *arătătoare*), *relative* (*reducătoare*), *întrebătoare*, *osăbite*[37] şi *nehotărîte*. Însă, în categoria pronumelor personale, sunt incluse şi pronumele *reţiproce*[38] şi cele de întărire[39]. De asemenea, în categoria pronumelor *osăbite* (*absolute*) sunt incluse pronumele *care*, *cine*, *ce*, atunci când nu au nici funcţie relativă, nici interogativă – explică autorul –, precum şi unele pronume nehotărâte: *celălalt*, *altru*, *alaltru*. Iar în categoria pronumelor nehotărâte sunt incluse, pe lângă pronumele *cutare*, şi pronumele negativ *nime* şi numeralul (!) colectiv *amîndoi*.

O influenţă certă a modelului latinesc, în privinţa pronumelui, se observă în forma de genitiv singular a pronumelui personal (*de nime* în loc de *al meu*) şi în formele de feminin şi de plural ale pronumelui relativ *care* (*carea* şi *carii*[40]).

Influenţele latineşti[41] se observă şi în identificarea unor moduri şi timpuri verbale. Budai-Deleanu precizează următoarele *moduri* ale verbului: *indicativul*, *conjunctivul* (numit şi *subjonctiv*), *optativul*[42], *imperativul*, *infinitivul*, *partiţipia*[43], *gerundul* şi *supinul*[44]. Referitor la timpurile verbale, menţionăm doar că sunt înregistrate două forme ale indicativului mai mult ca perfect[45] – forma sintetică (*preste trecutul simplu*: *adunasem*) şi forma analitică sau perifrastică (*preste trecutul compus*: *am fost adunat*) –, trei timpuri ale infinitivului – *prezent* (*aduna*), *trecut*

---

[37] În *Fundamenta*..., acest tip este desemnat prin alt termen: *absolute*.
[38] Reflexive, în terminologia actuală.
[39] Acestea din urmă nu sunt denumite printr-un termen propriu.
[40] Forme care figurează şi în *Elementa*... lui S. Micu şi Gh. Şincai.
[41] Din *Elementa*... lui S. Micu şi Gh. Şincai, în special.
[42] În *Temeiurile*..., se observă unele confuzii între ultimele două moduri (conjunctivul şi optativul), ca, de altfel, şi la S. Micu şi Gh. Şincai. Paradoxal, în *Fundamenta*... nu se înregistrează aceste erori.
[43] Deşi considerat parte de vorbire de sine stătătoare, participiul este analizat o dată cu verbul, probabil după modelul *Elementelor*... lui S. Micu şi Gh. Şincai.
[44] Identificat corect! Înaintea lui Budai-Deleanu, doar R. Tempea identificase corect forma acestui mod verbal.
[45] Ca şi în *Elementa*... lui S. Micu şi Gh. Şincai.

sau *absolut* (*adunare*) şi *viitor* (*de a adunare*)[46] – şi două timpuri ale participiului – *trecut* (*adunat*) şi *prezent* (*adunătoriu*)[47].

Conjugările (*conjugaţiile*) sunt identificate corect, după modelul latinesc, iar tipurile de verbe menţionate de I. Budai-Deleanu le-am întâlnit şi în gramaticile predecesorilor săi: *active*, *pasive* şi *neutre* (numite în altă parte *reţiproce*), într-o primă clasificare, şi *regulare* – *neregulare*, într-o a doua clasificare. În ultima categorie sunt incluse însă, pe lângă verbele *anormale* (*a da*, *a sta*)[48], şi verbele *defective* (*a va*, *a la*, *a mînea*) şi chiar cele *impersonale* (*a ninge*, *a tuna* etc.).

Influenţa latinistă se observă şi în clasificările părţilor de vorbire neflexibile. Nu insistăm asupra acestui aspect. Menţionăm doar că sunt incluse în categoria prepoziţiilor şi unele prefixe, precum în prima gramatică românească, a lui D. Eustatievici: *des-*, *re-*, *res-*, *stră-*, *su-*, considerate de Budai-Deleanu *preposiţii nedespărţite*, spre deosebire de *spreposiţiile despărţite* (care nu formează corp comun cu termenul următor, în explicaţia autorului). Mai precizăm că interjecţia este analizată imediat după adverb, şi nu la finalul părţii de morfologie. În tradiţia gramaticii româneşti, doar doi autori au adoptat această ordine a prezentării materialului: I. Budai-Deleanu şi, înaintea lui, D. Eustatievici.

Partea consacrată **sintaxei**, mult mai redusă cantitativ faţă de cea dedicată morfologiei[49], cuprinde capitolele *Pentru construcţia articulelor*, *Pentru construcţia numelor substantive*, *Pentru construcţia pronumelui* şi *Pentru construcţia verbului*, *Temeiurile*... încheindu-se cu trei fragmente scrise cu alfabetul latin: *Despre înşirarea cuvintelor*, *Despre înşirarea cuvintelor ajutăreţe* şi *Period*.

Fundamenta grammatices linguae romaenicae este una dintre cele mai valoroase lucrări ale lingvisticii româneşti şi cea

---

[46] Autorul reconstituind, în felul acesta, forma latinească de infinitiv lung.

[47] Participiul prezent apare şi la S. Micu şi Gh. Şincai, în aceeaşi formă: *laudator*. Autorii menţionau şi infinitivul viitor, dar într-o altă formă: *a fi laudator*.

[48] Considerate şi astăzi neregulate.

[49] Aspect comun al primelor gramatici româneşti.

mai sistematică dintre cele care au precedat gramatica lui I. Heliade Rădulescu. *Temeiurile gramaticii româneşti*, mai puţin sistematice (având neşansa de a nu fi fost revizuite, în întregime, pentru tipar), sunt însă mult mai valoroase în ceea ce priveşte terminologia gramaticală şi preocupările pentru cultivarea limbii. Prin ambele gramatici, I. Budai-Deleanu a devenit un precursor al lui I. Heliade Rădulescu.

Reprezentând un moment de vârf al *Şcolii Ardelene* (ale cărei năzuinţe le-a exprimat şi întregit), I. Budai-Deleanu a rămas în conştiinţa posterităţii prin credinţa permanentă în realizarea unităţii naţionale, a cărei premisă era unificarea limbii. "Opiniile şi preocupările lui Ion Budai-Deleanu în privinţa unificării limbii literare – explică V. V. Grecu în acest sens – sînt strîns legate de convingerile şi eforturile sale privind unirea tuturor românilor într-un stat naţional (...). În cîntul al IX-lea al *Ţiganiadei*, simbolizează cele trei ţări româneşti prin trei fete de împărat care plîngeau amar, aflîndu-se în robie. Autorul lasă să se înţeleagă că singura cale pentru a scutura jugul apăsător al robiei este unirea lor într-un singur stat. Ion Budai-Deleanu a înţeles că unirea trebuia anticipată şi pe plan lingvistic prin realizarea unei limbi literare unitare"[50].

[50] Victor V. Grecu, *art. cit.*,.p. 156.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

5200

Fundamenta
Grammatices linguae Romanicae
seu ita dictae Valachicae
usui tam domesticorum quam
extraneorum accomodata
Neapoli anno 1812.

Anexa nr. 23 :

Fundamenta grammatices linguae ramaenicae, foaia de titlu (reprodusă după Ion Budai Deleanu, *Scrieri lingvistice*, 1970)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

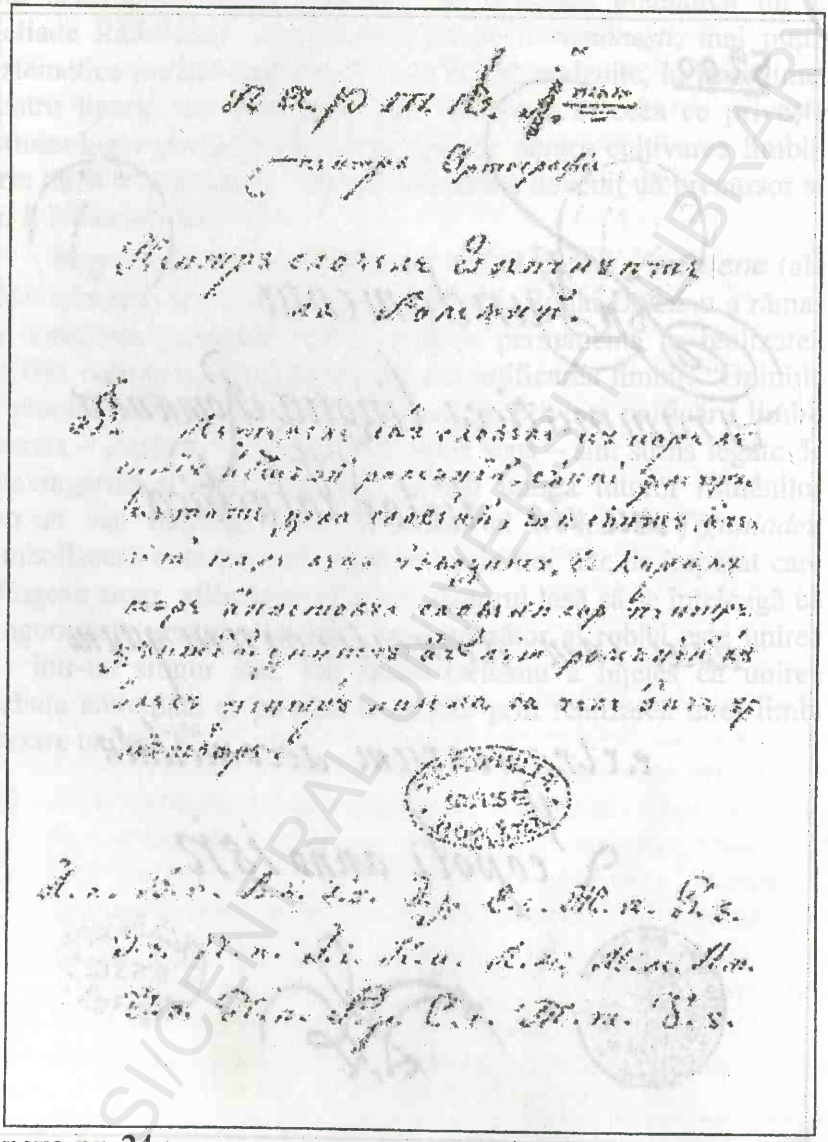

Anexa nr. 24 :

Temeiurile gramaticii româneşti, începutul primei părţi, consacrate ortografiei (reprodusă după Ion Budai Deleanu, *Scrieri lingvistice*, 1970)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

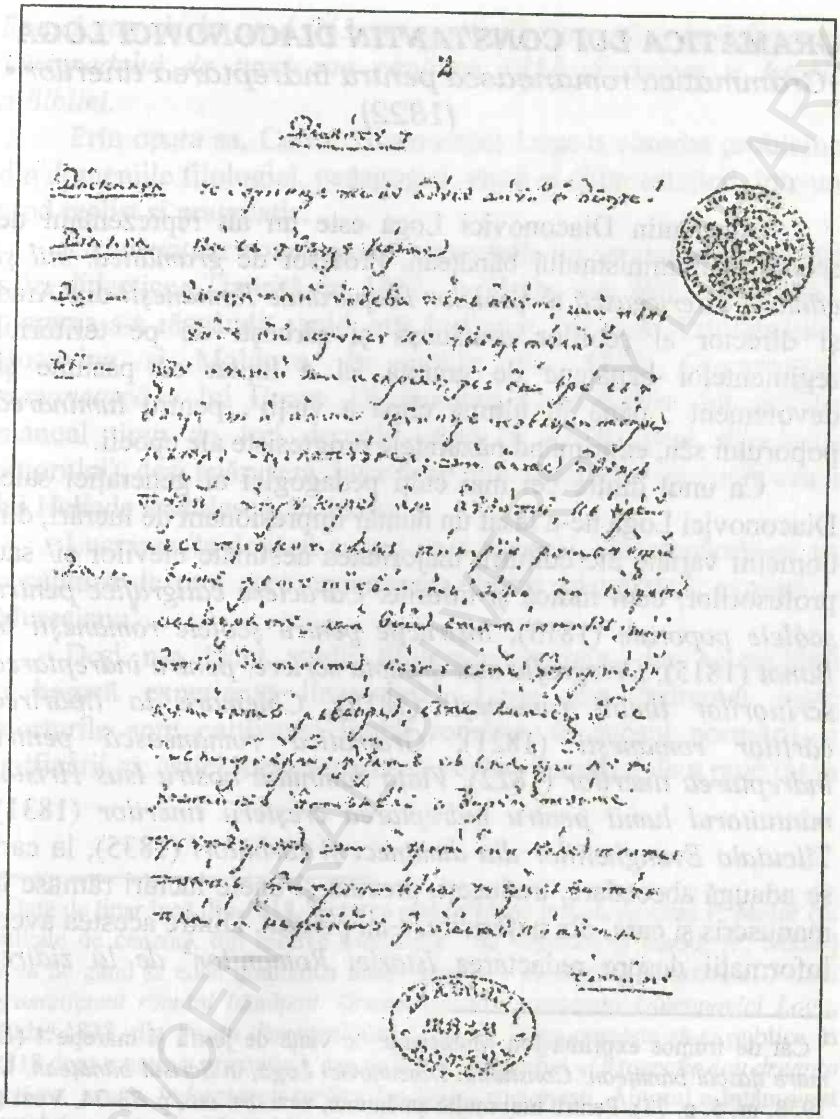

Anexa nr. 25 :

Dascălul românesc pentru temeiurile gramaticii româneşti, începutul primului dialog (reprodus după Ion Budai Deleanu, *Scrieri lingvistice*, 1970)

GRAMATICA LUI CONSTANTIN DIACONOVICI LOGA
•*Grammatica romanească pentru îndreptarea tinerilor* • (1822)

Constantin Diaconovici Loga este un alt reprezentant de seamă al iluminismului bănățean. Profesor de *gramatică, stil şi cântare bisericească* al *Şcólelor Preparande Româneşti* din Arad şi director al şcolilor româneşti şi sârbeşti de pe teritoriul regimentelor bănățene de graniță, el a luptat cu pasiune şi devotament , până în ultima clipă a vieții[1], pentru *luminarea* poporului său, exprimând năzuințele progresiste ale epocii.

Ca unul dintre cei mai culți pedagogici ai generației sale, Diaconovici Loga ne-a lăsat un număr impresionant de lucrări, din domenii variate ale culturii, majoritatea destinate elevilor şi/ sau profesorilor, cum indică şi titlurile: *Caractere caligrafice pentru şcólele poporale* (1813), *Instrucție pentru şcólele romaneşti în Banat* (1815), *Ortografia sau dreapta scriere, pentru îndreptarea scriitorilor limbii romaneşti* (1818), *Chiemare la tipărirea cărților romaneşti* (1821), *Gramatica romanească pentru îndreptarea tinerilor* (1822), *Viața domnului nostru Isus Hristos mîntuitorul lumii pentru îndreptarea creşterii tinerilor* (1831), *Tîlcuiala Evangheliilor din dumineci şi sărbători* (1835), la care se adaugă abecedare, traduceri, precum şi unele lucrări rămase în manuscris şi care, din nefericire, s-au pierdut. Dintre acestea avem informații despre redactarea *Istoriei Romanilor*[2] *de la zidirea*

---

[1] Cât de frumos exprima Ion Mureşianu: "o viață de jertfă şi măreție"! (*Un mare dascăl bănățean: Constantin Diaconovici Loga*, în *Scrisul bănățean*, IX, 1958, nr. 5, p. 73). Pentru mai multe amănunte, vezi *art. cit.*, p. 73-74. Vezi şi: *Primii gramatici români bănățeni: Fragmente din viața şi faptele lui Constantin Diaconovici Loga*, în *Foaia diecezană*, XXXVIII, Caransebeş, 1923, p. 3-4; Traian Topliceanu, *Constantin Diaconovici Loga*, Lugoj, 1929; Olimpia Şerban şi Eugen Dorcescu, *Cuvînt introductiv* la Constantin Diaconovici Loga, *Gramatica românească*, Timişoara, Editura Facla, 1973, p. 7-9.

[2] Autorul înlocuieşte, în spirit latinist, vocala *â* din cuvântul *român* şi derivatele sale cu *a*.

Romei sau de la anul 763 nainte de Cristos pînă la înjugarea Țărigradului de turci sau până la 1453 şi despre o *Istorie a Bibliei.*

Prin opera sa, Const. Diaconovici Loga a abordat probleme din domeniile filologiei, pedagogiei, eticii şi chiar esteticii, într-un mod realist şi pragmatic.

Grammatica romanească reprezintă încununarea activităţii sale didactice. Tipărită în 1822, la Buda, nu fără dificultăţi[3], lucrarea s-a răspândit rapid, atât în Banat, cât şi în Transilvania, Bucovina şi Moldova. În şcolile din Arad, *Grammatica romanească* a lui Const. Diaconovici Loga a fost folosită ca manual timp de trei decenii, până în 1850 (anul decesului autorului), deşi apăruseră, între timp, alte gramatici (inclusiv cea a lui Heliade Rădulescu, în 1828).

Lucrarea "a depăşit cadrul unui manual, însemnându-se ca o călăuză de preţ spre cunoaşterea limbii adevărate", explică I. Mureşianu[4].

Deşi n-a făcut studii filologice speciale, dar acumulând o bogată experienţă lingvistică[5], Loga şi-a îndreptat toate eforturile spre cultivarea limbii române, în sensul normării şi unificării ei, astfel încât aceasta să devină "harnică de a putè cu ia

---

[3] Gata de tipar încă din 1818, lucrarea este refuzată iniţial, de către P. Maior (în calitate de cenzor), din motive subiective: "de vremece şi dânsul [P. Maior] avea de gând să edăe gramatica limbii noastre", se explică în articolul *Primii gramaticieni români bănăţeni. Gramatica lui Constantin Diaconovici Loga*, Buda, 1822, din *Foaia diecezană*, nr. 12, p. 4. Loga reuşeşte să-şi publice în 1818 doar o parte a gramaticii, cea dedicată ortografiei –*Ortografia sau dreapta scriere, pentru îndreptarea scriitorilor limbii romaneşti.* Autorul a întâmpinat astfel de probleme şi în publicarea altor lucrări, dar, conştient de importanţa lor pentru cultura română, a tipărit o parte din ele pe propria cheltuială, făcându-şi datorii imense către tipografia din Buda, care, în 1834, îi licitează singura locuinţă. Toate aceste obstacole nu l-au descurajat, Loga continuând să scrie până în ultimul moment, devenind un exemplu perfect de abnegaţie în folosul societăţii.

[4] I. Mureşianu, *art. cit.*, p. 71.

[5] Cunoştea şase limbi: latina, greaca, gremana, franceza, maghiara şi sârba.

orice învăţeturi şi ştiinţe înnalte (...) a le cuprinde"[6]. În *Prefaţa* la *Ortografia sau dreapta scriere*... publicată în 1818, autorul mărturiseşte motivaţia redactării lucrării respective: "văzând cum că pentru lipsa ortografiei, cîţi scriptori pînă acum au tipărit vreo carte românească, întru atîtea feliuri, după care cum s-au priceput au luat a scrie, mulţi cu destule sminte"[7].

Concepţiile filologice ale lui Const. Diaconovici Loga, formulate clar şi sistematic, prezintă interes şi astăzi. Autorul extinde foarte mult rolul gramaticii, de la sfera lingvistică (gramatica –mijloc de cultivare şi însuşire a limbii naţionale literare[8], dar şi de învăţare a limbilor străine) la sfera morală (gramatica –instrument de educare morală a tineretului: *cheia tuturor învăţeturilor*). În spiritul ideilor iluministe, Loga este adeptul metodelor raţionale de însuşire a limbilor şi, implicit, de predare a gramaticii. În această privinţă, el face câteva observaţii pedagogice valoroase[9], referitoare la repartizarea cunoştinţelor pe clase, folosirea exemplelor (după principiul unităţii între teorie şi practică) şi predarea paralelă a morfologiei şi sintaxei[10]. Limba are, în concepţia autorului, menirea "să înalţe şi să desăvârşească ideile şi aspiraţiile sociale, morale, etnice şi ştiinţifice, să ridice omul nou, întreg şi echilibrat", explică I. Mureşianu ideile acestui "mare dascăl bănăţean", cum îl considera[11]. Iar şcoala reprezintă pentru Loga principala instituţie prin intermediul căreia puteau fi răspândite şi impuse normele limbii literare.

Finalitatea educativă a gramaticii sale se observă în structura acesteia (organizarea materialului), în metoda de expunere

---

[6] Constantin Diaconovici Loga, *Grammatica romanească*. Ediţie îngrijită de O. Şerban şi E. Dorcescu, Timişoara, Editura Facla, 1973, p. 129.

[7] *Apud* Vasile Ţâra, *C. Diaconovici Loga şi problemele limbii române literare*, în *Constantin Diaconovici Loga*. Culegere îngrijită de I. Iliescu, Timişoara, Tipografia Universităţii Timişoara, 1971, p. 21.

[8] Denumită prin sintagma *limba cea grammaticească sau învăţată*.

[9] Anticipând primele studii de metodică a predării limbii române.

[10] Fiind primul care a explicat unele interdependenţe dintre cele două sisteme sau părţi ale gramaticii, interdependenţe care au impus mai târziu termenul de m o r f o s i n t a x ă .

[11] I. Mureşianu, *art. cit.*, p. 71.

(o prezentare sistematică şi accesibilă a informaţiilor, cu fixarea concluziilor şi sublinierea excepţiilor prin formule de tipul *luare de samă, ia aminte, însamnă*) şi în natura exemplelor (de cele mai multe ori moralizatoare[12] sau citând nume de personalităţi ale culturii clasice: Cicero, Solon etc.).

Const. Diaconovici Loga a fost acuzat uneori de lipsă de originalitate. V. Ţâra consideră însă că "tocmai aici trebuie căutat punctul de rezistenţă al acestei lucrări, întrucît autorul ei a ştiut să aleagă ceea ce a fost bun şi durabil în gramaticile anterioare, asigurând astfel unitatea de concepţie şi continuitatea efortului pe care primii noştri filologi l-au făcut în direcţia statornicirii normelor fundamentale ale limbii române literare. De fapt, şi Heliade Rădulescu a procedat la fel "[13]. Olimpia Şerban şi Eugen Dorcescu explică, în *Cuvântul introductiv* la ediţia din 1973 a gramaticii, punctele de atingere ale lui Loga cu predecesorii săi, precum şi elementele de originalitate ale autorului, dintre care cităm "claritatea sintetizatoare a definiţiilor", "mînuirea mai firească a limbii" şi "accesibilitatea expunerii în general"[14].

Tendinţa latinizantă este moderată în gramatica lui Diaconovici Loga. Totuşi, prezenţa ei se simte, atât la nivelul ortografiei, cât şi al morfologiei, sintaxei şi vocabularului. Vom demonstra acest aspect pe parcursul analizei.

În privinţa terminologiei gramaticale, observăm acelaşi fenomen întâlnit şi la unii din predecesorii săi (Ienăchiţă Văcărescu, Radu Tempea şi Ion Budai-Deleanu), şi anume: folosirea concomitentă a termenilor noi (împrumutaţi din latină şi adaptaţi, ca şi la I. Budai-Deleanu, sistemului fonetic al limbii noastre) şi vechi (obţinuţi prin calc lingvistic).

---

[12] Pentru cazul *ghenitiv*, autorul foloseşte, printre altele, următorul exemplu: "Frumuseaţa tinărului este învăţetura şi purtarea bună" (C. D. Loga, *op. cit.*, p. 151).

[13] V. Ţâra, *op. cit.*, p. 25.

[14] Vezi Olimpia Şerban, Eugen Dorcescu, *op. cit.*, p. 18-19.

Grammatica romanească este structurată în cinci părţi: *ortoepia* (sau *grăirea dreaptă*), *ortografia* (*scrisórea dreaptă*)[15], *etimologhia* (*deducerea cuvintelor*), *sintaxa* (*alcătuirea cuvintelor*) şi *prosodia* (*măsura tonului*), însoţite de o prefaţă, dedicată lui Urozie Nestorovici, consilier regesc şi inspector al *Şcólelor Naţii Romaneşti şi Sîrbeşti*, sub patronajul căruia a fost publicată lucrarea. Loga elogiază activitatea culturală iluministă a celui care, în *primăvara luminării neamurilor*, a sprijinit acţiunea de tipărire a cărţilor în limba română[16].

În primele două părţi ale gramaticii, ***Ortoepia*** şi ***Ortografia***, Const. Diaconovici Loga prezintă câteva norme ale pronunţării (*grăirea*, *respunderea*) şi scrierii (*scrisórea*) slovelor, observând, astfel, existenţa a două tipuri de slove: " care la respundere nu se schimbă" şi "care se schimbă la respundere"[17].

Regulile ortografice şi ortoepice expuse de el şi-au păstrat, în general, valabilitatea până în prezent, modificările în spirit latinist fiind "rare şi nesupărătoare", explică V. Ţâra[18]. Dintre acestea din urmă (care demonstrează deci tendinţa latinizantă) menţionăm: înlocuirea vocalelor *ă* şi *î* cu *i* şi *e* (*învăţetură*, *chepetenie*, *tinăr*), înlocuirea lui *â* cu *a*, în cuvântul *român* şi derivatele sale şi păstrarea lui *u* final (*acestu*, *tăiatu*). Fonetismele regionale de tip bănăţean sunt acceptate doar când lasă impresia că se apropie de formele latineşti (de exemplu, *petroni* "pietroi", *spuni* "spui").

Alfabetul chirilic este simplificat, dar, spre deosebire de predecesorii săi, Loga păstrează mai multe slove (39 din 43). Sunetele corespondente acestora cunosc o clasificare originală, într-o terminologie care ne poate amuza astăzi. Vocalele (*literile sunătóre*) sunt împărţite în două clase: *simple* şi *alcătuite*. Cele

---

[15] Loga este primul autor care operează această distincţie, capitolul de *ortoepie* reprezentând o noutate în structura gramaticilor epocii.

[16] "Tonul apologetic al introducerii era în uzul cărţilor care se tipăreau pe cheltuiala vreunei persoane particulare sau a unor oficialităţi", explică Olimpia Şerban şi E. Dorcescu, *op. cit.*, p. 11-12.

[17] Const. Diaconovici Loga, *op. cit.*, p. 40-41.

[18] V. Ţâra, *op. cit.*, p. 22.

simple prezintă două subclase: *limpede* (*a, e, i, o*) şi *năsóse*[19] (*ă, î*), iar cele *alcătuite* - 4 subclase: *arătate* (*ai, ei, oi, au, oa, ău*), *ascunse* (*ea, iu, ia*)[20], *îndoite înbinate* (*ii, oo, uu*) şi *îndoite desbinate* (*aa, ee, oo*)[21]. Consoanele (*literile nesunătóre*) sunt împărţite, de asemenea, în două clase: *simple* şi *alcătuite*. Cele *simple* sunt *dintóse* (*s, z, j, t, c, ş, şt, cs, ps*), *limbóse* (*d, t, th, l, n, r*) şi *gîtóse* (*g, c, h*)[22], iar cele *alcătuite* – *nedespărţite* (*br, gl, fl, cr...*)[23] şi *despărţite* (*lb, rm, lt, rs, nn, rr*)[24].

Tot în capitolele dedicate ortoepiei şi ortografiei, sunt tratate şi reguli de accentuare a cuvintelor, autorul explicând, ca şi D. Eustatievici, semnele prozodice greceşti (*oxia* [´], *varia* [`], *dasia* [^], *iso* ["], *titla* [~], *scurtătórea* [˘] etc.). Sunt explicate, de asemenea, semnele ortografice şi de punctuaţie: virgula (*opritórea* sau *coma*), punctul (*punt*), punctul şi virgula (*opritórea puntată* sau *semicolon*), două puncte (*doo punturi* sau *colon*), *semnul întrebării*, semnul exclamării (*chiemătórea* sau *minunătórea*), ghilimelele (*aducătórea*), cratima (*odihnitórea*).

În paragraful referitor la *Cetire*, din prima parte a gramaticii, Loga disociază, într-o notă de subsol, pentru prima dată într-o explicaţie clară, propoziţia (*închietura*) de frază (*periodul*): "Închietura estă vorbă, carea are înţelesul său deplin (...). Period se numeşte aceaia zicere, în carea mai multe închieturi cu părticeale aşa legate sînt, cît una fără de alta, nu se pot înţeleage"[25].

În a treia parte a gramaticii, ***Etimologhia***, sunt analizate nouă *părţi ale grăirii*: *articulul*, *numele*, *pronumele*, *verbul*,

---

[19] *Nazale*, în terminologia actuală.
[20] Diftongii!
[21] Hiatul!
[22] În terminologia actuală, autorul face distincţie între *labiale*, *dentale* şi *velare*, o distincţie rudimentară, plină de confuzii, inerente oricărui început.
[23] O observaţie justă privind despărţirea în silabe a cuvintelor în interiorul cărora se află grupuri de două consoane, dintre care a doua este *l* sau *r*.
[24] Care pot fi despărţite în două silabe. Autorul expune în prima parte a gramaticii şi regulile despărţirii în silabe (*silavire* sau *slovnire*).
[25] Const. Diaconovici Loga, *op. cit.*, p. 43.

participiul (*părțile grăirii declinătóre*) și *adverbul*, *prepositia*, *interjeția* (*părțile grăirii nedeclinătóre*).

În capitolul dedicat articolului, autorul nu înregistrează decât formele articolului hotărât și ale celui posesiv-genitival, fără a le diferenția terminologic.

În categoria numelui, sunt incluse substantivele (*numele înființetóre* sau *sustantive*), adjectivele (*numele însușitóre* sau *adjetive*), dar și numeralele (*numele numerului*)[26].

Substantivele sunt clasificate, după un criteriu lexical (al formării lor prin derivare sau compunere), în *simple* sau *próste*, *deduse-alcătuite* (derivate) și *compuse-alcătuite*[27]. Derivarea cu sufixe (*părticeale*) augmentative este numită *crescămînt*, iar cea cu sufixe diminutivale *scăzămînt*.

După modelul latinesc, Loga menționează și el șase *cazuri* ale substantivului (deci inclusiv *ablativul*), însă identifică doar două *declinări* (sau *aplecări*) – una a *numelor bărbătești* și una a celor *femeești* – și implicit, doar două *genuri* (sau *neamuri*) – *bărbătesc* și *femeesc* –, specificând, într-o notă de subsol, existența unui *gen de mijloc* în alte limbi.

Referitor la *treptele cumpănării sau comparației* adjectivelor, autorul precizează și alte particule pentru realizarea superlativului, completând lista lui I. Budai-Deleanu cu: *de tot*, *preste măsură* și *preste samă*.

În clasa numeralului, Diaconovici Loga menționează tipurile identificate de Radu Tempea, într-o terminologie diferită de a predecesorului său[28], la care adaugă un tip nou: *numerii împărțători* (sau *partitive*), corespondentul numeralului fracționar din gramaticile contemporane.

---

[26] După modelul gramaticilor lui D. Eustatievici și Ienăchiță Văcărescu.

[27] Menționând pentru prima dată c o m p u n e r e a ca procedeu de îmbogățire a vocabularului, însă autorul face unele confuzii între derivare și compunere, incluzând în categoria *numelor compuse fără legătură* substantive derivate: *stremutare*, *resturnare*, *respîndire*, *descîlcire*.

[28] Numeralele adverbiale sunt numite *înmulțitori* (sau *multiplicative*), iar adevăratele numerale multiplicative – *înduplecători* (sau *duplicative*).

Referitor la pronume, observăm multe confuzii, ca la toţi gramaticienii anteriori. Astfel, în categoria pronumelor *întorcătóre* sau *reciproce* (reflexive, în terminologia actuală) sunt incluse şi unele posesive (*al său, a sa*), în categoria pronumelor *arătătóre* sau *demonstrative* este inclus şi pronumele de întărire (*însumi, însuţi, însuşi*), iar în categoria pronumelor *nehotărîtóre* sau *indefinite* sunt incluse şi pronumele negativ *nime* şi numeralele colective *amîndoi, ambi*. Pe lângă tipurile de pronume indicate de predecesorii săi, Loga menţionează un tip nou, pronumele *împreunătóre* sau *cujugtive* (Ac. *mă, te, se, ne, vă, se*; D. *mi, ţi, i, ni, vi*), incluzând în această categorie, după cum se observă, formele neaccentuate ale pronumelor personale şi reflexive.

În clasificarea verbelor, autorul urmează aproape fidel modelul gramaticii lui R. Tempea, identificând: *verburi ajutătóre* (sau *ausiliare*), *lucrătóre* (*active*), *pătimitóre* (*pasive*)[29], *întorcătóre* (*reţiproce*)[30], *depunătóre* (*deponente*)[31], *de mijloc* (*neutre*)[32], *nefăţeşti* (*impersonale*)[33], *regulatece* şi *neregulatece*[34].

În prezentarea modurilor verbale, se observă aceeaşi inconsecvenţă ca şi la R. Tempea, şi anume ignorarea supinului şi a gerunziului dintr-o enumerare iniţială a modurilor şi analiza acestora în capitolele ulterioare[35]. Conjugările sunt identificate

---

[29] Dar având formă reflexivă, ca la autorii precedenţi: *eu mă laud, tu te lauzi*, "adecă altul pre mine, pre tine...", explică autorul (*op. cit.*, p. 91). Aşadar, sensul vizat este, într-adevăr, pasiv.

[30] Înregistrând aici, de fapt, formele diatezei activ-pronominale: *mă duc*.

[31] Categorie preluată din gramaticile limbii latine, pe care am întâlnit-o şi la R. Tempea, însă într-o formă diferită. Loga înregistrează aici verbele reflexiv-dinamice (în terminologis actuală): *mă mir, mă bucur, mă turbur*, în timp ce predecesorul său nota pentru acest tip verbe active: *urmez, vorbesc* etc.

[32] Exemplele sunt preluate de la R. Tempea: *stau, şed*.

[33] Înregistrând, ca şi Ienăchiţă Văcărescu, verbele care exprimă fenomene ale naturii: *plóe, ninge, tună, fulgeră*, dar şi reflexivele împersonale *se cuvine, se cade, se pare*.

[34] Ultimul tip este exemplificat prin verbul *iau*, însoţit de forma latinizantă a acestuia, *leau*.

[35] *Gherundiul* chiar este tratat doar în partea dedicată sintaxei.

corect, după modelul latinesc, iar referitor la timpurile verbale, se observă folosirea unor forme de limbă populară şi chiar a unor particularităţi regionale bănăţene, dintre care menţionăm: mai mult ca perfectul perifrastic (*am fost auzit*), perfectul conjunctivului construit cu forme variabile ale verbului auxiliar *a fi*[36] (eu *să fiu cugetat*, el *să fie cugetat*, noi *să fim cugetat*...), condiţionalul construit cu verbul auxiliar *a vrea* (eu *vreau bate*, noi *vrem bate*...) şi forma cu *-u*, la persoana a III-a plural, a imperfectului indicativ, dar numai pentru verbele auxiliare (ei *erau*, ei *vroiau*/ *vreau*, ei *aveau*)[37].

Capitolul consacrat verbului tratează şi problema derivării de la rădăcini verbale (*urzirea verburilor*). Unele din cuvintele create de autor prin acest procedeu s-au păstrat până în prezent (*adorm*, *desleg*, *prezic*, *producere*, *prevenire* etc.)[38], altele nu (*procetesc*, *prepun*, *adstau* etc.).

Referitor la părţile de vorbire neflexibile, clasificate după diverse criterii (mai mult sau mai puţin actuale), prezintă interes clasificare prepoziţiilor, după regimul cazual, în: *preposiţii care înjugă pre Acusativ* sau *care se încordează cu Acusativ* (*la*, *în*, *pre*, *după*, *pentru*, *sub*, *prin*, *preste*, *către* etc.), *preposiţii care înjugă pre Ablativ* (*cu*, *de la*, *de*, *din*) şi *preposiţii care se încordează cu Dativ* (în categoria cărora Loga include, de fapt, prepoziţii care impun genitivul, *asupra*, *deasupra*, *înaintea*, *împotriva* etc.).

După cum s-a putut observa, şi în domeniul morfologiei formele latinizate sunt sporadice şi nu apar niciodată singure, ci însoţite de formele populare.

În partea dedicată **sintaxei**, Const. Diaconovici Loga menţionează, pentru prima dată în istoria gramaticii româneşti, trei funcţii sintactice sau părţi de propoziţie (*părţile încheieturii*):

---

[36] Care se conjugă!

[37] Formă existentă în graiul bănăţean din secolul al XVIII-lea, dar care se va impune în limba literară un secol mai târziu, graţie lui Heliade Rădulescu.

[38] Totuşi, unele şi-au schimbat sensul. *Producere*, de pildă, înseamna "a duce mai încolo", *prevenire* – "a veni înainte" etc. (Const. Diaconovici Loga, *op. cit.*, p. 130).

subiectul (*sujet*), predicatul (*prezicat*) şi complementul direct (*ojet*), dar nu insistă asupra acestei probleme, care îl depăşea[39].

Înainte de a prezenta modul de întrebuinţare a părţilor de vorbire şi unele aspecte sintactice ale acestora, în tradiţia gramaticilor epocii, Loga încearcă o clasificare a enunţurilor (*urmarea cuvintelor*) în: *forma povestitóre*, *forma demăndătóre*, *forma întrebătóre*[40] şi *forma legătóre*[41].

În ultima parte a gramaticii, ***Prosodia***, Diaconovici Loga analizează un singur aspect: rolul intonaţiei (*tonului*) în vorbire. Cităm în acest sens un fragment sugestiv din explicaţiile autorului: "Cînd strigăm pe cineva redicăm tonul cătră început şi-l slobozim cătră sfîrşit; cînd întrăbăm redicăm tonul cătră sfîrşitul zicerii. Cînd arătăm simţirile dragostii, grăim cu ton umilit plăcut, din bucurie cu ton deşteptat şi vionel. Iară de avem patimi mari a mîniei, urîciunii ş. a., atunci vorbim cu ton puternic şi înfocat. Apoi întru acest chip avînd privinţă spre schimbarea tonului limba mai înţeleasă şi mai cumplită se face"[42].

Trecând peste unele erori de conţinut şi unele inconsecvenţe, ezitări de natură terminologică[43], inerente epocii respective, şi orientându-ne spre părţile bune ale lucrării, care precumpănesc în mod hotărâtor"[44] şi pe care am încercat să le demonstrăm pe parcursul analizei noastre, suntem îndreptăţiţi să considerăm *Grammatica romanească* a lui Const. Diaconovici Loga o carte de referinţă a culturii române. Vehiculând ideile Şcolii Ardelene în

---

[39] Iată explicaţia autorului în acest sens: "*Sujet*, se numeşte persóna sau fiinţa aceaia, de carea orece se zice, *Prezicat*, se numeşte aceaia ce se zice de Sujet; iară *Ojet*, este fiinţa sau orice vine în lucrarea Sujetului. P. e.: *Dumnezeu au făcut lumea*. Aicea *Dţeu* este Sujet; *au făcut* este Prezicat; *lumea* este Ojet" (*Ibidem*, p. 145).

[40] Anticipând distincţia ulterioară între propoziţiile *enunţiative* şi *interogative*.

[41] Adică fraza, pentru care autorul folosise, în partea dedicată morfologiei, termenul *periodul*.

[42] Const. Diaconovici Loga, *op. cit.*, p. 172-173.

[43] "(...) perifraze greoaie şi calchieri alături de neologismul mai sprinten şi mai adecvat, forme şi fonetisme regionale alături de latinizări artificioase", explică O. Şerban şi E. Dorcescu, *op. cit.*, p. 19.

[44] Afirma cu convingere V. Ţâra, *op. cit.*, p. 25.

toate provinciile româneşti, lucrarea a contribuit la fixarea normelor limbii literare unice. Autorul a anticipat multe din reformele propuse de Heliade Rădulescu, devenind, ca şi I. Budai-Deleanu, un precursor al acestuia. Vasile Ţâra considera chiar că "rolul pe care l-a jucat gramatica sa în complexul proces de impunere a normelor limbii române literare moderne, cel puţin în Transilvania şi Banat, este asemănător cu cel pe care l-a avut gramatica lui Heliade Rădulescu în Muntenia şi Moldova"[45].

[45] *Ibidem*, p. 24.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY

ГРАММАТІКА

РѠМАНЕ́ОКЪ

ПЕНТРУ

А҆ДРЕНТА́РЪ ТИ́НЕРИЛОР.

А҆ КУ́М

А҆ТЖА ѠА́РЪ АУКРА́ТЪ

ПРИН

КОНСТАНТІ́Н ДІАКО́НОВИЧ ЛѠ́ГА.

А҆Д ШКО́ЛЕЛѠР ПРЕПАРА́НДЕ РѠМАНЕ́ЩІЙ ДИН А҆РА́Д

Профе́сор.

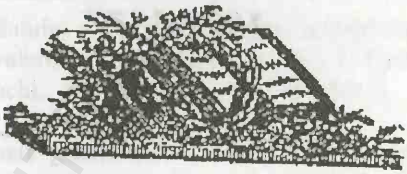

А҆Л БУ́ДА.

А҆ Ерка́ска Тѵпографіе а҆ Оу҆ниверситеціи Оу҆нга́рїй.

1842.

Anexa nr. 26 :

Foaia de titlu a gramaticii lui Constantin Diaconovici Loga (reprodusă după ediția din 1973, p. 2)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CAPITOLUL III

GRAMATICA ROMÂNEASCĂ ÎNTRE 1828-1877

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Gramatica românească între 1828 - 1877

Perioada cuprinsă între 1828 (anul apariţiei gramaticii lui Ion Heliade Rădulescu) şi 1877 (anul tipăririi celui de-al doilea volum al primei noastre gramatici academice, *Gramatica limbii române*, semnată Timotei Cipariu) prezintă o deosebită importanţă pentru istoria lingvisticii şi culturii româneşti; este perioada de modernizare a limbii şi studiului limbii române, precum şi a culturii româneşti.

Cu acest scop, al cultivării poporului (formării unei intelectualităţi româneşti) şi al cultivării limbii (astfel încât aceasta să devină aptă pentru exprimarea ideilor filosofice, adevărurilor ştiinţifice şi emoţiilor artistice), s-au dezvoltat acum, sub patronajul cărturarilor vremii, învăţământul naţional[1], presa[2],

---

[1] Conţinutul învăţământului a fost adaptat noilor cerinţe ale societăţii. În acest sens, o contribuţie valoroasă au adus Gh. Lazăr, I. Heliade Rădulescu (în Muntenia), Gh. Asachi, Gh. Săulescu (în Moldova), Aron Pumnul (în Basarabia) şi Timotei Cipariu (în Transilvania).

[2] În 1829 apar primele gazete politico-culturale de lungă durată: *Curierul românesc*, în Muntenia, sub conducerea lui I. Heliade Rădulescu şi *Albina românească* în Moldova, din iniţiativa lui Gh. Asachi. Acestor periodice li se adaugă altele, din ce în ce mai numeroase, cu un conţinut mai mult sau mai puţin specializat, dintre care cităm (cu precizarea anului de apariţie): *Muzeul naţional* (supliment al *Curierului românesc*), *Curierul de ambe sexe* (1836), *Universul* (1845), *Magazin istoric pentru Dacia* (1845), *Românul* (1857), *Atheneul român* (1866) – în Muntenia; *Alăuta românească* (supliment la *Albina românească*), *Dacia literară* (1840), *Gazeta de Moldavia* (noua denumire, după 1850, a *Albinei româneşti*), *Convorbiri literare* (1867) – în Moldova; *Foaie pentru minte, inimă şi literatură* (1838), *Gazeta de Transilvania* (1838), *Arhiva românească* (1840), *Telegraful român* (1853), *Amicul şcoalei* (1860), *Transilvania* (1865), *Arhiv pentru istorie şi filologie* (1867, prima publicaţie filologică cu caracter specializat înfiinţată de T. Cipariu) – în Ardeal. În toate aceste periodice sunt cuprinse articole privind cultivarea limbii naţionale.

teatrul[3] şi s-au înfiinţat societăţi culturale[4].

Eforturile din epocă de unire politică a românilor sunt însoţite şi susţinute de eforturile pentru unirea ideologică şi culturală, realizându-se, în această perioadă "de avînt revoluţionar şi cultural", un permanent schimb de idei între provinciile româneşti (prin cărţi, articole ş. a.).

Problemele de limbă au determinat unele dispute între filologii vremii. S-au înregistrat în acest sens două atitudini majore sau direcţii: una *tradiţionalist-populară* şi una *erudită-puristă*[5]. Reprezentaţii direcţiei *tradiţionalist-populare* (M. Kogălniceanu, C. Negruzzi, Alecu Russo, V. Alecsandri, Gh. Bariţ, Titu Maiorescu, I. Heliade Rădulescu[6]) susţineau ideea sursei populare în cultivarea limbii române, cu păstrarea formelor tradiţionale de exprimare şi înnoire moderată a lexicului, respingând latinizarea forţată, ortografia etimologică şi purismul

---

[3] Din iniţiativa lui I. Heliade Rădulescu şi Gh. Asachi s-au pus bazele teatrului în limba română, la început prin traduceri, iar apoi prin scrieri originale. Sugestive sunt cuvintele lui Iancu Văcărescu la reprezentarea piesei *Hecuba* (Euripide), în traducerea sa: „V-am dat teatru, vi-l păziţi/ Ca un lăcaş de muze;/ Cu el curînd veţi fi vestiţi/ Prin veşti departe dusă./ În el năravuri îndreptaţi,/ Daţi ascuţiri la minte,/ Podoabe limbii noastre daţi/ Cu româneşti cuvinte".

[4] În această epocă s-au conturat primele eforturi pentru crearea unei academii, al unui for suprem al ştiinţei. Primele încercări în acest sens au fost: *Societatea Literară* (înfiinţată în 1827, de D. Golescu şi I. Heliade Rădulescu), *Societatea Filarmonică* (creată în 1833, din iniţiativa lui I. Heliade Rădulescu şi I. Cîmpineanu), *Asociaţia Literară a României* (înfiinţată în 1845, de Iancu Văcărescu) şi *Asociaţia pentru literatura şi cultura Poporului Român din Transilvania* (ASTRA, 1860). În 1866, în urma unor însemnate donaţii materiale şi printr-un decret al Locotenenţei Domneşti, a luat fiinţă *Societatea Literară Română*, care, în prima sesiune, din 1867, şi-a schimbat numele în *Societatea Academică Română* (pentru a deveni în 1879 *Academia Română*). Vezi Florin Marcu, *Înfiinţarea Societăţii Literare (Academice) Române*, în *Limba română*, XV, 1966, nr. 5, p. 549-554.

[5] Denumiri preluate din *** *Istoria lingvisticii româneşti* (coordonator I. Iordan), Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978, p. 37-42.

[6] În prima parte a activităţii sale.

lexico-gramatical, pe care le aplicau reprezentanţii curentului erudit purist (T. Cipariu, Aron Pumnul, August Treboniu Laurian, Ioan C. Massim, Gh. Săulescu, I. Heliade Rădulescu[7]).

Aceştia din urmă "au privit fenomenul lingvistic ca pe un obiect a cărui modelare se poate face din exterior"[8], propunând, ca şi reprezentanţii *Şcolii Ardelene*, reconstruirea formelor originare latineşti. Ambele curente au contribuit la constituirea limbii române literare moderne. Direcţiei puriste îi datorăm şi primele studii de lingvistică romanică, precum şi primele lucrări de istorie a limbii şi de gramatică istorică.

Preocupările lingvistice ale *Societăţii Academice Române* sunt orientate cu precădere spre domeniile lexicografiei, ortografiei şi gramaticii, în vederea elaborării unui dicţionar, a unei ortografii şi a unei gramatici (academice).

Numărul gramaticilor înregistrate în perioada 1828-1877 este foarte mare, multe dintre lucrări fiind reeditate şi/ sau prelucrate. În comparaţie cu perioada anterioară (1780-1828), se constată deosebiri în reprezentarea provinciilor româneşti: Muntenia deţine supremaţia în acest sens, fiind urmată de Moldova şi Bucovina[9], în timp ce Banatul este total "absent din mişcarea gramaticală"[10].

Enumerăm, în continuare, gramaticile româneşti apărute până în 1866, deci înainte de înfiinţarea *Societăţii Academice*[11]:

---

[7] Prin activitatea sa de după 1840.

[8] *** *Istoria lingvisticii româneşti*, p. 38.

[9] Printre lucrările publicate în cele două provincii, multe sunt semnate de autori transilvăneni, "ceea ce înseamnă că Transilvania îşi menţine locul de frunte" (*Ibidem*, p. 50).

[10] *Ibidem*, p. 49.

[11] Pentru aceasta am consultat: Romulus Ionaşcu, *Gramaticii români. Tractat istoric despre evoluţiunea studiului gramaticei limbii române de la 1757 până astăzi*, Iaşi, 1914, Maria Negraru şi Aurora Moţiu-Marcuş, *Morfo-sintaxa limbii române. Cercetare bibliografice*, Bucureşti, 1973 şi ***, *Istoria lingvisticii româneşti*, citată anterior. Fără pretenţia de a fi realizat o expunere exhaustivă, am ordonat cronologic lucrările înregistrate în cele trei studii citate.

- Ion Heliade Rădulescu, *Gramatică românească*, Sibiu, 1828;
- Grigore Pleşoianu, *Cele dintîiu cunoştinţe pentru trebuinţa copiilor care încep a ceti*, Craiova, 1828;
- Gh. Săulescu, *Grammatică românească sau observaţii gramaticeşti asupra limbei româneşti pentru şcoalele normale şi gimnaziale*, Iaşi, 1833;
- Gh. Săulescu, *Gramatica românească pentru clasele elementare*, Iaşi, 1834[12];
- Pop, I. *Gramatica rumânească*, Bucureşti, 1835;
- J. A. Vaillant, *Grammaire vallaque à l`usage des Français*, Bukarest, 1836[13];
- *Gramatică românească şi nemţească*, Braşov, 1838[14];
- Iordache Golescu, *Băgări de seamă asupra canoanelor gramaticeşti*, Bucureşti, 1840;
- August Treboniu Laurian, *Tentamen criticum in originem derivationem et formam linguae romanae in utraque Dacia vigentis vulgo valachical*, Viena, 1840[15];
- V. Paulini, *Gramatica româno-latină*, Iaşi, 1840;
- Gh. Dimitriu, *Gramatica moldovoromânească*, 1840[16];
- I. Heliade Rădulescu, *Paralelism între limba română şi italiană*, Bucureşti, 1840[17];
- Ion Heliade Rădulescu, *Prescurtare de gramatica limbei romano-italiene*, Bucureşti, 1841;
- Andrei Şaguna, *Grammatica Valachica*, 1842[18];
- Theoktist Blasewicz, *Theoktish-praktische Grammatik der dacoromänichen*, 1844;

---

[12] O variantă prescurtată a ediţiei din 1833.
[13] Ediţia a doua, din 1840, înlocuieşte în titlu pe *vallaque* cu *roumaine*.
[14] Lucrare anonimă.
[15] Singura gramatică românească redactată în limba latină din această perioadă.
[16] Rămasă în manuscris.
[17] Completată, în 1841, de *Paralelism între dialectele romanu şi italianu sau forma ori gramatica aquestoru doê dialecte*.
[18] Rămasă, de asemenea, în manuscris.

- Const. Platon, *Manual de gramatică română compusă după scrierile celor mai buni autori*, Iaşi, 1845;
- Andreas Iszer, *Walachische Sprachelehre für Deutsche*, Braşov, 1846;
- Nicolae Bălăşescu, *Grammatică română pentru seminarii şi clase mai înalte*, Sibiu, 1848;
- P. M. Cîmpeanu, *Gramatică românească*, Iaşi, 1848;
- I. Codru-Drăguşanu, *Rudimentele gramaticei române*, Bucureşti, 1848[19];
- Neculae Măcărescu, *Gramatică românească pentru clasele normale*, Iaşi, 1848[20];
- I. Pop, *Lecţii de analisă logică pentru trebuinţa şcoalelor elementare*, Bucureşti, 1848[21];
- G. Abbiatici, *Gramatica italiano-română*, Bucureşti, 1848;
- Vasile Ianovici, *Gramateka limbei românesci pentru a triea clasă a şcoalelor poporene*, Viena, 1851;
- Sava Popovici-Barcianu, *Gramatica românească pentru şcoalele populare*, Sibiu, 1853;
- Timotei Cipariu, *Elemente de limba română după dialecte si monumente vechi*, Blasiu, 1854[22];
- I. C Massim, *Elemente de gramatică rumînă*, Bucureşti, 1854[23];
- Timotei Cipariu, *Compendiu de gramatecă a limbei romane*, Blasiu, 1855[24];
- Vasile Ianovici, *Grammatik der romänichen Sprache für Deutsche*, Wien, 1855;

---

[19] Un fragment extras şi prelucrat din lucrarea lui T. Cipariu, *Tentamen criticum*, pentru *usul şcolarilor începători*.

[20] Lucrarea, o prelucrare (mărturisită) după gramatica lui P. M. Cîmpeanu, a apărut în nu mai puţin de 21 ediţii (până în 1874).

[21] Sunt tratate aici doar unele aspecte de sintaxă.

[22] Considerată drept prima lucrare de gramatică istorică a limbii române.

[23] Lucrarea a apărut în 12 ediţii (până în 1874).

[24] Apărut în 7 ediţii (până în 1879).

- Theoktist Blasewicz, *Theoktisch-praktische Taschengrammtik zur leichten und schnellen Erlernung der romanischen (Walachischen) Sprache*, Wien, 1855;
- Gustav Hill, *Gramatica limbii române*, Bucureşti, 1858;
- S. Popovici-Barcianu, *Theoretisch-praktische Grammatik der romänischen Sprache*, Sibiu, 1858;
- V. Stilescu, *Gramatica romană, partea etymologică pentru usulu claseloru primare*, Bucureşti, 1858[25];
- Gavril I. Munteanu, *Gramatică română pentru clasele gimnasiali inferiori*, Braşov, 1860-1861;
- V. Alecsandri, *Grammaire de la langue roumaine*, Paris, 1863[26];
- Aron Pumnul, *Grammatik der rumänischen Sprache für Mittelschulen*, Wien, 1864;
- Theodor Codrescu, *Abrégé de grammaire de la langue roumaine moderne*, Iaşi, 1864;
- J. S. Puşcariu, *Die romanische Amtsprache. Ein compendium der romanischen Sprachlehre*, Hermannstadt [Sibiu], 1864;
- Athanasescu Dimitrie, *Gramatica romanească tră romănilji din dreapta Dunăreljei*, Bucureşti, 1865;
- Donciu, *Curs primitiv de limba română*, Chişinău, 1865;
- T. Cipariu, *Principia de limbă şi de scriptură*, Blasiu, 1866;

În 1868, *Societatea Academică Română* organizează primul concurs pentru elaborarea gramaticii academice a limbii române, concurs câştigat de Timotei Cipariu, cu volumul I al *Gramatecei limbei române (Analitica)*, ce va fi tipărit în 1869. În acelaşi an, 1869, Societatea Academică deschide şi concursul pentru elaborarea părţii a doua a *Gramaticei limbei române (Partea sintactică)*. Singurul manuscris prezentat pe toată perioada

---

[25] Apărută în 24 de ediţii (până în 1884).

[26] După unii cercetători, Alecsandri ar fi scris această gramatică în colaborare cu A. Ulbicini şi Al. Papadopol-Calimah. Vezi Al. Iordan, *O gramatică a lui V. Alecsandri*, în *Revista istorică română*, III, 1933, nr. 4, p. 379-381.

concursului (prelungit până în 1876) i-a aparţinut tot lui Timotei Cipariu. Lucrarea, intitulată *Sintactica*, votată "după dezbateri îndelungi şi furtunoase"[27] (întrucât nu îndeplinea toate condiţiile stabilite de comisia concursului), va fi publicată în 1877. "În ciuda condiţiilor de obţinere separată, prin concurs[28], a celor două părţi ale lucrării, o fericită întâmplare a asigurat unitatea gramaticii (...) în opera unui singur autor, a lui Timotei Cipariu", explica Mioara Avram[29].

În intervalul de timp, 1869-1877, de la apariţia primului volum al gramaticii lui T. Cipariu la apariţia volumului al II-lea, istoria gramaticii româneşti înregistrează alte câteva lucrări, de o valoare mai modestă:

- Ştefan Neagoe, *Gramatica română pentru usulu scólèlor primare*, Bîrlad, 1869[30];
- Aron Pumnul, *Kurgefasste praktiche Grammatik der Walachischen Sprache*, Bukarest, 1869;
- N. I. Mihelţanu, *Gramatica română pentru clasa a IV-a poporală şi normală*, Sibiu, 1870[31];
- I. Manliu, *Cursu elementaru şi gradatu de gramatica română*, Bucureşti, 1870[32];
- Raul de Pontbriant, *Noua gramatică rumanésca pentru scólele ambeloru sexe*, Bucureşti, 1874;

---

[27] Mioara Avram, *Prima gramatică academică a limbii române*, în *Limba română*, XV, 1966, nr. 3, p. 488.

[28] Spre deosebire de elaborarea gramaticii, supusă concursului, elaborarea dicţionarului a fost încredinţată de Academie, tot în 1869, anumitor persoane: A. Treboniu Laurian, I. C. Massim şi I. Heliade Rădulescu. Acesta din urmă se retrage, la scurt timp, din misiunea încredinţată, lăsând îndeplinirea acesteia în seama celorlalţi doi, care, între 1871 şi 1877, ajutaţi spre final şi de G. Bariţiu şi I. Hodoş, reuşesc să ducă la bun sfârşit proiectul: *Dicţionariulu limbei române*, în 3 volume, reprezentând direcţia purist-latinizantă din epocă.

[29] M. Avram, *art. cit.*, p. 489.

[30] Compilată după T. Cipariu şi Gavril Munteanu, cum autorul însuşi mărturiseşte.

[31] Urmată de alte ediţii (până în 1886) pentru diverse clase.

[32] Apărut în 15 ediţii (până în 1884).

- Ilarion Puşcariu, *Limba maternă în institutele pedagogice şi clasele poporale române*, Sibiu, 1875[33];
- I. Cetăţanu, *Elemente de gramatica limbei române*, Galaţi, 1876.

Din titlurile enumerate anterior, se observă uşor că majoritatea gramaticilor scrise în această perioadă sunt manuale şcolare, dar nu lipsesc nici tratatele ştiinţifice, dintre care un număr relativ mare, comparativ cu perioada precedentă, sunt scrise în limbi străine, contribuind în felul acesta la cunoaşterea limbii române peste hotare[34].

Vom analiza, în continuare, gramaticile care încadrează celelalte lucrări din perioada 1828-1877, şi anume: *Gramatica românească* a lui I. Heliade Rădulescu, apărută în 1828, şi prima gramatică academică, *Gramatica limbei române*, elaborată de T. Cipariu şi tipărită în 1869 (volumul I) şi 1877 (volumul al II-lea). I. Heliade Rădulescu şi Timotei Cipariu sunt personalităţile care au dominat[35] perioada de care ne ocupăm. În *Istoria lingvisticii româneşti* (coordonator I. Iordan), se menţionează chiar două epoci în evoluţia studiului gramaticii româneşti din această perioadă: *epoca Heliade* (între 1828 şi 1850) şi *epoca Cipariu* (între 1850 şi 1877)[36].

---

[33] Conţine informaţii şi despre metodica predării limbii române.

[34] Paralel, se înregistrează şi gramatici ale unor limbi străine redactate în limba română, după principiul că studiul unei limbi străine se bazează pe cel al limbii materne.

[35] Raportându-ne la studiile de gramatică!

[36] *** *Istoria lingvisticii româneşti*, p. 48.

PRIMA GRAMATICĂ DESCRIPTIVĂ ŞI NORMATIVĂ A LIMBII ROMÂNE

• *Gramatica lui Ion Heliade Rădulescu* • *(1828)*

Strălucit continuator al reprezentaţilor iluminismului românesc, Ion Heliade Rădulescu, apreciat de-a lungul timpului prin formule devenite celebre – *părintele literaturii româneşti*[1], *cel dintîi scriitor modern al românilor*[2], *a doua mare personalitate a literaturii române*[3], *părintele limbii române literare*[4] – a dominat cultura românească din prima jumătate a secolului al XIX-lea şi a influenţat evoluţia ulterioară a acesteia. „Puţine personalităţi ale trecutului – mărturisea în acest sens Valeria Guţu Romalo – pot fi comparate cu Heliade sub aspectul consecinţelor pe care activitatea lor le-a avut în evoluţia ulterioară a lumii româneşti"[5].

Deschizător de drumuri în multe direcţii (învăţământ, filologie, presă, teatru, societăţi culturale), I. Heliade Rădulescu[6] ne-a lăsat o operă bogată şi variată, dovedindu-se un iscusit

---

[1] B. P. Hasdeu, în *Analele Societăţii Academice Române*, tom I, 1872, p. 2, *apud* Valeria Guţu Romalo, *Studiu final* la Ion Heliade Rădulescu, *Gramatică românească*, Bucureşti, Editura Eminescu, 1980, p. 409.

[2] M. Eminescu, *Despre cultură şi artă*. Ediţie îngrijită de D. Irimia, Iaşi, 1970, p. 89.

[3] G. Călinescu, *I. Heliade Rădulescu şi şcoala sa*, Bucureşti, Editura Tineretului, 1966, p. 5.

[4] Ion Gheţie, *Ion Heliade Rădulescu şi unificarea limbii române literare*, în *Limba română*, XXI, 1972, nr. 2, p. 102.

[5] V. Guţu Romalo, *op. cit.*, p. 409.

[6] Nume cu care autorul se semnează în a doua parte a vieţii: începând cu 1848 (notează Lazăr Şăineanu, în *Ioan Eliad Rădulescu ca gramatic şi filolog*, Bucureşti, 1892); începând cu 1851 (reiese din volumul Ion Heliade Rădulescu, *Scrisori şi acte*. Ediţie îngrijită, texte alese, glosar, indice de George Potra, Nicolae Simache şi George G. Potra, Bucureşti, Editura Minerva, 1972), înlocuind variantele iniţiale *Eliad*, *Iliad* şi *Eliade*. Toate aceste forme sunt derivate, după procedeul grecesc, din numele tatălui, Ilie Rădulescu.

profesor, poet, prozator, filozof, lingvist, istoric, critic literar, economist, traducător, tipograf, publicist.

Activitatea sa lingvistică a fost împărțită de majoritatea cercetătorilor în două etape: cea de dinaintea anului 1840, numită etapa pozitivă, obiectivă sau realistă (când s-au tipărit *Gramatica românească*, 1828, *Repede aruncătură de ochi asupra limbii și începutului românilor*, 1832, corespondența cu Costache Negruzzi, 1836) și cea de după 1840, numită etapa negativă, subiectivă, compromisă sau puristă –în direcția italienismului (când s-au tipărit *Paralelism între limba română și italiană*, 1840, completată în 1841 de *Paralelism între dialectele romanu și italianu sau forma ori gramatica aquestorum doê dialecte*, *Prescurtare de gramatica limbei romano-italiene*, 1841, *Vocabular de vorbe străine în limba română*, 1847 și *Geniul limbilor în genere și al celei române în parte*, 1868). Clasificarea ni se pare oarecum rigidă, iar denumirile etapelor improprii, întrucât autorul a formulat numeroase idei *pozitive* și în a doua etapă a activității sale, iar tendința italienizantă se regăsește, în germene, și în scrierile aparținând primei etape.

Opera lingvistică a lui I. Heliade Rădulescu, completată de numeroase articole din *Curierul românesc*, *Curierul de ambe sexe*, *Muzeul național* și *Gazeta teatrului național*, precum și de diferite prefețe și note, din toate răzbătând spiritul polemic, ironia, satira și anecdota, a imprimat noi direcții lingvisticii românești, principalul obiectiv al autorului fiind formarea unei limbi literare unitare, continuând în acest sens eforturile *Școlii Ardelene*. Lucrările lingvistice, în ansamblul lor, prezintă unele inconsecvențe și contradicții, conturând cele două etape menționate mai sus sau, cum explica D. Macrea, „oglindind influențe diverse și dinamica impetuoasă a gândirii" autorului[7].

Gramatica românească, tipărită în 1828, la Sibiu, este prima scriere lingvistică a lui I. Heliade Rădulescu, o „operă

---

[7] D. Macrea, *Studii de ligvistică română*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1970, p. 135.

remarcabilă pentru acea vreme şi care îşi păstrează, în parte, valoarea pînă azi", aprecia D. Macrea[8]. „Puţine lucrări din istoria culturii noastre – menţiona, în acelaşi sens, Gh. Bulgăr – au dobîndit într-un timp extrem de scurt o preţuire atît de largă şi o urmare unanimă ca *Gramatica* lui Heliade, dovadă că ea corespundea unor nevoi stringente ale culturii naţionale"[9], nevoia unei limbi naţionale literare şi unitare, care să constituie premisa unităţii politice.

În evoluţia gândirii gramaticale româneşti, gramatica lui Ion Heliade Rădulescu reprezintă „direcţiunea munteană", pe care Lazăr Şăineanu o considera „mai originală, croită de pe firea însăşi a limbii şi prin aceasta de un caracter mai ştiinţific"[10]. Ceea ce deosebeşte, în general, gramatica lui I. Heliade Rădulescu de toate gramaticile anterioare este caracterul elevat, perspectiva teoretică mai largă, logica internă a expunerii, „care anunţă gramatica ştiinţifică modernă"[11]. Toate aceste caracteristici depăşeau funcţiile unui simplu manual şcolar[12] şi, implicit, îngreunau activitatea didactică, de aceea autorul a realizat şi o ediţie prescurtată şi simplificată a gramaticii, pe care a publicat-o în 1835[13].

Ediţia din 1835 a fost urmată de multe altele, lucrarea cunoscând a largă circulaţie, în toate provinciile româneşti. Avem informaţii despre o ediţie din 1839, redactată cu alfabetul de

---

[8] *Ibidem*, p. 136.

[9] Gh. Bulgăr, *Momentul Eminescu în evoluţia limbii române literare*, Bucureşti, Editura Minerva, 1971.

[10] L. Şăineanu, *Istoria filologiei române. Studii critice*, Bucureşti, 1892, p. 108.

[11] V. Guţu Romalo, *op. cit.*, p. 533.

[12] Cum fusese concepută iniţial gramatica de Heliade, în calitate de profesor la colegiul înfiinţat de Gh. Lazăr, *Sf. Sava*.

[13] Nesemnată, această ediţie a fost identificată relativ recent ca aparţinând lui Heliade Rădulescu. Vezi Ion Popescu-Sireteanu, *Heliade şi problemele limbii române*, studiu introductiv la Ion Heliade Rădulescu, *Scrieri lingvistice*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1973, p. 12.

tranziție[14], și despre o ediție din 1859 (a paisprezecea), redactată cu alfabetul latin[15].

Locul acestei lucrări în istoria gramaticii românești a fost precizat prin diverse formule, demonstrând direcțiile inaugurate de autor: prima gramatică metodică[16], în sensul că a servit drept model tuturor gramaticilor ulterioare, prima gramatică descriptivă și normativă[17], „depășind prin caracterul normativ limitele unei gramatici pur descriptive"[18], prima gramatică filozofică[19], prima gramatică propriu-zisă[20] sau prima gramatică importantă[21].

Comentatorii lui Heliade Rădulescu au căutat și demonstrat sursele gramaticii sale și ale celorlalte lucrări lingvistice, citând în acest sens nume precum Vico Condillac, Le Tellier, Bain, Vardalah, Aimé Martin[22] ș. a. Pe lângă modelele străine, trebuie să avem în vedere și influențele românești. Autorul însuși citează în prefața gramaticii sale operele gramaticale

---

[14] O menționează Romulus Ionașcu, în *Gramaticii români. Tractat istoric despre evoluțiunea studiului gramaticei limbei române moderne de la 1757 până astăzi*, Iași, 1914 și G. Bogdan-Duică, *Istoria literaturii române moderne. Întâii poeți munteni*, Cluj, Editura Institutului de Arte Grafice Ardealul, 1923.

[15] Cum se menționează în V. Guțu Romalo, *op. cit.*

[16] L. Șăineanu, *Ioan Eliad Rădulescu ca gramatic și filolog*, p. 10.

[17] D. Macrea, *op. cit.*, p. 136 și Ecaterina Teodorescu, *Gramatica lui Ion Eliade Rădulescu*, în *Analele științifice ale Universității "Al. I. Cuza"*, Iași, serie nouă, secțiunea III (Științe sociale), tom I, 1955, p. 135.

[18] Explică E. Teodorescu, în *art. cit.*, p. 135.

[19] Cum și-a apreciat-o, în primul rând, autorul însuși, relevând influența filozofului francez Condillac (Vezi pentru acest aspect G. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 68-71) și precum i-a apreciat-o G. D. Scraba, în *Ioan Heliade Rădulescu. Începuturile filozofiei și sociologiei române*, București, Editura Socec, 1921, p. 230.

[20] Nestor Camariano, *apud* V. Guțu Romalo, *op. cit.*, p. 535.

[21] Gheorghe Constantinescu Dobridor, *Dicționar de termeni lingvistici*, București, Editura Teora, 1998, p. 163.

[22] Vezi N. A. Ursu, *Modelul francez al Gramaticii lui i. Heliade Rădulescu*, în *Limba română*, X, 1961, nr. 4, p. 322-333. Vezi și G. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 68-71.

anterioare de care avea cunoştinţă[23], însoţindu-le cu scurte comentarii, fiind primul *gramatic* care a citat în opera sa realizările precedente în domeniu, mărturisindu-şi în felul acesta sursele de inspiraţie.

Nu putem contesta toate aceste influenţe, dar nici nega originalitatea lui Heliade Rădulescu, care a ştiut să-şi asimileze şi adapteze modelele. „El n-a făcut un act de preluare imitativă – explică în acest sens D. Macrea – ci a răspuns unor cerinţe specifice limbii şi culturii noastre din epoca sa"[24].

În privinţa terminologiei gramaticale, îi revine lui Heliade Rădulescu meritul de a fi folosit cu precădere o terminologie modernă, neologică, care, cu excepţia unor aspecte de natură fonetică (sub*j*ect, declina*ţie*, n*u*minativ, condiţion*e*l etc.), este încă actuală. Ca şi unii din predecesorii săi (I. Văcărescu, R. Tempea, I. Budai-Deleanu, Const. Diaconovici Loga), autorul a explicat uneori termenii noi (împrumutaţi din latină şi limbile romanice, în special din franceză, dar şi adaptaţi fonetic[25]) prin cei mai vechi (obţinuţi prin calc lingvistic).

Grammatica românească este structurată în cinci părţi: *etymologia*, *syntacsul*, *construcţia*[26], partea a patra, fără titlu, tratează alte elemente atribuite astăzi sintaxei (felul propoziţiilor şi *analisul loghicesc*, adică analiza frazelor în propoziţii[27]), iar partea a cincea este dedicată *ortografiei*. Cele cinci părţi sunt

---

[23] Ale lui S. Micu - Gh. Şincai, Ienăchiţă Văcărescu, I. P. Molnar, R. Tempea, A de Marki, M. Boiagi, C. D. Loga, A. Clemens, I. Alexi şi P. Iorgovici.

[24] D. Macrea, *op. cit.*, p. 149.

[25] Potrivit teoriei sale despre neologisme, pe care o vom prezenta în cele ce urmează.

[26] Termenul folosit de Heliade Rădulescu este echivoc, sensul acestuia suprapunându-se peste sensul termenului *syntaxis* în limba greacă (de unde a fost preluat). Autorul analizează aici doar un aspect al sintaxei: ceea ce numim astăzi topică.

[27] Spre deosebire de *analisul grămmăticesc*, inclus în partea a doua a lucrării (*syntacsul*), desemnând analiza sintactico-morfologică a cuvintelor dintr-un enunţ.

însoțite de o dedicație către Gh. Golescu și o prefață, reprezentând un „prețios document lingvistic”[28].

Între părțile gramaticii lui Heliade Rădulescu există mari deosebiri cantitative: problemele de sintaxă (dezvoltate în părțile a doua, a treia și a patra) ocupă, pentru prima dată, un spațiu atât de întins într-o gramatică românească, depășind, cu puțin, chiar spațiul acordat morfologiei; ortografia ocupă spațiul cel mai restrâns, fiind depășită, sub acest aspect, chiar și de prefață[29]. Cele mai izbitoare diferențe cantitative se constată însă în interiorul primei părți, de la un capitol la altul, referitor la numărul de pagini acordat diverselor părți de vorbire (pronumele, de pildă, este tratat pe 3 pagini, verbul pe 30, conjuncția pe o jumătate de pagină ș. a.).

Prefața, citată adeseori de lingviștii români, tratează, în principal, două probleme: a ortografiei românești (reluată și în partea dedicată special ortografiei) și a neologismelor.

În privința **ortografiei**, Heliade Rădulescu a propus, ca și unii din predecesorii săi (Ienăchiță Văcărescu, I. Budai-Deleanu, C. Diaconovici Loga), simplificarea alfabetului chirilic, eliminând dubletele grafice și slovele care nu aveau corespondent în pronunțarea românească. În felul acesta, alfabetul chirilic cunoaște prima modificare majoră, fiind redus cu 13 slove, ajungând la 30 din 43[30].

---

[28] Ecaterina Teodorescu, *art. cit.*, p. 130.

[29] Faptul se explică prin abordarea unor probleme de ortografie și în prefața gramaticii.

[30] De la această dată, 1828, alfabetul chirilic va fi supus multor presiuni de către Heliade Rădulescu, care în intervalul de timp 1836-1844, înlocuiește treptat slovele (chirilice) cu literele (latinești), creînd așa-numitul alfabet de tranziție sau civil. Conștient de faptul că reforma ortografică nu se putea realiza brusc, întrucât majoritatea românilor nu cunoșteau alfabetul latin, autorul a procedat într-un mod ingenios, soldat cu succes: înlocuirea de la un număr la altul al *Curierului de ambe sexe*, a slovelor (chirilice) cu literele (latinești), obișnuind treptat pe cititori cu noile semne grafice. Această îmbinare de slove și litere s-a numit alfabetul de tranziție (Vezi, ca model, foaia de titlu a gramaticii lui Iordache Golescu, anexată lucrării noastre în acest scop – Anexa nr. 36). În noiembrie

Pe altă parte, autorul a susţinut energic principiul fonetic în ortografie, combătând etimologismul latinizant: „pentru fieşte care sunet şi pentru fieşte care glas cîte un semn, cîte o slovă"[31], „adică a scri după cum vorbim"[32]. În sprijinul teoriei sale, Heliade Rădulescu invocă însuşi exemplul romanilor: „Romanii strămoşii noştri scria după cum pronunţia; Ciceron, Virgilie şi ceilalţi autori nu au scris faptele lor pentru Romanii ce au trăit pre vremea lui Romulu şi Brutu, ci pentru contimporanii săi. Asemenea şi noi nu scrim pentru strămoşii noştri pe cari ia addus Marele Traian aci, ci pentru contimporanii noştri"[33]. Argumentarea autorului este susţinută de o întrebare retorică plină de ironie, devenită celebră: "pentru ce să nu scrim după cum pronunţiem, când scrim pentru cei cari trăesc iar nu pentru cei morţi?"[34]. Principiul etimologic în ortografie i se pare absurd şi inutil: "Cel ce cunoaşte limba Latinească ştie că zicerea t i m p u vine dela *tempus* sau de va-fi scrisă *timpu* sau de va-fi scrisă *tempu*; asemenea şi p r i m ă v a r ă este cunoscută de unde vine sau de va-fi scrisă *prima-vera*, sau de va-fi scrisă *prima-vara*"[35].

Referitor la **lexic**, autorul recomandă, ca toţi predecesorii săi, îmbogăţirea vocabularului românesc, astfel încât acesta să devină capabil a exprima noţiunile ştiinţelor moderne. Mijloacele propuse în acest sens au fost: derivarea, compunerea[36] şi împrumuturile latino-romanice[37].

1844, Heliade Rădulescu reuşeşte să publice primul număr din *Curierul de ambe sexe* în întregime cu litere latineşti, marcând izbânda alfabetului latin asupra celui chirilic.

[31] Ion Heliade Rădulescu, *Gramatica românească*., Bucureşti, Editura Eminescu, 1980, p. 15.

[32] *Ibidem*, p. 35.

[33] *Ibidem*, p. 37.

[34] *Loc. cit.*

[35] *Loc. cit.*

[36] În legătură cu aceste surse de îmbogăţire a lexicului, Heliade Rădulescu face aceeaşi confuzie ca şi pedecesorul său Diaconovici Loga între compunere şi derivarea cu prefixe (pe care le include în categoria prepoziţiilor).

[37] În ultima fază a activităţii sale limitând sfera împrumuturilor exclusiv la limba italiană.

În legătură cu împrumuturile[38], impune anumite condiţii şi limite: să se realizeze numai pe măsura necesităţilor (criticând mania românilor de a împrumuta elemente străine), numai din limba latină sau din limbile romanice (singurul izvor firesc, legitim: "Noi nu ne împrumutăm ci luăm cu îndrăzneală dela maica noastră moştenire, şi de la surorile noastre partea ce ni se cuvine"[39]), iar cuvintele împrumutate să fie adaptate sistemului fonetic al limbii noastre ("Vorbele streine trebue să se-îmfăţoşeze în haine Rumîneşti şi cu masă de Rumin înaintea noastră"[40]). În concluzie, "trebue să luăm numai pe acelea ce ne trebue de acolo de unde trebue, şi cum trebue"[41], explică autorul.

În general, Heliade Rădulescu pledează pentru eliminarea din vocabularul limbii a cuvintelor de altă origine decât latină sau romanică, nu din xenofobie, ci din motive istorice: "vorbele străine de vorba noastră nu ne arată decît timpul barbariei şi dobitociei în care ne-am aflat. De cîte ori pronunţăm nişte asemenea vorbe străine de vorba noastră, nu arătăm lumii decît ca şi cum am fi înfieraţi şi că bătrîna robie a neştiinţei ne-a pus pecetea ca să fim în veci ai ei"[42]. Sunt tolerate însă cuvintele adânc pătrunse în limbă, încetăţenite sau *naturalizate*, cum spunea el. În schimb, sunt condamnate împrumuturile neadaptate (precum *patriotism*, *enthusiasmos* din greacă; *nation*, *ocazion* din franceză; *privileghium*, *coleghium*, *centrum*, *punctum*, din latină; *soţieta*, *liberta* din italiană ş. a.) şi, totodată, artificialele construcţii ale celor care se manifestau împotriva împrumuturilor (*cuvintelnic* pentru *dixioner*, *neîmpărţit* pentru *atom*, *amiazăziesc* pentru *meridian*, *ascuţitapăsat* pentru *oxiton* etc.).

Relevând caracterul latin al limbii române, Heliade Rădulescu distinge, pentru prima dată, existenţa unui fond

---

[38] Teoria lui Heliade Rădulescu privind împrumuturile se aseamănă foarte mult cu teoriile dezvoltate anterior de P. Iorgovoci şi I. Budai-Deleanu.
[39] I. Heliade Rădulescu, *Gramatica românească.*, p. 57.
[40] *Ibidem*, p. 59.
[41] *Ibidem*, p. 57.
[42] *Curierul românesc*, 1843, nr. 13, *apud* D. Macrea, *op. cit.*, p. 142.

principal lexical (*de întîia trebuință*), cuprinzând, în majoritate, cuvinte *de origine și de familie romană*.

Autorul a intuit rolul componentelor esențiale ale unei limbi: fondul principal lexical și structura gramaticală (numită *țesătura, urzeala, tiparul* sau *sistema limbii*): "puținele vorbe slavonești nu schimbă nici natura românului, nici țesătura limbii lui, al cărui mecanism este tot acela ca al surorilor ei italiana, franceza și celelalte"[43].

Subliniind caracterul unitar al limbii române prin structura ei gramaticală, Heliade a observat însă diferențele regionale (dialectale) de natură fonetică și lexicală. Autorul numește particularitățile dialectale de pronunție, cu ironia sa specifică: *sisială* și *pipiriire* (în Țara Românească, sub influența grecească), *ururuire* și *ăluire* (în Transilvania, Banat și Bucovina, sub influența limbilor *tari* și *aspre*).

Ca și predecesorii săi (mai ales reprezentanții *Școlii Ardelene*), Heliade Rădulescu luptă pentru unificarea limbii române, sub toate aceste aspecte, propunând norme de natură fonetică, lexicală, dar și morfologică[44], care imprimă gramaticii sale un caracter normativ.

Pentru realizarea acestui obiectiv, autorul susține: întoarcerea la limba textelor religioase vechi[45], selectarea particularităților regionale (după mai multe criterii: latinizarea formelor, uzul sau circulația, eufonia și regularitatea gramaticală[46]) și împrumuturile latino-romanice.

---

[43] I. Heliade Rădulescu, *Repede aruncătură de ochi asupra limbii și începutului românilor*, *apud* D. Macrea, *op. cit.*, p. 137.

[44] Dintre care cele mai multe s-au impus, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

[45] Limba română avea în aceste scrieri un caracter unitar, care se pierde după 1780, prin laicizarea culturii.

[46] Nici o provincie neavând dreptul să ceară întâietatea: "Cine este român adevărat – explică Heliade Rădulescu - și dorește unirea românilor întru aceeași limbă sau dialect scris, curățit și curat, la unul ca acesta nu încape egoism. El alege din deosebitele noroade românești ce este bun, frumos, sonor, regulat, norocit și face o limbă corectă și perfectă" (*Corespondența cu Costache Negruzzi*, *apud* D. Macrea, *op. cit.*, p. 147). Totuși, impunând criteriul latinității

Dintre normele fonetice şi gramaticale precizate de autor, în gramatică sau în alte scrieri lingvistice, le notăm pe cele mai importante:

În **fonetică**. Sunt nerecomandate: palatalizarea labialelor şi a dentalelor; proteza lui *h* în *hăla*; trecerea lui *e* neaccentuat la *i*, particularitate a graiului moldovean (deci nu *discoperit*, *carile*, *binile*, ci *descoperit*, *carele*, *binele*), precum şi pronunţarea moldovenească cu *i* în locul lui *e* accentuat din unele cuvinte (*trei*, *acei*, *cei*, *ei*, *ce*, nu *trii*, *acii*, *cii*, *ii*, *ci*). După *s*, *ţ*, *b* trebuie să scriem *e*, nu *ă* (*înţeleg*, *adusese*, *zise*, *iubesc*, *galben*, nu *înţăleg*, *adusesă*, *zisă*, *iubăsc*, *galbăn*). Prepoziţiile *pe* şi *de* trebuie scrise astfel, şi nu *pă*, *dă* sau *pi*, *di* (ca în graiul muntenesc, respectiv moldovenesc). Diftongul *ea* trebuie păstrat în cuvinte precum *seară*, *seamănă*, *prea*, *mea* (nu *sară*, *samănă*, *pre*, *me*). Se mai recomandă formele *cîne*, *mîne*, *pîne*; *singur*, nu *sîngur*; *judica*, nu *giudica* (dar în *împregiurimi*, *încongiur*, / ğ / trebuia păstrat, pentru că aceste derivate proveneau din latinescul *gyrus*); *tot*, nu *tăt*; formele bănăţene *sciu*, *nasce* (pe care autorul le consideră mai clasice – lat. *scit*, *nascit* – decât *ştiu*, *naşte*) etc.

În **morfologie**. Pare surprinzătoare recomandarea lui Heliade de a se adopta formele verbale neiotacizate (*audă*, *vadă*), care aminteau de cele latine (clasice), ca şi *pîne*, *cîne*, şi nu cele iotacizate (*auză*, *vază*), uzuale în Muntenia şi în cărţile bisericeşti. Sunt recomandate, de asemenea: construcţia superlativului adjectivelor cu adverbele *foarte* sau *prea*, nu *tare* (ca în graiul moldovenesc); formele verbale *împărtăşaşte*, *pîraşte*, nu *împărtăşeşte*, *pirăşte*, după modelul scrierilor bisericeşti[47]; forma *e* sau *este*, nu *îi*, pentru persoana a III-a singular a verbului *a fi*; variantele *simte* şi *socot*, prima muntenească, a doua

---

în selecţia normelor limbii literare, graiul muntean, mai conservator (cel puţin în domeniul foneticii) era favorizat, astfel încât adoptarea teoriei lui Heliade însemna indirect, "muntenizarea limbii literare" (explică Ion Gheţie, în *art. cit.*, p. 99. Vezi şi L. şi M. Seche, *Contribuţii la problema unificării limbii române literare în secolul al XIX-lea. În jurul problemei muntenizării*, în *Limba Română*, X, 1961, nr. 2, p. 156-157).

[47] Mai târziu autorul va accepta grafiile *şepte*, *şerpe*.

moldovenească, şi nu *simţeşte* şi *socoteşte*; forma bănăţeană cu *-u* la persoana a III-a plural a indicativului imperfect (*cîntau*)[48]; numeralele *îmbii, tustrei* (din graiul moldovenesc), şi nu formele munteneşti *amîndoi, cîtetrei*; sufixele *-ar, -or* (răspândite în Muntenia) în locul variantelor moldoveneşti *-ariu, -oriu*. Sunt notate ca incorecte formele verbale *m-am dusu-m-am* (din graiul moldovenesc) şi *a făcutără* (din cel muntenesc) etc.

Se observă uşor că multe din recomandările lui Heliade Rădulescu s-au impus mai devreme sau mai târziu în conştiinţa vorbitorilor, conturând aspectul limbii române literare. Ion Gheţie a explicat fenomenul prin prestigiul autorului: "Nu e vorba aici (...) de o coincidenţă pur accidentală între ideile cuiva şi evoluţia, întâmplătoare, în acelaşi sens, a limbii literare, ci de orientare conştientă a oamenilor de cultură în direcţiile propuse de Heliade. Prestigiul imens de care s-a bucurat scriitorul român în prima jumătate a secolului trecut [al XIX-lea] explică perfect acest lucru"[49]. Nu trebuie să se înţeleagă din aceste afirmaţii că Heliade Rădulescu este creatorul absolut al limbii române literare, care şi-a cristalizat forma unică spre sfârşitul secolului al XIX-lea, în urma unei evoluţii o b i e c t i v e, începută cu mult înainte. *Societatea Academică Română*, orientată la începuturi spre etimologism, primise cu oarecare rezerve doctrina lingvistică a lui Heliade Rădulescu (din prima parte a activităţii sale). "Dar limba literară, aşa cum era promovată de unii dintre cei mai de seamă scriitori şi oameni de cultură – explică tot I. Gheţie –, avea sa evolueze, în ciuda prescripţiilor normative ale Academiei, pe vechiul făgaş, statornicit în anii 1840. Ea va sfârşi prin a se impune chiar Academiei"[50].

În acţiunea de cultivare a limbii, Heliade Rădulescu nu s-a limitat la precizarea regulilor ei ortografice şi gramaticale şi la îmbogăţirea vocabularului, ci a fost preocupat permanent şi de

---

[48] Pe care am întâlnit-o anterior în gramatica bănăţeanului Const. Diaconovici Loga.
[49] Ion Gheţie, *art. cit.*, p.101.
[50] *Loc. cit.*

sporirea nivelului estetic al limbii, introducând în lingvistica noastră primele noțiuni științifice de stilistică literară și lingvistică[51]. Un rol important a acordat în acest scop *artistului de geniu* și traducerilor în limba română a marilor autori din literatura universală[52].

În a doua parte a activității sale, după 1840, Heliade Rădulescu s-a orientat spre etimologism –în direcția italienismului, considerând limba română un dialect al limbii italiene. Autorul a redactat acum o gramatică a limbii române italienizată, atât în formă (terminologie, ortografie), cât și în conținut: *Prescurtare de gramatica limbei romano-italiene* (1841). Susținând că ar fi inutil să ne întoarcem la limba latină (cum preconizau reprezentanții *Școlii Ardelene*), Heliade Rădulescu propune "să ne folosim de serviciile făcute de italieni"[53], care "au cultivat limba poporului roman"[54]. Însă această teză, ce contrazicea propria teorie a autorului despre *geniul specific al limbilor*, nu a avut decât puțini adepți.

D. Macrea a demonstrat meritul lui Heliade Rădulescu chiar și în această a doua parte a activității sale, interpretată de obicei negativ: "abstracție făcînd de exagerarea apropierii forțate a românei cu italiana, meritul lui Heliade de a fi subliniat, la începutul culturii noastre moderne, necesitatea apropierii de o limbă romanică mai evoluată de la care să putem împrumuta termenii neologici de care aveam nevoie rămîne pozitiv"[55].

Așadar, principiul fonetic în ortografie nu a fost susținut decât în legătură cu alfabetul chirilic. O dată cu orientarea sa spre literele latinești, autorul s-a îndreptat, totodată, spre etimologism. Dacă Heliade ar fi rămas credincios primei orientări lingvistice[56],

---

[51] Vezi D. Macrea, *op. cit.*, p. 143-145.
[52] Realizând el însuși unele dintre acestea.
[53] Explică I. Popescu-Sireteanu, în *op. cit.*, p. 32.
[54] *Loc. cit.*
[55] D. Macrea, *op. cit.*, p. 150.
[56] Care a fost susținută în continuare de unii adepți, nu de prestigiul creatorului.

probabil că "generaţiunea următoare ar fi fost scutită de multe rătăciri şi abateri", aprecia Lazăr Şăineanu[57].

Locul de frunte al autorului în istoria gramaticii româneşti a fost asigurat nu de gramatica italienizantă, ci de prima sa gramatică, cea din 1828, singura la care, de aproape două secole, se fac referiri prin formula *gramatica lui Heliade*.

Vom analiza, în continuare, câteva aspecte mai importante de natură morfologică şi sintactică din *Grammatica românească* de la 1828.

Lucrarea, în ansamblul ei, este "mai aproape de modelul modern de prezentare a structurii limbii române decît alte gramatici ale vremii sale"[58] şi, implicit, decât gramaticile anterioare. Aşa, de pildă, substantivul este separat de adjectiv, cele două părţi de vorbire fiind tratate independent şi nu incluse, ca până acum, în categoria *numelui*.

Autorul formulează o definiţie ştiinţifică a gramaticii şi a limbii în general: "Grămmatica este unu meşteşugu prin care învăţămu să cunoaştemu o limbă a o vorbi şi a o scri întocmai după însuşirile şi firea ei. Limbă numimu mijlocul acela prin care noi facem cunoscutu şi altora aceea ce cugetămu, adică voinţa, părerea, trebuinţa, ideile şi altele"[59].

În identificarea părţilor de vorbire (*părţile cuvîntului*), numeralul este inclus în categoria adjectivului, iar participiul este considerat parte de vorbire de sine stătătoare[60].

Substantivele sunt clasificate în două mari categorii: concrete şi abstracte, numite de Heliade Rădulescu *materiale* şi *ideale*. Primele "arată fiinţe de văzut şi fireşti", celelalte "arată fiinţe de gîndit şi care nu se pot înţelege cu simţurile cele din afară"[61]. *Substantivele materiale* sunt împărţite, la rândul lor, în

---

[57] L. Şăineanu, *Ioan Eliad Rădulescu ca gramatic şi filolog*, p. 29.
[58] V. Guţu Romalo, *op. cit.*, p. 484.
[59] I. Heliade Rădulescu, *Gramatica românească*, p. 73.
[60] Ca la majoritatea predecesorilor săi.
[61] I. Heliade Rădulescu,*Gramatica românească*, p. 89. Definiţiile autorului se aseamănă foarte mult cu cele din *Gramatica Academiei* (ediţia I): "Substantivele care numesc fiinţe, lucruri etc. existente în natură şi de a căror

trei categorii: *comune* (*de obşte*), *proprii* (*însuşi*) şi *collective* (*coprinzătoare*)[62].

Flexiunea nominală prezintă aceleaşi deosebiri prepoziţionale, de la un caz la altul, pe care le-am întâlnit şi în gramaticile anterioare, adică: *de* pentru *ghenitiv* (*de neam*), *la* pentru *dativ* (*de dare*), *pe* pentru *acuzativ* (*de cauză*), *de la* pentru *ablativ* (*de luare*)[63].

În stabilirea declinărilor (*declinaţii*), Heliade Rădulescu foloseşte criteriul genului, un criteriu ignorat de mulţi autori de gramatici atât înainte de 1828, cât şi după această dată, dar care va fi reluat de *Gramatica Academiei*. Pe baza acestui criteriu, autorul identifică trei declinări: *declinaţia de bărbăteşti*, *de femeieşti* şi *de neutre*.

Adjectivele sunt împărţite, ca şi substantivele, în cele două categorii: *materiale* şi *ideale*. În prima categorie sunt incluse adjectivele propriu-zise: *roşu*, *alb*, *rătund*, *strîmb* ş. a. ("care arată o cualitate firească"[64]). A doua categorie include mai multe tipuri: adjective precum *bun*, *rău*, *mic*, *mare*[65], adjectivele numite astăzi determinative (*posesive*, *demonstrative*, *relative*, *interogative*, *nedefinite*[66]), adjectivele *comparative* şi *superlative* şi *adjectivele numerale* (*cardinale* şi *ordinale*). Toate aceste

---

existenţă ne putem da seama prin simţurile noastre se numesc concrete", "substantivele care arată acţiuni, stări, însuşiri sau relaţii, considerate ca noţiuni, sunt abstracte" (*Gramatica limbii române*, Editura Academiei R.P.R., ediţia I, Bucureşti, 1954, p. 122). Clasificarea în discuţie este însă eliminată din a II-a ediţie a *Gramaticii Academiei*.

[62] Exemplificând ultima categorie cu substantivele *oaste* şi *pietriş*.

[63] Se menţine, aşadar, ablativul.

[64] I. Heliade Rădulescu, *Gramatica românească*, p. 115.

[65] Însuşiri care, conform distincţiei concret-abstract, nu puteau fi percepute senzorial.

[66] Fără a le diferenţia de pronumele corespunzătoare. Tipurile de adjective (de fapt pronume) sunt identificate, în general, corect, cu puţine excepţii: includerea în categoria *adjectivului nedefinit* (nehotărât) a pronumelui negativ *nimeni* şi a numeralului colectiv *amîndoi*, confuzie pe care am întâlnit-o şi la unii predecesori ai autorului (Const. Diaconovici Loga, I. Budai-Deleanu).

adjective *ideale*, "nu arată o cualitate firească, ci o relaţie de cuviinţă au de cîtăţime"[67].

Referitor la tradiţionalele *grade de comparaţie*[68], numite de-a lungul timpului *stepene*, *trepte ale cumpănării/ comparaţiei* etc., Heliade Rădulescu intuieşte distincţia, pe care o vor opera mai târziu lingviştii români, între categoria c o m p a r a ţ i e i şi a i n t e n s i t ă ţ i i . Autorul, care, de altfel, nici nu pomeneşte de g r a d e sau t r e p t e de comparaţie, face observaţia valoroasă că *superlativul de sine* (absolut) nu exprimă rezultatul unei comparaţii, ci intensitatea maximă a unei însuşiri: "arată covîrşire", notează Heliade[69]. Tot el este primul gramatician care marchează distincţia între superlativul absolut (*de sine*) şi cel *relativ*[70], precum şi între comparativul de superioritate (*crescînd*) şi cel de inferioritate (*descrescînd*)[71].

Confuzia adjectivelor determinative cu pronumele respective a avut ca efect reducerea categoriei pronumelui[72] la pronumele personal, înglobând şi formele *dînsul*, *dînsa*...[73]. Pronumele[74] este împărţit în două clase: *pronumele simple* şi *compuse*, acestea din urmă fiind pronume personale însoţite de pronumele de întărire (*eu însumi*, *noi înşine* etc.)[75].

---

[67] I. Heliade Rădulescu, *Gramatica românească*, p. 115.

[68] Care apar şi în *Gramatica Academiei*.

[69] I. Heliade Rădulescu, *Gramatica românească*, p. 135.

[70] Distincţie anticipată de I. Budai-Deleanu şi Const. Diaconovici Loga, prin menţionarea diverselor particule pentru formarea superlativului.

[71] Exemplele autorului pentru acest ultim aspect nu sunt însă concludente: *mai înţelept*, *mai învăţat* (*adjective comparative crescînd*) şi *mai mic* (*adjectiv comparativ descrescînd*). Aşadar, e posibil ca autorul să nu fi avut în vedere decât o distincţie semantică între adjectivele exprimând cele două tipuri de comparativ.

[72] Capitolul, intercalat între substantiv şi adjectiv, însumând nu mai mult de 3 pagini.

[73] Incluse de Ienăchiţă Văcărescu la pronumele relative, dar identificate corect, ca fiind pronume personale, de către Const. Diaconovici Loga înaintea lui Heliade Rădulescu.

[74] Cu referire deci doar la cel personal.

[75] Pronumele de întărire, încadrat de-a lungul timpului în alte categorii de pronume – demonstrativ (de către S. Micu, Gh. Şincai, Const. Diaconovici

Informațiile despre articol[76] nu diferă substanțial de cele din gramaticile anterioare. Astfel, nu sunt menționate articolul demonstrativ adjectival (considerat *adjectiv demonstrativ*) și articolul posesiv-genitival (discutat în legătură cu posesivele și considerat o structură formată din *a* și, eventual, *articol*: "Adjectivele acestea de stăpînire, cînd sunt singure, au cînd sunt înaintea substantivelor, iau totdauna un *a* la început, și daca substantivul la care se-reduce, nu are articol, atunci posesivul lîngă *a* ia articol, care se-răspunde la neam și la număr cu substantivul"[77]). Important este însă faptul că Heliade Rădulescu a identificat corect forma articolelor hotărâte, observând existența vocalelor de legătură sau sufixelor tematice, pe care autorul le numește *eufonice*: "Cîteva Substantive și Adjective femeești se-termineazǎ în *a* fără a-avea articol, și cînd iau articol, nu vie doi *a* unu după altu, precum *șa*, *șaoa*[78], *rîndurea*, *rîndureaoa* (...) aceasta se-întîmplă și la vreo cîteva monosyllabe: precum *zi*, *zioa*"[79].

Verbele, toate, cu excepția lui *a fi*, căruia îi spune *verb substantiv*, sunt numite *verburi adjective*, pentru că cel dintâi (*a fi*) "arată firea sau ființa lucrurilor"[80] și este însoțit de un *prezis* care arată calitatea lucrurilor, pe când celelalte "coprind și verbul *a-fi* și *prezisul*"[81] (*înțelegi* devine astfel, în explicația autorului, echivalent cu *ești înțelegînd*, iar *învăț* cu *sunt învățînd*)[82].

Verburile adjective sunt clasificate, la rândul lor, după mai multe criterii, în:

Loga), personal (I. Budai-Deleanu și, iată, Heliade Rădulescu) –, fusese totuși menționat ca o categorie pronominală aparte în prima gramatică românească, a lui Dimitrie Eustatievici.

[76] Analizat după substantiv, pronume și adjectiv, ordine pe care am păstrat-o și noi în prezentare.

[77] I. Heliade Rădulescu, *Gramatica românească*, p. 119.

[78] Care va evolua în *șaua*.

[79] I. Heliade Rădulescu, *Gramatica românească*, p. 137.

[80] *Ibidem*, p. 147.

[81] *Loc. cit.*

[82] Explicație preluată din gramaticile raționale.

- *active* sau *de lucrare* – *pasive* sau *de patimă*[83] – *răsfrîngătoare*[84];
- *strămutătoare* – *nestrămutătoare*[85];
- *personale* – *unipersonale*[86].

Ordinea conjugărilor (identificate corect, după sufixul infinitivului) este inversată, sub influența gramaticii limbii franceze: conjugarea I *-a*, II *-i/î*, III *-e*, IV *-ea*.

Paradigma verbală, reprezentată de Heliade Rădulescu prin modurile *arătător* sau *otărîtor* (indicativ), *poruncitor* (imperativ), *poftitor*, *îndoitor* sau *condiționel* (condițional-optativ), *suppus* (conjunctiv), *infinitiv* și prin timpurile *prezent, nesăvîrșit* (imperfect), *săvîrșit* (perfect simplu), *mai-mult-de cît- săvîrșit* (mai mult ca perfectul), *neotărît* (perfect compus), *viitor* I și II – la indicativ – și numai prin *prezent* și *trecut* – la celelalte moduri verbale, cu excepția imperativului, care e înregistrat cu un singur timp –, coincide cu cea din gramaticile actuale. Gramatica lui Heliade Rădulescu își demonstrează și în această privință superioritatea față de gramaticile anterioare, unde schemele flexionare ale verbului erau uneori foarte complicate. "Heliade – explică V. Guțu Romalo – reușește să discearnă invarianta în condițiile diverse în care apar formele verbale, separă formele distincte, îndepărtează ce nu aparține paradigmei verbale sau e depășit de evoluția limbii, selectează ceea ce aparține timpului său și oferă un tablou flexionar, sistematic și clar, care își păstrează încă valoarea (...). Cu mărunte retușuri, impuse mai ales

---

[83] Incluzând, pe lângă forma actuală de pasiv, cu verbul auxiliar *a fi* și participiul verbului de conjugat (*sîntu iubitu de lume*), și forma reflexivă (*mă învăț de tatăl*), utilizată în toate gramaticile anterioare.

[84] Exemplificate cu verbe activ-pronominale, în terminologia actuală, Heliade făcând aceeași confuzie ca majoritatea predecesorilor săi.

[85] Numite în gramaticile actuale, dar și la Ienăchiță Văcărescu, *tranzitive* și *intranzitive*.

[86] Heliade Rădulescu înregistrând în această categorie, ca și Ienăchiță Văcărescu și Const. Diaconovici Loga, verbe care exprimă fenomene ale naturii (*plouă*, *tună*), dar și reflexivele impersonale *se-cuvine*, *se-înțelege*.

de evoluția limbii, prezentarea lui Heliade o putem include și azi într-o descriere a limbii române"[87].

Menționăm două din puținele aspecte perimate, în această privință: mai mult ca perfectul perifrastic (*am fost văzut*) și trecutul conjunctivului cu auxiliarul variabil (*să fiu fost*, *să fii fost*).

Este interesantă analiza nuanțată a valorilor temporale. Autorul distinge, în termenii epocii, prezentul etern, prezentul gnomic, observă folosirea prezentului pentru viitor sau trecut. Referitor la perfectul simplu, numit *timp istoric*, Heliade menționează că „cea mai frumoasă întrebuințare a lui este a istorisi cu dînsul, căci arată lucrurile mai aproape"[88], evidențiind tendința acestuia de specializare ca timp narativ în limba literară, spre deosebire de perfectul compus, folosit cu precădere în limba vorbită.

Participiul (partițipia), considerat parte de vorbire separată, prezintă două timpuri[89]: *trecut* și *prezent*, acesta din urmă fiind, de fapt, gerunziul actual.

Referitor la părțile de vorbire neflexibile, prezintă interes clasificarea conjuncțiilor (*conjugativele*) în *completitoare* (*și*), *împotrivitoare* (*dar*, *iar*, *însă*, *ci*), *desjugătoare* (*au*, *sau*, *ori*) și *de urmare* (*așa dar*, *deci*)[90]. Fără să diferențieze conjuncțiile coordonatoare de cele subordonatoare, autorul precizează, în continuare, câteva tipuri de conjuncții subordonatoare specializate: *condiționale*, *cauzative* și *ecsplicative*.

În părțile a doua, a treia și a patra ale gramaticii, consacrate toate **sintaxei**, autorul tratează, în primul rând, respectând tradiția gramaticală a epocii, sintaxa părților de vorbire[91], dar și probleme sintactice în sens strict, ca de pildă: acordul predicatului cu subiectul, funcțiile sintactice ale părților

---

[87] V. Guțu Romalo, *op. cit.*, p. 495-496.

[88] I. Heliade Rădulescu, *Gramatica românească*, p. 255.

[89] Înregistrate mult timp de gramaticile românești.

[90] Care se vor numi mai târziu conjuncții coordonatoare copulative, adversative, disjunctive și conclusive.

[91] Aspect inclus de *Gramatica Academiei* în studiul morfologiei.

de vorbire (trei pentru substantiv/pronume –*subjetul*[92], *complinirea* şi *apostroful*[93] şi una pentru verb –*prezisul*[94]), clasificarea propoziţiilor (o clasificare complexă, după mai multe criterii, în: *simple – compuse*, *principale – încedente* (subordonate), *absolute – relative*, *ecsplicite sau pline – implicite sau elliptice*, *ecsplicative – determinative*, *ecspozitive sau de spunere – imperative sau de poruncire – interogative sau de întrebare – ecsclamative sau de mirare* etc.

Interesante sunt capitolele *Analisul grămmăticesc* (din partea a doua) şi *Analisul loghicesc* (din partea a treia). *Analisul grămmăticesc* prezintă câteva modele (primele din istoria gramaticii româneşti) de analiză morfo-sintactică , iar *Analisul loghicesc* prezintă modele de analiză a frazelor, cu identificarea tipurilor de propoziţii (după criteriile expuse anterior) şi, pentru fiecare propoziţie, cu precizarea funcţiilor sintactice ale elementelor componente[95].

Bogat în explicaţii şi exemplificări, cu o riguroasă prezentare a materialului, într-o terminologie apropiată, în general, de cea contemporană, gramatica lui Heliade Rădulescu, superioară în multe privinţe realizărilor anterioare în domeniu, reprezintă un pas important în evoluţia gândirii gramaticale româneşti, autorul intuind multe din fenomenele gramaticale ce aveau să se impună limbii noastre literare.

„Temperament dinamic, mereu în miezul lucrurilor, realist şi utopic în acelaşi timp, amestec de geniu şi orgoliu, cel mai inspirat în atâtea direcţii novatoare pe care a mers cu îndrăzneală şi talent"[96], Ion Heliade Rădulescu a rămas în conştiinţa posterităţii ca un deschizător de drumuri în cele mai variate

---

[92] *Simplu* şi *compusu* (multiplu) sau, într-o altă clasificare, *gramaticesc* şi *loghicesc*.

[93] Pentru substantivele aflate în cazul vocativ, fără funcţie sintactică în realitate.

[94] Cunoscând aceeaşi clasificare ca şi subiectul.

[95] Vezi anexele nr. 32, 33, 34 şi 35 din lucrarea noastră.

[96] Gh. Bulgăre, *op. cit.*, p. 31.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

domenii ale culturii. Lucrările lui au fost „pietre de hotar pentru limba, literatura, ştiinţa, presa, şcoala noastră”[97].

[97] *Loc. cit.*

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Anexa nr. 27 :

Ion Heliade Rădulescu (imagine reprodusă după Ion Heliade Rădulescu, *Gramatica românească,* ediția din 1980, p. 480-481)

Anexa nr. 28 :

Medalie comemorativă 1802-1902 (reprodusă după Ion Heliade Rădulescu, *Gramatica românească*, ediția din 1980, p. 480-481)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

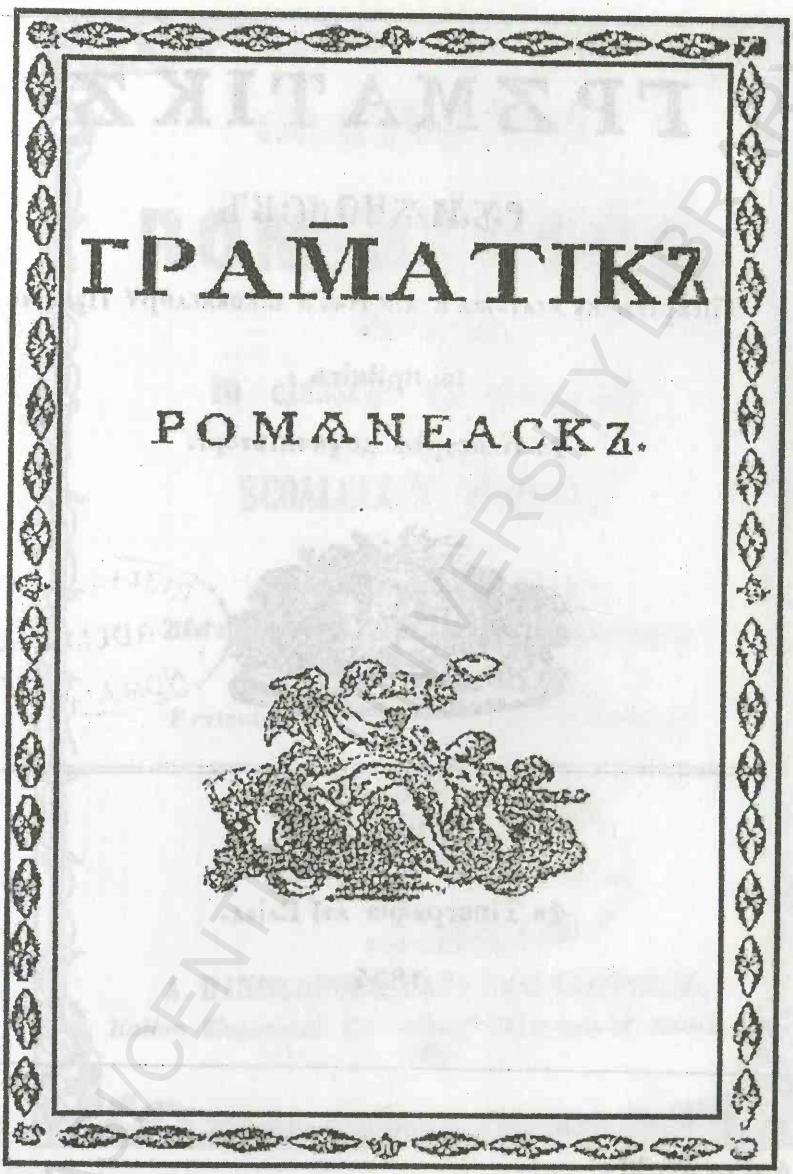

ГРАМАТІКЪ

РОМАНЕАСКЪ.

Anexa nr. 29 :

Coperta ediției originale (1828) a gramaticii lui Ion Heliade Rădulescu (reprodusă după ediția din 1980, p. 480-481)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ГРЗМАТІКЗ

РУМЯНЕАСКЪ

Тіпъріть ку келтуіал'а дін Кас'а шковледорў Публіче

ші пріімітъ

ѣн Класуріле де ѣнчепъторі.

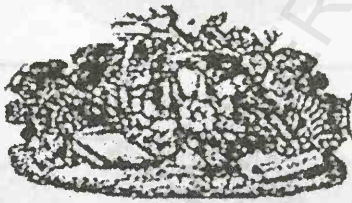

BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE

БУКУРЕЦІІ

ѣн Тіпографіа луї Еліад.

1835

Anexa nr. 30 :

Foaia de titlu a ediției din 1835 a gramaticii lui Ion Heliade Rădulescu (reprodusă după ediția din 1980)

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

GRAMMATICÂ

ROMÎNEASCA,

Priimită

în classele de începâtorî

ale

SCOALELORŬ PUBLICE.

A PATRU-SPRE-ZECEA EDITIE.

din nou citită, îndreptată și adăogată.

Preţzulu unui essemplaru este 2 lei par: 20

ACEMIEI ROMANE

BUCUREŞCI

A. DANILOPOLU, LIBRARIŬ-EDITORIŬ,

Kallea Mogoşoaii (la kolusiŭ Пасхаşiului Romîn

1859

Anexa nr. 31 :

Foaia de titlu a ediţiei din 1859 (a XIV-a) a gramaticii lui Ion Heliade Rădulescu, redactată cu alfabetul latin (reprodusă după ediţia din 1980, p. 480-481)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Analysă Grămmăticesc'.

Ecsemplu.

Lumin'a cînd începe a se-ivi, întunerecul' se-ascunde, fuge neputîndŭ vedea faţ'a ei: începe acum a 'şi întinde şi a 'şi împrăştia auritele şi strălucitoarele sale raze preste o lume ce din nenorocire încă doarme; începe a străluci şi a lumina mărginitul' acesta Horizon' al aceştii triste pînă acum patrii. Această lumină purcede din făclia cea fără de sfîrşitŭ a ştiinţelorŭ; aceasta din nenorocire era stinsă pentru noi pînă acum: miezul'-nopţ'i negru întunerec', de nicăiri rază de lumină, ameţeală învălmăcire, pipăire, păşire căutată, larmă neînvoire! şĕl.

Analysŭ.

Lumin'a | 'Substantiv' material', femeiesc', singurit', în cazul' Numinativ', pentru că este subjet' la verbul începe. Este definit' cu articolul'

Anexa nr. 32 :

Pagină din gramatica lui I. Heliade Rădulescu, cap. *Analisul grămmăticesc* (reprodusă după ediţia din 1980, p. 123). Vezi, pentru continuarea informaţiei, anexa următoare.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

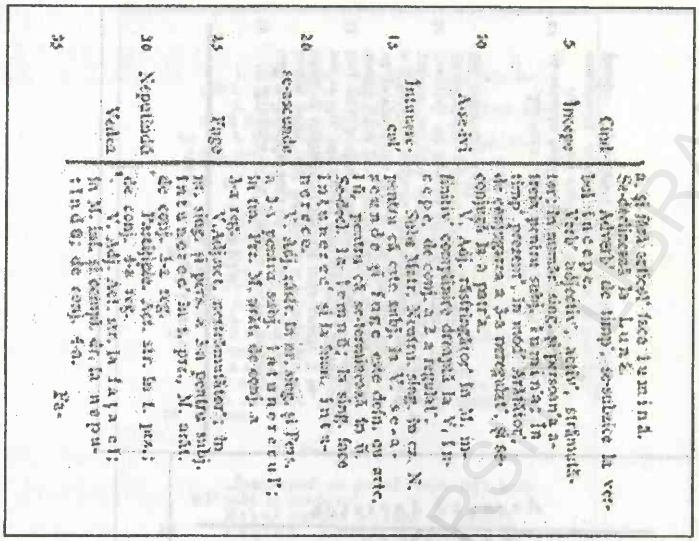

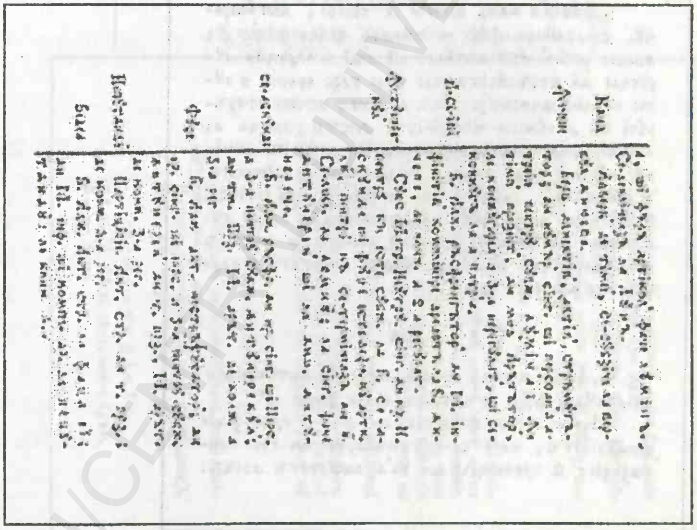

Anexa nr 33 :

Pagină din gramatica lui I. Heliade Rădulescu, cap. Analisul grămmăticesc (reprodusă după ediția din 1980, p. 124)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

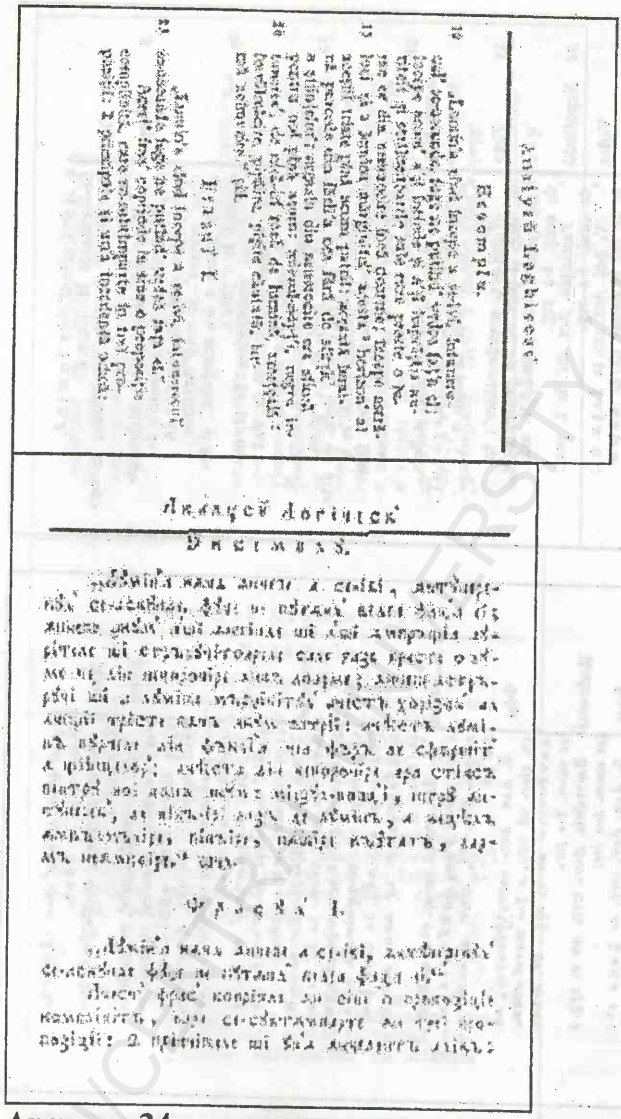

Anexa nr 34 :

Pagină din gramatica lui I. Heliade Rădulescu, cap. Analisul loghicesc (reprodusă după ediția din 1980, p. 141). Vezi, pentru continuarea informației, anexa următoare.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

1. Întunerecul' ne putînd' vedea faţ'a lumin'i, se-ascunde: Prpz. Prč. Abs.

2. Întunerecul' ne putînd' vedea faţ'a lumin'i fuge: Prpz. Prč. Abs.

3. Cînd lumin'a începe a se-ivi. Prpz. încod. detr. determinează pe prezis'.

1. Propoziţie.

„Întunerecul' ne putînd' vedea faţ'a lumini. Subj. Simpl. pentru că arată numai o idee şi leg. pentru că se-compl. cu compl. eccple. ne putînd' vedea, faţa lumini, unde vedea este cpl. drp. la ne putînd; faţ'a cpl. drp. la vedea; lumin'i cpl. detr. la faţă.

Este. legătură saŭ semn' al judicăţi saŭ verb'.

Ascunzînduse: prezis' simp. pentru că arată numai o cualitate ascunzînduse, şi grăm. necompl. pentru că se-arată numai cu o zicere.

2. Propoziţie.

„Întunerecul' ne putînd' vedea faţ'a lumin'i" subj. ca cel de sus'.

Este.[2] legătură saŭ semn' al' judecăţ'i.

Fugind'. prezis' ca cel' de sus'.

3. Propoziţie.

Lumin'a. Subj. simp. necom. Grăm.

Este. Verb'.

Anexa nr 35 :

Pagină din gramatica lui I. Heliade Rădulescu, cap. *Analisul loghicesc* (reprodusă după ediţia din 1980, p. 142)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

БЪГЪРІ DE SEAMЪ

ASUHRA

КАНОАНЕЛОР ГРАМЪТІЧЕЩІ

de

D. BORNIKUL IORDAKE GOLESKUL

Фрїка

Ръпоıатꙋлꙋї Банꙋлꙋї Радꙋл Голескꙋл

In aiacae Пръ-еnъдрітꙋлꙋї nóstru Dómnꙋ ALEKSANDRU DIM. ГІКА ВОЕВОДЪ,
mi tinъrítъ кꙋ еnсꙋmї кеатріáла а Дaлї Bórnikꙋлꙋї

BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE

BUKUREЩІ

In Tipografia lui Eliad.

1840.

Anexa nr. 36 :

Foaia de titlu a unei gramatici redactate cu alfabetul de tranziție: Iordache Golescu, *Băgări de seama asupra canoanelor gramăticeşti, 1840* (reprodusă după Ion Heliade Rădulescu, *Gramatica românească*, ediția 1980, p. 480-481)

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

PRIMA GRAMATICĂ ROMÂNEASCĂ ACADEMICĂ
• *Gramateca limbii române* de Timotei Cipariu •
(1869; 1877)

"Trei scânduri şi-o movilă de glii nu pot s'ascundă
Pe-un om iubit de-o lume, pe-un om de fapte mari!
Un neam întreg ce plânge, stă gata să răspundă,
Că'n veci va recunoaşte c'o inimă profundă
Pe marele Cipariu!"
(G. Coşbuc, *Non omnis moriar*, în *Tribuna*,
1887, *apud* I. Raţiu, *op.cit.* la nota 2)

Continuator al direcţiei inaugurate în cultura română de Şcoala Ardeleană, Timotei Cipariu face parte din a doua generaţie şi ultima de reprezentanţi ai curentului latinist, alături de Simion Bărnuţiu, G. Bariţiu, A. Treboniu Laurian, Ioan C. Massim, Aron Pumnul, I. H. Rădulescu[1]. Considerat cel mai erudit dintre toţi aceşti reprezentanţi ai şcolii latiniste, Timotei Cipariu – explică Ioan Raţiu – "a ridicat la înălţime de dogmă ştiinţifică principiul etimologismului, predicat şi urgitat de gramaticii anteriori"[2].

Meritele deosebite ale autorului pentru istoria lingvisticii româneşti au fost, din nefericire, umbrite mult timp de aprecierile negative ale unor cercetători, în lupta lor oarbă împotriva latinismului exagerat. Şi totuşi, Timotei Cipariu nu a fost un latinist exagerat. Acuzaţia i-a fost adusă pe nedrept şi vom demonstra acest lucru în analiza de faţă, căci "datori suntem să reîmprospătăm măreaţa sa figură şi rodnica sa activitate", cum preciza Ioan Raţiu[3].

Preocuparea ştiinţifică permanentă a lui Timotei Cipariu a fost studiul limbii române. Posesorul uneia dintre cele mai

---

[1] În a doua parte a activităţii sale, după 1840.
[2] Ioan Raţiu, *Timoteiu Cipariu*, Blaj, Tipografia Seminarului Archidiecezan, 1905, p. 91.
[3] *Ibidem*, p. 6.

bogate biblioteci din epoca respectivă[4], membru fondator al *Asociațiunii pentru Literatura și Cultura Poporului Român din Transilvania* și unul dintre întemeietorii și primii vicepreşedinți ai *Societății Academice Române*, Timotei Cipariu a deschis multe direcții în lingvistica românească, ca și predecesorul său, Heliade Rădulescu. Cităm, în acest sens, meritele recunoscute autorului de majoritatea cercetătorilor –care l-au supranumit în diferite rânduri: *părintele filologiei române*[5], *înauguratorul studiului istoric al limbei românești*[6], *întemeietorul foneticii*[7], *autorul primei noastre ortografii oficiale*[8] și al *primei gramatici academice*[9], *cel dintîiu învățat romîn care publică documente și monumente vechi de limbă*[10] sau *cel dintîiu care a supus unui studiu critic vechile texturi române*[11], *cel dintîiu care (...) începe în mod sistematic, din anul 1833, tipărirea de cărți romînești cu litere latine*[12], *editorul primei noastre reviste de filologie* (*Archivul pentru filologie și istorie*)[13] etc. Toate aceste contribuții "au scos din fașă lingvistica românească, și au îndreptat'o pe calea ei adevărată", aprecia I. Rațiu[14].

Înainte de a restrânge sfera analizei noastre la o p e r e l e g r a m a t i c a l e, cităm portretul memorial pe care Alexandru Odobescu l-a închinat autorului la moartea acestuia, în 1887: "Ca

---

[4] Care "formează baza bibliotecii Filialei din Cluj a Academiei R. P. R.", se precizează în Dimitrie Macrea, *Lingviști și filologi români*, București, Editura Științifică, 1959, p. 67.

[5] Ioan Rațiu, *op. cit.*, p. 99.

[6] *Ibidem*, p. 87.

[7] D. Macrea, *op. cit.*, p. 71.

[8] *Ibidem*, p. 70.

[9] Mioara Avram, *Prima gramatică academică a limbii române*, în *Limba română*, XV, 1966, nr. 3.

[10] D. Macrea, *op. cit.*, p. 69.

[11] Romulus Ionașcu, *Gramaticii români. Tractat istoric despre evoluțiunea studiului gramaticei limbei române de la 1757 până astăzi*, Iași, 1914, p. 209.

[12] D. Macrea, *op. cit.*, p. 71. Acțiunea a fost susținută în Muntenia de Heliade Rădulescu, iar în Moldova de Gh. Asachi.

[13] *Ibidem*, p. 71.

[14] I. Rațiu, *op.cit.*, p. 98.

un puternic şi activ agent al îndreptării şi al dezvoltării învăţămîntului în şcolile romîneşti din Transilvania, ca un sprijinitor îndrăzneţ al drepturilor politice şi sociale ale naţionalităţii romîne din staturile Austriei şi Ungariei, iar mai presus de toate ca scrutătorul cel mai erudit, cel mai adînc şi cel mai scrupulos al cunoştinţelor clasice şi ca investigatorul cel mai ager, cel mai logic şi cel mai convins al arcanelor istorice ale limbii romîneşti din cîţi au trăit, au lucrat şi au scris odinioară pentru romînii de dincolo de Carpaţi, Timotei Cipariu merită să fie lăudat şi admirat ca o figură ce răsare originală şi simpatică, energică şi măreaţă printre bărbaţii de frunte ai întregii romînimi de-a lungul mai întregului nostru secol"[15].

Gramaticul Ardealului, cum l-a supranumit Nicolae Iorga[16], Cipariu a predat această disciplină, gramatica, în şcolile din Blaj şi a elaborat lucrări de gramatică în mod constant, de-a lungul întregii sale vieţi, începând cu 1847-1848, interval de timp în care a publicat, în *Organul luminărei* din Blaj, o serie de articole grupate sub titlul *Principia de limba şi de scriptura* (pe care le va edita în volum, cu acelaşi titlu, în 1866). Articolele respective au fost urmate de alte trei studii de gramatică a limbii române[17]: *Elemente de limbă română după dialecte si monumente vechi* (1854), *Compendiu de gramateca limbei române* (1855) şi *Gramateca limbei române*, în două volume, *Analitica* (1869) şi *Sintetica* (1877).

Cele patru gramatici ale autorului prezintă multe diferenţe, atât de ordin formal, cât şi de conţinut[18]. În primul rând, cele patru lucrări materializează tipuri diferite de gramatici. Astfel, *Elemente*

---

[15] *Apud* D. Macrea, *op. cit.*, p. 78.

[16] Nicolae Iorga, *Istoria literaturii româneşti în veacul al XIX, de la 1821 înainte*, vol. III, Bucureşti, 1909, p. 225, *apud* Mioara Avram, *Gramaticile lui Timotei Cipariu*, studiu introductiv la Timotei Cipariu, *Opere*. Ediţie îngrijită de Carmen-Gabriela Pamfil, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1992, vol. II, p. XLVI.

[17] Autorul a redactat şi o *Gramatică a limbii latine* (1857; 1860).

[18] Pe care le-a relevat în amănunt Mioara Avram, în *Gramaticile lui Timotei Cipariu*, studiul citat din Timotei Cipariu, *Opere*, ediţia 1992.

de limbă română... este considerată, în unanimitate, prima gramatică istorică a limbii române, urmată de *Principia de limba şi de scriptura*[19]. *Compendiu de gramateca limbei române* este o gramatică normativă, în timp ce *Gramateca limbei române* are un caracter complex: descriptiv, normativ, istoric şi comparativ. Pe de altă parte, *Compendiul*... este o gramatică practică, manual şcolar, în timp ce toate celelalte sunt lucrări ştiinţifice. Din punct de vedere al structurii şi, implicit, al dimensiunii, cea mai cuprinzătoare este *Gramateca limbei române* (care tratează probleme de fonetică, ortografie, morfologie, sintaxă, lexic, punctuaţie şi chiar stilistică), urmată de *Elemente*... (care conţin aceleaşi secţiuni, cu excepţia ultimelor două), apoi de *Principia*... (din care lipsesc şi informaţiile de natură fonetică şi sintactică). Pe ultimul loc, din acest punct de vedere, se află *Compendiul*..., cuprinzând doar morfologia şi ortografia. Între cele patru gramatici există şi alte deosebiri, privind: organizarea materialului (în secţiuni sau capitole, într-o ordine sau alta), modul de exprimare (terminologia) şi conţinutul propriu-zis (numărul părţilor de vorbire, statutul lor, explicaţii etc.)[20]. Concluzionăm prin a preciza existenţa unei linii evolutive în tratarea problemelor de gramatică la Timotei Cipariu: "diversele gramatici ale lui Cipariu reprezintă nu atît versiuni complementare, cît etape ale aprofundării şi extinderii cunoştinţelor sale asupra gramaticii româneşti"[21].

Dintre toate aceste lucrări, *Compendiul*... a avut cea mai mare răspândire, fiind retipărit de foarte multe ori[22] şi folosit în majoritatea şcolilor din Transilvania până la sfârşitul secolului.

Operele gramaticale ale lui Timotei Cipariu deschid, în concepţia lui Romulus Ionaşcu, o nouă epocă în evoluţia gândirii

---

[19] Tot lui Timotei Cipariu îi aparţin şi primele schiţe de istorie a limbii române: *Crestomaţie sau analecte literare* (1858).

[20] Pentru amănunte, vezi M. Avram, *Gramaticile lui Timotei Cipariu*, p. VI – IX.

[21] *Ibidem*, p. VIII.

[22] Aşa cum reiese din I. Raţiu, *op. cit.*, a cunoscut 12 ediţii.

gramaticale româneşti, aceea a *studiului istoric al limbei române*, încheind epoca *latinistă*[23]. Ele reprezintă mai degrabă *un moment de răscruce* în istoria gramaticii româneşti, cum preciza M. Avram[24].

Ne vom ocupa, în continuare, de cea mai importantă operă gramaticală a lui Timotei Cipariu, *Gramateca limbei române* (prima gramatică academică a limbii noastre), continuând, de asemenea, comparaţia cu celelalte gramatici, din perspectiva unor elemente de conţinut.

Lucrarea prezintă o serie de caracteristici care motivează calificativul de primă gramatică academică a limbii române, oferit de Mioara Avram[25] şi preluat de majoritatea cercetătorilor. Gramatica lui Timotei Cipariu merită acest calificativ, pe de o parte datorită împrejurărilor elaborării (în conformitate cu programa de concurs a *Societăţii Academice Române*[26]) şi ale apariţiei (fiind tipărită *cu spesele Societăţei Academice Române*, într-un tiraj de 1000 exemplare), iar pe de altă parte datorită calităţilor lucrării (ţinuta academică, forma de tratat ştiinţific, dimensiunile neatinse de nici o gramatică anterioară (800 de pagini în format de 8°, absenţa destinaţiei didactice, calitatea de a fi sintetizat cunoştinţele anterioare de gramatică românească, caracterul complex al studiului gramatical – descriptiv, normativ, istoric şi comparativ –, terminologia ştiinţifică modernă etc.).

Termenul de gramatică academică pentru lucrarea lui T. Cipariu a fost însă considerat impropriu de către colectivul de redacţie (format din Maria Negraru şi Aurora Moţiu-Marcus) al cercetării bibliografice *Morfo-sintaxa limbii române*, cei doi raportându-se în argumentarea opiniei asupra autorului individual: "Gramatica lui Timotei Cipariu (...) nu a fost elaborată nici în

---

[23] R. Ionaşcu, *op. cit.*, p. 289.

[24] M. Avram, *Prima gramatică academică a limbii române*, p. 502.

[25] În aricolul cu acelaşi nume, din *Limba română*, citat anterior.

[26] Pentru acest aspect, revezi partea introductivă a capitolului de faţă, p. 130-131.

cadrul Academiei şi nici de un membru sau de un colectiv, care să fi lucrat sub conducerea Academiei. (...) Cu totul alta este situaţia pentru gramatica din zilele noastre, elaborată de un colectiv format din membri care au făcut parte, cei mai mulţi, din Institutul de lingvistică al Academiei şi s-au condus, toţi, după indicaţiile date de conducerea Academiei"[27].

Gramatica a primit şi alte calificative: *un tezaur de vastă erudiţie*[28], *prima gramatică ştiinţifică românească*[29], *gramatică-tezaur*[30].

Lucrarea este structurată în două volume, tipărite la un interval de opt ani[31], *Analitica* (1869) şi *Sintetica* (1877).

Ambele volume conţin câte o prefaţă, în care este reprodusă programa de concurs a *Societăţii Academice* pentru elaborarea fiecărui volum al gramaticii[32] şi o *Introducţiune*, unde sunt prezentate probleme generale de limbă.

Volumul I, *Analitica*, este tratat în două secţiuni mari, *Fonologia* şi *Etimologia* (morfologia). *Fonologia* cuprinde, la rândul său, două capitole: *Fonetica*[33] şi *Grafica* (unde este tratată ortografia[34]). *Etimologia* cuprinde trei capitole, unul consacrat părţilor de vorbire *formali* (adică flexibile), altul părţilor de vorbire *neformali* (neflexibile), iar ultimul unor *noţiuni sintactice*[35].

---

[27] M. Negraru şi A. Moţiu-Marcus, *Morfo-sintaxa limbii române*, Bucureşti, T.U.B., 1973, p. XIII.

[28] A. Treboniu Laurian, *Analele Societăţii Academice*, tom. I, p. 172, *apud* Mioara Avram, *Prima gramatică academică a limbii române*, p. 500.

[29] I. Raţiu, *op. cit.*, p. 87.

[30] Mioara Avram, *Gramaticile lui Timotei Cipariu*, p. VI.

[31] Împrejurările au fost prezentate anterior, în partea introductivă a acestui capitol.

[32] *Prefaţiunea* primului volum cuprinde şi comunicarea Academiei privind rezultatul concursului (premierea lucrării lui Timotei Cipariu). Vezi anexa nr. 41 a lucrării noastre.

[33] Autorul nu operează distincţia actuală între fonetică şi fonologie, ci foloseşte cei doi termeni ca sinonime.

[34] Care va fi reluată şi în volumul al II-lea.

[35] Pe care autorul le va relua şi completa în volumul al II-lea.

Volumul al II-lea, al cărui titlu general, *Sintetica*, este urmat de subtitlul *Testul Sintacticei* (din care ar rezulta că cei doi termeni, *sintetica* şi *sintactica*, sunt folosiţi ca sinonime) este împărţit, paradoxal, în două părţi: *Sintetica* şi *Sintactica* (termenii fiind de data aceasta disociaţi semantic)[36]. În secţiunea I, *Sintetica*, sunt prezentate unele *Noţiuni generale* referitoare la compunere, ca procedeu de îmbogăţire a lexicului (*compunerea etimologică*, în terminologia lui Cipariu, în opoziţie cu cea *sintactică* sau *construcţiunea*, adică îmbinările libere de cuvinte), apoi la propoziţie (*propuseţiunea*), cu *părţile speciele* şi *relaţiunile* ei, după care urmează două titluri mari: *Titlul I. Concordaţiunea*, *Titlul II. Recţiunea*. Secţiunea a II-a a volumului al II-lea, *Sintactica*, se ocupă de *Afecţiunile cuvîntarei*, cu referire la: *locaţiune* (topică), *formele dicţiunei* (stilistică, retorică), *ortografie* şi *întrepunţiune* (punctuaţie). Volumul al II-lea are şi un supliment, intitulat *Despre limba română*, corespunzător punctului 5 al programei de concurs a *Societăţii Academice*: "Un conspect istoric al diverselor fasi prin cari a trecut limba românească şi sintasea ei, pentru ca din acestea să se tragă conclusiunile asupra calităţilor generali ale frasei româneşti"[37]. Întrucât această cerinţă a *Societăţii Academice* era facultativă ("Acest conspect însă nu se cere de rigoare, ci se lasă în voia concurenţilor"[38]), Cipariu a ignorat-o iniţial, însă a revenit asupra ei prin acest supliment, tipărit în acelaşi an, 1877, la Blaj. Autorul realizează aici o schiţă a istoriei limbii române, dar fără referiri speciale la sintaxă.

Aşadar, lucrarea tratează multe aspecte care în prezent nu mai fac obiectul gramaticii. Nu ne referim atât la problemele de fonologie şi lexicologie (care, până nu demult, erau cuprinse în

---

[36] O contradicţie accentuată de afirmaţia autorului din *Introducţiunea* volumului al II-lea: "Sintetica se numeşte, şi încă mai usitat, şi sintactică, tot în acelaşi înţeles" (Timotei Cipariu, *Opere*. Ediţie îngrijită de C. Gabriela Pamfil, introducere de Mioara Avram,vol. II, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1992, p. 261).

[37] *Ibidem*, p. 258.

[38] *Loc. cit.*

tratatele de gramatică[39]), cât la cele de ortografie[40] şi prozodie[41]. De altfel, definiţia pe care autorul o formulează gramaticii este foarte cuprinzătoare, lărgind sfera acestei discipline până la identificarea cu lingvistica: "gramatica este ştiinţa carea se ocupă cu pertractarea limbei"[42].

Tabloul receptării primei noastre gramatici academice este poate cel mai încărcat şi prezintă un colorit variat şi adesea contrastant. Lucrarea a cunoscut, de-a lungul timpului, aprecieri diverse, atât pozitive, cât şi foarte multe negative, uneori din partea aceloraşi cercetători, cu privire atât la operă în ansamblul ei, cât şi la părţile componente sau unele aspecte.

Dintre cele două părţi ale gramaticii, a fost apreciată mai mult partea I, *Analitica*, decât partea a II-a, *Sintetica*. Atitudinea Academiei în acest sens este cel mai bun exemplu. Astfel, referitor la primul volum, comisia academică a concursului pentru elaborarea gramaticii, formată din I. Heliade Rădulescu, I. C. Massim şi Al. Roman, recunoştea că "se află în faţa unei lucrări în adevăr serioasă, conştienţioasă şi plină de profundă erudiţie şi vaste cunoştinţe asupra obiectului, lucrare, care ar face onoare şi literaturilor celor mai avute şi mai dezvoltate în această parte a filologiei, şi pe care orice academie ar putea-o încorona, cu amândouă mâinile"[43]. Volumul al II-lea a fost primit cu unele rezerve, fiind totuşi votat, de aceeaşi comisie, întrucât era singurul manuscris prezentat la concursul pentru elaborarea părţii a II-a a gramaticii, prelungit în repetate rânduri (din 1871 până în 1876). Chiar şi premiul material promis pentru acest volum a fost redus la o *recompensă*.

Dintre capitolele gramaticii, cel care a primit cele mai multe laude a fost capitolul despre fonetică, iar dintre aspectele lucrării,

---

[39] Inclusiv *Gramatica Academiei*, ediţia din 1954, le conţine.
[40] În tradiţia gramaticilor epocii.
[41] Având precedent în primele gramatici româneşti, ale lui Dimitrie Eustatievici, Samuil Micu - Gheorghe Şincai şi Ienăchiţă Văcărescu.
[42] Timotei Cipariu, *op. cit.*, p. 77.
[43] *Analele Societăţii Academice Române*, tom. I, p. 161, *apud* I. Raţiu, *op. cit.*, p. 84.

cel istoric a atras în mod deosebit atenția cercetătorilor: "cercetătorii de pînă acum – explică Mioara Avram – au apreciat Gramatica lui Cipariu în primul rînd, dacă nu chiar exclusiv, pentru latura ei istorică"[44]. Dar, consideră M. Avram, "tocmai în această privință i se pot face reproşuri autorului că a greşit în etimologii (...), în reconstituiri (...), în explicații (...) şi că a procedat chiar antiistoric prin amestecul de forme din epoci diferite. Mult mai valoros este, după aprecierea mea, aspectul descriptiv al lucrării"[45].

Etichetele negative aplicate gramaticii, în ansamblul ei ("eşec"[46], "învechită chiar de la apariție"[47], "exemplu de rătăcire ştiințifică"[48]) au fost determinate în primul rând de orientarea etimologizantă, latinistă, a lucrării, reflectată atât în formă (ortografie, terminologie), cât şi în conținut (explicații, indicații normative etc.). "Ca în atîtea alte împrejurări în care haina face pe om, o lucrare cu ortografie rebarbativ latinizantă, apărută în toiul luptei dintre curentul fonetic (...) şi cel etimologic a fost condamnată la ignorare şi indirect poate că a contribuit la victoria direcției opuse", explică Mioara Avram[49]. Alte cauze ale aprecierii negative a gramaticii lui T. Cipariu au fost unele erori ştiințifice realizate de autor, explicabile însă prin nivelul general atins în epocă de studiul gramaticii româneşti, în special, şi al lingvisticii, în general. Dintre aceste erori, menționăm: confundarea diacroniei cu sincronia sau, cum explica Mioara Avram, "amestecul de istorie şi dialectologie", lucrarea fiind "un conglomerat de forme vechi şi dialectale puse pe acelaşi plan cu cele existente în uzul modern"[50], amestecul elementelor din

---

[44] M. Avram, *Prima gramatică academică a limbii române*, p. 495.
[45] *Loc. cit.*
[46] D. Macrea, *Cuvânt înainte* la *Gramatica limbii române*, Bucureşti, Editura Academiei R. P. R., 1954, p. 13.
[47] Ioan Stoian, *Der Grammatiker T. Cipariu*, *apud* M. Avram, *Prima gramatică academică a limbii române*, p. 492.
[48] Iorgu Iordan, *Scurt istoric al principalelor lucrări de gramatică romînească*, în *Limbă şi literatură*, II, Bucureşti, 1956, p.178.
[49] M. Avram, *Prima gramatică academică a limbii române*, p. 492.
[50] *Ibidem*, p. 493.

sisteme lingvistice diferite etc. Alte aspecte negative ale gramaticii, criticate uneori prea sever, au fost: ilustrarea faptelor de limbă veche prin citate şi trimiteri exacte, în timp ce starea modernă a limbii literare nu era prezentată cu referiri la scriitorii epocii sau la limba populară[51]; expunerea insuficient sistematizată (prin repetarea unor informaţii în diferite secţiuni ale lucrării[52] şi prin prezentarea unor informaţii mai importante în notele de subsol sau în notele de text decât în textul principal[53]; stilul greoi al exprimării, cauzat de latinismul ortografic şi lexical[54].

Ne vom referi, în continuare, la preocupările lui T. Cipariu pentru unificarea limbii române. Relevând, ca şi Heliade Rădulescu înaintea lui, unitatea structurii gramaticale a limbii (care explica înţelegerea între românii din diferite provincii româneşti: "Românii să înţăleg din orice corn de lume să fie"[55]), autorul observă, totodată, şi particularităţile dialectale de natură fonetică, lexicală, precum şi unele de natură gramaticală. Cum explică V. V. Grecu, "el constată că limba, deşi unică, nu era şi unitară"[56]. Din acest motiv, adoptând concepţia raţionalistă a secolului al XVIII-lea despre perfectibilitatea limbii, conform căreia lingviştii aveau puterea de a îndrepta limba după voinţa lor,

---

[51] Mioara Avram a demonstrat însă că această atitudine a autorului era una voită "fiindcă – la fel cu cvasiunanimitatea autorilor de gramatici din vremea sa – nu simţea nevoia demonstraţiei prin izvoare pentru ceea ce se folosea curent în epocă" (*Gramaticile lui Timotei Cipariu*, p. XLIII).

[52] Justificată de M. Avram prin distanţa mare (de 8 ani) între tipărirea celor două volume ale gramaticii şi prin graba cu care fusese redactat primul volum (sub presiunea timpului limită impus de concurs), autorul simţind, de aceea, nevoia revenirii în volumul al II-lea asupra unor probleme tratate în volumul I.

[53] Dintre gramaticile lui T. Cipariu, doar în *Principia...*, notele de text şi de subsol conţin informaţii secundare sau laterale.

[54] Însă "unele dificultăţi sînt numai aparente – explică M. Avram – şi vizează receptarea actuală, întrucît contemporanii săi erau (mai) deprinşi cu ele. (...) impresia de exprimare greoaie trebuie judecată la nivelul exprimării culte din epoca sa şi din provincia sa" (*Gramaticile lui Timotei Cipariu*, p. XLII).

[55] *** *Corespondenţii între doi ardeleni asupra ortografii*, în *Foaia literară*, I, 1838, nr. 6, *apud* Victor V. Grecu, *Unitatea limbii în concepţia şi preocupările lui Timotei Cipariu*, în *Limbă şi literatură*, vol. 26, 1970, p. 64.

[56] V. V. Grecu,-*art. cit.*, p. 64.

T. Cipariu propune, ca şi Heliade Rădulescu, o serie de n o r m e în vederea definitivării limbii literare, orientate de data aceasta în direcţia etimologismului[57]. Aşadar, etimologismul lui T. Cipariu a avut o justificare lingvistică, fiind adoptat pentru realizarea unităţii limbii române: "Principiul etimologic încă-şi are meritele sale, în cît printr-ins se regulează chiar şi limba şi, ce e mai mult, se unifică şi conserbează nealterată, fiindcă după acest principiu au a se lepăda toate formele necorecte, din mai multe varietăţi de pronunţie se alege una, cea mai regulată, şi limba, în starea ei corectă şi regulată, să apară în contra neîncetatelor schimbări"[58]. Principiul fonetic în **ortografie** nu este respins categoric ("Principiul în sine e naturale şi de aceea demn de a fi urmat unde se poate"[59]), însă autorul l-a considerat nepotrivit, întrucât ameninţa însăşi unitatea limbii: "De am scrie precum se grăieşte, am autoriza o mulţime de dialecte, care ne-ar depărta prea mult de la *unimea* limbii române"[60]. Cităm în acest sens şi explicaţia comisiei academice pentru elaborarea gramaticii: "nimic mai subiectiv şi mai variabil ca pronunţa. Deci dacă am lua-o de normă în scriptură, ar fi ca şi când n'am pune nici un principiu, am ajunge la aceeaşi confuziune, ce s'ar produce în comerciu, când fiecăruia i-ar fi permis să cumpere şi să vânză cu propria sa măsură... Noi însă avem o limbă legată prea strâns cu cele mai nobile şi culte limbe din Europa. Caută dară să ne silim a păstra acest legământ (...) şi a nu căuta să ne depărtăm de fraţii noştri de origine latină tocmai într'un timp, când toate popoarele tind la apropiare şi la înfrăţire"[61].

La nivel **fonetic**, abaterile (numite *corupţiuni*, *erori*, *viţii*, *sminteli*, *barbarisme* etc.) înregistrate de autor sunt, în fond, legile

---

[57] Pentru care va opta şi Heliade Rădulescu în a doua parte a activităţii sale, cum am demonstrat anterior.

[58] T. Cipariu, *Opere*, p. 410.

[59] *Ibidem*, p. 409.

[60] T. Cipariu, *Estract de ortografie...*, în *Foaia pentru minte, inimă şi literatură*, IV, 1841, nr. 25, *apud* Victor V. Grecu, *art. cit.*, p. 65.

[61] *Analele Societăţii Academice Române*, tom. I, p. 70-71, *apud* I. Raţiu, *op. cit.*, p. 103.

fonetice de evoluție a sunetelor din latină în română. Așadar, pe un cititor actual îl interesează mai mult aceste forme condamnate de Cipariu (ca și de ceilalți latiniști) decât cele recomandate. Autorul menționează și câteva cauze ale acestor *corupțiuni* (schimbări fonetice): *eufonia* (asimilarea), *analogia* și *accentul*.

Gramatica lui Timotei Cipariu a fost apreciată în mod special pentru aceste contribuții de fonetică istorică. El a realizat prima descriere științifică a sunetelor limbii române (înregistrând și corespondențele fonetice dintre latină și română), motiv pentru care este considerat întemeietorul foneticii la noi.

La nivel **morfologic**, ne interesează același aspect al normelor propuse de autor, adică tocmai ceea ce el considera abateri de la norme. De pildă, formele verbale de perfect simplu și mai mult ca perfect *dădui*, *dădusem*, *fusei*, *fusesem* etc. sunt considerate *adevărate corupțiuni barbare*, formele pronominale *nimeni*, *ăsta*, *ăla* sunt considerate formele *scîlciate* ale lui *nimene(a)*, *ast(a)*, respectiv *ala* etc.

Același obiectiv (al unificării) este urmărit și în domeniul **lexicului**. Astfel, autorul recomandă, ca toți latiniștii, împrumuturile din latină[62] și limbile romanice ("de unde să ne impromutàmu, de câtu de unde ni-se trage intrega viați'a limbei: dein dialectele italice, între carile cea de antaniu și cea mai vechia e latin'a"[63]), în condițiile absolutei necesități ("decît unde nu ne este cu putință a ne răspunde cugetele cu spresiuni numai usitate românești"[64]). Acuzat de latinizare, Cipariu precizează că nu a făcut decât să învie niște cuvinte din uzul mai vechi al limbii române, preluate din documente de limbă (textele bisericești): "multe cuvinte, ce am adoptat în scrierile noastre, (...) nu le-am luat din limba latină, unde încă se află, ci de-a dreptul din uzul mai vechi al limbei românești și de aceea nici nu latinizăm făcînd aceasta, nici cînd latinizăm, nu facem fără drept, cauză și

---

[62] Deși susține originea limbii române în latina vulgară, Cipariu se raportează de cele mai multe ori la cea clasică.

[63] T. Cipariu, *Principia...*, *apud* Romulus Ionașcu, *op. cit.*, p. 201.

[64] T. Cipariu, *Principia...*, *apud* Victor V. Grecu, *art. cit.*, p. 67.

fundament"[65]. Autorul recomandă, de asemenea, ca şi Heliade Rădulescu şi alţi predecesori, adaptarea împrumuturilor ("a togmi cele impromutate dupa formele şi esemplele ce ne infacisieza structur'a limbei, er' nu dupa liusoretatea buzeloru, dupa placutulu orechieloru[66]) şi eliminarea din lexicul românesc a cuvintelor de altă origine decât latină[67]. Cipariu îşi contrazice însă, prin această ultimă cerinţă, propriul principiu istoric, al strânsei legături dintre limba şi istoria poporului ("Limb'a unui poporu fiendu si ea fapta istorica si pre in urmare adeveru istoricu, de aci numai incape la indoiela, cà si in gramateca sunt de a se face cercetari seriose cuscientiose, si gramatic'a limbei are a se fundá pre basi istorice"[68]). Autorul identifică apărarea limbii cu însăşi lupta pentru existenţă a poporului român: "Toate evenimentele care trec peste viaţa unui popor (...) se revarsă şi asupra limbii acelui popor (...). Romînii au în ereditate un scump tezaur, ţinut şi apărat ca lumina ochilor de multe secole: limba"[69], "un tezaur neprețuit (...) care de l-am pierde (...), atunci mai bine să ne înghită pămîntul de vii"[70]. Pe de altă parte, T. Cipariu susţine valorificarea elementelor din toate graiurile româneşti în vederea constituirii limbii literare unitare, neacordând întâietate nici unui dialect, întocmai cum procedase, înaintea lui, Heliade Rădulescu: "adoptăm tot, ce ni se pare regulat, ori în ce provincie românească să fim aflat, că e uzitat"[71]. Aşadar, regăsim principiul

---

[65] *Loc. cit.*

[66] T. Cipariu, *Principia...*, *apud* R. Ionaşcu, *op. cit.*, p. 201.

[67] "I-se pare că de le-ar privi drept în faţă, toată droaia Ungurilor, Saşilor şi Slovenilor are să-l ameninţe, că ei sunt în stare a înghiţi cu desăvârşire şi limba şi naţiunea Românilor. Spăimântat de o aşa înfiorătoare vedenie (...), mintea luminată a eruditului Cipariu se întunecă aci de norii unui patriotism cu spornice şi mângăioase făgăduieli", comentează Odobescu acest aspect (Al. Odobescu, *Timoteiu Cipariu*, în *Gazeta Transilvaniei*, 1887, nr. 232, *apud* I. Raţiu, *op. cit.*, p. 98).

[68] T. Cipariu, *Principia...*, *apud* R. Ionascu, *op. cit.*, p. 200.

[69] T. Cipariu, *Crestomaţie sau Analecte literare*, *apud* D. Macrea, *op. cit.*, p. 68.

[70] T. Cipariu, *Cuvînt la inaugurarea Asociaţiunii pentru Literatura şi Cultura Poporului Romîn din Transilvania*, *apud* D. Macrea, *op. cit.* p. 69.

[71] T. Cipariu, *Principia...*, *apud* V. V. Grecu, *art. cit.*, p. 67.

uzului în selectarea lexicului limbii literare şi la Timotei Cipariu. Dar la acesta, principiul uzului intră în contradicţie cu o altă teorie a autorului, privind întoarcerea la fondul vechi al limbii.

Toate aceste norme de natură ortografică, fonetică, morfologică şi lexicală imprimă lucrării un caracter normativ[72], generat de imperativul unificării limbii, exprimat cu atâta pasiune şi convingere în memorabilul discurs rostit la adunarea generală a *Asociaţiunii Transilvane*, la Braşov, în 1862: "Dee cerul, ca precum toţi sîntem de un sînge, toţi ne-am îndulcit de la sînul maicei noastre cu aceleaşi cuvinte dulci, toţi ne sîntem fraţi – ori cît ne despart munţii şi văile şi oricît ne împart stările politice şi confesiunile religioase – tot numai una să fim, una naţiune, una limbă, una literatură... Atunci orice despărţiri politice şi religioase ne vor tăia de cătră una alta, dar spiritul naţiunei şi geniul roman va tinde aripile sale peste toţi fiii lui Traian şi-i va ţine legaţi întru legăturile păcii, frăţietăţii şi ale unităţii naţionale. Aşa să fie în veci!"[73].

Interesul pentru unitatea limbii conferă latinismului lui Timotei Cipariu o notă aparte. Este vorba, aşa cum s-a putut observa, de un latinism temperat, nu extremist. În ortografie, autorul susţine principiul etimologic, însă face evidente concesii fonetismului[74], iar în privinţa lexicului, propune întoarcerea la fondul străvechi al limbii pentru recuperarea

---

[72] Totuşi, în *Gramateca limbei române*, norma este "mai tolerantă" (autorul făcând unele concesii uzului) decât în *Compendiu...*, unde componenta normativă este "mai rigidă", observă Mioara Avram, în *Gramaticile lui Timotei Cipariu*, p. XXIX.

[73] T. Cipariu, *Discurs rostit în adunarea Asociaţiunii Transilvane din 1862*, în *Foaia pentru minte, inimă şi literatură*, XXV, 1862, nr. 30, *apud* V. V. Grecu, *art. cit.*, p. 69.

[74] Autorul primei noastre gramatici academice este, totodată, autorul primei ortografii academice. La concursul organizat de *Societatea Academică* pentru elaborarea ortografiei, în 1869, dintre proiectele ortografice prezentate este ales tot cel al lui Timotei Cipariu. Principiul etimilogic, adoptat iniţial de Academie, va fi înlocuit însă, treptat, de cel fonetic, în urma modificărilor din 1881, 1904, 1932, etimologismul găsindu-şi, cum se exprima Ov. Densusianu, "locul cuvenit în muzeul nostru filologic" (*apud* I. Raţiu, *op. cit.*, p. 105).

cuvintelor latinești vechi, respingând invențiile unor latinomani (precum A. Treboniu Laurian). Referindu-se la acest ultim aspect, G. Munteanu și V. D. Țâra precizau că "punctul de vedere al lui Cipariu este latinizant și purist într-un alt sens – pe care l-am putea numi *arhaizant* – în raport cu cel latinist-savant, profesat de cărturarii transilvăneni dinaintea și chiar din vremea lui"[75].

Prima noastră gramatică academică are și o componentă comparativ-istorică, cum precizam anterior. Aceasta este reprezentată de referirile la aproape toate limbile înrudite (*surori*) cu româna: romanice (*de viță romană*), neoromanice (*nouă romane*) și neolatine (*nouă latine*). Referirile constau fie în fapte de limbă (ortografie, fonologie, morfologie, sintaxă etc.), fie în fapte de istorie a limbii sau de istorie a culturii.

Putem menționa și o componentă dialectologică[76] a gramaticii lui T. Cipariu, implicată de aspectul normativ al lucrării, pentru că referindu-se la normele limbii literare (numite astăzi *supradialectale*), autorul menționează și particularitățile dialectale. Precizăm că sunt înregistrate și dialectele aromân (*moesoromân, macedoromân)* și istroromân (*istrian*)[77].

În prezentarea conținutului propriu-zis al lucrării, ne vom referi la câteva aspecte de natură exclusiv gramaticală (în sensul restrâns și actual al termenului), adică la morfologie și sintaxă. Problemele esențiale privind ortografia, fonologia și lexicologia le-am prezentat anterior, când am discutat caracterul normativ al *Gramaticii* lui T. Cipariu.

Autorul menționează opt *parți ale cuvîntarei*, pe care le încadrează în două clase, *formali* (flexibile): *numele*[78],

---

[75] G. Munteanu, V. D. Țâra, *Istoria limbii române literare*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1978, p. 138.

[76] M. Avram îl considera pe T. Cipariu un *precursor al dialectologiei române* (*Gramaticile lui Timotei Cipariu*, p. XXV).

[77] Și Heliade Rădulescu îl menționase pe primul, la care adăugase, în mod eronat, un altul: *romand* (din Elveția)!

[78] Incluzând *sustantivele* și *adiectivele*, iar acestea din urmă înglobând și *numeralii*, ca la Heliade Rădulescu.

pronumele[79], *verbele*, *participia* şi *neformali* (neflexibile): *adverbie*, *prepuseţiuni*, *conjunţiuni* şi *întrejecţiuni*.

Declinările (*declinaţiunile*) identificate de Timotei Cipariu, după terminaţia de nominativ, singular, nearticulat corespund, în mare, celor actuale. Astfel, declinarea I cuprinde numele terminate la nominativ singular în *-ă*, *-ea* şi *-a*, declinarea a II-a pe cele terminate în *-u*, iar declinarea a III-a numele terminate în *-e*. Este originală clasificarea declinărilor în două tipuri: *generică* şi *specifică* (neregulată), menţionate şi pentru conjugare.

Referitor la substantive, precizăm doar că cele comune sunt numite *anomale*, în opoziţie cu cele *propie*. Explicaţia gradelor de comparaţie ale adjectivului este destul de greoaie. Distincţia pe care o realizase atât de natural Heliade Rădulescu între superlativul absolut (*de sine*) şi cel *relativ*, este formulată de T. Cipariu astfel: "Comparaţiunea cu *celu mai* etc. e în adevăr espresiune şi comparativă şi superlativă, însemnînd asemănarea şi între şi preste mai multe obiecte, iar comparaţiunea cu *foarte*, *prea*, *ca mai* e mai mult absolută şi însemnează nu într-atît gradul comparativ, cît cel suprem"[80]. În categoria *numeralilor* (împărţite doar în două clase, *cardinali-ordinali*[81], şi considerate adjective) sunt incluse şi alte părţi de vorbire: pronumele nehotărât *altu*, pronumele negativ *nimenea*, adverbele *cîtu*, *tîtu*, "cari însemnează cantitate nedefinită"[82].

Mai multe confuzii întâlnim în clasa pronumelui. Autorul identifică următoarele tipuri: *personali*, *relative*, *posesive* şi o categorie aparte a *pronumelor compusă*[83]. Pronumele *personali* sunt împărţite, la rândul lor, în două clase: *originare* (fiind incluse aici atât adevăratele pronume personale, mai puţin formele *dînsu*,

---

[79] În categoria cărora sunt incluse iarăşi, precum în prima gramatică românească (a lui Dimitrie Eustatievici), şi *articlii*, în baza unei explicaţii etimologice: articolele provin din diverse forme pronominale latineşti.

[80] T. Cipariu, *Opere*, p. 187.

[81] Ca la I. Heliade Rădulescu, deşi majoritatea gramaticienilor anteriori identificaseră şi alte tipuri de numerale.

[82] T. Cipariu, *Opere*, p. 183.

[83] Aşadar, nu se adoptă un criteriu unic în clasificare.

-a, menționate în clasa următoare, cât şi pronumele *reflesive* şi cele de politețe) şi *derivate* (*dînsu, -a*). Pronumele *relative* sunt împărțite şi ele în două categorii: *articulare* (cu referire atât la pronumele relative actuale, cât şi la articole) şi *demustrative* (identificate corect, ca şi cele posesive). În categoria *pronumelor compusă* sunt incluse pronume nehotărâte ortografiate astfel încât să evidențieze elementele componente: *ce-va*, *fi-ce*, *oare-ce*, *ori-ce*, *ori-si-ce*, *ce-ne-va*, *fie-ce-ne*, *ori-şi-ce-ne*, *care-va*, *fie-şi-ce-care*, *oare-care* etc.

Referitor la verb, T. Cipariu menționează două tipuri de *conjugațiuni*, ca şi la declinare: *generică* şi *specifică sau anomală*, deci a verbelor regulate şi neregulate. După modelul limbii latine, autorul diferențiază conjugarea a II-a de conjugarea a III-a prin sufixele de infinitiv *e* lung şi *e* scurt. Şi în identificarea modurilor şi timpurilor verbale se observă unele influențe latinești. Modurile verbale menționate de autor sunt următoarele: *indicativ*, *conjuntiv* (incluzând, pe lângă conjunctivul actual, înregistrat la timpul *presente* al acestui mod *–să laudu*, şi condiționalul optativ, înregistrat la timpul *imperfect sau optativ* al *conjuntivului*, forma inversă *–laudare-aş*; modul *conjuntiv* prezintă la T. Cipariu şi un al treilea timp, *perfect sau condiționat –să lăurem*), *imperativ*, *infinitiv*, *participia*[84] (prezentând trei timpuri verbale: *preterit – lăudatu*, *presente –laudatoriu* şi *gerundiu –laudandu*)[85]. Pentru a completa lista timpurilor verbale înregistrate de autor, menționăm unele forme bizare, trădând tendința latinizantă: *perfect II* (*laudaram*), *prea perfect II* (*aveam laudatu*), *prea perfect III* (*am fost laudatu*), *prea perfect IV* (*eram laudatu*). Timotei Cipariu reuşeşte astfel să complice iarăşi schema flexionară a verbului, pe care o simplificase Ion Heliade Rădulescu, în gramatica sa de la 1828.

---

[84] Deşi considerat parte de vorbire de sine stătătoare, participiul este analizat şi în capitolul consacrat verbului.

[85] Supinul nu este menționat în primul volum al gramaticii, însă apare în volumul al doilea, dar nu cu forma pe care o cunoaştem astăzi, ci cu forma prezumtivului actual, *voi fi venit*.

În volumul al II-lea, *Sintetica*, cele mai multe pagini sunt consacrate sintaxei părților de vorbire, în tradiția gramaticilor epocii[86]. În privința aspectelor propriu-zise de **sintaxă** (în sensul actual al termenului), este interesantă clasificarea părților de propoziție în două categorii: *esențiali* (*subiectul*, *predicatul*[87], dar și *copula sau împreunătoriul*, cu referire la verbul *a fi* întrebuințat cu valoare copulativă, despre care notează că este "cuvîntul carele împreună subiectul cu predicatul"[88] și că "se pune în propusețiune sau esplicite, pr. *Io sîm bun-bucuros*[89], sau implicite, acoperit sub alt verb, pr. *Tu nu vei să-mi scrii nemică*, adecă: *în tine nu este voie de a-mi scrie*"[90]) și *accidentali* (*atributul*, *apositul* – apoziția –[91]; *cercustanțele* – complementele circumstanțiale: *cercustanța locului*, *timpului*, *modului*, *scopului* și *cauzei* –; *complementul* – folosit într-o altă accepțiune decât cea actuală, cu referire la "cuvintele care completează semnificațiunea cuvîntului la cari se adaug, așa încît fără cuvîntul complementariu, unul sau mai multe, semnificațiunea ar rămînea stinghiere sau necompletă"[92]).

T. Cipariu analizează și raporturile sintactice dintre părțile de propoziție (*relațiunile propusețiunei*), identificând două tipuri: de subordonare (*recțiunea sau relațiunea subordinatelor*), incluzând în această categorie și raportul dintre subiect și predicat (predicatul subordonat subiectului[93]: "Dependențele se pot zice

---

[86] Tradiție care va continua până la apariția *Gramaticii Academiei*, când sintaxa părților de vorbire va fi inclusă în partea de morfologie.

[87] Care apar, iată, în terminologia actuală.

[88] T. Cipariu, *Opere*, p. 265.

[89] Numele predicativ *bun-bucuros* este considerat *predicatul* propoziției.

[90] T. Cipariu, *Opere*, p. 268.

[91] Pe care Heliade Rădulescu nu le înregistrase.

[92] T. Cipariu, *Opere*, p. 273. Exemplele autorului cuprind, pe lângă complementele propriu-zise –direct: *Noi am lăudat pre D-zeu* și indirect: *Unii prunci seamănă părinților* , și unele atribute –*om fără nas*, *numele tău*, precum și unele cuvinte în vocativ, fără funcție sintactică în realitate –*Veniti, fiilor, ascultati-mă pre mine* (*Ibidem*, p. 274).

[93] Opinie susținută în prezent de *Școala de la Cluj*, în mod special de către D. D. Drașoveanu, în *Teze și antiteze în sintaxa limbii române*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 1997.

preste tot încă şi predicatul cu referinţă la subiect (...). Singur subiectul se poate considera ca mai nedependente de la celelalte cuvinte"[94]) şi de coordonare (*concordaţiunea sau relaţiunea coordinatelor*, exemplele pentru acest tip conţinând, în realitate, tot raporturi de subordonare – substantiv/ atribut, substantiv/ apoziţie – şi reluând chiar, în mod paradoxal, raportul dintre subiect şi predicat).

Ca şi Heliade Rădulescu, T. Cipariu realizează o clasificare complexă a propoziţiilor (*speciele propuseţiunei*), după mai multe criterii: structură (*propuseţiuni simple* şi *compuse*), formă (*afirmative* şi *negative*), conţinut (*imperative*, *întrebătoare*, *categorice*, *condiţionale*, *cauzale*, *distributive*, *dilematice* etc.), relaţiile dintre ele (*subordinate* şi *coordinate*[95]).

Încercând să demonstreze actualitatea gramaticii lui T. Cipariu, Mioara Avram a prezentat şi câteva elemente valoroase de conţinut, care lipsesc din *Gramatica Academiei* (chiar şi din a doua ediţie), dar care şi-au păstrat validitatea. "Este aici un titlu de glorie al lui Cipariu – explică autoarea –, dar în acelaşi timp un punct negativ al cercetărilor de după el, care nu au ştiut să folosească această gramatică"[96]. Dintre aceste elemente cităm: "deosebirea de înţeles dintre *frumosul* şi *cel frumos* (...); în domeniul acordului în gen (...) discordanţa formală evidentă la subiectele exprimate prin pronumele *aceasta*, *aceea*, *ceea ce*, faţă de care numele predicativ ia forma de neutru: *aceasta e frumos*, *ceea ce e frumos* (...); la acordul în caz (...) o remarcă interesantă asupra acordului adjectivului demonstrativ, care ar putea constitui o sugestie pentru cercetări speciale (...) în timp ce la masculin se spune *omului acela* sau la feminin plural *muierilor acestea*, la feminin singular nu se spune *muierii aceasta* «din cauză că schimbarea pronunţiei ar fi prea bătătoare la ochi şi aşa eufonia

---

[94] T. Cipariu, *Opere*, p. 273.

[95] Autorul observând fenomenul de izomorfism al nivelurilor sintactice: "Între sine sînt şi ele [propoziţiile] sau coordinate, sau una alteia subordinată, precum sînt şi parţile unei şi aceleiaşi propuseţiuni" (*Ibidem*, p. 276). Nu sunt menţionate însă şi tipurile de propoziţii corespunzătoare părţilor de propoziţie.

[96] M. Avram, *Prima gramatică academică a limbii române*, p. 497.

împiedică o discordanță care în celelalte nu se oserbează în acea măsură» (...); posibilitatea conjuncțiilor condiționale *dacă*, *deși* etc. de a se strămuta de la locul de întîi după unul sau mai multe cuvinte, de exemplu *cuvintele tale deşi sînt frumoase, dar nu sînt drepte* sau chiar *cuvintele tale deşi sînt frumoase, dar io nu aflu într-înse adevăr*"[97].

Dacă Ion Heliade Rădulescu este cel care a pus bazele terminologiei gramaticale româneşti moderne, Timotei Cipariu a contribuit la impunerea acestei terminologii. Ca şi predecesorii săi, autorul a folosit împrumuturi neologice (unele adaptate sistemului fonetic al limbii noastre) şi calcuri lingvistice, cu predominarea evidentă a celor dintâi. În privința neologismelor, T. Cipariu s-a orientat spre modelul lor latinesc direct, înlocuind astfel unele franțuzisme folosite de Heliade Rădulescu (*subjet* prin *subiect*, *condiționel* prin *condiționat* etc.) şi unele variante arhaice, datorate unor intermediari neromanici (*ghenitiv* prin *genitiv*, *participie* prin *participiu* etc.). Mai menționăm folosirea terminologiei duble sau chiar multiple în aceeaşi gramatică şi oscilațiile terminologice de la o gramatică la alta, demonstrând "continua elaborare şi frămîntare a autorului"[98].

Gramaticile lui T. Cipariu au ținută ştiințifică, determinată de mai mulți factori: conținutul, terminologia, aspectul grafic (sistematizarea materialului prin marcarea diviziunilor cu cifre romane şi/ sau arabe şi cu litere, prin folosirea unor caractere diferite la titluri şi subtitluri, precum şi pentru evidențierea anumitor cuvinte; alcătuirea unor liste alfabetice ale abrevierilor terminologice[99]; elaborarea cuprinsului la finalul lucrărilor, sub diferite denumiri: *Tabla cuprinsului*[100], *Scara celor cuprinsă*[101], *Conspectul cartei*[102], *Conspectul operei*[103]), exemplele (citate

---

[97] *Loc. cit.*
[98] *Idem*, *Gramaticile lui Timotei Cipariu*, p. XXXIV.
[99] Doar în *Compendiu*... şi *Gramatecă*....
[100] În *Compendiu*....
[101] În *Principia*....
[102] În *Elementa*... şi *Gramateca*..., vol. I.
[103] în *Gramateca*..., vol. II.

din diverse opere, cu trimiteri exacte[104]) etc.

Gramateca limbei române este considerată astăzi, în raport cu epoca în care a fost scrisă, drept "cea mai cuprinzătoare gramatică a limbii române, cea mai bogată în fapte şi în interpretări, cea mai modernă în terminologie şi cea mai ştiinţifică în conţinut"[105]. Lucrarea este foarte valoroasă şi în raport cu evoluţia ulterioară a studiilor de gramatică românească, atât din punct de vedere a l c o n ţ i n u t u l u i , unele observaţii ale autorului menţinându-şi valabilitatea până în prezent, cât şi din punct de vedere t e r m i n o l o g i c , mulţi termeni folosiţi de Cipariu regăsindu-se în lucrările de gramatică actuale[106]. Este o nedreptate ignorarea sau subaprecierea acestei gramatici, ca şi a celorlalte lucrări de gramatică ale lui T. Cipariu, din partea celor care "respingând în bloc latinismul, nu au încercat să vadă dacă nu se putea prelua ceva de la unii reprezentanţi ai lui, mai ales de la cei moderaţi ca orientare"[107]. Ni se pare exagerată încadrarea autorului în aceeaşi categorie cu August Treboniu Laurian şi Ioan C. Massim[108].

Încercând o sintetizare a meritelor gramaticilor lui Timotei Cipariu, menţionăm: bogăţia faptelor de limbă înregistrate, originalitatea şi actualitatea unor interpretări, organizarea sistematică a materialului şi modernitatea terminologiei.

"Cipariu (...) este în istoria filologiei noastre un stegar celebru, ale cărui merite, ori şi câte modificări i-ar aduce operei

---

[104] Însă numai pentru faptele de limbă veche.

[105] *** *Istoria lingvisticii româneşti* (coordonator Iorgu Iordan), Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978, p. 61.

[106] Există, bineînţeles, şi o serie de termeni care nu s-au impus studiului ulterior al gramaticii. Pentru exemple, vezi M. Avram, *Gramaticile lui Timotei Cipariu*, p. XXXVI-XXXVII.

[107] *Ibidem*, p. XLV.

[108] Cum a procedat Titu Maiorescu, vorbind despre "etimologismul lauriano-ciparian" (în *Critice*, vol. II, Bucureşti, 1926, p. 9) şi chiar D. Macrea, care preciza că "Timotei Cipariu împreună cu A. Treboniu Laurian şi I. C. Massim au fost ultimii mari exponenţi ai latinismului, care au dus acest curent la cele mai mari exagerări lingvistice prin *Gramatica limbii române* din 1869-1879 şi prin *Dicţionarul academic* din 1873-1876" (D. Macrea, *op. cit.*, p. 76).

sale ştiinţa noauă şi cercetările posterioare, vor rămânea pururea nedoborâte, iar numele seu din veac în veac se va tipări în pagine alese, cari cu slove de laude vor povesti lumei de învăţatul părinte dela Blaj ca de *părintele filologiei române*"[109].

[109] I. Raţiu, *op. cit*, p. 99.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

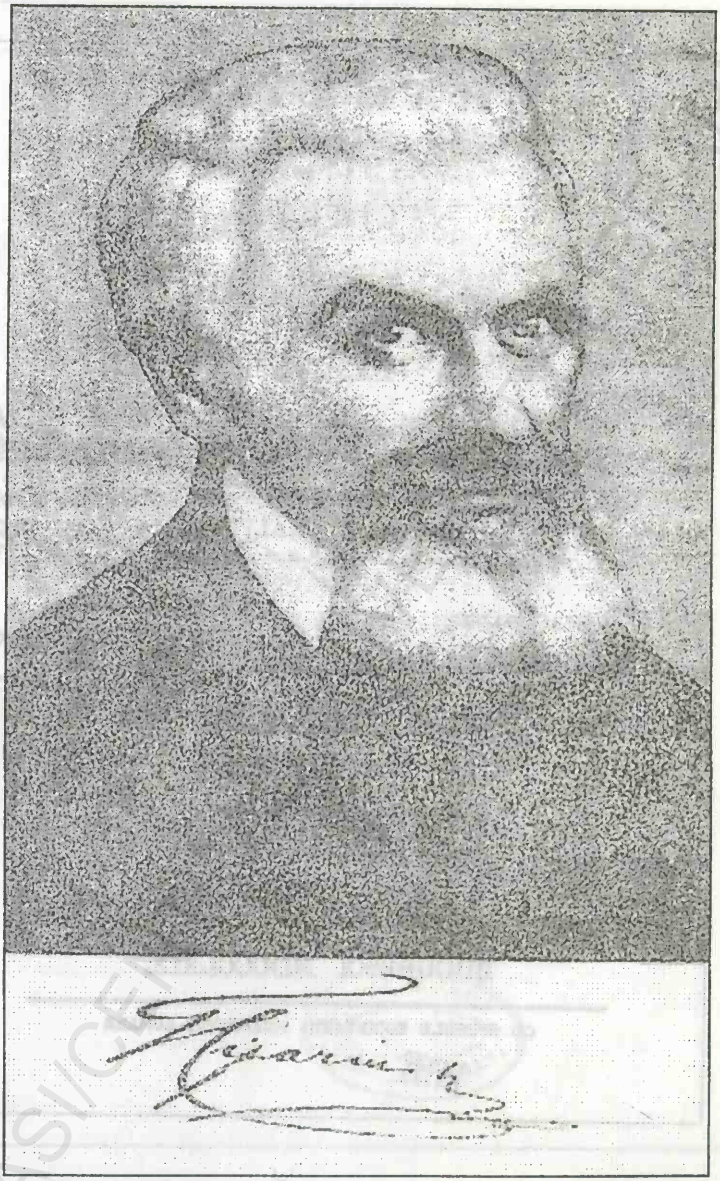

Anexa nr. 37 :

Timotei Cipariu (imagine reprodusă după Timotei Cipariu, Opere, ediția 1992, p. 2)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

GRAMATEC'A

LIMBEI

ROMANE.

PARTEA I. ANALITICA.

de

Tim. Cipariu

Canonicu Metropolitanu etc.

BUCURESCI MDCCCLXIX.

CU SPESELE SOCIETATEI ACADEMICE ROMANE

114778

Anexa nr. 38 :

Foaia de titlu a gramaticii lui T. Cipariu, vol. I *Analitica* (reprodusă după ediția princeps, 1877, p. III)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

GRAMATEC'A

LIMBEI

ROMANE.

PARTEA II. SINTETICA.

DE

Tim. Cipariu,

Preposita Capitul. Metrop. etc.

BUCURESCI MDCCCLXXVII.

CU SPESELE SOCIETATEI ACADEMICE ROMANE.

BIBLIOTECA ATENEULUI ROMÂN

Anexa nr. 39 :

Foaia de titlu a gramaticii lui T. Cipariu, vol. II *Sintetica* (reprodusă după ediția princeps, 1877, p. I)

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

DESPRE

LIMB'A ROMANA.

Suplementu la Sintactica.

de

Tim. Cipariu.

401185

Blasiu, 1877.

Anexa nr. 40 :

Foaia de titlu a suplimentului (*Despre limba română*) la vol.II al gramaticii lui T. Cipariu (reprodusă după ediția originală, 1877, p. 1)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

C.

Delegaţiunea Societatei Academice Române, Bucureşti (dec. 1868).

Rmc., Secţiunea Filologică a Societatei Academice în şedinţa de la 11/23 sept. a luat următoarea conclusiune:

In judecarea şi censurarea operatelor de gramatecă se adoptă opiniunea Comisiunei de trei şi se decide a propune adunarei generali premiarea manuscrisului cu devisa: *Si consuetudo viceril, vetus lex sermonis abolebitur.*

Societatea Academică în şedinţa generale de 16/28 sept. adoptă propunerea Secţiunei Filologice şi votează în unanimitate premiul pentru operatul cu devisa: *Si consuetudo viceril, vetus lex sermonis abolebitur.*

XIV Delegaţiunea Societatei deschizînd plicul alepit de manuscrisul cu devisa sus arătată a aflat cu plăcere că autorul operatului premiat de Societate este R-ţia ta.

Delegaţiunea, comunicîndu-vă conclusul de mai sus al Societatei Academice..., esprime încă dorinţa Societatei şi a publicului român ca importanta D-niei voastre lucrare, revăzută definitiv, să vază lumina, cît se va putea mai curînd.

Delegaţiunea mai roagă pre R-ţia ta să o înştiinţeze, dacă voinţe, ca spesele editurei opului să se suporte de către Societate. In tot casul, impresiunea se va face sub preveghearea R-ţiei tale.

Preşedinte I. Heliade R.
Secret. A. Treb. Laurian.

Anexa nr. 41 :

Comunicatul Academiei Române privind rezultatul concursului organizat la sfârşitul secolului al XIX-lea pentru elaborarea gramaticii academice: premierea lucrării lui Timotei Cipariu, *Gramateca limbei române* (reprodus după T. Cipariu, *Opere*, vol. II, ediţia 1992, p. 74)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

* *
*

Perioada 1828-1877 a marcat realizări din cele mai importante în cultura românească. Deasupra tuturor acestora se înalţă impunătoare imaginea ***Societăţii Academice Române***, care a îndreptat cultura noastră spre cele mai variate direcţii. În plan lingvistic, sunt remarcabile meritele Academiei Române în elaborarea ortografiei, gramaticii şi dicţionarului limbii române. Ortografia înregistrează una dintre cele mai spectaculoase transformări (trecerea de la scrierea cu sistemul alfabetic chirilic la cel latin), iar metodele de cercetare a limbii, în general, şi a gramaticii, în special, se diversifică, înregistrându-se în felul acesta tipuri noi de gramatici: normativă (la Heliade Rădulescu şi Cipariu), istorică (T. Cipariu) şi comparativă (T. Cipariu). Studiul acestor tipuri de gramatici va fi continuat cu succes de lingviştii români.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CAPITOLUL IV

GRAMATICA ROMÂNEASCĂ ÎNTRE *1877-1918*

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Perioada cuprinsă între 1877 (anul apariţiei celui de-al doilea volum al primei noastre gramatici academice) şi 1918 (anul înfăptuirii *României Mari*, deci a unităţii naţionale) a însemnat pentru lingvistica românească (constituită acum ca ştiinţă de sine stătătoare) declinul latinismului. Poziţia antilatinistă adoptată de însăşi *Societatea Academică Română* (devenită, în 1879, *Academia Română*), a imprimat lingvisticii noastre şi, implicit, studiului gramatical o direcţie mai apropiată de realitate. Dacă la începutul secolului al XIX-lea, lingvistica românească avea, prin excelenţă, un caracter utilitarist, normativ (pledând pentru îmbogăţirea, perfecţionarea şi unificarea limbii, prin aplicarea unor scheme artificiale latineşti), sfârşitul secolului a marcat o schimbare radicală a direcţiei de cercetare, centrul de interes fiind acum starea limbii române în diferite momente ale dezvoltării ei, urmărindu-se simpla consemnare a acesteia şi nu modificarea ei. „Cele mai multe studii care apar acum consemnează ca atare, neutru, starea limbii române, în diverse momente ale existenţei ei şi în diverse compartimente, îşi propun să identifice trăsăturile ei generale şi de amănunt aşa cum rezultă ele din cercetarea strictă a faptelor reale. Cu alte cuvinte, disciplina dobîndeşte meritul de a se apleca asupra a ceea ce există în limbă, nu asupra a ceea ce ar trebui să existe", se consemnează în *Istoria lingvisticii româneşti* (coordonator Iorgu Iordan)[1].

Numărul gramaticilor româneşti înregistrate în această perioadă creşte considerabil, în raport cu epoca precedentă, dar scade numărul reeditărilor. În reprezentarea provinciilor româneşti, Muntenia îşi menţine supremaţia, urmată în acest sens de Moldova. Ca şi în perioada anterioară, Transilvania şi Banatul sunt slab reprezentate, pierzând, din acest punct de vedere,

---

[1] *** *Istoria lingvisticii româneşti* (coordonator Iorgu Iordan), Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978, p. 71.

prestigiul pe care îl deținuseră în "epoca luminilor". O noutate în domeniu o constituie apariția gramaticilor cu autor colectiv (format din două sau trei persoane).

Enumerăm, în continuare, lucrările de gramatică elaborate în această perioadă[2], în ordine cronologică[3]:

- Irimia Circa, *Gramatic'a limbei romanesci. Partea I, Etimologi'a*, București, 1878;
- Vasile Ionescu, *Limba românească. Gramatică raționată pentru începători, Cartea 1, Analitica*, Iași, 1879;
- Joan Nemoian, *Gramatica maghiară-română*, Caransebeș, 1879;
- M. Străjan, *Manualŭ de gramatica limbei române cu deprinderi pentru aplicarea regulelor, întocmită pentru gimnasie și licee*, București, 1881;
- Nicolau Pilția, *Gramatica limbei române, întocmită pentru ścólele secundare*, Brașov, 1881;
- I. Stoicesc, *Manual de gramatica românescă pentru scolele primare*, București, 1882;
- Florian Crasan, *Noțiuni de gramatică aplicate la limba românească*, București, 1882;
- N. Pană, *Cursŭ practicŭ de gramatic'a limbei române pentru usulŭ claselorŭ inferióre de licee și de gimnasii*, Bîrlad, 1882;
- A. Lambrior, *Carte de citire (Bucăți scrise cu litere chirilice în deosebite veacuri). Cu o introducere asupra limbei românesci*, Iași, 1882;

---

[2] Conform studiilor bibliografice de care dispunem, citate și în rândurile trecute: M. Negraru, A. Moțiu-Marcus, *Morfo-sintaxa limbii române. Cercetare bibliografică*, București, T. U. B., 1973; R. Ionașcu, *Gramaticii români. Tractat istoric despre evoluțiunea studiului gramaticei limbei române de la 1757 până astăzi*, Iași, 1914; *** *Istoria lingvisticii românești* (coordonator I. Iordan), Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.

[3] Pentru a respecta criteriul cronologic, înregistrăm gramaticile compuse din două volume în funcție de anul apariției fiecărui volum, iar gramaticile ale căror ediții princeps s-au pierdut – în funcție de anul publicării primelor ediții păstrate.

- Ioan J. Romanescu, *Manualŭ de gramatic'a limbei române. Pentru Gimnasie şi Licee*, Ploieşti, 1883;
- R. Torceanu, *A Simplified Grammar of the Romanian Language*, London, 1883;
- Ioan Nădejde, *Gramatica limbei române, fonetica, etimologia, sintaxa şi istoriea limbei pentru clasele liceale, după lucrările lui Diez, Cipariu, Hâjdău, Lambrior etc.*, Iaşi, 1884;
- Maxim Pop, *Manualŭ de gramatica limbei române pentru şcólele poporali*, Năsăud, 1884;
- I. Dariu, *Gramatică*, Braşov, 1886;
- Ioan Buteanu, *Gramatic'a limbei române lucrată pe baze sintactice*, Gherla, 1887;
- V. Mîndreanu, *Gramatică*, Bucureşti, 1887;
- F. Robin, *Grammaire de la langue roumaine à l'usage des étrangers*, Bucureşti, 1888;
- Sofia Stoenescu, *Gramatica limbei române: etimologia pentru usul clasei a II-a primară de ambele-sexe*, Bucureşti, 1890 (ediţia a II-a);
- N. Pană, *Sintaxă*, Bîrlad, 1890;
- Simeon Mangiuca, *Dako-romanische Sprachund Geschichtsforschung*, Oravicza, 1891;
- Ioan J. Romanescu, *Manual de gramatica limbei române...Partea sintactică*, Ploieşti, 1891;
- H. Tiktin, *Gramatica română pentru învăţămîntul secundar, teorie şi practică. Partea I, Etimologia*, Iaşi, 1891;
- Romeo Lovera, *Grammatica della lingua rumena coll'agguita d'un vocabolario delle voci più usuali*, Milano, 1892;
- A. Lambrior, *Gramatica română, vol.1, Fonetica şi morfologia*, Iaşi, 1892[4];

[4] Volumul a fost întocmit de Gh. Ghibănescu, pe baza manuscriselor lui A. Lambrior.

- Radu G. Radoveanu, *Gramatica limbei române întocmită pentru clasele secundare*, Bîrlad, 1892;
- N. Pană, *Gramatică pentru curs primar*, Bîrlad, 1892;
- H. Tiktin, *Gramatica română pentru învăţămîntul secundar, teorie şi practică. Partea a II-a, Sintaxa*, Iaşi, 1893;
- A. Lambrior, *Gramatica română, vol. al II-lea, Sintaxa*, Iaşi, 1893[5];
- I. Manliu, *Gramatica istorică şi comparativă a limbii române pentru cursul superior*, Bucureşti, 1894;
- Ilarion Puşcariu, *Limba maternă. Curs metodic de gramatică românească pentru Institutele pedagogice şi şcolile poporale române*, Sibiu, 1894 (ediţia a II-a);
- I. Suchianu, *Gramatica limbii românesci, cu bucăţi din autorii români moderni (cu eseraţii de Lectură, Recitaţiuni şi Analisă Etimologică) pentru usul clasei secundare*, Bucureşti, 1895;
- Gh. Ghibănescu, *Gramatica română (cursul mediu)*, Iaşi, 1895[6];
- Şt. Călinescu, *Manual de gramatică română. Curs teoretic şi practic întocmit pentru clasele I şi II din scólele secundare de ambele sexe*, Bucureşti, 1896;
- Ion Găvănescu, A. Lupu-Antonescu, *Gramatica Formelor regulate şi ortografia. Cartea şcolarului din clasa I de licee, gimnasii, internate secundare, scóle normale şi scóle profesionale*, Bucureşti, 1896;
- Ion Găvănescu, A. Lupu-Antonescu, *Gramatica Formelor neregulate şi sintaxa. Cartea şcolarului din clasa II de licee, gimnasii, internate secundare, scóle normale şi scóle profesionale*, Bucureşti, 1896;
- A. Philippide, *Gramatică elementară a limbii române*, Iaşi, 1897;

---

[5] Întocmită de acelaşi Gh. Ghibănescu.

[6] Completată de un *Povăţuitor la gramatica română (cursul mediu)*, Iaşi, 1895 şi un *Povăţuitor la gramatica română pentru şcoalele primare*, Iaşi, 1897.

- T. D. Speranță, *Gramatică pentru cursul primar*, București, 1899;
- Gh. Adamescu, *Lecțiuni de gramatica pentru clasa II secundară*, București, 1900;
- I. A. Candrea, *Cours complet de grammaire roumaine*, Paris, 1900;
- N. Bogdan, *Gramatica limbii române pentru clasa I-II gimnazială, reală, civilă și seminare pedagogice*, Brașov, 1900;
- Gh. Adamescu, *Lecțiuni de sintaxă*, București, 1901;
- T. D. Speranță, *Sintaxă pentru cursul secundar*, București, 1901;
- Gustav Weigand, *Praktische Grammatik der rumänischen Sprache*, Leipzig, 1903;
- A. Lupu-Antonescu, *Etimologia*, București, 1904;
- H. Tiktin, *Rumänisches Elementarbuch*, Heidelberg, 1905;
- Eusebius Popovici, *Gramatică română*, Suceava, 1908 (ediția a II-a);
- I. Suchianu, M. Stroescu, *Carte de cetire și gramatică*, București, 1909;
- P. V. Haneș, *Carte de limba română*, București, 1910;
- Ov. Densusianu, I. A. Candrea, D. Caracostea, *Curs de limba română, București*, 1910;
- Romeo Lovera, Adolphe Iacob, *Grammaire Roumaine*, Paris, 1912;
- Romeo Lovera, Adolphe Iacob, *Rumänische Konversations-Grammatik Zum Schul-und Privatunterricht*, Heidelberg, 1912;
- Nicolae Bogdan, *Gramatica română*, București, 1914;
- Ioan Slavici, *Gramatica limbii române de ... membru corespondent al Academiei Române, Partea I, Etimologia*, București, 1914.

Numărul mare al lucrărilor de gramatică apărute după 1877 demonstrează că interesul pentru gramatica românească a crescut considerabil după elaborarea primei noastre gramatici academice,

atât în rândul cercetătorilor, cât şi al cititorilor. Interesul acestora din urmă pentru limbă şi preocupările lor pentru corectitudinea exprimării întreceau în epocă, se pare, preocupările pentru literatură şi lucrări beletristice[7].

[7] Se consemnează în M. Negraru, A. Moţiu-Marcus, *op. cit.*, p. XXX.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Studiile de gramatică ale lui Alexandru Lambrior

Figură proeminentă a culturii româneşti de la sfârşitul secolului al XIX-lea, Alexandru Lambrior este considerat inauguratorul studiului ştiinţific al limbii române. Toate aprecierile formulate de-a lungul timpului la adresa autorului converg spre această idee: *primul lingvist român în sensul ştiinţific al cuvântului*[1], *cel dintîi lingvist romîn cu o formaţie riguros ştiinţifică*[2], *primul dintre romîni care va studia limba noastră potrivit cu cerinţele stricte ale ştiinţei*[3], *omul care a pus bazele şcolii lingvistice româneşti*[4].

Preocupările de lingvistică ale autorului au fost precedate şi, totodată, determinate de interesul pentru istorie[5], astfel încât putem menţiona două etape ale activităţii sale culturale: o primă etapă – a preocupărilor de istorie –, până în 1875 (an în care, la propunerea lui Titu Maiorescu, Lambrior pleacă pentru studii la Paris) şi o a doua etapă – a preocupărilor de lingvistică –, după 1875, purtând influenţa contactului cu civilizaţia şi cultura occidentală.

Deşi nu a publicat nici o gramatică, A Lambrior ocupă un loc de prestigiu în istoria gramaticii româneşti, exercitând o influenţa deosebită asupra cercetătorilor care i-au urmat, prin valoroasele sale articole[6] şi studii de ortografie, fonetică, morfologie, lexicologie ş lingvistică generală, dintre care cităm:

---

[1] Iorgu Iordan, *Alexandru Lambrior*, în *Cum vorbim*, I, 1949, nr. 5, p. 10.

[2] *Idem, Scurt istoric al principalelor lucrări de gramatică romînească*, în *Limbă şi literatură*, II, 1956, p. 178.

[3] D. Gafiţanu, *Concepţia lingvistică a lui Al. Lambrior*, în *Analele ştiinţifice ale Universităţii "Al. I. Cuza"*, serie nouă, II, 1956, Secţiunea III (ştiinţe sociale), p. 36.

[4] Ion Nuţă, *Studiu introductiv* la A. Lambrior, *Studii de lingvistică şi folcloristică*. Ediţie îngrijită de Ion Nuţă, Iaşi, Editura Junimea, 1976, p. XVIII.

[5] „La studiul limbii (...) a ajuns plecînd de la studiul istoriei, îndeosebi de la cel al cronicarilor", explică D. Gafiţanu, în *art. cit.*, p. 35.

[6] Publicate în presa vremii: *Convorbiri literare*, *Contemporanul*, *Romania*, *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie* etc.

Limba veche şi nouă. Tălmăcire romînească a scrierilor lui Oxenstiern (1873), *Limba cronicarilor şi limba de astăzi la romîni* (1874), *Literatura poporană. Pilde, povăţuiri şi cuvinte adevărate adunate de Iordache Golescu* (1874), *Du traitement des labiales p, b, v, f dans le roumain populaire* (1877), *L'e bref latin en roumain* (1877), *Essai de phonétique roumaine: voyelles toniques* (1880), *Chestiunea ortografică* (1880), *Îndreptariu* (1881), *Cuvinte de reverenţă la romîni* (1881), *Carte de citire* (1882), *Ceva despre conjunctivul romînesc* (1882).

Totuşi, o gramatică a lui A. Lambrior a apărut postum, în 1892, *Gramatica română*, în două volume: vol. I –*Fonetica şi morfologia* (acest din urmă termen, împrumutat din limba franceză, *morphologie* < gr. *morphe* = formă, *logos* = studiu, înlocuind vechea denumire, *etimologia*, pentru acest sector al gramaticii) şi vol. II -*Sintaxa*. Lucrarea a fost publicată sub îngrijirea lui Gh. Ghibănescu[7], care, aşa cum mărturiseşte în prefaţă, a prelucrat într-o oarecare măsură manuscrisele autorului, adaptându-le la cerinţele programelor şcolare din epocă: „La propunerea făcută de Editorele acestui curs de a sistematiza şi de-a întocmi după cerinţele programei actuale de Licee şi Gimnazii manuscriptele lui Lambrior, am primit însărcinarea cu plăcere, mai ales pentru a reîmprospăta în ochii tinerimei scolare numele ilustrului prof. de L. Romînă"[8].

A. Lambrior este primul reprezentant român al direcţiei constituite în istoria gramaticii universale la sfârşitul secolului al XIX-lea, în Occident, şi anume ***Şcoala Neogramaticilor***[9].

---

[7] El însuşi autor de gramatici (*Gramatica română –cursul mediu,* 1895; *Povăţuitor la gramatica română –cursul mediu, 1895; Povăţuitor la gramatica română pentru şcoalele primare, 1897*), lucrări de o valoare mai modestă, lipsite de originalitate şi coerenţă.

[8] *A. Lambrior, Gramatica română* (ediţie realizată de Gh. Ghibănescu), vol. I, Iaşi, 1892, p. 3.

[9] Termenul acesta, n e o g r a m a t i c i , a fost folosit pentru prima dată în Germania (*Junggrammatiker*), în 1878, într-un sens ironic şi argotic, cu referire la auditorii dificili ai cursurilor lui Curtius, la Leipzig, pentru ca ulterior termenul să fie calchiat şi de alte limbi. Marile nume ale mişcării , pe plan mondial, au fost: Brugmann, Osthoff, Delbrück, Ascoli, Hermann Paul etc.

Autorul român a adoptat multe din ideile valoroase susținute de neogramatici. În primul rând, a considerat lingvistica o ştiinţă pozitivă, care trebuia să stabilească legile ce stau la baza dezvoltării unei limbi. Aceste legi, consideră autorul, nu pot fi stabilite „numai după dicționare şi adunările de material fonetic şi gramatical făcute de unii şi de alții. Altceva este o adunătură de material şi altceva ştiinţificarea (...) acelui material, adică găsirea legilor ştiinţifice la care este supus materialul"[10]. Lambrior a elaborat, în acest scop, câteva studii de fonetică şi morfologie istorică, aprofundând o direcție inaugurată la noi de T. Cipariu[11]. Iorgu Iordan demonstra, comparând cei doi autori de gramatici istorice, superioritatea lui A. Lambrior: „Lambrior întrece cu mult din punct de vedere calitativ pe Cipariu (...). Superioritatea lui Lambrior se explică nu numai prin pregătirea lui ştiinţifică foarte serioasă, ci şi prin concepția justă pe care o are despre limbă şi, drept consecință, prin atitudinea sa obiectivă față de faptele lingvistice"[12].

Studiile de lingvistică romanică pe care autorul le-a făcut în străinătate explică obsesia comparațiilor limbii noastre cu celelalte limbi romanice, mai precis încercările de a explica fenomenele lingvistice româneşti prin analogie cu alte limbi romanice, aspect care i-a fost reproşat de unii cercetători. „Lui Lambrior i se impută de către unii critici – explică R. Ionaşcu – că a voit să aplice la studiul limbei române principiile, ce le-a împrumutat de la

---

Această şcoală asimila fenomenele lingvistice cu cele din natură, considerând că acestea se produceu fără intervenția vorbitorilor, limba evoluând conform unor legi mecanice, oarbe, asemănătoare celor care dirijează fenomenele din natură. Pentru mai multe informații, vezi Georges Mounin, *Istoria lingvisticii.* Traducere de Const. Dominte, Bucureşti, Editura Paideia, 1999, p. 140.

[10] A. Lambrior, *Scrisoarea către Gr. Tocilescu din 14 martie 1883,* în *Studii de lingvistică şi folcloristică.* Ediție îngrijită şi studiu introductiv de Ion Nuță, Editura Junimea, 1976, p. 230.

[11] Prin *Elemente de limba română după monumente şi dialecte vechi* (1854) şi *Principia de limba şi de scriptura* (1866).

[12] I. Iordan, *Scurt istoric al principalelor lucrări de gramatică romînească,* p. 179.

filologia franceză, crezând că cutare teorie stabilită de filologia franceză poate să fie aplicată şi la limba română şi că a dat prea mare încredere analogiei aparente, folosindu-se de unele explicaţiuni, care erau adeseori în contrazicere cu legile fonetice române; însă tot aceşti critici recunosc, că Lambrior a fost întâiul filolog român, care s-a ocupat mai serios cu studiul filologiei romane comparate"[13].

Metoda de cercetare ştiinţifică folosită de Lambrior este cea istoric-comparativă, preluată tot de la neogramatici. „Fenomenul lingvistic – explică în acest sens D. Gafiţanu – este cercetat atît în dezvoltarea lui istorică, cît şi în răspîndirea geografică: faza actuală e raportată la fazele anterioare, iar forma sub care se prezintă într-un dialect e comparată cu forma sub care se prezintă în alte dialecte ale aceleiaşi limbi sau chiar în alte limbi din aceeaşi familie"[14]. Pe de altă parte, metoda este folosită de Lambrior cu obiectivitate, spre deosebire de T. Cipariu şi alţi latinişti, pe care autorul îi ironizează, combătându-le metoda (pe care o numeşte metafizică): „Încercările lor fără metodă şi fără ştiinţă răspîndesc în opinia publică o mulţime de neadevăruri, care în cutezanţa lor se urcă pînă la Academie, fiindcă aşa-i în lume: minciuna este mai obraznică decît adevărul"[15]; „Metafizicul, în loc să se scoboare la fenomene, să le adune, etc. are în mintea sa o idee pe care o numeşte înaltă, şi pe care vrea s'o izbească în ochii realităţii cu voia sau fără voia ei. Nu cumva se va pune el [filologul], om cu concepţiuni înalte şi largi, să migălească adunînd fapte ca un mititel pedant?"[16]. Lazăr Şăineanu menţiona, referitor la aceasta, o evoluţie în lingvistica românească de la „ empirismul trecutului la metoda severă"[17].

---

[13] Romulus Ionaşcu, *Gramaticii români. Tractat istoric despre evoluţiunea studiului gramaticei limbei romine de la 1757 până astăzi*, 1914, p. 251.
[14] D. Gafiţanu, *art. cit.*, p. 42.
[15] A. Lambrior, *Îndreptariu*, în *Studii de lingvistică şi folcloristică*, p. 72.
[16] *Idem*, *Carte de cetire*, *apud* I. Şiadbei, *Alexandru Lambrior*, în *Viaţa românească*, XV, 1923, nr. 4-6, p. 410.
[17] L. Şăineanu, *Istoria filologiei romîne*, *apud* D. Gafiţanu, *art. cit.*, p. 45.

Lucrarea cea mai cunoscută a lui Lambrior este *Carte de citire*, apărută în 1882 şi reprezentând o bogată colecţie de texte româneşti din secolele XVI–XIX, scrise cu alfabetul chirilic. Ne interesează *Introducerea* la această operă, unde autorul a expus cele mai importante rezultate ale întregii sale activităţi în domeniul lingvisticii româneşti. *Introducerea* aceasta[18] ne oferă un valoros material de „ gramatică istorică concepută în spirit ştiinţific"[19].

Vom prezenta, în continuare, unele din problemele de lexic, fonetică istorică, morfologie istorică şi descriptivă, ortografie, precum şi de lingvistică generală tratate de autor atât în *Carte de citire*, cât şi în celelalte studii.

Lambrior a încercat o definire a conceptului de *limbă literară* , concept care nu i-a fost însă pe deplin lămurit. Faptul reiese din unele contradicţii în afirmaţiile autorului. Astfel, dacă în unele locuri se pune semnul egalităţii între *limba literară* şi *limba scrisă*[20], în altele termenii sunt disociaţi: „limba literară (...) şi, prin urmare, scrierea care o copiază este totdeauna mai arhaică (...) decît pronunţarea populară a momentului", notează Lambrior în *Chestiunea ortografică*[21]. Din această afirmaţie reiese că *limba literară* este concepută ca existând în mod independent de scriere, care doar o *copiază*.

Autorul menţionează secolul al XVI-lea ca perioadă a formării *limbii române literare*, textele de referinţă fiind tipăriturile lui Coresi[22]. La formarea limbii romîne literare – consideră Lambrior – un rol important l-a avut şi vorbirea populară, aceasta fiind, de fapt, continuarea, cu modificări

---

[18] Retipărită recent, în 1976, alături de alte studii de lingvistică, de folcloristică şi corespondenţa autorului, în lucrarea citată deja: A. Lambrior, *Studii de lingvistică şi folcloristică*.

[19] D Gafiţanu, *art. cit.*, p. 45.

[20] Cum procedase, cu aproape un secol înainte, Ienăchiţă Văcărescu.

[21] Vezi *Studii de lingvistică şi folcloristică*, p. 34.

[22] Opinia era susţinută în epocă şi de Hasdeu, iar ulterior a fost adoptată de Ov. Densusianu, I. Bianu, N. Iorga, S. Puşcariu, N. Cartojan, Al. Rosetti, J. Byck, B. Cazacu, D. Macrea, T. Vianu ş.a.

neînsemnate, a limbii vechi româneşti (din textele bisericeşti), iar dintre dialectele limbii române, autorul precizează întâietatea celui muntenesc.

Referitor la **lexicul** limbii române, Lambrior recunoaşte legitimitatea tuturor cuvintelor, indiferent de originea lor[23], spre deosebire de majoritatea reprezentanţilor curentului latinist, care încercaseră (cu sau fără succes) eliminarea din lexic a cuvintelor de altă origine decât latină. Dar, analizând raportul dintre elementele latine şi elementele străine (de altă origine), autorul menţionează, bineînţeles, superioritatea primelor, acestea conturând specificul limbii noastre: „elementul latin este trunchiul, elementele străine vin şi tot anină de acest trunchi, acomodîndu-se cu locul şi timpul cînd au sosit"[24].

Lambrior a studiat limba română în comparaţie cu celelalte limbi romanice, încercând să ridice studiul limbii noastre la nivelul filologiei romanice. Autorul a demonstrat, pe de o parte, elementele comune ale românei cu celelalte limbi înrudite („limba romînă nu s-a dezvoltat izolat de celelalte limbi romanice"[25]), menţionând în legătură cu aceasta necesitatea studierii dialectelor italiene (pentru că prin ele „se va vedè puntea de legătură între romanitatea orientului, cea centrală şi cea occidentală"[26]), iar pe de altă parte, specificul limbii noastre, determinat de o evoluţie proprie (în condiţii specifice) a limbii latine.

Despre cuvintele de origine slavă, Lambrior crede că acestea au pătruns în limba română pe cale savantă, prin limba Bisericii şi a documentelor oficiale[27].

---

[23] Căci limba „avea însuşirea de a preface elementele străine după aceleaşi regule după care a prefăcut şi elementele latine" (A. Lambrior, *Limba veche şi nouă...*, în *Studii de lingvistică şi folcloristică*, p. 11).

[24] A. Lambrior, *Scrisoarea către Gr. Tocilescu din 10 septembrie 1883*, în *Studii de lingvistică şi folcloristică*, p. 232.

[25] *Idem*, *Scrisoarea către Gr. Tocilescu din 15 septembrie 1883*, în *Studii de lingvistică şi folcloristcă*, p. 234.

[26] *Loc. cit.*

[27] Însă – explică I. Şiadbei – „cele mai multe cuvinte slave intrate pe cale savantă au fost desigur date uitării (...). Altor cauze se datoresc cuvintele de origine slavă cu rădăcini puternice în limba noastră, între care amestecul etnic,

Pentru identificarea formelor latinei populare, autorul consideră necesară existența formelor respective în cel puțin două limbi romanice care nu s-au influențat una pe cealaltă.

Referitor la îmbogățirea lexicului, Lambrior indică drept sursă principală *elementele poporane* ale limbii[28] și nu materialul brut al dicționarelor străine (deci împrumuturile din alte limbi). Acestea din urmă nu sunt admise decât în condițiile absolutei necesități: „cînd limba romînă nu ar poseda cuvinte corespunzătoare"[29]. Însă limba noastră ajunsese într-un stadiu în care împrumuturile nu mai erau necesare decât în domeniul științei, precizează autorul. Abuzul de neologisme, criticat și de Titu Maiorecu[30], amenința limba și cultura română de pierderea unității, prin crearea unei *prăpăstii* între limba literară și limba vorbită de popor. „Cultura noastră, oricît de mare am avea-o, ar rămîne fără înrîurire asupra maselor", s-ar ajunge la „ruperea legăturii cu poporul de jos", explică autorul[31]. Lambrior prezintă antitetic rezultatele folosirii celor două surse de îmbogățire a lexicului: *limba uscată, fără istorie, fără poezie* (a celor care fac abuz de neologisme) și *limba vie a poporului romînesc.* Despre împrumuturile realizate într-o limbă, autorul menționează și necesitatea a d a p t ă r i i acestora la sistemul fonetic al limbii respective: „Orice popor, cînd împrumută cuvinte ce conțin sunete care nu se află în alfabetul său, apropie acele sunete de sunetul său

---

prin cohabitație, pare cea mai însemnată. Dar ideia aceasta s'a introdus numai cu multă greutate, cînd izvoarele istorice au licărit puțin asupra acelui pustiu, înconjurat de tainice și minunate fabule , ce părea expus la un perpetuu întuneric" (I. Șiadbei, *Alexandru Lambrior*, în *Viața românească*, XV, 1923, nr. 7-9, p. 225).

[28] Vezi A. Lambrior, *Literatura poporană...*, în *Studii de lingvistică și folcloristică*, p. 171.

[29] *Loc. cit.*

[30] Mentorul lui A. Lambrior, de la care acesta a peluat unele iei și comportamente: "negația lui Maiorescu, polemica subt formă de atac și cultul adevărului" (explică I. Șiadbei, în *Alexandru Lambrior*, din *Viața romînească*, XV, 1923, nr. 4-6, p. 411).

[31] A. Lambrior, *Literatura poporană...*, în *Studii de lingvistică și folcloristică*, p. 168.

cel mai asemănat"[32]. Autorul precizează, de asemenea, în spiritul ideilor neogramaticilor, că „sunetele nu se împrumută[33], că „limbile îşi împrumută cuvinte, dar niciodată sunete"[34], fiecare limbă având sunetele ei specifice.

Cele mai importante studii ale lui A. Lambrior sunt cele de **fonetică** istorică, autorul descoperind şi formulând legile fonetice ale istoriei limbii noastre, dintre care cităm: transformarea lui *e* scurt latinesc accentuat în *ie* (*ferum>fier);* transformarea vocalei accentuate *a* în *î,* când este precedată de *n/m* şi o altă consoană (*canto>cînt, ambulo>îmblu*), sau în *ă*, când este precedată doar de *m* (*laudamus>lăudăm)*; palatalizarea labialelor *p, b, v, f* (*pectus>k'ept, petra>k'iatră, bene>g'ine, vespa>g'iaspă, fera>h'iară*); prefacerea dentalelor *t, d, s* în şuierătoarele *ţ, z, ş* (*terra>ţară, deum>zeu, servus>şerb*); schimbarea lui *l* intervocalic în *r* (*filum>fir*) şi a grupului *cl* în *che, chi* (*clavem>cheie*); dublul tratament al grupului *qu*[cv]: pierderea sunetului [v] înainte de vocalele *e* , *i* (*qui>ce*) sau transformarea lui *q* în *p* (*aqua>acpa>apă*) etc.

Pe lângă identificarea legilor fonetice de evoluţie a sunetelor din latină în română, Lambrior a încercat şi ordonarea cronologică[35], precum şi stabilirea cauzelor acestora (cauze fiziologice, analogii sau diferenţieri).

Aceste legi fonetice – explică A. Lambrior – au caracter absolut, neadmiţând excepţii[36]: „vorba excepţie cu înţeles de

---

[32] *Idem, Introducere* la *Carte de citire*, în *Studii de lingvistică şi folcloridtică*, p. 120.

[33] *Ibidem*, p.119.

[34] *Idem, Îndreptariu*, în *Studii de lingvistică şi folcloristică*, p. 48.

[35] Cronologia stabilită de el este una reletivă, prin precizarea că un fenomen s-a produs înaintea sau în urma altuia. De pildă, autorul menţionează că fenomenul *a + m > ă* este anterior dipariţiei diftongului *uă* (*Essai de phonétique roumaine: voyelles toniques*) sau că transformarea dentalelor *t ,d , s* este „cel mai vechi fenomen ce a deosebit limba noastră de celelalte limbi romanice", penru că „nici o vorbă slavonă n-a suferit această schimbare" (*Introducere* la *Carte de citire*, în *Studiide lingvistică şi folcloristică*, p. 117).

[36] Idee preluată de la neogramatici.

capriciu, *neregulat* trebuie alungată şi din gramatică, cum se alungă din studiul ştiinţific al limbelor şi după cum este de mult alungată din studiul fenomenelor naturei. Un fenomen are loc în nişte condiţii anumite, şi dacă una din aceste condiţii lipseşte, nu vom mai avea acel fenomen"[37]. Astfel, referindu-se la fenomenul $a + n > \hat{\imath}$, autorul precizează că acesta nu a avut loc şi în cuvintele monosilabice (*an*) etc.

Lambrior a demonstrat, totodată, caracterul limitat (în timp şi spaţiu) al legilor fonetice: „orice cuvînt străin ce intră în o limbă se supune numai la acele modificări care sînt active în momentul intrării sale , nu însă şi la acele care şi-au făcut deja evoluţia lor"[38].

Preocupările de fonetică istorică ale lui Lambrior au fost întregite de cele de **morfologie** istorică. Autorul a remarcat, ca şi Heliade Rădulescu, importanţa structurii gramaticale a unei limbi, aceasta determinând caracterul limbii respective („construcţia limbei se poate privi ca chiagul ce hotărăşte caracterul ei"[39]) şi având mai multă stabilitate decât celelalte elemente ale limbii („formele gramaticale rămîn pînă astăzi aproape aceleaşi"[40]). Însă, explică autorul, această ultimă afirmaţie nu trebuie să conducă la concluzia că, la nivel morfologic şi sintactic, limba nu înregistrează nici o modificare. Lambrior tratează şi acest aspect de gramatică istorică, evoluţia structurii gramaticale a limbii române (cu referire la formele diverselor părţi de vorbire şi ale categoriilor gramaticale).

Notăm câteva dintre aceste observaţii de morfologie istorică:

Referitor la articol (*articulul*), autorul menţionează derivarea articolului hotărât (*primar*) din pronumele demonstrativ latinesc *ille, ille, illud*: N.Ac. *ille>illus>-lu>-l*, *illa>-a*; G.D. *illui>-lui*, *illaei>l'ei>ei*. Lambrior observă, de asemenea, căderea articolului

---

[37] A. Lambrior, *Introducere* la *Carte de citire*, în *Studii de lingvistică şi folcloristică*, p. 124-125.
[38] *Idem*, *Îndreptariu*, în *Studii de lingvistică şi folcloristică*, p. 49-50.
[39] *Idem*, *Literatura poporană...*, în *Studii de lingvistică şi folcloristică*, p. 166.
[40] *Idem*, *Carte de citire*, *apud* D. Gafiţanu, *art. cit.*, p. 41.

-l de la substantivele masculine în limba vorbită, fenomen pe care îl datează din secolul al XVIII-lea.

O atenție deosebită este acordată verbului. Lambrior datează forma de indicativ imperfect, la persoana a III-a plural, în *-u* din secolul al XVIII-lea[41]. Iar forma de indicativ imperfect, la persoana a II-a singular este explicată ca provenind din latinescul *laudabam* (*laudabam> laudavam> laudava> lăudavă >lăuda*). Este precizată, printre altele, şi etimologia morfemului *să* de la modul conjunctiv[42]: *si> se>să*. A observat, de asemenea, că limba română a păstrat din latină numai formele de persoana a III-a singular şi plural ale conjunctivului prezent, celelalte persoane, ca şi timpul perfect al conjunctivului fiind create pe teren lingvistic românesc.

Lambrior a surprins şi câteva aspecte interesante de morfologie descriptivă[43]:

Referitor la articol, de pildă, autorul menționează existența mai multor tipuri: *substantival* sau *enclitic*, *pronominal*[44] („ ce-l punem înaintea posesivelor, genitivului şi numeralelor ordinale"[45]), *adiectival*[46], *numeral* sau *nehotărît* şi *partitiv* (*nişte* – cu care „arătăm ideea partitivă, ca francezul *des*"[47]).

---

[41] O menționase şi Constantin Diaconovici Loga în gramatica sa, ca particularitate a graiului bănățean, datată tot din secolul al XVIII-lea. În realitate, această formă gramaticală s-a impus în limba literară abia în secolul al XIX-lea, grație lui Heliade Rădulescu.

[42] Autorul a dedicat conjunctivului românesc un studiu special, *Ceva despre conjunctivul romînesc*.

[43] Culese de Gh. Ghibănescu din manuscrisele autorului, în gramatica apărută postum.

[44] Pe care nu-l mai numeşte şi *proclitic*.

[45] A. Lambrior, *Gramatica română* (ediție realizată de Gh. Ghibănescu), vol. I, Iaşi, 1892, p. 93.

[46] Identificat pentru prima dată corect, Lambrior înlăturând confuziile din gramaticile anterioare între articolul demonstrativ adjectival şi pronumele /adjectivul demonstrativ.

[47] A. Lambrior, *Gramatica română*, vol. I, p. 93. Aşadar, articolele nehotărâte, identificate de asemenea corect, Lambrior înlăturând şi confuziile anterioare dintre articolul nehotărât şi pronumele/ adjectivul nehotărât, sunt împărțite în

Observații interesante și, în general, juste găsim și în capitolul dedicat substantivului. Astfel, autorul identifică *numele compuse* (*zgîrie-brînză, papă-lapte*)[48]; disociază într-un mod original *numele colective generale* (care „exprimă totalitatea indivizilor ce intră într-o grupă"[49]; exemple: *țara, mulțimea, prostimea*) de cele *partitive* (prin care „nu e exprimată de cît o parte din totalitatea indivizilor din grupă"[50]; exemple: *o mulțime de copii, un stînjen de lemne*); observă existența substantivelor *defective de număr* (care „au numai singuritul: nume materiale, metale și metaloizi –*argint, oxigen, pucioasă, orz*, arome –*tămâie, mir*, diferite stări de suflet –*rușine, cinste, modestie*, tîrguri și ape –*Craiova, Bistrița, Prut*"[51] sau care „au numai înmulțitul: *pantaloni, zori, cîlți, lături, București*"[52]); identifică de asemenea substantivele *cu două forme de plural* (care „își schimbă înțălesul la înmulțit: *frig – friguri, lapte – lapți, apă – ape, bucate – bucăți*"[53]), precum și substantivele *cu două genuri* („adesa cu înțăles deosebit: *pas –pași, cîmpuri –cîmpi, coarne –cornuri, coți –coturi*"[54]), substantivele *epicene sau comune* („cînd în limbă avem același cuvînt pentru a arăta specia, nu sexul ființii: *bursuc, privighetoare, vulpe, crap, rîs*"[55]) și fenomenul *moțiunii* (definit destul de echivoc –"schimbare de terminațiune: *domn-doamnă, mire-mireasă, împărat-împărătească*"[56]).

---

două categorii: *numerale* (denumire dată de asemănarea formală cu numeralele) și *partitive* (temen preluat din gramatica limbii franceze).

[48] Și Const. Diaconovici Loga menționase numele *compuse-alcătuite*, însă inclusese în categoria acestora substantive derivate.

[49] A. Lambrior, *Gramatica română*, vol. I, p. 67.

[50] *Loc. cit.*

[51] *Ibidem*, p. 79.

[52] *Loc. cit.*

[53] *Ibidem, p. 80.*

[54] *Ibidem*, p. 77.

[55] *Ibidem*, p. 76. Pentru a deosebi sexul acestor substantive, autorul propune adăugarea cuvintelor *bărbat* și *femee*, spunându-se de exemplu *privighetoarea-bărbat, privighetoarea-femee.*

[56] *Loc. cit.*

Este interesantă şi explicaţia originii substantivelor proprii: nume *de familie* (date primilor oameni după o calitate sau un defect fizic/moral: *Şchiopu, Grosu, Sufleţel*, după meserie: *Pîrcălabu, Cojocaru, Croitoru*, după locul de origine: *Codreanu, Sireteanu, Sîrbu, Turcu* etc.); prenume (nume *de botez*), toponime şi hidronime (create prin desemantizarea unor substantive iniţial comune[57]: Vasile < *cel împărătesc*, Bogdan < *darul lui Dumnezeu*, Transilvania < *dincolo de păduri*, Bucovina < *ţară de fagi*, Argeş < *vultur*, Rîmnic < *peşte*).

Referitor la adjectiv (*adiectiv*), Lambrior disociază, ca şi predecesorii săi, valoarea superlativului relativ (considerat un comparativ – „termenul de comparaţie să face între o persoană faţă cu mai multe"[58]) de a celui absolut („cînd dăm afară din minte ori ce idee de comparaţiune şi voim a exprima că subiectul posedă o calitate în grad mare"[59]), anticipând distincţiile ulterioare (din gramaticile moderne) dintre gradele de comparaţie si cele de intensitate[60]. Elementul de noutate în prezentare adjectivului este menţionarea unui mijloc stilistic de realizare a superlativului absolut –"prin repeţirea adiectivului: «şi era *frumoasă, frumoasă* Ileana Cosizana»"[61].

Cu acelaşi simţ analitic, Lambrior diferenţiază cele patru raporturi indicate de pronumele posesive: „între un proprietar şi o posesiune –*casa mea, ta, sa*; între un proprietar şi mai multe posesiuni –*casele mele, tale, sale*; între mai mulţi proprietari şi o posesiune –*casa noastră, voastră, lor*[62]; între mai mulţi proprietari şi mai multe posesiuni –*casele noastre, voastre, lor*"[63].

---

[57] „Numele de botez, de ţări, oraşe, judeţe, ape, munţi au fost la început nume comune" (*Ibidem*, p. 69).
[58] *Ibidem*, p. 111.
[59] *Loc. cit.*
[60] Vezi, de pildă, Iorgu Iordan şi Vladimir Robu, *Limba română contemporană*, Bucureşti, Editura didactică şi pedagogică, 1978, p. 403-408.
[61] A. Lambrior, *Gramatica română*, vol. I, p. 111.
[62] Autorul, minuţios în explicaţii, precizează şi faptul că „posesivul n-are plural pentru persoana a III-a şi să întrebuinţează *lor* de la personale" (*Ibidem*, p. 128).
[63] *Loc. cit.*

Încercând şi o comparaţie a posesivelor cu personalele, autorul disociază valoarea adjectivelor posesive *său*, *sa* de echivalentele *lui*, *ei* (pronume personale în cazul genitiv): „mama găsi pe fată în grădina *sa* (...), cînd grădina e a fetei şi mama găsi pe fată în grădina *ei* (...), cînd grădina e a mamei"[64].

Unele confuzii referitoare la tipurile de pronume mai persistă şi în studiile lui Lambrior. Astfel, pronumele negative sunt incluse în categoria celor nehotărâte, iar printre pronumele demonstrative sunt menţionate şi adverbe demonstrative (*aici*, *colo*, *acum*, *astfel* etc.), ca la mulţi gramaticieni anteriori.

Spiritul pătrunzător al autorului se relevă şi în definirea originală a numeralului: „cel mai abstract dintre cuvinte, căci nimic nu-i corespunde în natură. Cînd zic *casă* mă pot duce cu mintea la imaginea reală a unei case, ce are o anumită formă, cînd zic însă *opt* nu-mi pot rechema nici o imagine reală ce să-mi spue de *opt*. Ideea de număr o căpătăm prin mijlocirea lucrurilor (...), de aceea în vorbire nici nu întrebuinţăm numerele singure, ci în unire cu numele de fiinţi şi lucruri (...). Numai în calculul matematic facem uz de numere singure în abstract"[65].

Însă în clasificarea numeralelor, Lambrior identifică tipuri bizare: pe lângă numeralele *cardinale*, *ordinale*, *distributive*, *de repetiţie*, *fracţionare* şi *cantitative* (multiplicative), corespunzătoare clasificărilor actuale, sunt menţionate numeralele *apelative* (în realitate substantive: *primărie*, *primar*, *primăvară*), numeralele *nehotărâte* (exemplificate prin sintagme care exprimă aproximaţia numerică: *vreo doi-trei*) şi *numele de numeral* (cu care, explică autorul, "exprimăm toate operaţiunile aritmetice"[66]).

Descrierea verbului corespunde, în general, celei din gramaticile actuale, cu puţine excepţii: supinul nu este menţionat alături de celelalte moduri nepersonale (numite de Lambrior *derivate verbale*), iar în categoria verbelor *pasive* sunt incluse

---

[64] A. Lambrior, *Carte de citire*, *apud* R. Ionaşcu, *op. cit.*, p. 250.

[65] A. Lambrior, *Gramatica română*, vol. I, p. 113 -114. O idee asemănătoare este susţinută, în prezent, de Dumitru Irimia (*Gramatica limbii române*, Iaşi, Editura Polirom, 1997).

[66] *Ibidem*, p. 118-119.

doar cele cu formă reflexivă[67]: *Vorba rea lesne să crede.* Predomină însă menţiunile juste, actuale, despre această parte de vorbire, iar unele dintre acestea sunt elemente de noutate, fiind înregistrate pentru prima dată în istoria gramaticii noastre, şi anume: existenţa verbelor dublu tranzitive (numite *verbe cu obiect dublu* –"unul al persoanei şi altul al lucrului/calităţii"[68], exemplificate prin *învăţ, rog, întreb* etc.); diferenţa dintre infinitivul *scurt* şi *întreg*, în terminologia autorului („Infinitivul cu formă întreagă e substantiv, iar cel cu formă scurtată e verb"[69]); precum şi diferenţa dintre conjugarea *vie* şi *moartă* („Nu toate conjugările sînt de o potrivă de bogate în verbe; aşa sînt puţine în *e* întonat şi neîntonat faţă cu conjugarea în *a* şi *i*. Numim vie conjugarea în *a* şi *i*, iar moartă conjugarea în *e*"[70]).

Părţile de vorbire neflexibile sunt incluse de Lambrior în categoria *cuvintelor nevariabile*, „care ni să arată ca neschimbăcioase în formă"[71]. Clasificarea conjuncţiilor coordonatoare corespunde gramaticilor actuale, atât din punct de vedere al conţinutului (repartizarea conjuncţiilor pe clase), cât şi din punct de vedere terminologic (denumirile acestor clase – *copulative, adversative, disjunctive, concluzive*). Persistă însă confuziile din gramaticile anterioare dintre formele compuse ale acestor părţi de vorbire neflexibile şi locuţiunile corespunzătoare.

O atenţie deosebită este acordată de Lambrior şi **sintaxei**. Părţile de propoziţie sunt identificate aproximativ corect, cu excepţia *atributului*, confundat cu numele predicativ, deşi Cipariu, înaintea lui, identificase corect atributul, diferenţiindu-l chiar şi de apoziţie (*apozitul*). Ca şi predecesorul său, Lambrior defineşte *verbul copulativ* ca „legătură între subiect şi atributul[72]

---

[67] Verbele la diateza pasiv-reflexivă, am spune astăzi.

[68] A. Lambrior, *Gramatica română*, vol. II, p. 12.

[69] *Ibidem*, vol. I, p. 148.

[70] *Ibidem*, p. 157.

[71] *Ibidem*, p. 210.

[72] Adică n u m e l e p r e d i c a t i v (termen ce avea să se mai lase aşteptat o jumătate de veac; îl vor folosi, în 1943, Al. Rosetti şi J. Byck).

său"[73]. În plus, față de Cipariu, Lambrior identifică și alte verbe cu *funcțiune copulativă*, pe lângă verbul *a fi*: *a ajunge*, *a să arăta*, *a deveni*, *a eși*, *a să alege*, *a să numi*, *a să socoti*, *a să face*, *a rămînea* etc.

Spiritul fin de analiză al autorului se relevă și în explicarea *predicatului*[74] exprimat prin verbe la timpuri compuse sau, altfel spus, în explicarea rolului *verbelor auxiliare*: "Nu formează verbul propoziţiunii (predicatul) verbele *a avea* şi *a voi* luate ca auxiliare. *Trenul a călcat un bou; Tata va pleca de sară*; aici *a* şi *va* sînt forme flexionare în compunere şi şi-au pierdut înţălesul de verbe propriu-zise. Ele formează predicatul propoziţiunii numai în unire cu *călcat* şi *pleca*, spunînd unul trecutul, unul viitorul"[75].

Clasa complementelor (*compliniri*) este îmbogățită cu următoarele tipuri: *obiectul intern* ("obiectul nu spune ceva deosebit de verb, ci e o simplă parafrazare a verbului: *Am dormit somn greu*; *Îşi cîntă cîntecul*"[76]), *obiectul extern* (*Servitoarea tae pîne*), *obiectul dublu* ("unele verbe să construesc cu două obiecte: unul al persoanei şi altul al lucrului, calităţii: *Cartea face pe omul om*; *Te socot om cum să cade*; *Am ales pe Cațavencu deputat*; *Mă aflu nenorocit*"[77]) şi *instrumentul*[78] (*Pe mulţi prieteni în lume/ Îi facem duşmani prin glume*).

Paginile consacrate sintaxei sunt importante mai ales pentru analiza amănunţită a tipurilor de propoziţii subordonate.

Cipariu utilizase termenul *predicat* pentru desemnarea ambelor realităţi lingvistice: predicatul verbal şi numele predicativ.

[73] A. Lambrior, *Gramatica română*, vol. II, p. 16.

[74] Cu referire doar la predicatul verbal.

[75] A. Lambrior, *Gramatica română*, vol. II, p. 9.

[76] *Ibidem*, p. 10.

[77] *Ibidem*, p. 12. Exemplele autorului nu corespund gramaticilor actuale, care menţionează, într-adevăr, verbele dublu tranzitive (însoţite de două complemente). Însă ceea ce exemplifică Lambrior este cu totul altceva: o parte de propoziţie cu dublă determinare numită în gramaticile tradiţionale curente element predicativ suplimentar (noţiune introdusă în gramatica românească o dată cu *Gramatica Academiei*).

[78] Inclus în categoria complementului circumstanţial de cauză.

La Alexandru Lambrior apar, pentru prima dată în istoria gramaticii româneşti, actualele denumiri ale propoziţiilor suborbonate: *subiectiva*, *obiectiva* (completiva) *directă* şi *indirectă*, *temporala*, *comparativa*[79], *finala*, *condiţionala*, *cauzala*, *concesiva*, *consecutiva*[80].

O altă problemă abordată de A. Lambrior a fost **ortografia** limbii noastre, autorul susţinând în acest sens principiul fonetic.

Sistemul ortografic etimologic oficializat de Societatea Academică Română în 1869 (prin adoptarea proiectului lui T. Cipariu) nu se impusese, nereuşind să treacă dincolo de zidurile Academiei[81]. Este motivul pentru care Societatea Academică Română propune revizuirea ortografiei, sarcină pe care o încredinţează, în 1879[82], unei comisii formate din: Titu Maiorescu, V. Alecsandri, Al. Odobescu, B. P. Hasdeu ş. a., orientându-se de data aceasta în direcţia fonetismului, „un fonetism temperat de necesităţi etimologice"[83].

Această reformă ortografică îi oferă lui Lambrior prilejul de a interveni cu articolul din 1880, *Chestiunea Ortografică*, iar un an mai târziu, în 1881, cu valorosul *Îndreptar*, un studiu foarte bine documentat, dar rămas, din nefericire, neterminat. Autorul pledează, prin acest studiu, pentru „un fonetism netulburat de

---

[79] Cu referire la subordonata circumstanţială de mod comparativ. Exemplele date de autor sunt: *Cum îi ceaunul, aşa-i şi faţa lui*; *De-ar fi şi harnic pe cît e de cuminte.*

[80] Înaintea lui Lambrior, se ocupaseră de acest aspect al sintaxei doar I. H. Rădulescu şi T. Cipariu. Primul clasificase propoziţiile după alte criterii (structură, scopul comunicării, formă, conţinut etc.), iar al doilea nu identificase, din această serie de propoziţii subordonate corespunzătoare diferitelor părţi de propoziţie, decât *condiţionala* şi *cauzala*, diferenţiate de alte tipuri: *absolute*, *dilematice*, *distributive* etc.

[81] „Nici un ziar şi nici o revistă apărute în vechiul regat, între 1869-1880, nu-şi însuşiseră aceste reguli ortografice (...) Ba chiar membrii ei – în majoritatea lor – urmau alte norme decît cele ale Societăţi" (explică D. Gafiţanu, în *art. cit.*, p. 49).

[82] Anul în care îşi schimbă şi denumirea, din *Societatea Academică Romînă* în *Academia Română*.

[83] T. Maiorescu, *Critice*, Bucureşti, 1966, p. 316.

considerații etimologice"[84]. Principalul motiv pe care îl invocă în sprijinul aplicării sistemului fonetic este simplitatea acestuia: „o ortografie simplă nu poate fi decît cea fonetică"[85]. Lambrior recunoaşte însă şi dezavantajul sistemului ortografic fonetic, şi anume: pierderea unității în scriere, determinată de varietatea pronunțării; de aceea propune să se țină cont în stabilirea normelor ortografice şi de *tradiția literară*.

În acelaşi an, 1881, al apariției *Îndreptariului*, este finalizată şi a doua ortografie academică, definită adeseori ca un compromis între etimologism şi fonetism[86].

Studiile de lingvistică ale lui A. Lambrior, tratând probleme fundamentale din epoca sa, dintre care multe s-au păstrat în cercul de interes al lingvisticii contemporane, sunt valoroase prin obiectivitatea şi rigurozitatea lor ştiințifică. Autorul „ar fi fost indicat să întocmească o gramatică cu adevărat ştiințifică a limbii noastre, înaintea aceleia a lui Tiktin", apreciază I. Iordan[87], dar soarta vitregă, ce i-a adus o moarte prea timpurie (la 38 ani) nu i-a permis acest lucru. De altfel, multe proiecte ale ambițiosului Lambrior au fost zădărnicite de tragicul eveniment. Deşi puține şi de dimensiuni reduse, studiile sale prezintă însă o concepție lingvistică bine închegată în ansamblul ei.

---

[84] A. Lambrior, *Îndreptariu*, *apud* D. Gafițanu, *art. cit.*, p. 50.

[85] *Loc. cit.*

[86] Dintre concesiile făcute etimologismului, menționăm: notarea diftongilor [*oa*], [*ea*] prin *ó*, *é*; păstrarea lui *ŭ* final mut şi a lui *ĭ* final şoptit; scrierea *sce*, *sci* (*Bucurescĭ*); notare sunetului [*z*] prin literele z, *s* sau *d*; menținerea unor consoane duble etc. „Fiecare nouă modificare sau reformă ortografică ulerioară va constitui de aceea cîte o treaptă prin care fonetismul înlătură etimologismul conservat în regulile practice ale reformei din 1881", se explică în *** *Istoria lingvisticii* românești (coordonator I. Iordan), Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Encilopedică, 1978.

[87] I. Iordan, *Scurt istoric al principalelor lucrări de gramatică românească*, p. 182.

Spirit progresist, „cel mai însemnat reprezentant din epoca IV" (în clasificarea lui R. Ionaşcu[88]), Lambrior a deschis „o eră nouă în istoria filologiei romîne", cum se exprima Gaston Paris (profesorul său de lingvistică romanică din timpul studiilor de la Paris[89]).

I. Şiadbei identifica în Lambrior doi oameni, cu referire la cele două etape ale activităţii autorului, menţionate la începutul analizei noastre: „unul romantic, cu privirea îndreptată înspre trecut, iubitor al realităţilor noastre naţionale; altul pozitiv şi rece, care cercetează adevărul în afară de orice consideraţii, care priveşte schimbările limbii ca fenomene naturale, ale căror rosturi caută să le prindă în cadrul unor legi generale"[90].

---

[88] R. Ionaşcu, *op. cit.*, p. 251. Epoca IV din istoria gramaticii româneşti, ultima în clasifcarea lui R. Ionaşcu, este cuprinsă între 1882 şi 1914.
[89] *Apud* D. Gafiţanu, *op. cit.*, p. 37.
[90] I. Şiadbei, *art. cit.*, p. 407.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Anexa nr. 42 :

Alexandru Lambrior (imagine reprodusă după *Studii de lingvistică şi folcloristică*, ediţie îngrijită de Ion Nuţă, 1976, p. II)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

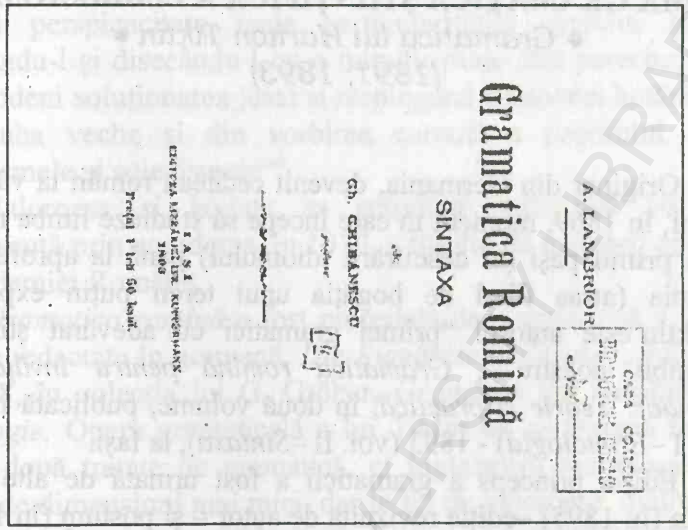
A. LAMBRIOR

Gramatica Romînă

SINTAXA

Gh. GHIBĂNESCU

IASI

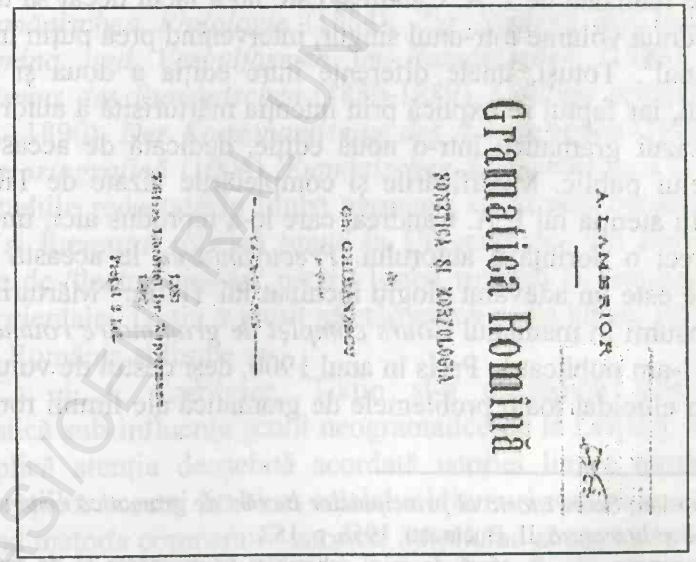
A. LAMBRIOR

Gramatica Romînă

FONETICA SI MORFOLOGIA

Gh. GHIBĂNESCU

IASI

Anexa nr. 43 :

Foile de titlu ale gramaticii lui A. Lambrior, vol. I şi II, întocmite de Gh. Ghibănescu (reproduse după ediția originală)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

PRIMA GRAMATICĂ ŞTIINŢIFICĂ A LIMBII ROMÂNE
• *Gramatica lui Hariton Tiktin* •
(1891; 1893)

Originar din Germania, devenit cetăţean român la vârsta de 18 ani, în 1869, moment în care începe să studieze limba romînă, de la primii paşi (ai descifrării idiomului) până la aprofundarea acestuia (atras fiind de bogăţia unui teren puţin exploatat), H.Tiktin este autorul "primei gramatici cu adevărat ştiinţifice a limbii noastre"[1], *Gramatica romînă pentru învăţămîntul secundar. Teorie şi practică*, în două volume, publicată în 1891 (vol. I –*Etimologia*) - 1893 (vol. II –*Sintaxa*), la Iaşi.

Ediţia princeps a gramaticii a fost urmată de alte două : antum (în 1895) –ediţie revizuită de autor – şi postum (în 1945) – ediţie realizată de I. A. Candrea, care nu a făcut decât să unească cele două volume într-unul singur, intervenind prea puţin în textul original[2]. Totuşi, unele diferenţe între ediţia a doua şi a treia există, iar faptul se explică prin intenţia mărturisită a autorului de a revizui gramatica într-o nouă ediţie, dedicată de această dată marelui public. Modificările şi completările vizate de Tiktin au stat în atenţia lui I. A. Candrea, care le-a reprodus aici, împlinind indirect o dorinţă a autorului. *Precuvântarea* la această a treia ediţie este un adevărat elogiu închinat lui Tiktin: "Mărturisesc că eu însumi în manualul *Cours complet de grammaire roumaine* pe care l-am publicat la Paris în anul 1900, deşi destul de voluminos, n-am elucidat toate problemele de gramatică ale limbii române şi

---

[1] I. Iordan, *Scurt istoric al principalelor lucrări de gramatică romînească*, în *Limbă şi literatură*, II, Bucureşti, 1956, p. 182.

[2] "Recunosc că , în afară de mici schimbări neînsemnate şi de rectificarea câtorva etimologii dubioase, n'am avut aproape nimic de făcut. Am contopit numai cele două volume într'unul singur, am eliminat deprinderile şi extrasele din autori, căci erau destinate elevilor de curs secundar, am modificat ortografia (...) şi am înlocuit-o cu cea admisă astăzi. Iată tot ce am făcut" (I. A. Candrea, *Precuvântare* la Hariton Tiktin, *Gramatica română*, Bucureşti, 1945, p. VII).

că multe din ele au fost trecute cu vederea, lucru care nu se poate reproşa Gramaticii lui Tiktin. Învăţatul filolog a examinat cu o rară perspicacitate toate particularităţile graiului nostru, analizându-l şi disecându-l cu o minuţiozitate fără pereche, dând pretutindeni soluţionarea justă şi respingând cu dovezi hotărâtoare din limba veche şi din vorbirea curentă a poporului, toate barbarismele şi solecismele"[3].

Valoroasa şi bogata sa activitate ştiinţifică i-a fost recunoscută prin acordarea, în 1919, a titlului de membru onorific al Academiei Române.

Gramatica romînă a fost precedată de o gramatică a limbii noastre redactate în germană, *Die Rumänische Sprache*, publicată în 1888, în colecţia lui G. Gröber, *Grundriss der rumänischen Philologie.* Opera gramaticală a lui Tiktin nu se rezumă însă la aceste două tratate de gramatică, ci înglobează numeroase alte studii, de dimensiuni mai mici, dar la fel de valoroase, dintre care cităm: *Un fenomen morfologic în limba romînă* (1879), *Studien zur rumänischen Philologie* (1884), *Zur Stellung der tonlosen Pronomina und Verbalformen im Rumänischen* (1886), *Der Vocalismus des Rumänischen* (1886-1889), *Călăuza ortografică*[4] (1889 - 1890), *Der Konsonantismus des Rumänischen* (1900), *În chestia ortografică* (1904), *Rumänischen Elementarbuch* (1905). Prin studiile redactate în limba germană, ca şi prin cursurile de limba şi literatura română ţinute la Universitatea din Berlin, în calitate de "lector onorar" pentru limba română la seminarul de limbi orientale, Tiktin a reuşit să stârnească peste hotare interesul pentru România şi limba sa.

Ca şi A. Lambrior, Tiktin şi-a desfăşurat activitatea lingvistică sub influenţa şcolii neogramatice de la Leipzig. Astfel se explică atenţia deosebită acordată istoriei limbii române şi comparaţiilor acestei limbi cu celelalte idiomuri romanice, autorul folosind metoda comparativ-istorică: "Aplicînd această metodă, el reuşeşte să stabilească legături genetice convergente şi divergente

---

[3] *Ibidem.*, p. V.

[4] Studiu republicat cu titlul *Manual de ortografia romînă.*

între limba romînă şi celelalte limbi romanice, ceea ce contribuie la clarificarea dezvoltării istorice a limbii romîne", explică I. Rizescu[5]. Filiaţiile cu Lambrior le recunoaşte autorul însuşi în *Manual de ortografia romînă*: "Uniţi în toate punctele esenţiale cu vederile răposatului nostru amic, noi, prin lucrarea de faţă, nu facem altceva decît a continua şi săvîrşi, deşi după un plan diferit, opera începută de el"[6].

Vom prezenta, în continuare, atât cât ne permite spaţiul, o parte din numeroasele probleme de ortografie, fonetică, morfologie şi sintaxă abordate de autor în *Gramatica romînă*[7], raportându-ne acolo unde va fi necesar şi la celelalte studii de gramatică.

Gramatica romînă a lui Tiktin a fost "cel mai bun tratat de gramatică romînească"[8] până la apariţia *Gramaticii Academiei*, reprezentând un instrument de lucru indispensabil elevilor, profesorilor şi oamenilor de ştiinţă din acea epocă. Caracterul ştiinţific al operei este determinat, în special, de obiectivitatea prezentării şi interpretării faptelor de limbă, obiectivitate care se justifică prin formaţia de lingvist autentic a autorului: "Tiktin, învăţînd romîna ca pe o limbă străina, nu s-a lăsat influenţat de consideraţii mai mult sau mai puţin subiective, pe care cel ce alcătuieşte gramatica limbii sale materne nu le poate evita totdeauna. Aş spune că el s-a găsit într-o situaţie asemănătoare cu a autorului unei gramatici a limbii latine sau a celei vechi greceşti, în sensul că s-a întemeiat exclusiv pe realitatea lingvistică, aşa cum a constatat-o în operele literare (şi în limba de conversaţie), stăpânit mereu de ideea că ar putea greşi dacă şi-ar permite

---

[5] I. Rizescu, *Contribuţia lui Tiktin la dezvoltarea lingvisticii româneşti* (teză de doctorat), Bucureşti, 1956, p.271

[6] *Apud* I. Rizescu, *Hariton Tiktin, omul şi opera*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1971, p. 65.

[7] Şi vom cita în special din ediţia a treia.

[8] Em. Vasiliu, *Din activitatea în domeniul gramaticii a lui H. Tiktin*, în *Limba română*, III, 1954, nr.1, p. 53.

aprecieri izvorîte din ceea ce se cheamă, de obicei, cu un termen vag, simţul limbii"[9].

Gramatica are un caracter complex: d e s c r i p t i v, i s t o r i c, n o r m a t i v, din punct de vedere al conţinutului, şi d i d a c t i c, din punct de vedere al formei de prezentare a materialului.

Lucrarea a fost concepută iniţial ca un manual destinat elevilor, dar şi profesorilor (care întâmpinau multe dificultăţi în predarea gramaticii, tocmai din cauza lipsei unei opere ştiinţifice în domeniu). Cu scopul îmbunătăţirii procesului de predarea a limbii române, Tiktin (el însuşi profesor de latină şi germană la o şcoală secundară din Iaşi) a elaborat această gramatică. Caracterul d i d a c t i c al lucrării explică numărul mare de exerciţii (*Întrebări* şi *Deprinderi*[10]), precum şi citatele din opere literare[11].

Deşi concepută ca o gramatică d e s c r i p t i v ă, lucrarea include şi numeroase observaţii de natură i s t o r i c ă, autorul considerând că istoria limbii ajută la înţelegerea limbii contemporane. Tiktin îşi justifică, în prefaţă, metoda: "Observaţiile istorice presărate prin întregul op nu au pretenţiunea de a forma o expunere sistematică a istoriei limbii romîne al cărei loc n-ar fi decît într-o carte destinată pentru învăţămîntul superior şi sînt menite numai a arăta elevilor într-un mod cît se poate de simplu dezvoltarea uzului modern din cel vechi romîn sau latin"[12]. Aceste observaţii sunt tipărite cu caracter diferit, constituind paragrafe distincte, care puteau fi omise de către cititorii neinteresaţi. Aşadar, într-o anumită măsură, gramatica lui Tiktin este şi istorică sau, cum se exprima Iorgu Iordan, "fundamentată istoric"[13]. Ferindu-se de artificialism, autorul a urmărit să ofere

---

[9] Iorgu Iordan, *art. cit.*, p. 182-183.

[10] Acestea din urmă sunt exerciţii de aplicaţie a teoriei pe diferite texte. Atât *deprinderile*, cât şi *întrebările* apar la sfârşitul fiecărui subcapitol şi ocupă aproape jumătate din spaţiul acordat gramaticii. Vezi anexa nr. 47.

[11] Care nu mai apar în ediţia a treia.

[12] Hariton Tiktin, *Gramatica romînă...*, 1891 (ediţia I), vol. I, p. V.

[13] Iorgu Iodan, *op. cit.*, p. 183.

lectorilor gramaticii sale modele de limbă literară, propunând forme corecte şi incorecte, prin care lucrarea dobândeşte şi un pronunţat caracter n o r m a t i v: "sarcina de căpetenie a gramaticii şcolare este de a învăţa uzul corect al limbii materne şi şcoala, în primul loc, e chemată în lupta contra particularităţilor dialectale din graiul celor mulţi (...), aşa încît cu greu se va găsi un capitol în opul de faţă unde să nu fi dat la fiecare pas instrucţiuni privitoare la întrebarea: Care forme sînt de recomandat şi care nu?"[14]. Principiile care au stat la baza selecţiei formelor limbii literare, enunţate de autor în prefaţa gramaticii, sunt: "menţinerea credincioasă a uzului consfinţit prin tradiţia literară, restabilirea formelor literare vechi, acolo unde ele se arată alterate de gramaticii şi literaţii moderni în mod arbitrar şi gratuit, în sfîrşit, recomandarea uzului muntenesc în toate cazurile unde acesta nu stă în contradicţie cu tradiţia"[15]. Însă Tiktin nu a aplicat în mod mecanic aceste principii, făcând evidente concesii formelor dialectale întrebuinţate de scriitori (în special de cei moldoveni) în operele literare: "Ţinem însă a observa că am căutat a ne feri de orice exclusivism pedant. Aşa, am înregistrat regulat, arătîndu-le ca admisibile, deşi mai puţin bune, toate formele care se află încă deobşte întrebuinţate la scriitorii moldoveni"[16].

Gramatica romînă este structurată în trei părţi: *Fonologia*, *Etimologia* (Morfologia), cuprinse în volumul I, şi *Sintaxa*, ocupând întregul spaţiu al volumului al II-lea.

În capitolul dedicat **foneticii**, Tiktin nu realizează doar o simplă descriere a sunetelor (a modului lor de producere), ci surprinde mai ales funcţiile (morfologice ale) acestora, demonstrând relaţia dintre fonetică şi morfologie. Astfel, autorul acordă o atenţie deosebită alternanţelor fonetice din rădăcina (*tulpina*) verbelor şi substantivelor.

Cu exactitatea omului de ştiinţă, Tiktin menţionează, referitor la despărţirea cuvintelor în silabe, metoda numerotării

---

[14] H. Tiktin, *op. cit.*(ediţia I), vol. I, p. V.
[15] *Loc. cit.*
[16] *Loc. cit.*

silabelor dintr-un cuvânt ("silabele se numără de regulă dela sfârşitul cuvântului înapoi. Aşa în cuvântul fermecătoare, re se numeşte *ultima*, toa *penultima*, me *a patra dela sfârşit* ş.a.m.d."[17]), existenţa cuvintelor *asilabe* ("care, în lipsa unei vocale plenisone, nu formează silabă. Aşa de ex. în te-am aşteptat, spune-i, ce-s acestea, cuvintele te, i, s nu formează silabă, ci fac parte din silabele team, nei, ces"[18]), chiar şi fenomenul *elidării* ("atingerea în vorbire a unei silabe finale cu una iniţială produce adesea semisonarea sau pierderea totală a unei vocale plenisone din ele şi prin urmare reducerea celor două silabe la una singură: n'am din nu am"[19]).

Explicaţiile de fonetică istorică sunt mai cuprinzătoare decât cele din studiile lui Lambrior, acestea din urmă reprezentând însă punctul de plecare al autorului de origine germană[20]. Deşi elementele de fonetică istorică sunt răspândite în majoritatea studiilor sale de gramatică, totuşi Tiktin nu a reuşit să alcătuiască o lucrare completă de fonetică istorică[21].

Spaţiul acordat în *Gramatica romînă* foneticii este foarte redus, fiind vorba de un domeniu arid, puţin accesibil elevilor din învăţământul secundar. Limitele impuse aici de caracterul didactic al lucrării sunt depăşite în celelalte studii ale autorului, unele din acestea fiind dedicate special foneticii şi adresându-se în primul rând specialiştilor: *Der vocalismus des Rumänischen*, *Der Konsonantismus des Rumänischen*, *Studien zur rumänischen Philologie* etc.

Ov. Densusianu aprecia valoarea studiilor de fonetică ale autorului, comparându-l pe acesta cu Lambrior: "După Lambrior, studiile de fonetică românească au fost continuate pe o scară mai întinsă şi cu mai mult succes de H. Tiktin. Lucrările acestui

---

[17] H. Tiktin, *op. cit.* (ediţia a III-a), p. 10.
[18] *Loc. cit.*
[19] *Loc. cit.*
[20] Pentru amănunte vezi I. Rizescu, *Hariton Tiktin, omul şi opera*, cap. "Contribuţia lui Tiktin la studiul sistemului fonetic al limbii române", p. 74 -97.
[21] Meritul acesta avea să-i revină lui A. Philippide, prin monumentala operă *Originea românilor*. Vezi capitolul următor al lucrării noastre, p. 243-244.

învățat trebuie să fie socotite printre cele mai însemnate care au apărut în acest domeniu, după 1880. În ele găsim atît precizia şi exactitatea necesară acestui gen de cercetări, cît şi prudența pe care trebuie să şi-o impună orice filolog care lucrează pe un teren prea puțin deșelenit"[22].

Capitolul consacrat foneticii, include şi un subcapitol de **ortografie**.

Tiktin a fost, ca şi Lambrior, un adept hotărât al ortografiei fonetice, pe care a expus-o în lucrările *Călăuza ortografică* (reintitulată ulterior *Manual de ortografia romînă*) şi *În chestia ortografică*, pentru impunerea căreia a dus o luptă acerbă, cu multe eşecuri (căci Academia Română l-a silit să adopte în multe lucrări ortografia oficială, semietimologică). Totuşi, opiniile sale, precum şi ale altor lingvişti de seamă (precum M. Gaster, I. Bianu etc.), au avut o oarecare înrâurire asupra Academiei, determinând reforma otografică din 1904, care a însemnat un pas destul de important, dar nu şi definitiv, spre fonetism[23].

Gramatica romînă este redactată, în cele trei ediții, în mod diferit din punct de vedere ortografic. În ediția princeps, autorul foloseşte ortografia fonetică, în ediția a II-a –ortografia oficială (semietimologică) din 1881, iar în ediția a III-a –ortografia oficializată în 1904 (păstrând destule aspecte etimologice). Tiktin explică de fiecare dată, în paginile gramaticii, poziția sa, precum şi poziția Academiei în legătură cu acest aspect. Astfel, în ediția I, autorul menționează folosirea ortografiei fonetice, "singura ştiințifică, avînd toți sorții de a deveni ortografia viitorului"[24], în timp ce "ortografia adoptată de Academai Romînă şi urmată în

---

[22] *Apud* I. Rizescu, *Hariton Tiktin, omul şi opera*, p. 97.

[23] Comisia care a elaborat noua ortografie a fost alcătuită din N. Quintescu, Titu Maiorescu, Iacob Negruzzi, Ov. Densusianu şi Ion Bianu, iar modificările aduse ortografiei din 1881 au fost: notarea diftongilor *ea, oa* prin combinațiile de litere *ea, oa*; suprimarea semnului scurtimii de pe semivocalele finale *u* şi *i*; înlocuirea notației etimologice *sce, sci* prin *şte, şti*; eliminarea literei *d* în notarea sunetului [*z*] (Se păstrează însă varianta etimologică *s*) etc.

[24] H. Tiktin, *op. cit.* (ediția I), vol. I, p. V.

multe cărţi de şcoală mijloceşte între amîndouă direcţiunile ortografice"[25]. Şi autorul notează, în continuare, concesiile făcute etimologismului de ortografia oficializată în 1881. În ediţia a II-a, Tiktin menţionează identitatea poziţiei sale şi a Academiei sub acest aspect: "ortografia adoptată de Academia Romînă şi urmată în cartea de faţă caută a împăca amîndouă direcţiunile ortografice"[26], iar concesiile etimologice enumerate, în continuare, sunt aceleaşi ca în ediţia anterioară. Acestea din urmă diferă însă în ediţia a III-a, fapt explicabil prin modificările ortografice din 1904.

Paginile dedicate în gramatica lui Tiktin **morfologiei** par desprinse dintr-o lucrare a zilelor noastre. În primul rând, sunt analizate toate părţile de vorbire, acordându-se importanţa cuvenită şi celor neflexibile. Mai mult, autorul împarte părţile de vorbire în cele două categorii (după criteriul *flexiunii*[27]): *flexibile* şi *neflexibile sau neschimbătoare*. Gramatica este împânzită de explicaţii ştiinţifice de amănunt, luând de cele mai multe ori forma definiţiilor –aplicate nu doar părţilor de vorbire, ci şi categoriilor gramaticale. Cităm pentru exemplificare definiţia dată *cazului*: "orice nume dintr-o frază stă într-un raport oarecare cu celelalte vorbe din frază. Diferitele forme ce se dau numelui pentru exprimarea acestor raporturi se numesc cazuri"[28]. Pe lângă valorile de bază ale categoriilor şi formelor gramaticale, autorul menţionează uneori şi valori speciale (create de întrebuinţarea lor), ca de pildă prezentul etern al indicativului sau genul personal la substantive. Nu mai puţin importantă este terminologia gramaticală folosită de autor, care a căpătat o largă circulaţie. Autorul a contribuit la fixarea terminologiei gramaticale româneşti, aceasta fiind adoptată ulterior de majoritatea cercetătorilor.

---

[25] *Ibidem*, p. 8.
[26] *Ibidem*, ediţia a II-a, vol. I, p. 8.
[27] Definită destul de simplist ca "formarea cuvintelor din tulpină şi terminaţie" (H. Tiktin, *op. cit.*, ediţia a III-a, p. 19).
[28] *Ibidem*, p. 33.

În cele ce urmează vom încerca să demonstrăm afirmaţiile din paragraful anterior, înregistrând câteva din afirmaţiile autorului privind părţile de vorbire:

Definiţia dată articolului cunoaşte o uşoară, dar importantă modificare de la o ediţie la alta a gramaticii. Astfel, în ediţia a treia se înlocuieşte termenul *substantiv* , din definiţie, prin *nume*[29]: "numele se poate determina mai aproape prin articol"[30], Tiktin observând ulterior că această parte de vorbire nu determină numai substantive (aşa cum se arăta în primele două ediţii), ci şi un echivalent al substantivului (pronume, numeral).

Autorul identifică cele două tipuri de articole menţionate şi în gramaticile actuale, însă ezită în privinţa terminologiei. *Articolul hotărât* ("care arată un obiect cunoscut"[31]) cunoaşte trei forme: *forma enclitică*, *forma cel* şi *forma al*, iar *articolul nehotărât* ("care arată un obiect necunoscut"[32]) *forma un* şi *forma o*.

Referitor la informaţiile de morfologie istorică, menţionăm că Tiktin derivă articolul hotărât din pronumele demonstrativ latinesc *ille*, *ille*, *illud*, ca şi Lambrior înaintea lui.

Substantivul este definit ca "vorbă care determină o fiinţa (însufleţită) sau un lucru (neînsufleţit)"[33].

Analizând genul substantivelor, autorul defineşte cu mai multă precizie (decât Lambrior înaintea sa) substantivele *epicene* („Multe fiinţe au un singur nume pentru amândouă sexele, partea bărbătească şi partea femeiască. Asemenea substantive se numesc substantive epicene: *elefant*, *gândac*, *greier*, *furnică*, *om* (!)"[34]) şi fenomenul *moţiunii* („Se pot forma cuvinte din una şi aceeaşi tulpină prin derivaţiune (...). Formarea femininului din masculin şi viceversa se zice moţiune: *feminine din masculine –doamnă,*

---

[29] Termen folosit, cum s-a putut observa, de majoritatea gramaticienilor precedenţi, dar şi contemporani ai autorului.
[30] H. Tiktin, *op. cit.* (ediţia a III-a), p. 35.
[31] *Loc. cit.*
[32] *Loc. cit.*
[33] "...sau o stare", se completează în ediţia a III-a a gramaticii, p. 27.
[34] *Ibidem*, p. 30.

cumnată, regină..., *masculine din feminine –gâscan, curcan, răţoi*"[35]). Un element de noutate în prezentarea categoriei genului îl constituie concordanţa care se stabileşte adeseori între genul unui substantiv şi sensul acestuia, problemă tratată în paragraful *Genul după însemnare*, din care vom cita selectiv, cu excluderea exemplelor: „Sunt de genul masculin: numele fiinţelor bărbăteşti..., numele proprii de popoare, vânturi şi luni..., numele literelor..., numele arborilor. Sunt de genul feminin substantivele care numesc: fiinţe femeieşti..., fructele pomilor roditori..., zilele săptămânii şi timpurile anului. Numele comune de fiinţe însufleţite, de fructe şi de monede nu sunt niciodată de gen neutru"[36].

În stabilirea declinărilor, Tiktin foloseşte criteriile actuale: genul şi desinenţa de nominativ-acuzativ singular (*cazul drept*) a substantivelor: "Declinaţiunea substantivelor se regulează parte după gen, parte după terminaţia cazului drept singular"[37]. Autorul realizează, de fapt, două clasificări ale declinărilor: prima după criteriul genului (*declinaţiunea masculină*, *feminină* şi *neutră*), a doua după criteriul terminaţiei (*declinaţiunea I* – în *ă* sau *vocală intonată*, *declinaţiunea II* –în *u* sau consoană, *declinaţiunea III* – în *e* sau *i*).

În paragraful consacrat declinării substantivelor proprii, găsim unele menţiuni referitoare la ceea ce numim astăzi *genul personal*: "la acuzativ numele de persoane iau înaintea lor prepoziţia *pe*"[38], iar "numele proprii masculine de pesoane (...) fac cazul oblic luând articolul *lui* înaintea sa"[39].

Autorul a urmărit să explice şi evoluţia declinărilor româneşti. Iată, de pildă, explicaţia dată formei de vocativ în *-le* a substantivelor masculine: "Poate că *e* s-a simţit ca interjecţie, aşa încît *omule* ar corespunde întocmai cu francezul popular *hé!*

---

[35] *Ibidem*, p. 31.
[36] *Ibidem*, p. 29-30. Genul neutru este numit şi *eterogen* sau *ambigen*, la p. 28.
[37] *Ibidem*, p. 39.
[38] *Ibidem*, p. 60.
[39] *Ibidem*, p. 57.

l'homme!"[40]. Aspectul acesta, de morfologie istorică, a fost tratat pe larg în celelalte studii ale autorului. Numai formei de genitiv-dativ a substantivelor feminine terminate la nominativ singular în *-e*, de pildă, i-a fost dedicat un studiu special: *Cărţii sau cărţei*.

Tiktin face şi unele observaţii interesante privind formele sintetice şi analitice ale cazurilor: "În anumite cazuri – explică autorul – raportul genitivului se exprimă prin acuzativ cu prepoziţie, şi anume: prin acuzativ cu prepoziţia *a* (tată *a* doi copii); prin acuzativ cu prepoziţia *de* (*piele de oaie*)"[41], iar "raportul dativului se axprimă uneori prin acuzativ cu *la* (*Aşa-mi vine uneori, să mă sui la munţi cu flori, să mă jelesc la nori*)"[42].

Referitor la adjectiv, este interesantă menţiunea unei clase speciale (adjectivele de tipul *sigur*, *lipsit*), care necesită, în majoritatea cazurilor, o completare semantică: sigur *de izbîndă*, lipsit *de minte*[43].

În ceea ce priveşte pronumele, autorul reuşeşte să înlăture multe din confuziile prezente în gramaticile româneşti anterioare. Tipurile de pronume identificate de el sunt cele cu care operează gramaticile actuale, cu o singură excepţie: pronumele negative sunt incluse în categoria celor nehotărâte[44]. De fapt, lingvistul disociază, în categoria pronumelor *nehotărîte*, între cele *pozitive* (*oarecine*, *cineva*, *fiecare*, *oricine*) şi cele *negative* (*nici un*, *nimenea*, *nimica*). Pronumele de întărire îşi găseşte, graţie lui Tiktin, locul cuvenit în gramatica românescă, alături de celelate

---

[40] *Ibidem*, ediţia a II-a, vol. I, p. 50.

[41] *Ibidem*, ediţia I, vol. I, p. 75.

[42] *Ibidem*, p. 95. Ideea apare şi în ediţia a treia, dar e mai bine formulată aici.

[43] I. Rizescu, analizînd acest aspect din gramatica lui Tiktin, numeşte aceste adjective "insuficient semantice" (I. Rizescu, *Hariton Tiktin, omul şi opera*, p. 125).

[44] Ca în toate gramaticile româneşti anterioare. Nici un autor nu a identificat până la această dată în istoria gramaticii româneşti clasa pronumelor *negative*. Acestea fie nu au fost deloc menţionate, fie au fost încadrate în categoria pronumelor nehotărâte. Situaţia se va păstra până la apariţia *Gramaticii Academiei*.

tipuri de pronume, autorul înlăturând şi în legătură cu acest aspect o serie de confuzii[45].

Elementele de originalitate ale acestei gramatici, în privinţa pronumelor, sunt *dativul posesiv* şi *dativul etic*: "Câteodată, dativul neîntonat se întrebuinţează drept pronume posesiv: *din parte-mi (-ţi, -i etc.) = din partea mea (ta, sa etc.)*"[46]; "Dativul pronumelui conjunctiv[47] de persoana I să pune uneori spre a arăta partea morală ce o ia vorbitorul la acţiune: *Să-mi fii cuminte* (...). Tot astfeliu dativul pronumelui conjunctiv de persoana a II-a spre a arăta că să presupune de la auzitor, că ia o asemenea parte: *Las' pe mine, că ţi-l iau eu la depănat!*"[48].

Tiktin aduce şi câteva informaţii preţioase de gramatică istorică a pronumelor. El este, spre exemplu, autorul teoriei unanim acceptate conform căreia formele neaccentuate (*neîntonate*) ale pronumelor personale (sau *pronumele conjunctive*) cu *î* protetic (*îmi, îţi, îi, îl, îşi*)[49] au apărut abia în secolul al XVII-lea[50]. Explicaţia genezei acestor forme pronominale şi-a păstrat, de asemenea, validitatea: "După o regulă generală în limba română veche, verbele neîntonate nu se puneau niciodată la începutul propoziţiei. Nu se zicea: *Mă primblu*, cum zicem noi astăzi, ci: *Primblu-mă*. În interiorul propoziţiei, ele se aninau regulat la vorba precedentă (...): *Cându-mă primblu*. Pronumele *mi, ţi, i, şi, lu*, formele cele mai vechi dezvoltate din lat. *mihi, tibi, illi, sibi, illum*, fiind deci totdeauna enclitice, ele trebuiau să se reducă la *mi, ţi, i, şi, lu*, în urma semisonării finalelor. Pe urmă începându-se a se zice în chipul modern: *Mă primblu* şi *Când mă primblu*, formele asilabice *mi, ţi* etc. aveau

---

[45] Gramaticienii anteriori incluseseră pronumele de întărire în categoria pronumelui demonstrativ sau a celui personal.

[46] H. Tiktin, *op. cit.* (ediţia a III-a), p. 72.

[47] Adică neaccentuat, numit în altă parte *neîntonat* sau *legător*. Şi C. Diaconovici Loga, înaintea lui Tiktin, menţionase separat categoria pronumelor personale neaccentaute, denumite asemănător: *cujugtive*.

[48] H. Tiktin, *op. cit.* (ediţia I), vol. II, p. 95. Din ediţia a III-a lipsesc, paradoxal, aceste explicaţii.

[49] Ca şi formele verbale *îs, îi*.

[50] Autorul indică şi prima operă în care apar aceste forme: *Şapte Taine* (1645).

trebuință de un razim vocalic spre a se putea aplica în același chip, neputându-se rosti *Ți dau. Când ți dau.* De aici introducerea formelor *îmi*, *îți* etc., care ne permite a zice: *Îți dau. Când îți dau*"[51].

Referitor la numeral, autorul formulează regula, păstrată până în prezent, că "Numeralele de la douăzeci în sus cer după sine prepoziția *de*, când urmează substantivul la care se raportă: *douăzeci de case*, *o sută de galbeni* etc. Asemenea când multiplică un alt numeral: *treizeci de mii*, *două sute și unil de milioane*"[52].

În schimb, clasificarea numeralelor conservă categoria bizară a numeralelor *nehotărâte* (menționată pentru prima dată de Lambrior). Tiktin include aici, pe lângă sintagmele care exprimă aproximația numerică (cu care identificase Lambrior acest tip de numerale), pronume (!) nehotărâte: *mulți*, *multe*, *puțini*, *puține*, *câțiva*, *câteva*... Autorul justifică prezența *numeralelor în discuție prin faptul că acestea „arată un număr nehotărât de lucruri"[53], văzând așadar în cuvintele respective o raportare (chiar relativă) la număr.

Partea consacrată verbului este foarte bogată în observații:

Un element de noutate îl constituie explicațiile autorului cu privire la trecerea unor verbe de la forma tranzitivă la cea intranzitivă: *a plânge pe cineva*, *a plânge de durere*: " După împrejurări, același verb poate avea când o funcție când alta, schimbându-și însemnarea: *plâng de durere* (intranzitiv) – *plâng pe cei nenorociți* (tranzitiv)"[54].

În prezentarea modurilor și timpurilor verbale, Tiktin nu se mulțumește doar cu definirea cât mai exactă a acestora (cu referire atât la valorile de bază, cât și la cele speciale)[55] și cu prezentarea paradigmelor, ci notează și explicații amănunțite privind formarea fiecărui mod și timp verbal în parte, identificând rădăcinile (*tulpinile*), alternanțele (*schimbările*) fonetice din rădăcină,

---

[51] H. Tiktin, *op. cit.* (ediția a III-a), p. 74.
[52] *Ibidem*, p. 87.
[53] *Ibidem*, p. 91.
[54] *Ibidem*, p. 92.
[55] Menționate anterior în lucrarea noastră. Revezi p. 225.

sufixele (*caracteristicile*)[56] şi desinenţele (*terminaţiile*) respective. Cităm, ca exemplu, explicaţia privind formarea mai mult ca perfectului, numit *preperfectul* (în ediţia I) şi *perfectul anterior* sau *maimultcaperfectul* în celelate ediţii: "Spre a forma *perfectul anterior* (sau *maimultcaperfectul*) tăiem dela pers. I sing. a perfectului vocala *i* şi înlocuim prin terminaţiile *-sem*, *-seşi*, *-se*, *-sem*, *-seţi*, *-se*, de ex. *jura(i)*: *jura-sem*, *jura-se* etc."[57].

Referitor la modurile verbale, mai precizăm faptul că, în primele două ediţii ale gramaticii, autorul desemnează prin termenul *moduri* doar ceea ce numim astăzi *moduri personale*, pe cele impersonale incluzându-le în clasa bizară a *numelor verbale*[58]. În ediţia a III-a a gramaticii, se renunţă însă la acestă categorie, înregistrându-se denumirile şi tipurile actuale: *moduri personale* şi *nepersonale*.

În privinţa diatezelor (pe care le numeşte *forme* sau *genuri*)[59], Tiktin menţionează doar două din cele trei diateze (cu care am fost obişnuiţi de gramaticile actuale, dar şi de majoritatea gramaticilor anterioare), şi anume: *forma activă* şi *forma pasivă*, prima incluzând, în realitate, şi verbe la diateza reflexivă[60] (*eu văd*, dar şi *eu mă mir*), iar a doua raportându-se doar la ceea ce numim astăzi *pasivul-reflexiv*[61] (*grâul se macină de morar*).

Tiktin aduce contribuţii importante şi în legătură cu istoria verbului românesc, cu referire la: desinenţele perfectului simplu, formarea condiţionalului în limba română, extinderea terminaţiei

---

[56] Autorul nu folosete termenul *sufix*. Referindu-se la acest morfem, el întrebuinţează termenul *caracteristică*: "Tulpina unui verb se capătă despărţindu-se *caracteristica* de *infinitiv*" (H. Tiktin, *op. cit.*, ediţia a III-a, p. 102).

[57] *Ibidem*, p. 113.

[58] Termeni asemănători am întâlnit în gramatica lui I. Heliade Rădulescu: *verb substantiv*, *verb adjectiv*. Revezi p. 148 din lucrarea noastră.

[59] De altfel, termenul *diateză* a fost introdus în gramatica românească abia în 1954, o dată cu *Gramatica Academiei*. În toate lucrările anterioare, se foloseşte termenul *formă* pentru desemnarea acestei categorii gramaticale.

[60] În acelaşi mod procedaseră, înaintea lui Tiktin, D. Eustatievici şi R. Tempea.

[61] Ca la majoritatea gramaticienilor anteriori.

gerunziului de la verbele de conjugarea I la cele de conjugarea a II-a şi a III-a[62] etc.

Comparativ cu alte gramatici dinaintea sau din timpul lui, părţile de vorbire neflexibile ocupă un loc important în gramatica lui Tiktin. Autorul nu se mulţumeşte doar cu diversele clasificări ale acestora, ci oferă explicaţii privind valoarea sintactică şi diferitele sensuri lexicale.

Foarte dezvoltat este capitolul consacrat prepoziţiilor, Tiktin insistând asupra raporturilor ce se stabilesc între acestea şi celelalte părţi de vorbire. Se menţionează, de pildă, că "prepoziţia *până* se întrebuinţează singură numai înaintea verbelor şi adverbelor: *îngăduie până mâine*, *aşteptă până te voi chema eu*. De-altmintrelea e totdeauna urmată de o altă prepoziţie: *până la* , *până după* etc."[63]. Se explică, de asemenea, că prepoziţia *pe* "pusă înaintea altei prepoziţii de loc sau de timp dă arătării un înţeles mai vag, mai puţin hotărât. Comparaţi: (...) *Trenul soseşte la trei*, *Aşteptă-mă pe la trei*"[64].

Referitor la adverb, autorul menţionează, pentru prima dată în istoria gramaticii româneşti, *adverbele pronominale*: *acolo*, *acum*, *odată*[65] etc.

Locuţiunile corespunzătoare părţilor de vorbire neflexibile sunt confundate, în majoritatea exemplelor, cu formele compuse ale acestora.

Partea consacrată morfologiei include, în final, şi un capitol dedicat mijloacelor de îmbogăţire a **lexicului** (*Formarea cuvintelor*). Explicând fenomenul derivării (*derivaţiunii*), Tiktin

---

[62] Pentru amănunte, vezi I. Rizescu, *Hariton Tiktin, omul şi opera*, p. 106-114.

[63] H. Tiktin, *op. cit.* (ediţia a III-a), p. 135.

[64] *Loc. cit.*

[65] Asemănările dintre diferitele tipuri de pronume şi adverbele pronominale provenite din rădăcinile lor fuseseră observate şi de A. Lambrior, iar mai înainte, de R. Tempea, dar aceştia exageraseră acest aspect până la identificarea celor două părţi de vorbire. Astfel, Lambrior a inclus în categoria pronumelor demonstrative şi adverbele pronominale demonstrative, iar R. Tempea – adverbele nehotărâte în categoria pronumelor nehtărâte (*dă gheneralita*). Însă termenul acesta, de *adverb pronminal*, a fost folosit pentru prima dată de Tiktin.

alcătuieşte o listă bogată de *sufixe*, precizând şi rolul acestora în modificarea sensurilor lexicale şi gramaticale. *Prefixele* sunt, în concepţia autorului, „particule care se pun înaintea unui nume sau verb simplu spre a forma un nume sau verb compus"[66], deci elemente de compunere (*compoziţie*). În lista de *prefixe* întocmită de autor întâlnim şi ceea ce numim astăzi *prefixoide* (*ante-*, *inter-*, *pro-* etc.). Exceptând confuzia între derivarea cu prefixe şi compunere[67], observaţiile lui Tiktin sunt valorase. El identifică chiar două din cele trei tipuri de compunere existente : *compoziţia proprie sau contopirea* (*bunăvoinţă*, *fărădelege*) şi *compoziţia improprie sau alăturarea* (*Târgul-Frumos*, *Bistriţa-de-sus*, *capră-neagră*).

Autorul a adus contribuţii importante şi în domeniul **sintaxei** româneşti, acordându-i, în această lucrare, spaţiul unui volum întreg.

Sunt cuprinse aici, în primul rând, cum se obişnuia în epocă, informaţii de sintaxă a părţilor de vorbire. Interesante sunt, în acest sens, observaţiile privind funcţiile sintactice ale cazurilor[68] şi sintaxa infinitivului[69].

Fiecare parte de propoziţie este analizată pe baza unui bogat material lingvistic. Referitor la atribut[70], de pildă, sunt menţionate aproape toate tipurile existente: *atribut substantival*, *adjectival*, *verbal* şi *adverbial*. Iar în legătură cu atributul substantival, Tiktin înregistrează, pentru prima dată în istoria gramaticii noastre, forma de dativ a acestuia: *Ştefan Vodă, Domn Ţării Moldovei*. Spiritul pătrunzător al autorului se relevă şi în sesizarea deosebirilor semantice între diverse atribute substantivale prepoziţionale: *rochie de mătasă* (indică materia),

---

[66] H. Tiktin, *op. cit.* (ediţia a III-a), p. 148.

[67] Clasicizată în gramatica românească de la C. Diaconovici Loga.

[68] Tiktin a sesizat, printre altele, apoziţia din cazul vocativ.

[69] Autorul a relevat situaţiile de folosire / omitere a prepoziţiilor *a*, *de* înaintea infinitivului.

[70] Conceput în sensul actual al termenului, nu precum pedecesorul său A. Lambrior, ca nume predicativ.

vin de Drăgăşani (soiul), *titlu de vornic* (rangul), *cale de o poştă* (măsura) etc.

În analiza predicatului, Tiktin identifică corect cele două tipuri cu care operează gramaticile actuale, însă într-o altă terminolgie[71]: *predicatul acţiunii* (care "se exprimă printr'un verb numit *verb predicativ*"[72]) şi *predicatul însuşirii* (care "se exprimă printr'o vorbă sau unire de vorbe care numeşte însuşirea, unită cu subiectul printr'un verb. Vorba care numeşte însuşirea – explică autorul – se chiamă *predicativ*; verbul care uneşte predicativul cu subiectul se chiamă *verbul copulativ* sau mai scurt *copula*"[73]).

Complementul este disociat în trei categorii: *complementul verbului*, *adjectivului* şi *adverbului*, după modelul gramaticii limbii franceze. În terminologia actuală este vorba de diferitele elemente regente ale complementului. Exemplele date pentru ultimele două tipuri sunt: *slugă credincioasă stăpânului*, *om bun de gură* (*complemente ale adjectivului*); *aproape de un lucru* (*complement al adverbului*). O altă clasificare a complementelor disociază între *complementul prepozitional* („se leagă cu vorba determinată printr-o prepoziţie: *Copia seamănă cu originalul*"[74]) şi *complementul cazual* („se leagă deadreptul cu vorba determinată: *Fiul seamănă tatălui*"[75]).

Relevantă pentru metoda de lucru a autorului (bazată pe observarea amănunţită a fenomenelor lingvistice) este şi explicaţia acordului apoziţiei cu substantivul determinat: " Apoziţia se acordă în caz cu vorba determinată printr'însa: *Elisabeta, regina Angliei*. Totuşi, la genitiv-dativ, apoziţia ia de ordinar forma cazului drept: *Toată Grecia se supuse lui Alexandru, regele Macedoniei*. Forma cazului oblic se aplică însă în următoarele situaţii: cînd apoziţia este introdusă printr'o particulă (*Alăturarea*

---

[71] Mult mai potrivită decât cea propusă de Lambrior –*predicat* (doar pentru predicatul verbal) şi *atribut* (pentru numele predicativ din componenţa predicatului nominal).
[72] H. Tiktin, *op. cit.* (ediţia a III-a), p. 156.
[73] *Loc. cit.*
[74] H. Tiktin, *op. cit.* (ediţia a III-a), p. 186.
[75] *Ibidem*, p. 185.

lîngă numele de botez a poreclei, adică a numelui de familie); cînd apoziția înfățișează o denumire mai specială a lucrului decît vorba precedentă (*La moartea părintelui ei, bunul Petre Rareş*); după pronumele personale (*Aceasta mi-o spui mie, amicului tău?*)"[76].

Observații prețioase se fac și în legătură cu topica propoziției, căreia i se acordă pentru prima dată în istoria gramaticii românești o importanță atât de mare. Deşi sesizează şi precizează faptul că topica românească nu este fixă, Tiktin indică unele reguli generale privind poziționarea diferitelor părți de propoziție: "În general, vorbele se așează în propoziție în rânduliala următoare: subiectul precedă predicatul; predicatul se pune în urma copulei; auxiliarul stă înaintea verbului principal; complementul se pune în urma vorbei pe care o determină; atributul stă în urma numelui la care se raportă"[77]. Autorul menționează și abaterile admise de la aceste reguli, explicându-le cauzele: dimensiunile diferite ale cuvintelor ("complementele fiind de întindere inegală, cele mai scurte preced de obicei pe cele mai lungi"[78]), dorința de accentuare a anumitor noțiuni în formularea ideilor ("locul înâiu în propoziție se cuvine elementului dela care pornește gândirea, oricare să fie deltmintrelea funcția sintactică a acelui element"[79]) sau necesitățile prozodice, în poezie (rima, ritmul).

Gramatica lui Tiktin prezintă unele lipsuri în clasificarea propozițiilor subordonate (identificate însă corect). Astfel, propozițiile subordonate circumstanțiale *condiționale*, *concesive* şi *finale* sunt considerate subgrupe ale propozițiilor circumstanțiale *de cauză*, iar în categoria propozițiilor circumstanțiale *de mod*

---

[76] H. Tiktin, *op. cit.* (ediția I), vol. II, p. 79. Ultima din cele trei situații ale acordului apoziției la genitiv nu mai apare în ediția postumă (a III-a) a gramaticii.
[77] H. Tiktin, *op. cit.* (ediția a III-a), p. 207-208.
[78] *Loc. cit.*
[79] *Loc. cit.*

sunt incluse şi cele *consecutive*[80]. Propoziţia subordonată apozitivă nu este menţionată , deşi autorul identificase apoziţia ca parte de propoziţie distinctă.

Observaţiile istorice nu lipsesc nici din capitolele de sintaxă, însă acestea sunt mult mai rare, fapt justificat de lipsa documentelor într-un domeniu puţin cercetat până la acea dată.

Valoarea *Gramaticii Romîneşti* a lui Hariton Tiktin este, pe de o parte, s u s ţ i n u t ă de actualitatea informaţiilor conţinute, aspect recunoscut de majoritatea cercetătorilor ("Aproape toate rezultatele cercetărilor au rămas în picioare pînă în momentul de faţă şi de ele se folosesc încă toţi acei care se ocupă de problemele tratate de Tiktin"[81]; "Datele furnizate de *Gramatica* lui Tiktin pot fi folosite şi în zilele noastre de cei mai exigenţi lingvişti"[82]) şi pe care am încercat să-l demonstrăm şi noi în subcapitolul de faţă. Pe de altă parte, valoarea operei este s p o r i t ă de un amănunt biografic, aparent neimportant, şi anume originea străină a autorului ("Uimitor e faptul că Tiktin, de origine străină, venit în ţară la vârsta de 18 ani, fără să ştie o vorbă românească, a învăţat aşa de bine limba ţării lui adoptive, a descâlcit aşa de bine arcanele graiului nostru, încât *Gramatica* şi apoi *Dicţionarul*[83] lui constituie astăzi temelia cea mai solidă pe care se razimă toată filologia românească"[84]).

Să păstrăm în amintire imaginea creată acestui filolog român de către Academia Română, în necrologul din 24 martie 1936: " Trupul lui s-a culcat spre veşnică odihnă la sînul pămîntului-mamă, dar spiritul său, sădit în straturile operelor sale, va continua să înmugurească şi să rodească, în ogorul studiilor despre limba noastră, care i-a fost atît de dragă"[85].

---

[80] Confuzii realizate şi în planul propoziţiei între părţile de propoziţie respective.

[81] Iorgu Iordan, *apud* I. Rizescu, *Hariton Tiktin, omul şi opera*, p. 97

[82] I. Rizescu, *Hariton Tiktin, omul şi opera*, p. 134

[83] *Dicţionar romîn-german*, operă lexicografică monumentală, publicată între anii 1895-1925, pentru care autorul a obţinut Premiul Năsturel.

[84] I. A. Candrea, *op. cit.*, p. V.

[85] *Apud* I. Rizescu, *Hariton.Tiktin, omul şi opera*, p. 29.

Anexa nr. 44 :

Hariton Tiktin (imagine reprodusă după I. Rizescu, *op. cit.*, p. 2)

BCU Iași / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

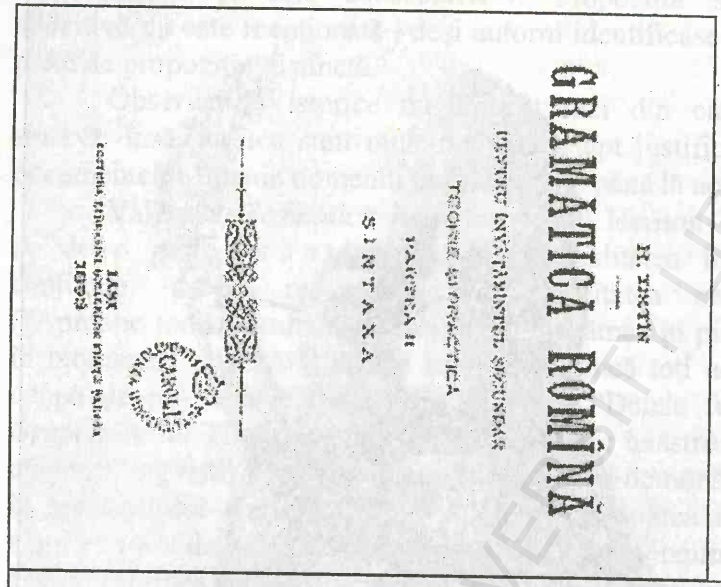
H. TIKTIN

GRAMATICA ROMÎNĂ

PENTRU ÎNVĂȚĂMÂNTUL SECUNDAR

TEORIE ȘI PRACTICĂ

PARTEA II

SINTAXA

IAȘI

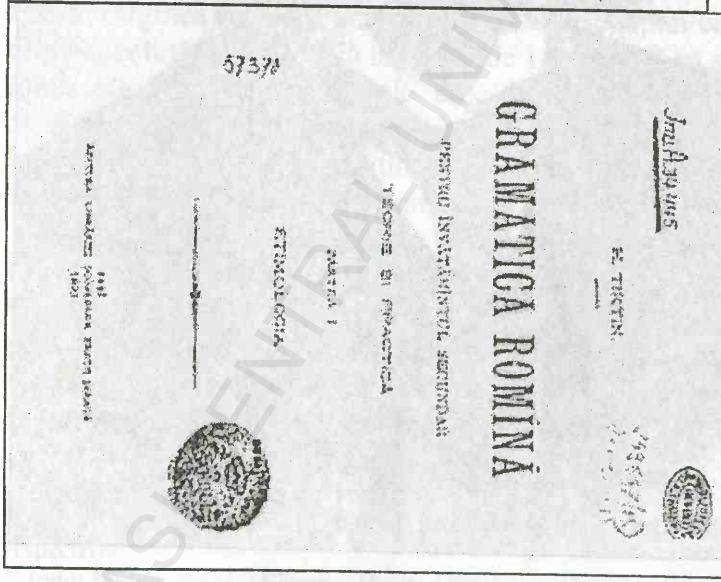
57374

H. TIKTIN

GRAMATICA ROMÎNĂ

PENTRU ÎNVĂȚĂMÂNTUL SECUNDAR

TEORIE ȘI PRACTICĂ

PARTEA I

ETIMOLOGIA

Anexa nr. 45 :

Foile de titlu ale gramaticii lui H. Tiktin, ediția I, vol. I şi II (reproduse după edițiile originale)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

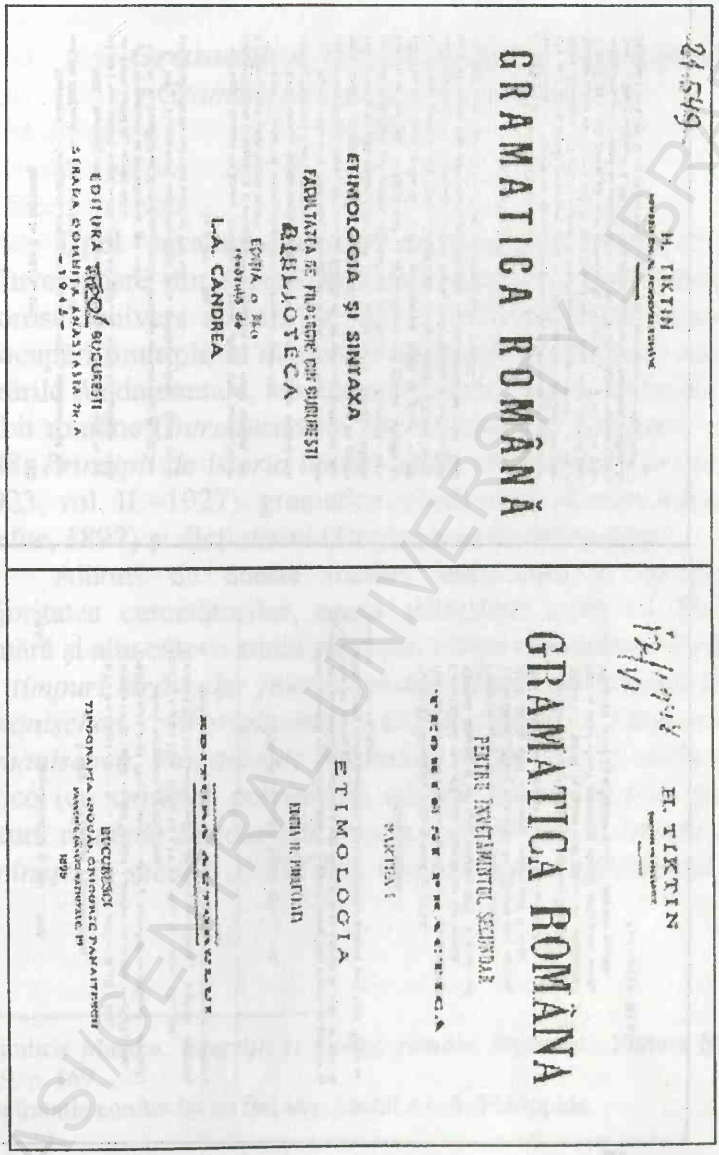

Anexa nr. 46 :

Foile de titlu ale gramaticii lui H. Tiktin, ediţiile II şi III (reproduse după originale)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

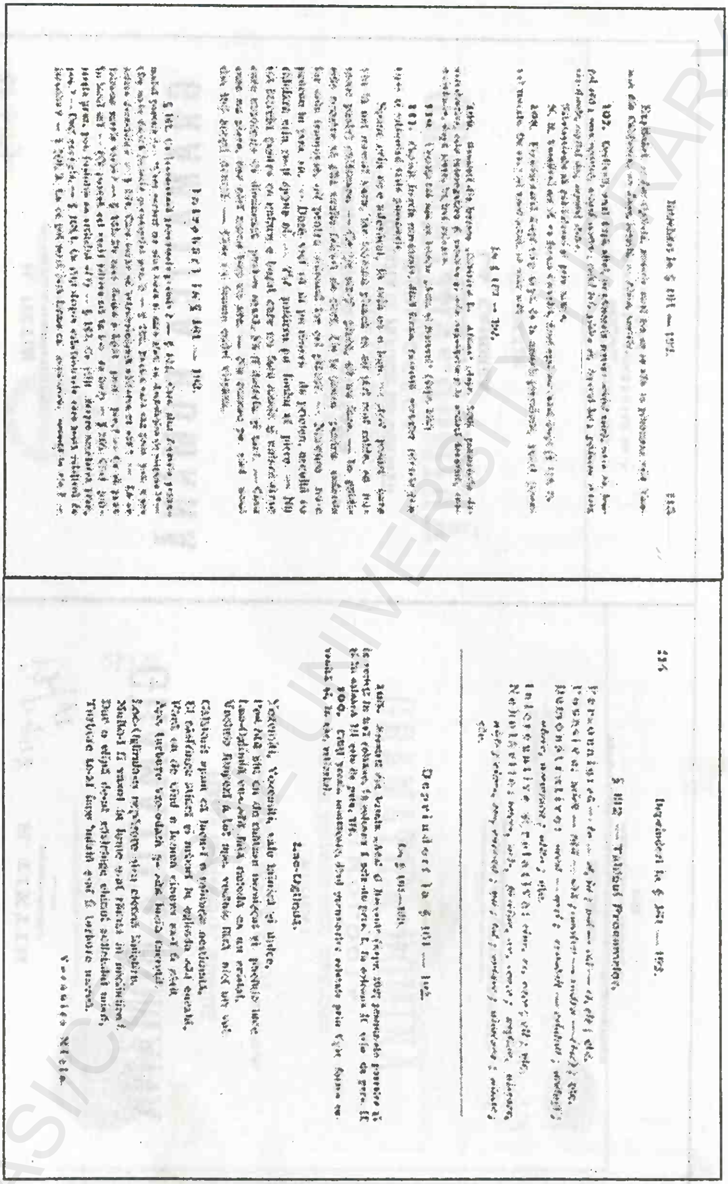

Anexa nr. 47 :

Pagini din gramatica lui H.Tiktin, secţiunea Deprinderi şi Întrebări, ediţia I (reproduse după originale)

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Gramatica lui Alexandru Philippide

• Gramatica elementară a limbii romîne•

(1897)

Tipul "savantului absorbit de munca de cercetare"[1], retras cu înverşunare din superficiala existenţă cotidiană în bogatul şi valorosul univers al cărţilor, A. I. Philippide[2] s-a afirmat prin preocupări multiple în domeniul lingvisticii româneşti, elaborând lucrările fundamentale, teoretice şi practice, ale unei limbi: istoria limbii române (*Introducere în istoria limbii şi literaturii romîne*, 1888; *Principii de istoria limbii*, 1894; *Originea romînilor*, vol. I –1923, vol. II –1927), gramatica (*Gramatica elementară a limbii romîne*, 1897) şi dicţionarul (*Dicţionarul limbii romîne*).

Alături de aceste lucrări, cunoscute şi apreciate de majoritatea cercetătorilor, opera ştiinţifică a lui A. Philippide numără şi alte câteva studii mărunte, dintre care cităm: *O rămăşiţă din timpuri străvechi: jioară=cristal*, *Uber den lateinischen und rumänischen Wortakzent*, *Altgriechische Elemente im Rumänischen*, *Rumänische Etymologien*, precum şi unele articole critice (cu caracter polemic la adresa *formelor fără fond* din cultura română: *Specialistul romîn, contribuţie la istoria culturii romîneşti în secolul al XIX-lea*, *Cum se apără specialistul romîn*,

---

[1] Dimitrie Macrea, *Lingvişti şi filologi români*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1959, p. 169.

[2] Nu trebuie confundat cu fiul său, poetul Al. A. Philippide.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Un specialist romîn la Lipsca[3], *Pseudoştiinţă contemporană*, *Prejudiţii*[4].

Lucrările ştiinţifice ale lui Philippide nu sunt foarte numeroase, deşi lingvistul şi-a dedicat cea mai mare parte a vieţii studiului. Faptul se explică prin metoda de lucru folosită: în căutarea adevărului, autorul nu se oprea niciodată la primele rezultate ale cercetării, ci aprofunda problema investigată până la cele mai neînsemnate detalii, căci – spunea el – "realitatea lucrurilor este complexă, iar adevărul se află greu şi numai după multe sforţări"[5]. Iorgu Iordan, care i-a fost elev, mărturisea: "fostul meu profesor elabora greu (...). Şi aceasta, fiindcă era extrem de scrupulos, atît în strîngerea materialului, cît şi în folosirea lucrărilor care trasaseră, într-un fel oarecare, înaintea lui aceeaşi problemă sau probleme înrudite; tot aşa în redactarea propriu-zisă a rezultatelor obţinute"[6].

Stilul de redactare abordat de Philippide este destul de greoi pentru un cititor "obişnuit să citească uşor", cum se exprima

---

[3] Termenul "specialistul" este folosit, în toate aceste studii, cu sens ironc, autorul atacându-i, de fapt, pe "falşii specialişt", "epigonii", adică reprezentanţii *formelor fără fond*, în rândul cărora este inclus, paradoxal, chiar şi teoreticianul acesteia, Titu Maiorescu, numit "specialist în forma goală" (*Specialistul romîn...*, *apud* D. Gafiţanu, *Alexandru Philippide*, în *Limba română*, VIII, 1959, nr. 3, p. 6).

[4] Polemica lui A. Philippide ia uneori forme exagerate: "Cei mai savanţi crezuţi oameni în ţara aceasta sînt cei mai ignoranţi, cei mai inteligenţi oameni crezuţi în ţara aceasta sînt cei mai proşti (...). De mult ce se teme să nu dea prea mult, pedagogia specialistului romîn a ajuns să nu dă chiar de fel. De mult ce se teme să nu tîmpească pe copii învăţîndu-i prea mult, a ajuns să-i tîmpească lăsîndu-le creierul fără nici un exerciţiu" (*Specialistul romîn...*, *apud* D. Macrea, *op. cit.*, p. 171). Retras din societate, izolat chiar şi de cercurile de intelectuali, Philippide i-a combătut pe majoritatea contemporanilor săi: pe Hasdeu, Tiktin, Xenopol, Maiorescu, Gherea, Iorga, Densusianu, Puşcariu (dintre învăţaţii români), pe Weigand, Meyer-Lübke, Sandfeld, Schuchardt, Havet, Herzog, Tobler etc. (dintre cei străini).

[5] *Apud* D. Gafiţanu, *op. cit.*, p. 7.

[6] Iorgu Iordan, *Alexandru I. Philippide*, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1969, p. 67.

acelaşi I. Iordan[7]. Ceea ce îngreunează considerabil lectura sunt frazele lungi, încărcate de paranteze şi citate, sau, cum formula deosebit de sugestiv D. Macrea, "îngrămădeala de material"[8]. Acest stil, "a cărui amploare aminteşte de fraza latinească"[9], a îndepărtat de multe ori publicul larg de cititori de opera sa.

Deşi redusă cantitativ, opera lingvistică a lui A. Philippide este bogată calitativ. *Introducere în istoria limbii şi literaturii romîne* a constituit, pentru timpul când a apărut, "un început de sinteză făcut în spirit ştiinţific"[10]; *Originea romînilor* este considerată şi astăzi "o capodoperă a literaturii noastre filologice"[11], tratând probleme de interes naţional (care preocupau toţi lingviştii şi istoricii români din vreme), şi anume: teritoriul şi epoca de formare a poporului şi limbii române, elementele constitutive ale limbii şi evoluţia lor. *Dicţionarul limbii romîne*, conceput în proporţii aproape tot atât de vaste ca şi dicţionarul lui Hasdeu, a rămas neterminat, autorii (căci Philippide a avut o mică echipă de colaboratori, formată din I. Botez, C. Botez, G. Ibrăileanu) ajungând în 5 ani doar la litera *d*, la pagina 11744. Întrucât Academia Română, care încredinţase lingvistului această sarcină în 1897[12], îl presează din punct de vedere al timpului de redactare, Philippide renunţă în cele din urmă. Imensul material adunat de acesta şi colaboratorii săi, completat ulterior de Sextil Puşcariu, avea să fie folosit în elaborarea *Dicţionarului limbii române literare contemporane* (în 4 volume), din 1955-1957. *Principiile de istoria limbii* şi *Gramatica elementară a limbii romîne* au fost proiectate iniţial ca două volume dintr-o operă de proporţii dedicată limbii române. Însă apariţia celorlalte volume

---

[7] *Ibidem*, p. 72.
[8] D. Macrea, *op. cit.*, p. 172.
[9] I. Iordan, *op. cit.*, p. 71.
[10] D. Macrea, *op. cit.*, p. 155.
[11] I. Iordan, *op. cit.*, p. 111.
[12] În această perioadă, a elaborării *Dicţionarului*, Academia îi acordă lui Philippide titlul de membru corespondent (în 1898), apoi de membru titular (în 1900).

din această operă a fost zădărnicită de sarcina elaborării *Dicționarului*[13].

Activitatea științifică a lui A. Philippide a fost completată de activitatea didactică, desfășurată pe o perioadă de 41 de ani: inițial ca profesor de limba română la Liceul Național din Iași (din 1884), ulterior ca profesor de istoria limbii și literaturii române la Universitatea din Iași (din 1893). "Excelent profesor", cum îl caracteriza fostul său elev, I. Iordan, A. Philippide a abordat strategii didactice bazate pe creativitate, atacând de câte ori avea ocazia învățământul tradițional (cu un caracter preponderent informativ, în detrimentul aspectului formativ). "Trata pe elevi ca pe niste oameni capabili să înțeleagă lucruri grele, să judece cu mintea lor și nu să memoreze spusele profesorului sau ale vreunui manual oarecare", își amintește I. Iordan[14]. Dintre cursurile lui Philippide, toate de un înalt nivel științific, cităm: *Introducere în știința limbii*, *Fiziologia sunetelor*, *Originea poporului și limbii române*, *Istoria fonologiei și morfologiei limbii romîne*. Doar primele două au fost litografiate, din celelalte s-au păstrat doar fragmentele reproduse de autor în *Originea romînilor*, volumul al II-lea.

Întemeietorul *Școlii lingvistice de la Iași*[15], A. Philippide a fost un continuator al ideilor curentului neogramatic. Punctul de vedere istoric predomină în activitatea sa științifică "până la excluderea aproape completă a stărilor de limbă actuale", explică I. Iordan[16].

Ne vom ocupa în cele ce urmează de *Gramatica elementară a limbii romîne*, elaborată de Philippide cu scopul de a-i servi la studiul istoriei limbii române, proiectată, cum demonstram anterior, ca un volum dintr-o operă de dimensiuni mai mari (nefinalizată însă). Autorul însuși mărturisește acest aspect în prefața gramaticii: "Pentru istoriea limbii romîne, pe

---

[13] O parte din materialul adunat în acest scop a fost folosit ulterior în vol. II din *Originea romînilor*.

[14] I. Iordan, *op. cit.*, p. 42.

[15] Amănunte în capitolul următor al lucrării noastre, p. 304.

[16] I. Iordan, *op. cit.*, p. 69.

care mi-am propus s-o public (Primul volum a apărut la Iaşi, 1894), aveam trebuinţă de o gramatică romînească, unde să se găsească catalogate formele limbii comune, înţălesurile acestor forme[17] şi numeroase exemple. Niciuna din gramaticile de până acum nu-mi putea face însă vreun serviciu, căci abstracţie făcînd de aceia că formele se găsesc ori falş, ori în puţin număr, ori fără sistemă înşirate, exemplele sînt din cale afară de neîndestulătoare (...). Am fost nevoit atunci să-mi fac eu singur o gramatică şi am făcut-o, ca pe un lucru secundar, ce trebue să servească numai la ajungerea unui ţel mai înalt"[18].

Lucrarea are doar caracter descriptiv, Philippide neadmiţând aspectul normativ în atitudinea unui lingvist: "am fost totdeauna de părere că un gramatic trebue, ca oricare istoric, să înregistreze numai lucrurile cum sînt, fără să facă vreo schimbare la dînsele, şi să fie, prin urmare, nedumerit atunci cînd lucrurile înseş sînt nedumerite"[19].

Deşi prezintă unele neajunsuri în sistematizarea materialului, gramatica este valoroasă prin bogăţia şi varietatea faptelor lingvistice înregistrate, susţinute printr-un număr impresionant de exemple. Acestea din urmă imprimă lucrării, pe anumite porţiuni, forma unui dicţionar (justificată de scopul redactării operei). Cităm, pentru a convinge, doar câteva situaţii: conjugarea a IV-a este exemplificată prin 7 pagini de verbe, prepoziţiei îi sunt dedicate nu mai puţin de 13 pagini cu exemple etc.

În analiza acestei gramatici, ne vom rezuma la prezentare aspectelor ce ni s-au părut mai interesante:

Structura lucrării este originală. Aceasta conţine trei părţi intitulate: *Sunetele*, *Formele* şi *Înţălesul formelor*, cu referire la fonologie, morfologie, respectiv sintaxă. Pe de altă parte, părţile de vorbire flexibile sunt analizate în două capitole separate: *Declinarea* (cu subcapitolele *Substantivul*, *Adiectivul*, *Pronumele*,

---

[17] Prin *înţălesul formelor*, Philippide desemna funcţiile sintactice ale diverselor părţi de vorbire (*forme*).

[18] A. Philippide, *Gramatica elementară a limbii romîne*, Iaşi, 1897, p. 1-2.

[19] *Loc. cit.*

Numeralul) şi *Conjugarea* (cu subcapitolele *Verbul activ*, *Verbul pasiv*, *Verbul reflexiv*).

Declinările sunt stabilite, după criteriul cazurilor (numerotate: *cazul 1* – N.Ac., *cazul 2* – G.D., *cazul 3* – V.), astfel: declinarea I cuprinde *formele* cu desinenţa cazului 1 *-ă*, a cazului 2 *-e*, *-ĭ* şi a cazului 3 *-o*; declinarea a II-a *-u* (cazul 1), *-e* (cazul 2) şi declinarea a III-a *-e* (cazul 1), *-i*, *-e* (cazul 2), *-o* (cazul 3).

Referitor la substantiv, este interesantă menţiunea clasei substantivelor *eterogene*, care – explică autorul – "sînt masculine la singular şi feminine la plural"[20]. Exemplele date în acest sens de autor includ, de fapt, substantive de gen n e u t r u (*teatru*, *capital*) şi substantive mobile (*domn-doamnă*).

Adjectivele sunt împărţite în două categorii: cu o terminaţie (*cuminte*, *dulce*, *limpede*, *rece*, *verde* etc.) şi cu două terminaţii (*sărac*, *bolnav*, *grozav*, *albastru*, *puţin* etc.), deosebite, precum în gramaticile actuale, după gen. Clasa adjectivelor invariabile nu este menţionată, însă în categoria celor cu o singură terminaţie autorul include şi un adjectiv în realitate invariabil: *asemene*.

În clasificarea pronumelor, regăsim multe din confuziile perpetuate de gramaticile româneşti anteriare (deşi Tiktin reuşise să le înlăture). Astfel, în categoria pronumelor *personale* sunt incluse şi cele reflexive, în categoria pronumelor demonstrative - şi pronumele de întărire, precum şi pronumele personal *dînsul*, iar în categoria pronumelor nehotărâte (*nedefinite*) - şi cele negative. Philippide menţionează şi o clasă a pronumelor *determinative*, reprezentând, de fapt, articolele hotărâte.

În legătură cu numeralul, considerăm interesantă denumirea numeralelor fracţionare (terminlogia actuală) prin *numerale substantivale*: *unime*, *doime*, *treime* etc., autorul observând valoarea substantivală şi, mai mult, foma asemănătoare a acestor numerale cu substantivele, asemănare determinată de existenţa sufixului *-ime*: "Numeralele substantivale sînt

---

[20] *Ibidem*, p. 23.

substantive derivate prin *-ime* din numeralele cardinale"[21]. De altfel, valoarea substantivală este singura ce poate fi atribuită numeralelor fracționare, spre deosebire de celelalte numerale, care pot avea și o valoare adjectivală și/sau adverbială.

Schema flexionară a verbului, pe care A. Lambrior și H. Tiktin o simplificaseră, apropiind-o de cea actuală, este oarecum complicată de A. Philippide. Reîntâlnim astfel, în gramatica sa, moduri și timpuri precum: *indicativ trecut compus II* (*am fost aflînd*), *pluscaperfect compus* (*am fost aflat*), *participiu trecut* (*avînd aflat, fiind căzut*). Gramatica lui Philippide prezintă însă și un element valoros de noutate științifică în legătură cu acest aspect, și anume înregistrarea modului *potențial* (prezumtiv, în terminologia actuală): *voiŭ fi aflînd.*

Diatezele verbale sunt diferențiate aproximativ corect: *verbul activ*, *pasiv* și *reflexiv*[22]. Ca și Tiktin, dar și alți predecesori, Philippide înregistrează două forme ale diatezei pasive: *forma reflexivă* și *forma compusă*[23]. În ceea ce privește diateza reflexivă, autorul menționează trei tipuri: "forma reflexivă de obiect drept"[24] *–mă încrunt, mă răstesc, mă încăpățânez* (ceea ce numin astăzi reflexivul dinamic), "verbe care se întrebuințează ca reflexiv de obiect drept numai la persoana a III-a singular"[25] – *se cade*, *se cuvine*, *se pare* (reflexivul impersonal, în terminologia actuală) și "verbe care se întrebuințează numai ca reflexive ori ca

---

[21] *Ibidem*, p. 74.

[22] Termenul "diateză" nu apăruse nici la această dată în limbajul gramatical românesc.

[23] Prima dintre acestea, *forma reflexivă*, apare în toate gramaticile românești până la I. H. Rădulescu, căruia îi revine meritul de a fi introdus *forma* actuală a pasivului, *compusă* din verbul auxiliar *a fi* și participiul verbului de conjugat. O considerăm pe aceasta forma *actulă* a pasivului, întrucât *Gramatica Academiei* tratează pasivul-reflexiv în cadrul diatezei reflexive.

[24] A. Philippide, *op. cit.*, p. 143.

[25] *Ibidem*, p. 144.

reflexive au un înțeles deosebit"[26] *–mă aflu, mă apuc, mă arăt* (aparținând diatezei activ-pronominale, am spune astăzi)[27].

Referitor la părțile de vorbire neflexibile, gramatica lui Philippide conservă unele confuzii din trecutul nostru gramatical. Astfel, în categoria conjuncțiilor sunt incluse și unele prepoziții (*ca, precum, ca și*), adverbe (*cînd, oricînd, cum, oricum, deși, unde*) și chiar unele pronume relative și nehotărâte (*care, cine, ce*, respectiv *oricare, oricine, orice*). Dar nu lipsesc nici observațiile juste, trădând același spirit pătrunzător, despre aceste părți de vorbire. De pildă, autorul menționează particularitatea interjecției *hai* (cu rudimente de flexiune): "Dela haide s-au dezvoltat două forme verbale: haidem, haideți"[28]. Iar în analiza tipurilor de adverbe, observă fenomenul conversiunii unor părți de vorbire flexibile (adjective, substantive, numerale) în adverbe.

Partea a II-a a gramaticii lui Philippide (*Formele*) conține, ca toate gramaticile anterioare, și câteva pagini dedicate procedeelor de îmbogățire a vocabularului: *derivarea* și *izolarea* (compunerea). Exemplele pentru al doilea procedeu (compunerea) includ atât cuvinte compuse prin contopire (*primăvară, cuminte*), cât și prin alăturare (*gură cască, Făt Frumos, coada șoarecului*), predominând acestea din urmă[29].

Partea dedicată **sintaxei** (*Înțălesul formelor*) are, ca și cea dedicată morfologiei, o structură originală (*Cazuri, Moduri, Timpuri...*), raportându-se, așadar, doar la *sintaxa părților de vorbire* (în terminologia epocii).

În primul subcapitol, de sintaxă a cazurilor, sunt menționate părțile de propoziție (*înțălesurile formelor*) corespunzătoare diferitelor cazuri. Pentru *cazul 1* (N.Ac.), Philippide notează *subiectul, obiectul drept* și *predicatul* (cu referire la *nume predicativ*, conform exemplelor). Pentru *cazul 2*

---

[26] *Ibidem*, p. 138.

[27] În felul acesta, încep să se contureze în gramatica românească diferitele tipuri de reflexiv.

[28] A. Philippide, *op. cit.*, p. 195.

[29] Autorul nu diferențiază însă terminologic cele două grupe, așa cum procedase Tiktin înaintea lui.

(G.D.), sunt menționate, alături de *atribut* (exemplificat prin *Apa Nemțului, orașul Iașilor*), funcții sintactice bizare, precum *proprietarul* ("Începusem și eu a mă ridica băetaș la casa *părinților* mei"[30]) și *înrudirea* (*Vasile al Ilioaiei*), iar lista este completată cu *diferite alte raporturi*: *locul*, *cauza*, *pentru* (!), *despre* (!), *reciprocitatea* etc. (cu referire la complementele circumstanțiale)[31].

Un interes deosebit prezintă sintaxa verbului. Astfel, în analiza modurilor verbale, sunt menționate aproape toate tipurile de propoziții subordonate. Vom cita, în acest sens, câteva exemple. Autorul precizează, de pildă, că modul *conjunctiv* "arată nesiguranța în mai multe feluri: dorința, ordinul, îndoiala, frica, mirarea –în propoziții principale; posibilitatea, concesia –în propoziții principale și subordonate"[32]. Fiecare dintre aceste raporturi este bogat exemplificat. Ne vom opri asupra raportului de *posibilitate* exprimat de conjunctiv în propozițiile subodonate: *finale* ("Odată mă furișez de acasă și mă duc la moș Vasile să fur niște cireșe"[33]) și *consecutive* ("Cam pela amează deodată s-a schimbat vremea cea frumoasă într-o vijălie cumplită, să răstoarne brazii la pământ, nu altă ceva"[34]). Mai cităm un singur exemplu, raportul de *posibilitate* exprimat de modul *optativ* în propoziții subordonate *condiționale* ("De ar fi mulți ca dînsul în domniea mea, puțină lipsă ar duce țara la nevoi"[35]). Așadar, tipurile de propoziții nu sunt tratate separat în gramatica lui Philippide, ci apar menționate ca exemple pentru demonstrarea altor noțiuni (deci într-un plan secundar, ca elemente deja cunoscute). Faptul se justifică prin scopul redactării acestei opere, destinată unor lectori avizați, și nu elevilor.

---

[30] A. Philippide, *op. cit.*, p. 250-251.
[31] Exemplele pentru acestea din urmă nu sunt selectate corect, ca aparținând doar cazurilor genitiv-dativ, ci vizează uneori și cazul acuzativ.
[32] A. Philippide, *op. cit.*, p. 272.
[33] *Ibidem*, p. 281.
[34] *Ibidem*, p. 283.
[35] *Ibidem*, p. 295.

Spiritul fin de observaţie al autorului se relevă şi în analiza timpurilor verbale, atunci când acesta distinge: *aspectul* –acţiune *continuă*, *iterativă* şi *instans* (momentană) şi *relaţia –coincidenţa* (simultaneitatea), *antecedenţa* (anterioritatea) şi *consecvenţa* (posterioritatea) unei acţiuni faţă de alta.

Imaginea acestui titan al lingvisticii româneşti a fost cel mai bine creionată de elevul său, Iorgu Iordan, în cartea pe care am citat-o deja, *Alexandru I. Philippide*, unde sunt analizate toate laturile personalităţii sale: omul, profesorul şi savantul A. Philippide. Iorgu Iordan a demonstrat aici "mulţimea şi varietatea contradicţiilor existente în puternica lui personalitate: între temperamentul vijelios, anarhic şi munca disciplinată, ordonată şi sistematică dusă de el ca profesor şi om de ştiinţă (...), între optimismul său înnăscut şi un anumit scepticism (...), între ataşamentul său real faţă de interesele maselor populare, care iese adesea la iveală chiar în lucrările-i ştiinţifice şi atitudinea sa de pasivitate, din ce în ce mai pronunţată, în domeniul vieţii obşteşti"[36].

După moartea lui Philippide, Iorgu Iordan a fost cel care a îndrumat activitatea lingviştilor ieşeni. În memoria profesorului său, el a înfiinţat, în 1934, la Iaşi, *Institutul de Filologie Română "Alexandru Philippide"*, care a funcţionat până în 1947, publicând anual un voluminos buletin de cercetări (cu precădere lingvistice): *Buletinul Institutului de Filologie Romînă "Alexandru Philippide"*.

Rezultatele cercetărilor lui A. Philippide şi-au păstrat, în mare parte, validitatea până în prezent, astfel încât putem afirma fără nici o reţinere, precum G. Istrate odinioară: "Philippide continuă să ne fie profesor şi îndrumător"[37]!

---

[36] I. Iordan, *op. cit.*, p. 127.

[37] G. Istrate, *Dialectele limbii romîne în concepţia lui Alexandru Philippide*, în *Limba română*, VIII, 1959,.nr. 3, p. 15.

Anexa nr. 48 :

Alexandru Philippide (reprodusă după I. Iordan, *op. cit.*, p. 2)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

GRAMATICĂ ELEMENTARĂ

A

LIMBII ROMÎNE

DE

ALEXANDRU PHILIPPIDE

ROMÂNIA
BIBLIOTECA
NAȚIONALĂ

IAȘI
EDITURA LIBRĂRIEI ISR. KUPPERMANN
1897.

Anexa nr. 49 :

Foaia de titlu a gramaticii lui Alexandru Philippide (reprodusă după ediția originală)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

* *
*

Alexandru Lambrior, Hariton Tiktin şi Alexandru Philippide au încununat realizările lingvisticii româneşti din perioada 1877-1918, sporind prestigiul unui centru cultural foarte puternic, Iaşul.

Aşadar, referitor la gramaticile româneşti înregistrate în această perioadă, deşi Muntenia a deţinut supremaţia, din punct de vedere c a n t i t a t i v , în reprezentarea provinciilor româneşti, Moldova a câştigat supremaţia din punct de vedere c a l i t a t i v , cele mai valoroase gramatici fiind scrise aici.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CAPITOLUL V

GRAMATICA ROMÂNEASCĂ ÎNTRE 1918-1954

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Perioada cuprinsă între 1918 (anul poate cel mai important din istoria românilor, al constituirii unității naționale[1]) și 1954 (anul apariției *Gramaticii Academiei*) a înregistrat în istoria noastră culturală o dezvoltare fără precedent a studiilor de lingvistică, în general, și de gramatică, în special.

Doi factori majori au determinat această situație: realizările lingvisticii românești din perioada anterioară (1877-1918) și consecințele primului război mondial (1914-1918). Rezultatele deosebite ale lingvisticii românești din perioada pe care tocmai am analizat-o (1877-1918) au creat un teren favorabil cercetărilor viitoare în domeniu. Iar Unirea de la 1 decembrie 1918 a avut drept principală consecință culturală sporirea interesului pentru limbă (ca mijloc de unificare spirituală), atât în rândul specialiștilor, cât și al vorbitorilor comuni[2]. Ca rezultat direct al manifestării interesului pentru limba națională, învățământul românesc a cunoscut o dezvoltare deosebită (s-au construit și renovat școli de toate gradele, s-a pelungit obligativitatea învățământului de la patru la șapte ani, în universități s-au introdus discipline filologice noi: dialectologia, folclorul, filologia romanică etc.).

O caracteristică a perioadei 1918-1954 din istoria gramaticii românești, în special, și a lingvisticii românești, în general, o constituie diminuarea rolului conducător al Academiei Române, rol preluat acum de centrele universitare de la București, Cluj și Iași. S-au conturat astfel, în lingvistica românească, trei școli : *Școala de la București*, *Școala de la*

---

[1] Rezultat al luptei unui întreg popor, cu diverse mijloace: armele, limba, cultura.

[2] "Conștiința că limba a menținut unitatea culturală a poporului nostru a făcut să sporească dragostea naturală pentru graiul matern" (se explică în ****Istoria lingvisticii românești*, coordonator I. Iordan, București, Editura științifică și Enciclopedică, 1978, p. 104).

Cluj şi *Şcoala de la Iaşi*, individualizându-se, treptat, prin teorii şi concepţii proprii (de multe ori divergente).

În prezentarea gramaticilor româneşti redactate în acest interval de timp, nu mai adoptăm criteriul cronologic, ci tocmai pe acela al zonei culturale sau direcţiei lingvistice, focalizându-ne atenţia, ca şi până acum, asupra lucrărilor de interes ştiinţific.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Şcoala de la Cluj

Începem analiza noastră cu prezentarea Şcolii lingvistice de la Cluj, întrucât aceasta a deţinut locul de frunte în epoca de care ne ocupăm.

La Universitatea din Cluj, s-au creat de la început toate catedrele de lingvistică[1]: limba şi literatura română veche, gramatica, fonetica, dialectologia, lingvistica generală, filologia romanică, slavistica. Activitatea de la Universitate a fost completată de activitatea desfăşurată la *Institutul de lingvistică "Muzeul limbii române"*, creat de Sextil Puşcariu, în 1919. Institutul, "primul şi cel mai autentic institut de cercetări, în sensul nostru de astăzi, existent înainte de Eliberare"[2], a avut propria sa publicaţie, *Dacoromania*, considerată "cel mai bun periodic de specialitate al epocii"[3] şi propria-i bibliotecă, "cea mai bogată bibliotecă de lingvistică din ţară"[4] la acea vreme.

Orientarea generală a lingviştilor clujeni a fost cea pozitivist-neogramatică, depăşită în multe privinţe prin deschiderile moderne ale lui Sextil Puşcariu (spre direcţiile recent constituite pe plan mondial: geografia lingvistică, psiholingvistica, sociolingvistica, stilistica lingvistică, fonologia).

Caracteristica esenţială a Şcolii de la Cluj, individualizând-o între celelalte, a fost solidaritatea membrilor ei, având ca rezultat redactarea unor valoroase opere colective: *Dicţionarul Academiei Romîne* (început în 1919, dar nefinalizat), *Atlasul lingvistic romîn* (importantă lucrare de dialectologie

---

[1] Care, la Bucureşti şi Iaşi, s-au înfiinţat treptat şi după stăruinţe îndelungate.

[2] ****Istoria lingvisticii româneşti* (coordonator I. Iordan), Bucureşti, Editura ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978, p. 105.

[3] *Ibidem*, p.106.

[4] Dimitrie Macrea, *Probleme de istorie a lingvisticii române*, Bucureşti, 1965, p. 122. Biblioteca număra, în 1944, 20 000 de volume, se precizează în acest studiu.

românească, oglindind perioada 1929-1938 din istoria limbii noastre), *Îndreptarul ortografic* (publicat în 1932 şi marcând, în principiu, ultima reformă ortografică românească)[5] etc.

Tratatele de gramatică înregistrate în această perioadă sunt destul de puţine, predominând lucrările consacrate unor probleme izolate de gramatică românească. Menţionăm în continuare, în ordine cronologică, toate operele gramaticale despre existenţa cărora avem informaţii[6]. Poate este necesar să mai precizăm faptul că operele publicate în alte oraşe ale Ardealului decât Clujul aparţin în egală măsură Şcolii de la Cluj, centru de orientare generală, aspect valabil şi pentru celelalte şcoli. Aşadar, lucrările de gramatică în discuţie sunt:

- Anton Valentiny, *Tüzetes román alaktan. Morfologia completă a limbii romîne*, Cluj-Kolozsvár, 1924[7];
- Leca Morariu, *Morfologia verbului predicativ romîn*, Cernăuţi[8], 1924-1929[9];
- Julius Duldner, Arnold Pancratz, *Gramatica romînă*, Sighişoara, 1927;
- Procopovici, *Din istoria pronumelui în limba romînească*, Cernăuţi, 1927;
- Procopovici, *Din morfologia şi sintaxa verbului romînesc*, Cernăuţi, 1928;
- Sextil Puşcariu, *Limba romînă*, vol. I *Privire generală*, Bucureşti, Fundaţia pentru Literatură şi Artă "Regele Carol I", 1940 ;

---

[5] Toate aceste lucrări au fost coordonate de Sextil Puşcariu. Lingvistul va fi subiectul analizei noastre în paginile următoare.

[6] Am consultat pentru aceasta cercetarea bibliografică *Morfo-sintaxa limbii române* (Bucureşti, 1973) întocmită de Maria Negraru, Aurora Moţiu-Marcus şi *** *Istoria lingvisticii româneşti* (cordonator Iorgu Iordan), citată mai sus.

[7] Gramatică bilingvă (în română şi maghiară).

[8] Lingviştii cernăuţeni (din Bucovina de altădată) pot fi alăturaţi, prin orientare lingvistică, celor din Cluj.

[9] Studiul a apărut în mai multe numere ale buletinului lingvistic *Codrul Cosminului*.

- Cicerone Mucenic, *Gramatica română. Manual consulatativ pentru cursul inferior al şcoalelor primare*, Cernăuţi, 1942;

Numărul mic de lucrări consacrate gramaticii româneşti se explică prin orientarea lingviştilor clujeni cu precădere spre problemele de istorie a limbii.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Sextil Puşcariu,
Limba română

Spiritul ardelean în cultura română a fost cel mai bine reprezentat în această perioadă de Sextil Puşcariu, savant de notorietate mondială. Dimensiunile operei sale ştiinţifice par a sfida orice limite. Conform ultimei bibliografii, întocmită de Ilie Dan în 1968, opera lui Sextil Puşcariu numără 509 titluri[1].

Ceea ce impresionează la acest prestigios om de cultură este nu numai dimensiunea operei sale, ci şi complexitatea sau varietatea acesteia, căci Sextil Puşcariu a abordat domenii multiple ale ştiinţei: lingvistica, istoria şi critica literară, folcloristica etc. Dar, înainte de toate, Sextil Puşcariu a fost lingvist, cele mai multe şi mai importante studii ale sale aparţinând diverselor ramuri ale lingvisticii (istoria limbii, ortografia, lexicologia-lexicografia, fonetica-fonologia, morfologia, sintaxa, dialectologia, lingvistica generală).

Varietatea operei sale nu se raportează însă doar la multitudinea domeniilor ştiinţifice abordate, ci şi la variabilitatea propriilor teorii/concepţii, ceea ce a făcut să se vorbească de un eclectism[2] al operei sale, justificat prin curioziatatea ştiinţifică extraordinară sau, altfel spus, prin receptivitatea deosebită a autorului pentru tot ceea ce apărea nou în ştiinţă. El a fost, în esenţă, toată viaţa un neogramatic, *Şcoala Neogramaticilor* fiind direcţia lingvistică ce a coincis cu anii de

---

[1] Vezi Ilie Dan, *Analele ştiinţifice ale Universităţii "Al. I. Cuza" din Iaşi* (serie nouă), secţiunea III (ştiinţe sociale), tom XIV, 1968, p. 211-230. Această bibliografie a operelor lui Sextil Puşcariu a fost precedată de alte două studii de acest gen: unul în 1927, publicat în *Revista filologică*, I, nr. 1-2, p. 1-23 (înregistrând 363 titluri), altul în 1937, în culegerea dedicată autorului cu prilejul împlinirii vârstei de 60 ani, *Études de linguistique roumaine*, Cluj, 1937, p. VII-XII (numărul lucrărilor înregistrate aici apropiindu-se de 400).

[2] Vezi Iorgu Iordan, *Sextil Puşcariu*, în *Cercetări de lingvistică*, XI, 1966, nr. 2, p. 151.

formație științifică a lui Sextil Pușcariu[3], dar pe care autorul a depășit-o în multe privințe, prin orientarea spre direcțiile apărute ulterior în lingvistică: geografia lingvistică, psiholingvistica, sociolingvistica, stilistica lingvistică și fonologia.

Din această cauză, D. Macrea (care i-a fost elev) considera, în mod radical, că Sextil Pușcariu nu putea fi încadrat în nici o școală sau direcție lingvistică: "Întreaga lui gîndire și activitate lingvistică a fost o continuă luare de poziție împotriva dogmatismului, care rezultă de obicei din adoptarea rigidă a unei singure teorii sau școli lingvistice. Pușcariu s-a ferit de generalizări seducătoare și pripite, iar atunci cînd ajunge la concluzii teoretice se sprijină totdeauna pe un bogat material de fapte"[4].

Perspectiva aceasta multilaterală, "mereu nouă", cum spunea fostul său elev[5], a avut, din nefericire, dezavantajul de a fi împiedicat finalizarea unor opere valoroase: *Dicționarul Academiei Române*, *Atlasul lingvistic român* și *Limba română*. D. Macrea concluziona în acest sens: "Moștenirea științifică a lui Sextil Pușcariu nu este a unei opere împlinite, ci aceea, mult mai fecundă, a unor șantiere pe care nu s-au terminat clădirile mărețe proiectate, dar pe care cadrele ridicate de maestrul erudit continuă să le desăvârșească cu o metodă sigură de lucru și cu materiale trainice adunate de el"[6].

---

[3] Autorul și-a început studiile lingvistice la Universitatea din Leipzig, cu profesori de reputație mondială: K. Brugmann, A. Leskien, E. Sievers, W. Wundt, G. Weigand (creatorul în 1893 al *Institutului de limba română de la Universitatea din Leipzig*, al cărui colaborator principal a fost, pentru o bună perioadă de timp, Sextil Pușcariu). Solida pregătire științifică de la Leipzig a fost consolidată la Paris, prin aportul altor personalități ale lingvisticii universale: Gaston Paris, Antoine Thomas, Paul Meyer, Jules Gilliéron, apoi la Viena, prin audiția cursurilor lui I. Jagici, C. Jirecek, W. Meyer-Lübke etc.

[4] D. Macrea, *Opera lingvistică a lui Sextil Pușcariu*, în *Limba română*, V, 1956, nr. 6, p. 9.

[5] *Ibidem*, p. 7.

[6] D. Macrea, *art. cit.*, p. 7.

O altă trăsătură a operei lui Sextil Puşcariu, relaţionată cu cea prezentată anterior (variabilitatea sau eclectismul), este caracterul de s i s t e m al acesteia, în sensul că autorul nu a tratat nici o problemă într-o singură lucrare, ci a reluat întotdeauna problemele abordate, înfăţişându-le din perspective diferite, în studii devenite astfel c o m p l e m e n t a r e. Autorul a început abia la sfârşitul vieţii o lucrare de sinteză asupra limbii române, rămasă din acest motiv neterminată: *Limba română*.

Înainte de prezentarea aspectelor ce interesează istoria gramaticii româneşti din această operă-tezaur a lingvisticii româneşti, *Limba română*, menţionăm, pentru a contura o imagine de ansamblu a eruditului Puşcariu, că o p e r a ş t i i n ţ i f i c ă a acestuia a fost completată strălucit de activitatea d i d a c t i c ă şi de î n d r u m ă t o r ş t i i n ţ i f i c a maestrului. Sextil Puşcariu a fost rectorul Universităţii din Cluj între 1919 şi 1920, aşadar în perioada dificilă de după primul război mondial. Depăşind toate dificultăţile momentului, el a ştiut să reorganizeze Universitatea, alcătuind un valoros colectiv profesoral (la catedra de limba română a Facultăţii de Litere[7], spre exemplu, au fost desemnaţi, printre alţii, Nicolae Drăganu, Theodor Capidan, Vasile Bogrea). Activitatea de îndrumător ştiinţific a lui Sextil Puşcariu s-a conturat cu deosebire în cadrul institutului înfiinţat de el, în 1919, *Muzeul limbii române*, în jurul căruia a reuşit să-i grupeze pe toţi lingviştii şi filologii clujeni.

Puşcariu a fost un etern îndrăgostit de limba română, ne demonstrează Dimitrie Macrea: "Chemarea lăuntrică pe care a simţit-o Puşcariu toată viaţa a fost aceea de a fi lingvist romîn, de a studia şi rezolva problemele atît de complexe ale limbii noastre. El n-a studiat limba romînă numai dintr-o îndeletnicire profesională, ci dintr-o înclinaţie afectivă profundă de patriot îndrăgostit de comoara noastră istorică cea mai de preţ, care ni s-a

[7] Catedră de care aparţinea el însuşi.

păstrat unitară şi bogată cu toate vicisitudinile istoriei poporului nostru"[8].

După cum mărturiseşte în prefaţa (*Prezentare*) la *Limba română*, lingvistul avusese în tinereţe intenţia de a scrie o gramatică istorică a limbii noastre, proiect amânat permanent şi în cele din urmă abandonat. Puşcariu şi-a justificat atitudinea în felul următor: "Pe măsură ce interesul pentru structura limbii creştea, istoria ei nu mai putea să formeze obiectul exclusiv al cărţii mele; peocupările de natură fonologică îmi îndreptau atenţia spre ceea ce este funcţional în limbă, iar cele stilistice făcură să părăsesc gândul de a scrie numai o gramatică –schelet fără carne. Nu mă mai putem mulţumi nici numai cu împărţirea tradiţională, dată de gramaticii istorici, în fonologie, morfologie şi sintaxă"[9]. Aşadar o simplă gramatică a limbii române (*schelet fără carne*) nu i se părea lingvistului o lucrare demnă de complexitatea preocupărilor sale, ceea ce l-a determinat să înceapă elaborarea operei de sinteză *Limba română*.

Organizată pe baza definiţiei "limba este mijlocul nostru obişnuit de comunicare organizată a gândurilor, preocupărilor şi simţirilor noastre, prin grai viu"[10], lucrarea trebuia să surprindă "cele patru elemente, fără de care o limbă nu se poate realiza: elementul material, adică s u n e t u l rostit, o r g a n i z a ţ i a, care face pe om stăpîn pe limba sa, actul psihic al g î n d i r i i şi s i m ţ i r i i, şi actul s o c i a l, al împărtăşirii gîndurilor"[11].

Aceste patru *elemente esenţiale* ale limbii urmau să fie analizate în trei volume distincte, *Rostirea*, *Organizaţia limbii* şi *Cugetarea lingvistică*, la care se adăuga un volum introductiv, *Privire generală*, tratând pe scurt toate aceste probleme. Ceea ce a reuşit ambiţiosul Sextil Puşcariu să realizeze din vastul proiect au fost volumul I (*Privire generală*) şi volumul al II-lea

---

[8] D. Macrea, *art. cit.*, p. 11.

[9] Sextil Puşcariu, *Limba română*, vol. I *Privire generală*, Bucureşti, Editura Minerva, 1976, p. 8. Vom cita, pe parcursul analizei noastre, din acestă ediţie recentă (apărută din iniţiativa lui Ilie Dan).

[10] *Loc. cit.*

[11] *Loc. cit.*

(*Rostirea*), primul publicat antum, în 1940[12], al doilea – postum, în 1959, prin îngrijirea fiicei autorului.

Volumul I, *Privire generală*, este structurat în două părţi. Partea I, intitulată *Limbă şi expresie*, cuprinde capitolele *Organizaţia limbii*, *Rostirea* şi *Cugetarea lingvistică*, titluri ce urmau a fi atribuite următoarelor trei volume. Partea a II-a, intitulată *Limbă şi naţiune*, cuprinde capitole cu nume sugestive: *Sîngele*, *Pămîntul*, *Vecinii*, *Trecutul*, *Elementul social*, *Influenţe culturale*.

Aşa cum reiese parţial din titlurile capitolelor mai sus menţionate, lucrarea are un conţinut foarte bogat, încadrând informaţii din domenii diverse ale ştiinţei: fonetică-fonologie, morfologie, sintaxă, lexicologie, dialectologie, istoria limbii, semantică, semiotică, lingvistică generală (ca ramuri ale lingvisticii), dar şi istorie, etnografie, sociologie, psihologie[13] etc. Lucrarea se prezintă astfel ca o sinteză a trecutului şi prezentului limbii române, "o mărturie pe cât de erudită pe atât de vie, de concludentă, despre înzestrarea poporului român cu darul expresiei originale, o nouă dovadă a umanităţii noastre şi o demonstraţie a supleţii şi bogăţiei lingvistice de care limba naţională s'a învrednicit, dela primele ei cristalizări până astăzi; un inventar neasemuit al bunurilor graiului românesc, din toate provinciile, din toate ramurile rupte din trunchiul comun al limbii, cu toate modificările impuse de evoluţia politică, socială şi culturală"[14].

Conceput ca o *introducere* în monumentala operă, ca o iniţiere a cititorului în problemele ce aveau să fie dezbătute pe larg în volumele următoare, primul volum al lucrării, *Privire generală*, a luat proporţiile unui adevărat tratat ştiinţific (peste 500

---

[12] Apărut şi în traducere germană, în 1943, graţie romanistului H. Kuen de la Universitatea din Tübingen: Sextil Puşcariu, *Die rumänische Sprache*, Leipzig, 1943.

[13] Interdisciplinaritatea fiind o altă trăsătură generală a operei lui Sextil Puşcariu sau, altfel spus, a metodei sale de cercetare.

[14] Pompiliu Constantinescu, *O carte de ştiinţă românească*, în *Revista Fundaţiilor Regale*, VII, 1940, nr. 9, p. 664.

pagini), pe care însuşi autorul îl compară cu "acele călătorii circulare prin oraşele mari, pe care călătorul le face ca să cîştige din ziua întîi o orientare repede"[15]. Continuând această comparaţie plastică (trăsătură a stilului său), Sextil Puşcariu inserează în propria-i explicaţie o succesiune de metafore: "Desigur că, după o asemenea trecere superficială din cartier în cartier, nu poţi avea pretenţia să cunoşti oraşul. Autocarul trebuie să înainteze repede, iar explicările ghidului nu pot fi decît sumare. Totuşi, traversînd bulevardele pline de lume, oprindu-se în cîte o piaţă cu perspective largi sau în faţa unui monument evocator de amintiri istorice, poposind într-o grădină publică sau intrînd într-o catedrală cu bolte măreţe, vizitatorul dobîndeşte acea dispoziţie sufletească, care e necesară ca să poată gusta farmecul particular al oraşului"[16]. În acest mod sugestiv prezintă Sextil Puşcariu, în prefaţa lucrării, scopul şi valoarea primului volum.

Tot în prefaţă, autorul face unele mărturisiri interesante de stilistică, privind stilul pe care trebuie să-l adopte un lingvist pentru a readuce în rândul cititorilor interesul pentru limbă, pierdut de-a lungul timpului din cauza unor lingvişti (gen A. Philippide): "filologia veacului trecut izbutise să îndepărteze publicul mare de preocupările lingvistice. Cărţile erau scrise pentru specialişti; autorii aveau un dispreţ suveran pentru cei ce nu cunoşteau valoarea semnelor fonetice şi sensul termenilor tehnici sau a semnelor convenţionale întrebuinţate din belşug. Dar interesul pentru limbă – acest mijloc unic şi admirabil al omului de a se împărtăşi altora – există, în mod firesc, în cercurile largi ale oamenilor de cultură, încît datoria lingvistului este să apropie din nou, printr-o prezentare plăcută şi limpede, pe cetitor de problemele lingvistice"[17]. Această *datorie* a lingvistului, S. Puşcariu a realizat-o din plin, coborând lingvistica din cercul restrâns al specialiştilor în marea masă a publicului cititor.

---

[15] Sextil Puşcariu, *op. cit.*, p. 9.
[16] *Loc. cit.*
[17] *Loc. cit.*

Stilul său are limpezime, precizie şi, totodată, culoare, farmec. Informaţiile sunt accesibilizate prin comparaţii şi exemple abundente din experienţa cotidiană a cititorului[18] şi nu de puţine ori sunt prezentate într-o formă atractivă, prin crearea unor imagini deosebit de sugestive[19]. Discutând stilul lui Sextil Puşcariu, Maria Istrate preciza că expunerea autorului "nu oboseşte atenţia, ci din contră o stimulează"[20], iar P. Constantinescu explica: "sensaţia că limba română e un organism viu, mobil, că are o viaţă cu o curgere nesecată, ne dă un impuls permanent să gândim şi noi odată cu autorul. D. Sextil Puşcariu nu ne striveşte sub erudiţia sa, nu ne înspăimântă cu siguranţa sa orgolioasă, de savant, nu ne rătăceşte, dar nici nu ne ţintuieşte într'un dogmatism antipatic. Ideile generale se insinuează astfel dela sine, fără să capete formulări apodictice; şi chiar acolo unde concluziile sale sunt categorice, drumul străbătut, până la final, e plin de agrementul disputei calme, al analizei amănunţite şi al documentării cu uşurinţă împărtăşite"[21].

Vom prezenta, în continuare, câteva din aspectele de morfo-sintaxă, fonetică şi ortografie tratate de Puşcariu în cele două volume apărute din *Limba română*, inserând printre acestea şi câteva din explicaţiile de lingvistică generală ale autorului, care ni s-au părut mai interesante:

Analizând relaţia existentă între limbă şi gândire, Sextil Puşcariu accentuează aspectul de obicei ignorat al acestei relaţii, şi anume influenţa limbii asupra gândirii: "Limba nu e numai un

---

[18] Referitor la exemple, autorul notează în prefaţă: "Am crezut că orice afirmaţie trebuie lămurită printr-o bogată şi sugestivă exemplificare. Chiar cu riscul de a îneca uneori expunerea în exemple, le-am dat, voind să atrag astfel atenţia cetitorului asupra nenumăratelor cazuri pe lîngă care trece zilnic fără să le observe, şi să-i trezesc în acest fel interesul de observator al limbii sale" (*Ibidem*, p. 10).

[19] O mărturie a afirmaţiei noastre este citatul de mai sus, despre scopul şi valoarea primului volum al *Limbii Române*. Vom mai cita astfel de pasaje pe parcursul analizei de faţă.

[20] Maria Istrate, *Sextil Puşcariu, Limba română.Vol. I Privire generală*, în *Buletinul Institutului de Filologie Română " A. Philippide"*, VII, 1941, p. 386.

[21] P. Constantinescu, *art. cit.*, p. 665-666.

servitor al gîndirii, ci şi un stăpîn al ei. Dacă e adevărat că omul vorbeşte aşa cum cugetă, nu e mai puţin adevărat că omul cugetă după cum s-au deprins să vorbească înaintaşii lui. (...) Limba moştenită, cu anumite clişee şi asociaţii constante, îndreaptă gîndurile noastre pe căile pe care s-au mişcat şi cugetele înaintaşilor noştri, stabilind o legătură trainică între fiii aceluiaşi neam, o f o r m a m e n t i s naţională"[22]. Astfel îşi justifică autorul capitolele finale din primul volum, cuprinse sub titlul *Limbă şi naţiune*: "într-o expunere sintetică despre limba unui popor nu poate lipsi un capitol asupra legăturii între limbă şi neamul care o vorbeşte. Noi dăm această expunere chiar în volumul de faţă subt titlul *Limbă şi naţiune*"[23].

O altă idee valoroasă formulată de Sextil Puşcariu în această operă, dar şi în altele, se referă la aportul indivizilor vorbitori la îmbogăţirea limbii, inovaţiile individuale devenind inovaţii colective: "Nu există subiect vorbitor, oricît de umil ar fi, care să nu adauge la expresia uzuală o notă individuală"[24]; "orice inovaţie de rostire e la origine individuală"[25]. Prin această teorie, S. Puşcariu infirmă teza neogramaticilor despre legile fonetice (natura mecanică a schimbărilor din limbă), demonstrând existenţa unor cauze psihice ale acestor schimbări.

Lingvistul a încercat să elibereze gramatica de sub tutela logicii, înlocuind tradiţionalele categorii gramaticale (bazate pe categoriile logicii) cu altele noi, corespunzătoare *sensibilităţii lingvistice* a vorbitorilor. El opune astfel *gramaticii obşteşti* ("învăţată în şcoli"[26]) o *gramatică nescrisă* ("pe care şi-o alcătuieşte fiecare individ grăitor"[27]): "Gramaticianul a fost dublat la început mai mult de pedagog, decît de lingvist. El n-a căutat să pătrundă în laboratorul în care limba ia fiinţă – în creierul omenesc – ci a voit să înlesnească pe cît se poate învăţarea limbii.

---

[22] S. Puşcariu, *op. cit.*, p. 11.
[23] *Loc. cit.*
[24] *Ibidem*, p. 5.
[25] *Ibidem*, vol. II *Rostirea*, 1959, p 3.
[26] *Ibidem*, vol. I, p. 15.
[27] *Loc. cit.*

Sistemul ales s-a adaptat, deci, scopului practic, stabilind reguli şi paradigme pentru memorizat şi trecînd la rubrica «excepţii» tot ce nu încăpea în ele. Astfel se întîmplă adesea că gramatica uneşte în aceleaşi grupuri fenomene pe care mintea noastră le rînduieşte în compartimente diferite şi că desparte altele, care în gramatica nescrisă pe care şi-o alcătuieşte fiecare individ grăitor sînt asociate şi strîns unite"[28].

Autorul renunţă şi la metoda tradiţională de prezentare a problemelor gramaticale (ordonate după criteriile logice cu care am fost obişnuiţi). Astfel, *aspectele gramaticale* tratate de Sextil Puşcariu sunt dispersate în toată opera, sub titluri originale: *Economia limbii*, *Emisiunea*, *Golurile* etc.

În demonstrarea afirmaţiilor de mai sus ne vom rezuma la câteva aspecte din grandioasa operă:

În locul vechilor categorii gramaticale[29], spuneam, Sextil Puşcariu propune altele noi, potrivite *sensibilităţii noastre lingvistice* şi controlabile prin *particule interogative*, dintre care: *categoria spaţială*, *temporală*, *a cauzalităţii*, *modală*, *a proprietăţii*, *a numărului* etc. Genul nu mai este considerat categorie gramaticală, întrucât nu are o particulă interogativă aparte: "genul nu are o întrebare corespunzătoare, precum are, bunăoară, numărul (*cîţi?*). De fapt, pentru (*copilă*) *frumoasă* nu am altă întrebare ca pentru (*băiat*) *frumos*, adică *ce fel?* (...); distincţia după gen e numai un i n s t r u m e n t , nu o categorie gramaticală (...). Cît de puţin important e genul pentru i m a g i n a ţ i a noastră lingvistică o dovedesc, tocmai în româneşte, a m b i g e n e l e "[30]. În aceeaşi situaţie se află şi cazul, eliminat şi el din lista categoriilor gramaticale: "În gramatica nescrisă, adică în organizaţia din mintea subiectelor vorbitoare, noţiunei gramaticale «caz» nu-i corespunde nimic.

---

[28] *Loc. cit.*

[29] Pe care le numeşte şi *filozofice*.

[30] S. Puşcariu, *op. cit.*, vol. I, p. 130-131. Termenul *ambigen* este folosit în locul celui de *neutru*, oscilaţia aceasta terminologică între *neutru*, *ambigen* şi chiar un al treilea termen, *eterogen*, era prezentă în multe gramatici ale epocii. Am întâlnit-o şi la Tiktin şi Philippide.

Pentru scopuri practice, gramatica învățată în școli e bine să mențină paradigmele de declinare – punînd și nominativul și vocativul alături de genitiv, dativ, și acuzativ –, căci cu ajutorul acestor tablouri sinoptice vom memoriza mai ușor o limbă străină. Lingvistul însă trebuie să-și dea seama că aceste cazuri nu-s decît cîmpurile de pe lentila astronomului de care vorbea Anatole France"[31]. Și autorul își susține explicația printr-un exemplu: "Pentru mentalitatea subiectului vorbitor, nu genitivul exprimă ideea de posesiune, ci ideea de posesiune poate fi exprimată prin ceea ce gramatica numește un genitiv. Mai exact: această idee de posesiune poate fi exprimată prin desinențele *-lui*, *-ei*, *-lor* (*casa vecinului*, *vecinei*, *vecinilor*), printr-un auxiliar sau prepoziție (*cu ocazia a trei alegeri*, *foi de trandafir*), prin lipsa oricărui morfem în sintagma cu topică fixă (*casa vecinu-meu*), printr-un pronume posesiv (*casa mea*) sau prin dativul pronumelui personal (*casele-i*)"[32].

Referindu-se la importanța diverselor părți de vorbire și de propoziție[33] în comunicare, lingvistul folosește o comparație deosebit de sugestivă: "Cînd construiesc o propoziție e ca și cînd aș lua pe cineva de mînă și l-aș duce de pe stradă într-o locuință. Verbul – elementul esențial al frazei – e adăpostul pe care i-l dau. Pentru ca să se simtă bine, trebuie să-i mobilez casa. *Cine? pe cine?* și *cui?* Sunt patul, masa și scaunul, fără de care o locuire nu se prea poate imagina. *Cum? cînd? unde? de ce?* etc. sunt mobilele accesorii: un dulap, o etajeră, o oglindă, un covor, niște perdele etc., toate mai mult sau mai puțin de lux, fără de care putem locui, dar nu ne simțim în largul nostru. Între obiectele care alcătuiesc un «interior» sunt unele care nici nu se pot numi «mobile», și cu toate acestea au un rost precis: soba, comutatorul

---

[31] *Ibidem*, p. 136.

[32] *Loc. cit.*

[33] Precizăm că autorul nu folosește aceste sintagme, *părți de vorbire* și *părți de propoziție*, și nici nu realizează tradiționala distincție între acestea, întrebuințând termenul generic *părți ale cuvântului* sau *ale discursului* (< fr. *parties du discours*). Puşcariu păstrează anumite rezerve chiar și în adoptarea vechilor denumiri ale diverselor părți de vorbire, respectiv de propoziție.

electric, soneria, robinetul de la apeduct, cuiul din perete, scara etc. Cu toate acestea se pot asemăna morfemele şi auxiliarele care devin importante în clipa cînd împlinesc o funcţiune: cînd în sobă facem foc, cînd aprindem lumina electrică, cînd apăsăm butonul soneriei sau învîrtim robinetul, cînd atîrnăm un tablou de cuiul din perete, cînd ne urcăm pe scară ca să scoatem o carte din raftul cel mai de sus al bibliotecii. Conjuncţiunile şi prepoziţiile se pot asemăna cu sertarele, uşile şi cu ţîţînele în jurul cărora se învîrtesc uşile"[34]. Comparaţia este reluată şi completată, la câteva pagini, cu referire la topica acestor *părţi ale discursului*: " În camera mobilată, de care vorbeam mai sus, fiecare mobilă îşi are locul ei tradiţional, potrivit cu rostul pe care are să-l îndeplinească. Astfel, saunele sunt aşezate în jurul mesei la care mîncăm. Cu toate acestea, în cazuri excepţionale, cînd, bunăoară, trebuie să schimb un bec la candelabrul din mijlocul odăii sau cînd fac curăţenie în cameră, pot pune scaunul şi pe masă. Aşa şi cu ordinea cuvintelor în frază"[35].

Aşadar, verbul reprezintă, în concepţia autorului, elementul-nucleu al comunicării: "Fraza vorbitorului se alcătuieşte din verb (...), iar în jurul acestuia se adaugă toate elementele lămuritoare, care răspund la una din particulele interogative ale limbii"[36]. Spiritul fin de analiză al autorului merge până la observaţia inexistenţei unei particule interogative specifice verbului: "Faptul curios la aparenţă e că verbul însuşi nu răspunde la nici o întrebare. Dacă adverbul răspunde la chestiunea *cum?*, substantivul la întrebarea *cine?*, *ce?*, *a cui?*, *cui?*, adjectivul la întrebarea *care?* sau *ce fel de?* – pentru a primi răspunsul *vine* sau *va ploua*, limba nu are nici o particulă întrebătoare, ci întrebarea însăşi trebuie formulată în forma unei fraze (*ce se întîmplă?*, *cum se face că...?* etc.). Cauza e evidentă: verbul e sîmburele frazei, fără de care nimic nu poate fi comunicat sau enunţat (...). Verbul preexistă întrebărilor, cărora le dă naştere"[37].

---

[34] S. Puşcariu, *op. cit.*, vol. I, p. 143-144.
[35] *Ibidem*, p. 150.
[36] *Ibidem*, p. 139.
[37] *Loc. cit.*

O teorie interesantă în legătură cu verbul este cea a *golurilor lingvistice*, preluată, în parte, de la K. Bühler. Puşcariu desemnează prin acest termen întrebările care apar în mod firesc în mintea vorbitorilor, referitoare la orice verb dintr-un enunţ: "Cînd cineva îmi comunică: *vine*, pot întreba: *unde?*, *cînd?*, *cum?*, *de ce?*, *cine?*"[38]. Iar cuvintele care "servesc la împlinirea golurilor"[39], deci care răspund la aceste întrebări, sunt considerate, toate, *complemente*. Aşadar, autorul încadrează în clasa complementelor toate părţile de propoziţie tradiţionale, bineînţeles cu excepţia *predicatului*, ca funcţie sintactică a elementului-nucleu al enunţului.

Verbul este tratat în subcapitolele ulterioare ale lucrării pe baza acestei teorii a golurilor: verbele *intranzitive* "au în mod normal un singur gol, înainte, umplut de un nominativ: *copilul doarme*; *apa curge*"[40], cele *tranzitive* "au în mod normal un gol înainte umplut de un nominativ (*mama, o mînă*) şi al doilea gol, în urmă, umplut de un acuzativ: *mama îmbracă copilul*; *o mînă spală pe alta* (...). Unele verbe tranzitive mai au, afară de aceea, un al treilea gol, tot în urmă, umplut de un dativ: *tata a împrumutat vecinului coasa*"[41], reflexivul "nu e alta decît un tranzitiv la care golul dinainte şi cel dinapoi, adică nominativul şi acuzativul, reprezintă aceeaşi persoană sau acelaşi lucru"[42], verbele *impersonale* "sunt oarecum a u t o n o m e , că nu au nici un gol în jurul lor. Cînd zic *ninge*, fac o constatare care nu cere nici o întregire. Nimeni nu se întreabă nici *cine* ninge, nici *ce* ninge, nici *cui* ninge"[43].

---

[38] *Ibidem*, p. 143.
[39] *Ibidem*, p. 149.
[40] *Ibidem*, p. 144.
[41] *Loc. cit.*
[42] *Ibidem*, p. 145.
[43] *Ibidem*, p. 148.

Extinzând teoria golurilor la nivelul enunțului[44], autorul disociază, în trecere, subordonatele de principale, considerându-le, paradoxal, pe acestea din urmă *complinitoarele golurilor*: "Dar şi fraza poate avea un gol. Cînd zic *văzînd că are să plouă*... las deschis un gol care trebuie împlinit în mod necesar prin *şi-a luat umbrele* sau *a rămas acasă* sau *s-a bucurat că are să crească iarba* sau altă asemenea propoziție. Pentru ca sensul să fie întreg, propoziția complinitoare e atît de necesară, încît gramatica o numeşte «principală»"[45]. Situația ni se pare oarecum inversată la nivel sintagmatic, spre deosebire de nivelul paradigmatic.

Necesitatea eliberării gramaticii de sub influența logicii este poate cel mai bine demonstrată la nivelul prepoziției, prin următoarele exemple: "Am auzit dascăli pedanți învățînd pe elevii lor să zică *un pahar cu apă*, în loc de *un pahar de apă*, fiindcă «paharul e de sticlă, nu de apă» sau: *pune pălăria pe cap*, în loc de *în cap*, fiindcă «se bagă capul în pălărie nu invers». Dar prepoziția *de* nu arată în româneşte numai materia (*o cruce de lemn*) ci, pe lîngă multe altele, şi conținutul (*un sac de făină*, *un litru de vin* etc.). *Un pahar de apă* sau *pune pălăria în cap* nu e l o g i c , dar e r o m â n e ş t e . Cei ce cer să înlocuim aceste expresii cu *un pahar cu apă* şi *pune pălăria pe cap* comit două mari păcate. Mai întîi, ne sărăcesc limba, fiindcă se poate zice şi *un pahar cu apă*, însă cu alt sens (adică «un pahar în care a rămas ceva apă» sau «în care s-a turnat apă»); al doilea, fiindcă rostul profesorului de limbă română nu e să falsifice sensibilitatea elevului pentru s t r u c t u r a i n t e r n ă a limbii materne, ci să-l facă să o înțeleagă mai bine, să caute totdeauna să-şi îmbrace gîndurile în cele mai neaoşe expresii, care, pentru ascultătorul său român, sunt şi cele mai clare şi mai plastice"[46]. Citatul este o mărturie a spiritului fin de observație al autorului şi ne poate duce cu gândul la o explicație similară a lui E. Coşeriu: "din nefericire

---

[44]Am folosit acest termen *enunț*, evitând de fiecare dată terminologia *propoziție-frază*, întrucât autorul nu a adoptat nici această distincție tradițională, considerând-o artificială.

[45] S. Puşcariu, *op. cit.*, p. 154.

[46] *Ibidem*, p. 125.

logiciştii au terorizat pe intelectuali şi acuma foarte mulţi intelectuali scriu pahar cu apă şi butoiul cu vin ş. a. m. d., chiar scriitori nu numai din Basarabia, ci şi alţii – Agârbiceanu, scrie aşa terorizat. În realitate, distincţia este foarte clară în limba română, tot ceea ce e măsură, se construieşte cu de, adică un pahar de apă, un pahar de vin, dacă nu e măsură, numai recipient e cu, de exemplu, într-un tablou dacă e o farfurie, nu e o farfurie de făină, ci o farfurie cu făină sau o farfurie cu două mere, sau un pahar cu câteva picături cu apă sau în recunoaşterea lucrurilor, un pahar cu otravă, fiindcă, de obicei, nu e un pahar ca măsură, ci conţine puţină otravă"[47].

Problemele de fonetică-fonologie sunt tratate iniţial în capitolul *Rostirea* din volumul I al lucrării şi reluate ulterior în volumul al II-lea, purtând acelaşi titlu.

Există o oarecare deosebire de structură (de organizare a materialului) între subcapitolele volumului I, respectiv capitolele volumului al II-lea. Astfel, în volumul I capitolul în discuţie cuprinde subcapitolele: *Fonetica*, *Fonologia*, *Psihofonia*, *Eufonia*, *Scrierea* şi *Onomatopeea*, în timp ce volumul al II-lea, deşi mai cuprinzător, este structurat doar în trei capitole: *Fonetica*, *Fonemica* şi *Fonocinetica*. Această reorganizare a materialului nu a însemnat decât o schimbare formală şi nu una de fond (a teoriilor lingvistului cu privire la aceste probleme), căci noţiunile din primul volum sunt reluate şi completate în volumul al II-lea.

Aşa cum se poate uşor observa din titlurile capitolelor şi subcapitolelor citate, autorul a introdus în acest domeniu relativ recent şi destul de puţin exploatat de cercetătorii români termeni ştiinţifici noi.

În primul rând, a introdus în lingvistica românească distincţia dintre f o n e t i c ă şi f o n o l o g i e , consacrată la nivel mondial în 1928, prin constituirea fonologiei ca disciplină

---

[47] *Apud* Ioana Creţu, *Interviu cu Eugeniu Coşeriu: Intuiţia lui Jakobson*, în *Transilvania*, 2003, nr. 4, p. 52.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

lingvistică autonomă[48]. Cităm în acest sens definițiile lui S. Puşcariu: "Fonologia este ştiința care studiază fonemul, spre deosebire de fonetică, care se ocupă de sunetul emis de organul nostru fonator"[49]; "Fonetica este studiul care se ocupă cu cercetarea obiectivă a sunetelor, aşa cum le rosteşte gura, le percepe urechea şi le fixează memoria"[50]; "Obiectul fonologiei este opoziția (...), unul din mijloacele prin care putem recunoaşte foneme şi să precizăm funcțiunea ce o îndeplinesc în limbă"[51].

Alți termeni noi folosiți de autor, majoritatea creații individuale, sunt: *fonemica* –definită ca "studiul procesului de recunoaştere a fonemelor şi al felului de utilizare lingvistică a elementelor de rostire"[52]; *fonocinetica* –ca disciplină distinctă studiind transformările (legile) fonetice, numite prin originalul termen *fonocinem*[53]; *psihofonia* –desemnând influența factorilor psihologici asupra pronunției; *eufonia* –sonoritatea (muzicalitatea) pronunției[54] şi *morfonemul*[55] –reprezentând o combinație între fonem şi morfem, ca o dovadă a relației existente între fonologie şi morfologie: "cînd jocul constant între diferite foneme, pe care l-am cunoscut subt numirile de alternanță şi concordanță, e utilizat

---

[48] Merit al *Şcolii lingvistice de la Praga* şi în mod special al lingviştilor ruşi Nikolai Sergheevici Trubetzkoy, Serghei Karcevski şi Roman Jakobson. Distincția sunet-fonem, tradusă ulterior în opoziția fonetică-fonologie, fusese însă intuită, înaintea constituirii fonologiei ca disciplină autonomă, de către J. Baudouin de Courtenay (în 1868).

[49] S. Puşcariu, *op. cit.*, vol. I, p. 75.

[50] *Ibidem*, p. 60.

[51] *Ibidem*, vol. II, p. 272.

[52] *Ibidem*, p. 245.

[53] "Prin acceptarea termenului fonocinem am evitat cuvîntul «lege», pe care unii lingvişti îl înțeleg ca naturaliştii («fără excepții») sau ca juriştii («imperativ»), iar alții, ca filozofii («raporturi constante») sau ca sociologii («normal» pentru o colectivitate socială)" (*Ibidem*, p. 349).

[54] În subcapitolul purtând acelaşi titlu, *Eufonia*, din volumul I, autorul demonstrează fenomenul prin raportare la limba română, în special la limbajul poetic, cu aplicații pe versurile lui M. Eminescu.

[55] Termen creat de Trubetzkoy şi preluat de autorul român de la acesta.

spre distincţii morfologice, atunci avem de-a face cu morfoneme"[56].

Sextil Puşcariu face multe observaţii valoroase în legătură cu fonetica şi fonologia limbii române. El identifică în acest sens specificul limbii noastre: "masarea energiei de rostire la începutul cuvintelor, în paguba silabelor mijlocii şi finale"[57].

În descrierea fiziologică a sunetelor limbii române (realizată prin raportare atât la pronunţia literară, cât şi la cea populară), autorul începe cu prezentarea consoanelor, şi nu a vocalelor, inversând ordinea tradiţională pe considerentul influenţei pe care o au consoanele asupra vocalelor.

În cadrul capitolelor, respectiv subcapitolelor de fonetică, câteva pagini sunt dedicate **ortografiei** limbii noastre. S. Puşcariu face aici un scurt istoric al *grafiei* româneşti. Cităm în acest sens doar câteva pasaje: "noi Românii, nu am i n v e n t a t un alfabet, ci am adoptat litere străine pentru trebuinţele noastre (...). Adaptarea alfabetului c h i r i l i c la trebuinţele limbii române a fost în general destul de lesnicioasă (...). Cînd şcoala ardeleană a încercat, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, să dovedească şi prin grafie originea noastră latină, s-a pus la temelia ortografiei noastre principiul e t i m o l o g i c (...). Emanciparea treptată de tendinţa latinizantă a simplificat ortografia (...). Aşa cum e astăzi, ortografia noastră nu este ideală. Totuşi e cu mult mai simplă şi mai limpede decît multe alte ortografii şi poate fi perfecţionată prin modificări ce i se mai pot aduce"[58]. Autorul concluzionează această incursiune în istoria ortografiei româneşti prin ideea perfectibilităţii oricărui sistem ortografic: "o ortografie perfectă nici nu e imaginabilă, iar necesitatea de a o revizui din timp în timp e firească (...). Cum limba evoluează necontenit şi rostirea se schimbă, semnele cu care îmbrăcăm această limbă se aseamănă cu

---

[56] *Ibidem*, p. 265. Noţiunea constituie şi obiectul unui studiu separat: *Morfonemul şi economia limbii*, un interesant articol publicat în *Dacoromania*, VI, 1931, p. 211-243.

[57] *Apud* Gr. Rusu, *Probleme de fonetică-fonologie în concepţia lui Sextil Puşcariu*, în *Cercetări de lingvistică*, XIX, 1974, nr. 1, p. 36.

[58] S. Puşcariu, *op. cit.*, vol. I, p. 94-96.

un costum moştenit de copii dela părinţi, care trebuie ajustat pe talia celor ce-l îmbracă"[59].

Sextil Puşcariu a avut o contribuţie deosebită la simplificarea şi uniformizarea ortografiei noastre, imperative firești ale constituirii unității naționale. Lingvistul a susținut în repetate rânduri necesitatea revizuirii ortografiei din 1904, care mai păstra încă unele norme etimologice. În articolul *Ortografia revizuită a Academiei Române*, publicat chiar în anul oficializării noii ortografii (1904)[60], S. Puşcariu a atacat Academia Română, care – explică el, în al său stil inconfundabil – "a recurs la vechea reţetă practicată de zeci de ani, la compromis, la împăcarea fonetismului cu etimologismul, acest strigoi încuibat în palatul din Calea Victoriei, pe care nici «radicalii» n-au putut încă să-l alunge, în nădăjdea că tot vor ajunge odată să scurteze coada cînelui de tot, deşi deocamdată s-au mulţumit s-o taie cu bucăţica, ca sasul, care credea că astfel cîinele va avea dureri mai mici"[61]. În 1923, S. Puşcariu a prezentat Academiei un raport de reformă ortografică, rămas din nefericire fără ecou. Proiectul este reluat de ambiţiosul lingvist în 1929, fiind de data aceasta acceptat de către forul ştiinţific suprem şi realizat în colaborare cu Teodor Naum, prin valorosul *Îndreptar şi vocabular ortografic*, publicat în 1932. Lucrarea are o valoare inestimabilă, marcând, cu puţine excepţii, triumful fonetismului asupra etimologismului şi prezentând, în general, forma definitivată a ortografiei noastre, căci modificările ulterioare (din 1953[62], 1965[63],

---

[59] *Loc. cit.*

[60] În *Convorbiri literare*, XXXVIII, nr. 11, p. 961-978.

[61] S. Puşcariu, *Ortografia revizuită a Academiei Române*, *apud* R. Todoran, *Sextil Puşcariu şi limba literară*, în *Cercetări de lingvistică*, XIX, 1974, nr. 1, p. 50.

[62] Când s-au înlăturat ultimele concesii etimologice: *u* final (păstrat în ortografia din 1932 la forma de singular a substantivelor şi adjectivelor masculine şi neutre având în silaba finală un *i*: *biciu*, *cuiu*, *vechiu*), *gu* pentru *gv*: (*sanguin*, *linguistică*) etc.

[63] Când s-a revenit la scrierea cu *â* în cuvintele *România*, *român* şi celelalte derivate.

1994[64] şi 2005[65]) au fost puţine şi neînsemnate pentru a se putea vorbi de alte reforme ortografice.

Revenind la monumentala şi originala *Limba română*, care a marcat un pas uriaş în dezvoltarea lingvisticii româneşti (cu toate ramurile sale: gramatica, dialectologia, lexicologia, semantica, semiotica, istoria limbii), mai precizăm un ultim aspect, nelipsit de importanţă, şi anume relaţia existentă între diversele părţi şi capitole ale operei (ce ar fi urmat să fie extinsă la nivelul volumelor, dacă ar fi apărut toate cele proiectate). În explicarea acestei relaţii vom insera un alt citat semnificativ al autorului, preferând această cale pentru savoarea şi claritatea formulelor savantului: "Aceste capitole, care privesc *Limba şi expresia*, se pot asemăna cu cartierele unui oraş. Deşi despărţite din punct de vedere administrativ, aceste cartiere sunt totuşi strîns unite într-un întreg. Legătura între ele n-o fac numai podurile care leagă ţărmurii rîului ce trece prin oraş, nici arterele principale de comunicaţie ce se prelungesc dintr-un cartier într-altul, ci mai ales instalaţiile şi instituţiile lor comune şi urmele lăsate de trecutul lor comun. Rezervorul de apă sau uzina electrică din cutare mahala alimentează toate străzile, centrala telefonică deserveşte toate sectoarele"[66].

Eruditul lingvist, creatorul şi îndrumătorul *Şcolii lingvistice clujene*, s-a bucurat de o preţuire deosebită atât în ţară, cât şi în străinătate. Dintre titlurile onorifice obţinute de Puşcariu atât pe plan naţional, cât şi mondial, menţionăm: doctor docent la Universitatea din Viena (în 1904), membru corespondent, apoi membru activ al Academiei Române (în 1906, respectiv 1914), membru al *Comitetului permanent internaţional de lingvistică* (în

---

[64] Când s-a generalizat scrierea cu *â* în toate cuvintele (cu respectarea actualelor reguli), exceptând formele de indicativ prezent ale verbului *a fi*, unde *i* a fost înlocuit cu *u* (*sunt, suntem...*).

[65] Prin recenta ediţie (a II-a) a *Dicţionarului ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române*, publicat sub egida Academiei.

[66] S. Puşcariu, *op. cit.*, vol. I, p. 8.

1936), membru corespondent al *Academiei Germane de Ştiinţe* (în 1938)[67]. "El n-a fost eruditul izolat de lume – explică D. Macrea – prin tehnica unei meserii pe care o înţelege doar un cerc restrîns de specialişti[68], ci un om de ştiinţă legat de mase, cărora le împărtăşea mereu cuceririle disciplinei sale"[69], într-o formulă accesibilă, atrăgătoare – putem completa –, ceea ce a determinat sporirea interesului vorbitorilor pentru propria lor limbă şi pentru disciplinele care o studiază.

Autorul a reuşit, totodată, să depăşească limitele formării sale iniţiale (neogramatice) şi să îndrepte lingvistica românească spre direcţiile moderne care se conturau pe plan mondial.

Încheiem prin a preciza că institutul lingvistic de cercetare *Muzeul limbii române*, creat de Sextil Puşcariu, a devenit în 1951 *Institutul de lingvistică al Filialei din Cluj a Academiei Române*, existent şi în prezent.

---

[67] Titlu pe care, de la Dimitrie Cantemir, nu l-a mai bţinut nici un român până la Sextil Puşcariu.

[68] Aşa cum procedase A. Philippide.

[69] D. Macrea, *art. cit*, p. 17-18.

Anexa nr. 50 :

Sextil Puşcariu (imagine reprodusă după ediția a II-a, din 1994, a operei *Limba română*, vol. II, p. 4)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

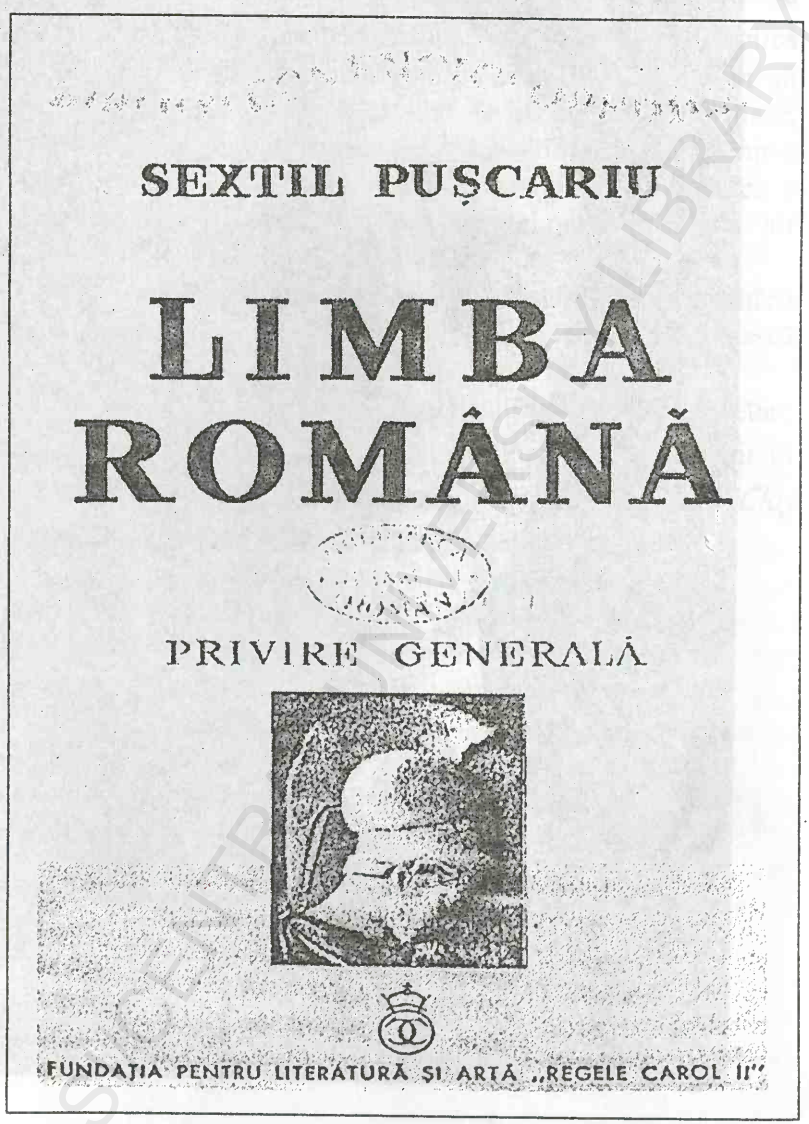

Anexa nr. 51 :

Sextil Puşcariu, coperta ediţiei princeps (1940) a operei *Limba română*, vol. I *Privire generală* (reprodusă după ediţia originală)

SEXTIL PUŞCARIU

LIMBA ROMÎNĂ

VOL. II

ROSTIREA

497

I. P. S.
Biblioteca Centrală
de Stat

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
1959

Anexa nr. 52 :

Sextil Puşcariu, foaia de titlu a volumului II -*Rostirea* al operei *Limba română* (reprodusă după ediţia princeps, p. III)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Şcoala de la Bucureşti

Activitatea lingvistică desfăşurată la Bucureşti în această perioadă a fost organizată iniţial de Ov. Densusianu, în jurul revistei create (în 1923) şi conduse de el, *Grai şi suflet*[1]. Titular al catedrei de filologie romanică a Facultăţii de Litere, Ov. Densusianu a fost toată viaţa reprezentantul fidel al doctrinei neogramatice, manifestând o atitudine ostilă faţă de curentele noi ce se conturau pe plan mondial în domeniul lingvisticii (geografia lingvistică, fonologia etc.).

Noile direcţii lingvistice au stat însă în atenţia cercetătorilor tineri, dintre care doi s-au afirmat atât pe plan naţional, cât şi internaţional: Alexandru Rosetti şi Alexandru Graur, ambii licenţiaţi ai Facultăţii de Litere din Bucureşti (deci foşti elevi ai lui Ov. Densusianu), doctori de la Sorbona (primul în lingvistică romanică, al doilea în lingvistică indo-europeană) şi diplomaţi[2] ai Şcolii de Înalte Studii din Paris. Ei au acumulat, în timpul studiilor la Paris, o bogată experienţă lingvistică, în toate ramurile disciplinei, formându-şi o metodă temeinică de cercetare şi acel "spirit riguros ştiinţific, prezent, în general, pretudindeni la Paris (ca şi în alte centre universitare din Occident)"[3]. Meritul formaţiei intelectuale a celor doi, dar şi a altor lingvişti români din epocă, revine unor celebrităţi ale şcolii franceze, precum: Gaston Paris, Paul Meyer, Antoine Thomas, Antoine Meillet, P. J. Rousselot, Julles Gilliéron, Mario Roques etc.

Lui Al. Rosetti şi Al. Graur li s-a alăturat, în acţiunea de redirecţionare a lingvisticii româneşti, Jacque Byck (şi el fost elev al lui Ov. Densusianu).

---

[1] Din care au apărut, până în 1937, şapte volume.
[2] Titlu de absolvire.
[3] Se precizează în *** *Istoria lingvisticii româneşti* (coordonator Iorgu Iodan), Bucureşi, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978, p. 117.

Rolul revistei *Grai şi suflet* a fost preluat, începând din 1933, de *Bulletin linguistique*, organ al *Laboratorului de fonetică experimentală*, creat şi condus de Al. Rosetti[4].

În ceea ce priveşte *învăţământul lingvistic*, cum se exprima D. Macrea, Facultatea de Litere din Bucureşti şi-a diversificat treptat catedra de limba română, după modelul Universităţii din Cluj. Cele două catedre de limbă existente până în 1918 (una de filologie romanică şi una de istoria limbii şi literaturii române vechi, ocupate de Ov. Densusianu, respectiv I. Bianu) sunt completate în 1922 de alte două (dialectologie şi folclor romanic, ocupate de I. A. Candrea), iar în 1928 de altele (filologie română şi fonetică experimentală, ocupate de Tache Papahagi, respectiv Al. Rosetti)[5].

Lingviştii din Bucureşti nu au avut, precum cei din Cluj, o activitate coordonată, fapt ce explică lipsa aproape totală a lucrărilor cu caracter colectiv. Colaborarea dintre Ov. Densusianu şi I. A. Candrea, începută înainte de primul război mondial[6], a fost, din nefericire, întreruptă imediat după război[7].

Dintre gramaticile publicate în această perioadă, puţine la număr (ca şi în celelalte provincii româneşti), cităm:

- S. Frunză, *Grammatika rumynskogo jazyka*, Bucureşti, 1919[8];
- Barbu Lăzăreanu, *Cu privire la gramatică şi vocabular*, Bucureşti, Cultura Românească, 1938;
- Const. Loghin, *Gramatica limbii române la îndemâna oricui*, Bucureşti, Tipografia Ziarului "Universul";

---

[4] Un laborator asemănător fusese înfiinţat anterior, la Cluj, de către Iosif Popovici.

[5] Vezi D. Macrea, *Probleme de istorie a lingvisticii române*, Bucureşti, 1965, p. 116-117.

[6] Ale cărei rezultate au fost: *Dicţionarul etimologic al limbii române. Elementele latine* (1914) –până la cuvântul *a putea* şi *Dicţionarul general al limbii române. Litera A* (1909).

[7] I.A.Candrea a finalizat singur dicţionarul general citat mai sus, reintitulându-l *Dicţionarul enciclopedic ilustrat "Cartea Românească"*.

[8] Gramatică bilingvă româno-rusă.

- Victoria Gavrilescu, *Gramatica limbii române pentru folosul şi înţelesul tuturor*, Bucureşti, 1939;
- Al. Rosetti, *Gramatica limbii române*, Bucureşti, Editura Ziarului "Universul", 1943;
- Al. Rosetti, J. Byck, *Gramatica limbii române*, Bucureşti, 1943;
- Al. Rosetti, *Grammaire de la langue roumaine*, Bucureşti, 1944[9];
- Nicolae Drăganu, *Elemente de sintaxă a limbii române*, Bucureşti, Institutul de lingvistică, 1945.

[9] Versiunea franceză a gramaticii din 1943.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Alexandru Rosetti & Jacques Byck, *Gramatica limbii române*

Un alt pas important în evoluția studiului gramaticii românești l-a constituit lucrarea elaborată, în a doua jumătate a perioadei de care ne ocupăm în acest capitol, de două autorități științifice ale momentului: Alexandru Rosetti și Jacques Byck, conducătorii și îndrumătorii activității lingvistice desfășurate la acea vreme în București. Alături de Alexandru Graur – demonstram anterior – , ei au orientat lingvistica românească spre curentele și școlile moderne.

Gramatica în discuție a fost publicată într-o primă ediție (1943) numai cu numele lui Al. Rosetti, "din pricina regimului fascist din acel timp"[1], însă ediția a doua (din 1945) poartă numele ambilor autori[2]. Unii cercetători l-au considerat drept autor principal pe J. Byck, reducând contribuția lui Rosetti doar la capitolul dedicat foneticii[3]. Ceea ce a determinat aceste speculații au fost, probabil, orientările celor doi autori cu precădere spre un domeniu sau altul.

Într-adevăr, domeniul de predilecție al cercetărilor lui Al. Rosetti a fost fonetica (sub diverse aspecte: generală, experimentală, istorică), domeniu în care a obținut rezultate remarcabile. Din multitudinea studiilor de fonetică ale autorului, cităm celebra *Introducere în fonetică*, lucrare de renume mondial, publicată în trei ediții (1930, 1957, 1963). Poate ar trebui reamintit aici, pentru noutatea și importanța lui în dezvoltarea învățământului universitar din București, *Laboratorul de*

---

[1] Se explică în *** *Istoria lingvisticii românești* (coordonator Iorgu Iordan), București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 123.

[2] Vezi anexa nr. 31 a lucrării noastre.

[3] Opinia se regăsește și în studiul citat anterior, *Istoria lingvisticii românești*.

fonetică experimentală, creat de Al. Rosetti la Facultatea de Litere[4].

Jacques Byck a excelat, în schimb, în domeniile morfologiei şi sintaxei, fapt demonstrat de: multitudinea articolelor dedicate acestor domenii[5] (dintre care cităm *Femininul peiorativ* –1930, *Imperativul în limba română* –1935, *Schimbările de conjugare în limba română* –1936, *Folosirea afectivă a pronumelui personal în limba română* –1937, *Studii de sintaxă şi stilistică românească* –1939, *Derivaţie şi sintaxă* –1939, *Propoziţia subiectivă şi propoziţia predicativă* –1955, *Originea infinitivului scurt în limba română* –1959 etc.), de manualele de limba română pentru învăţământul liceal (realizate în colaborare cu alţi autori), precum şi mai ales de funcţiile acordate de către Academia Română în elaborarea gramaticii academice (responsabilul colectivului de sintaxă în elaborarea primei ediţii a *Gramaticii Academiei* –1954, apoi redactor responsabil al culegerilor *Studii de gramatică*, alcătuite în 1956, în vederea unei noi ediţii a *Gramaticii Academiei*).

Înainte de analiza propriu-zisă a gramaticii purtând numele celor doi autori (redactată în colaborare sau separat[6]), vom încerca să conturăm profilul celor două personalităţi ale lingvisticii româneşti:

Alexandru Rosetti a reprezentat şi reprezintă pentru lingvistica noastră un moment de glorie, un renume al intelectualităţii româneşti, meritând din plin calificativele ce i s-au atribuit: *dom al spiritualităţii noastre* (Ion Dodu Bălan[7]), *exponent*

---

[4] Distrus, din nefericire, în timpul bombardamentelor celui de-al doilea război mondial.

[5] Publicate în presa vremii: *Bulletin linguistique*, *Studii şi cercetări lingvistice*, *Gazeta învăţământului*, *Recueil Lisbonne*, *Scânteia*, *Presa noastră*, *Cum vorbim* etc.

[6] Aspect, de altfel, mai puţin important.

[7] Ion Dodu Bălan, *Un senior al spiritului*, în volumul *** *Al. Rosetti în evocări*, ediţie de Andriana Fianu, Bucureşti, Editura Minerva, 1995, p. 23.

strălucit al culturii noastre peste hotare (Mihai Drăgănescu[8]), *mesager distins al lingvisticii româneşti în lumea ştiinţifică internaţională* (Alexandra Roceric[9]). Într-o sintagmă integratoare, oferită de G. Călinescu, el a fost *omul minune*[10] al culturii româneşti sau, cum explica Valeriu Râpeanu, "acea personalitate de care o cultură are nevoie, pe care drumul spiritual al unei ţări trebuie să o întâlnească, altfel riscând să se împotmolească în apele mediocrităţii"[11].

Meritele ştiinţifice i-au fost recunoscute prin acordarea, în ţară, a Premiului de Stat şi a titlului om de ştiinţă emerit, iar peste hotare, a titlurilor: doctor honoris causa (de către Universitatea din Montpellier), membru corespondent al Academiei Suedeze, membru în biroul *Societăţii Internaţioanle de Ştiinţe Fonetice* şi în *Comitetul Internaţional al Slaviştilor*.

Opera ştiinţifică a lui Al. Rosetti numără 349 titluri, conform volumului omagial închinat autorului cu ocazia împlinirii vârstei de 70 ani[12]. Această operă vastă impresionează şi prin diversitatea problemelor abordate, din domeniile lingvisticii (cu toate ramurile ei, atenţia autorului orientându-se cu precădere spre fonetică[13]) şi filologiei.

Caracteristica esenţială a savantului Rosetti a fost curiozitatea ştiinţifică deosebită, ceea ce explică receptivitatea faţă de curentele noi ale disciplinei. Foarte frumos se exprima, în legătură cu aceasta, Solomon Marcus: „[Rosetti]

---

[8] Mihai Drăgănescu, *Spiritul lui Alexandru Rosetti trăieşte la Academia Română*, în *** *Al. Rosetti în evocări*, p. 108

[9] Alexandra Roceric, *Profesorul a trecut, princiar, prin zilele noastre...*, în *** *Al. Rosetti în evocări*, p. 182.

[10] *Apud* Ion Dodu Bălan, *op. cit.*, p. 23.

[11] Valeriu Râpeanu, *Un om de ştiinţă aparte*, în *** *Al. Rosetti în evocări*, p. 178-179.

[12] *** *Omagiu lui Alexandru Rosetti (la 70 ani)*, preşedintele comitetului de iniţiativă Iorgu Iordan, Bucureşti, Editura Academiei R. S. R., 1965, p. XIII-XXVII.

[13] Am demonstrat acest lucru mai sus.

a rămas, în această privință, veșnic tânăr, intrând de multe ori în conflict cu spiritele conservatoare ale generației sale"[14]. El a pregătit astfel apropierea lingvisticii românești de științele exacte (matematica, fizica, biologia etc.), fenomen[15] ce avea să se generalizeze la sfârșitul secolului al XX-lea.

Activitatea științifică a maestrului a fost întregită de activitatea didactică, la fel de valoroasă și productivă. În calitate de profesor, decan, apoi rector al Universității din București, Al. Rosetti a contribuit la dezvoltarea calitativă a învățământului superior românesc, insuflând studenților săi pasiunea pentru cercetare științifică.

Din evocările unor foști elevi ai săi, ulterior colegi de cercetare, putem reconstitui stilul de muncă al regretatului profesor și om de știință, ce ar putea fi definit sintetic drept un amestec de gravitate–poezie–umor: "Era în ființa lui ceva cu totul neobișnuit pentru noi, tinerii de atunci, cărora în același timp ne impunea respect datorat unui nume, unei opere, unui trecut de nobilă ținută democratică, dar care crea și un sentiment de apropiere în sensul superior al cuvântului. Expunea fapte abstracte pentru că istoria limbii este – în fond – istoria unui sistem de semne care nu poate stârni exaltarea tinerilor abia trecuți de pragul adolescenței (...). Dar, din modul în care explica, din atitudinea sa la catedră, din acea unduire a mâinii ce mișca o cretă ce lăsa pe tablă câteva cuvinte se degaja o anumită distanțare, o anume detașare de obiect, un sentiment al relativității. Alexandru Rosetti nu a fost dominat până la crispare, până la orbire, până la fanatism de ramura științei pe care a ilustrat-o. Poate de aceea a manifestat o largă înțelegere pentru atâtea din ceea ce ne înconjoară, pentru zone care aveau puține tangențe cu sfera activității sale" (Valeriu Râpeanu[16]); "Lucram în permanență alături de un om de știință dublat de un literat de indiscutabilă

---

[14] Solomon Marcus, *Maestru al exprimării lapidare*, în *** *Al. Rosetti în evocări*, p. 15.

[15] Este vorba, la nivel general, de îmbinarea științelor umaniste cu cele exacte și a artei cu știința.

[16] Valeriu Râpeanu, *op. cit.*, p. 178.

fineţe, care-şi legase viaţa de poezie (...). Detaliile minuţioase, indispensabile în cercetarea filologului, îşi mai pierdeau astfel din ariditate în prezenţa autorului aducător de eleganţă şi parfum, adeseori cu un vers sau cu o aluzie poetică (...). Închipuia mici poveşti, atribuindu-ne roluri, îl distrau şi le repeta într-atâta încât parcă începea să le creadă adevărate (...). Dar nu-i zâmbeau nici ochii atunci când discutam lucruri serioase, când se concentra asupra unui subiect (...). Atunci ochii lui erau aţintiţi asupra viitorului, se citea în ei o hotărâre, o soluţie, un drum" (Alexandra Roceric[17]); "Conducându-şi echipele de cercetători nu asemeni unor savanţi care lucrează cu subordonaţi, Rosetti era întotdeauna bucuros de originalitatea celorlalţi, putând să fie aproape indiferent faţă de propria-i muncă" (Mitu Grosu[18]). Afirmaţiile lui I. D. Bălan în acest sens sunt poate cele mai potrivite pentru a desăvârşi imaginea maestrului: "el a trăit mereu între tineri, a descoperit şi a afirmat talente tinere şi a rămas necontenit cu spiritul tânăr"[19].

Al. Rosetti a costituit impulsul dat lingvisticii româneşti pentru dezvoltare, modernizare şi afirmare pe plan internaţional.

Prezenţa lui Jacques Byck în activitatea lingvistică bucureşteană (şi românească, în general) a fost "mult mai puţin simţită" comparativ cu cea a lui Al. Rosetti[20]. Cauzele acestei situaţii, consideră specialiştii, au fost: pe de o parte, profesarea vreme îndelungată (între 1922-1940) în învăţământul preuniversitar (liceal), iar pe de altă parte, spiritul autocritic exagerat. Referitor la acest ultim aspect, Al. Graur explica: "Niciodată J. Byck nu socotea că a cercetat destul o temă şi totdeauna avea impersia că mai este ceva de controlat. De aceea a publicat relativ puţin, mai ales în raport cu cantitatea de cunoştinţe pe care o acumulase. Colegii lui aproape că îi smulgeau

---

[17] Alexandra Roceric, *op. cit.*, p. 184.
[18] Mitu Grosu, *Măreţia lui Alexandru Rosetti*, în *** *Al. Rosetti în evocări*, p. 138.
[19] Ion Dodu Bălan, *op. cit.*, p. 23.
[20] Se precizează în *** *Istoria lingvisticii româneşti*, p. 123.

cu sila manuscrisele lucrărilor încheiate, pentru a le da la tipar. Dorinţa de perfecţie avea asfel efecte negative"[21].

Opera sa ştiinţifică, de dimensiuni reduse, se compune, în majoritate, din articole publicate în presa vremii[22], completate de câteva volume de texte vechi româneşti transliterate[23] (*Texte de limbă veche* –1930, *B. P. Hasdeu, cuvente den bătrîni* –1937, *Cazania lui Varlaam* –1943 etc.), de manualele de limba română, precum şi de importantele lucrări colective la care a colaborat, începând cu *Gramatica limbii române*[24] (subiectul analizei noastre) şi continuând cu *Mic dicţionar ortografic* (Editura Academiei R. P. R., ediţia I, 1953-1954 şi ediţia a II-a, 1955), *Gramatica limbii române* (Editura Academiei R. P. R., ediţia 1954), *Îndreptar de punctuaţie* (Editura Academiei R. P. R., 1956) şi *Studii de gramatică* (Editura Academiei R. P. R., 1956).

Deşi redusă cantitativ, opera lui J. Byck este bogată calitativ, fiind preţuită chiar şi peste hotare pentru profunzimea ideilor, soliditatea argumentelor şi eleganţa stilului. "Toate lucrările lui J. Byck – explică Florica Dimitrescu – poartă pecetea unui savant de o sensibilitate sufletească deosebită, cu o rară capacitate de a înţelege, a interpreta şi a explica subtilităţile limbii române şi de a pune la punct, cu competenţă şi originalitate, probleme controversate"[25].

Dimensiunile reduse ale operei nu ştirbesc cu nimic complexitatea/varietatea acesteia, autorul abordând, ca şi Al. Rosetti, toate ramurile lingvisticii (orientându-se, în schimb, cu precădere spre morfologie şi sintaxă[26]) şi filologiei.

---

[21] Al. Graur, *Prefată* la Jacques Byck, *Studii şi articole. Pagini alese*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1967, p. 8.

[22] Vezi p. 286 a lucrării noastre.

[23] În această direcţie, a contribuit la fixarea sistemului de trasliterare a textelor chirilice, domeniu în care a iniţiat, totodată, o serie de tineri cercetători.

[24] În colaborare cu Al. Rosetti.

[25] Florica Dimitrescu, *Studiu introductiv* la Jacques Byck, *Studii şi articole. Pagini alese*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1967, p. 15.

[26] Am demonstrat acest lucru mai sus.

J. Byck a fost şi un excelent pedagog. O mărturie în acest sens o constituie manualele de limba română coordonate de el, articolele despre metodica predării acestei discipline (dintre care cităm articolul *Despre studiul gramaticii* din *Gazeta învăţământului*), precum şi articolele în care autorul critică sever diverse manuale de gramatică din epocă. La Universitate, Byck a predat gramatică descriptivă şi istorică, istoria lingvisticii, istoria literaturii române vechi şi problema limbii literare în secolul al XVII-lea. Activitatea didactică a fost completată de cursurile de limba română pentru străini ţinute la Sinaia, începând din 1960.

Erudit de o mare supleţe de spirit, cum îl caracteriza Florica Dimitrescu[27], Jacques Byck ne-a lăsat o operă ştiinţifică care nu se impune prin vastitate, ci prin calitate, apreciată de către Consiliul de Stat al R. S. R. prin acordarea Ordinului Muncii clasa a III-a[28].

Vom analiza, în continuare, *Gramatica limbii române* elaborată de aceşti doi savanţi români de renume (Al. Rosetti şi J. Byck), operă ce poartă amprenta valorii fiecăruia.

Gramatica în discuţie are caracter descriptiv şi, într-o oarecare măsură, normativ, fapt consemnat de autorii înşişi în prefaţa primei ediţii: "Prezenta lucrare este o gramatică descriptivă a limbii române; ea înregistrează faptele de limbă, fie că se adresează marilor scriitori (...), fie limbii vorbite, care constituie uzul. Atunci când este necesar, gramatica noastră dă indicaţii asupra calităţii unei forme lingvistice, recomandând, eventual, evitarea ei"[29]. Referitor la aspectul normativ însă, Iorgu Iordan observa că "recomandarea evitării formelor greşite se face extrem de rar, în schimb destul de des se înregistrează fără luare de atitudine fapte care reprezintă abateri de la regulile limbii literare"[30]. Dintre exemplele selectate de Iorgu

---

[27] Florica Dimitrescu, *op. cit.*, p. 33.

[28] Consemnează Florica Dimitrescu în opera citată anterior, p. 14.

[29] Al. Rosetti, [J. Byck], *Gramatica limbii române*, Bucureşti, Editura Universul, 1943, p. 5.

[30] I. Iordan, *Scurt istoric al principalelor lucrări de gramatică romînească*, în *Limbă şi literatură*, II, 1956, p. 192.

Iordan în argumentarea observației sale, cităm: "verbele de conjugarea a III-a, cu accentul pe radical, devin, prin mutarea accentului, de conjugarea a II-a: *crede, face* >*credea, făcea, facem, faceți, credeți, vindem* > *făcem, făceți, credéți, vindéți* (...); În loc de *omul căruia i-am dat banii*, se aude mai ales *omul care i-am dat banii*. Chiar construcția cu prepoziție e evitată. Se spune *lucrul care l-am luat* în loc de *lucrul pe care l-am luat*, sau *fata care m-am plimbat cu ea* în loc de *fata cu care m-am plimbat*"[31].

Lucrarea este structurată în patru părți: *Fonetica, Morfologia, Sintaxa* și *Stilistica*[32].

Prima parte, deși intitulată cu termenul tradițional **fonetica**, este mai degrabă un capitol de fonologie, autorii asimilând cu pricepere noțiunile disciplinei recent constituite (fonologia). Iată propria lor explicație din prefața gramaticii: "Expunerea din capitolul consacrat f o n e t i c e i e dominată de concepția că numai valoarea f u n c ț i o n a l ă a sunetelor trebue reținută de gramatic pentru studiul său; în consecință, din descrierea și analiza fiziologică a sunetelor, uneori laborioasă, care figurează în gramaticile existente, s'a reținut de noi numai partea descriptivă, necesară clasificării sunetelor"[33]. Se subînțelege de aici opoziția între fonetica generală (care studiază sunetele din punct de vedere fiziologic, al producerii lor), constituind obiectul analizei gramaticilor anterioare și fonetica funcțională sau fonologia (care studiază sunetele din punct de vedere funcțional, adică fonemele), constituind o noutate în cuprinsul gramaticilor românești[34]. Numai că autorii nu folosesc noua terminologie (f o n e m , f o n o l o g i e), adoptând doar noțiunile ca atare. Cităm explicația dată noțiunii pe care s-au ferit s-o denumească f o n e m : "gramaticul reține pentru descrierea

---

[31] *Loc. cit.* Aceste greșeli de exprimare s-au extins supărător de mult astăzi, în rândul vorbitorilor neglijenți.

[32] Aceasta din urmă reprezentând o noutate în structura unei gramatici.

[33] Al. Rosetti, [J. Byck], *op. cit.*, p. 5.

[34] Așa cum reiese din citatul autorilor, care nu au avut în vedere, se pare, lucrarea lui Sextil Pușcariu, *Limba română*.

sa numai acele sunete care formează sistemul de semne al unei limbi (...). Sunetele se succed în fiecare cuvânt într'o ordine anumită care nu poate fi modificată, fără a atrage după sine schimbarea sensului suportului fonic respectiv (...). Sunetele capătă o valoare prin contrast; ele formează opoziţii fonologice (...). Gramatica unei limbi clasifică, deci, sunetele, ţinând seama de valoarea lor de opoziţie (...), care este reţinută de conştiinţa noastră şi pe care o întrebuinţăm în scopuri semantice"[35].

Morfologia şi sintaxa sunt strict disociate, fapt anunţat încă din prefaţă: "Spre deosebire de alţi autori, am separat, în cartea noastră, faptele care aparţin morfologiei de acelea care aparţin sintaxei; delimitarea a fost menţinută în mod consecvent, astfel încât un domeniu nu încalcă asupra celuilalt"[36]. O dovadă a acestei opoziţii inutile, permanentizate în gramatica românească până la apariţia *Gramaticii Academiei*, o constituie includerea unui capitol de *Sintaxă a părţilor vorbirii* în partea dedicată sintaxei[37]. În ediţia a II-a a gramaticii lui Rosetti şi Byck, separarea domeniilor devine şi mai tranşantă: "Unele fapte cuprinse în capitolul morfologiei sunt trecute aici la sintaxă, delimitându-se în felul acesta cu mai multă stricteţe cele două domenii"[38]. Însă definiţiile formulate celor două ramuri ale gramaticii contrazic, credem, ideea disocierii lor totale: "morfologia operează cu semnul lingvistic (forma lingvistică sau cuvântul) şi are drept scop să descrie sistemul în care intră semnele (formele sau cuvintele) unei limbi şi *să lămurească funcţiunea şi valoarea sau sensul acestor semne* [subl. n.]. Sintaxa, de altă parte, descrie construcţia cuvintelor, relaţiile şi rolul cuvintelor în frază"[39]. Este relevantă ultima parte

---

[35] Al. Rosetti, [J. Byck], *op. cit.*, p. 9-10.
[36] *Ibidem*, p. 5.
[37] Capitol ce ocupă, în gramatica de faţă, majoritatea spaţiului acordat sintaxei, adică 52 pagini din 62.
[38] Al. Rosetti, J. Byck, *Gramatica limbii române*. Ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti, Editura Ziarului "Universul", 1945, p. 5.
[39] Al. Rosetti, [J. Byck], *op. cit.*, ediţia I, p. 5-6.

a definiției date morfologiei, conform căreia obiectul disciplinei este nu doar descrierea *semnelor* (*formelor*), ci și stabilirea *funcțiunilor* acestora, aspect de natură sintactică. Iorgu Iordan consideră că "nu este vorba de contradicție, ci de o confuzie între «funcțiune» și «valoare sau sens»"[40].

Vom prezenta, în continuare, câteva elemente de conținut (din *Morfologie* și *Sintaxă*), insistând asupra celor de noutate științifică și prezentând, acolo unde este cazul, deosebirile între ediții[41]:

Reformulând distincția morfologie-sintaxă, autorii pecizează că "din punct de vedere morfologic, numele primește (...) anumite dezinențe. Din punct de vedere sintactic, numele poate căpăta funcțiunea de subiect al propoziției"[42]. În ediția a II-a, sunt menționate și celelalte *funcțiuni* ale numelui: "...Din punct de vedere sintactic, numele poate căpăta diferite funcțiuni: subiect, atribut, obiect"[43].

Rosetti și Byck notează, în subcapitolul despre substantiv, multe observații valoroase (dintre care le vom selecta pe cele originale) referitoare la categoriile gramaticale specifice acestei părți de vorbire: genul, numărul și cazul.

În ceea ce privește genul, autorii menționează două tipuri: *genul animat* (în interiorul căruia disociază și un *gen personal*[44]) și *inanimat*. Cităm explicațiile oferite acestor noțiuni: "Masculinul și femininul formează genul animat, pe când neutrul formează genul inanimat. În interiorul genului animat, româna manifestă tendința de a forma un gen personal, deosebit de masculin și

---

[40] I. Iordan, *art. cit.*, p. 191.

[41] Căci ediția a II-a, reprezentând o variantă *revizuită* și *îmbunătățită* a cărții (cum o caracterizează autorii înșiși în prefață), cuprinde o serie de modificări, în raport cu ediția princeps: adăugarea unor explicații, suprimarea unor pasaje neclare, sporirea numărului exemplelor și înlocuirea unora dintre acestea cu altele mai concludente.

[42] Al. Rosetti, [J. Byck], *op. cit.*, ediția I, p. 22.

[43] Al. Rosetti, [J. Byck], *op. cit.*, ediția a II-a, p. 22.

[44] Sintagma este folosită pentru prima dată în istoria gramaticii românești. Anumite referiri la această categorie am întâlnit și în gramatica lui Tiktin, fără folosirea acestei terminologii.

feminin, alcătuit din nume proprii sau comune care denumesc persoane sau animale personificate. Genul inanimat nu e strict delimitat, întrucât el cuprinde pe lângă neutru, o serie de substantive feminine şi câteva substantive masculine. Neutrul cuprinde numai inanimate"[45].

Este interesantă şi menţiunea referitoare la efectele schimbării genului substantivelor: "În limbajul afectiv, schimbarea genului substantivelor are uneori funcţiune depreciativă, alteori hipocoristică: *fată-fătoi*, *flăcău-flăcăneaţă*, *Irina-Irinel*"[46].

În prezentarea categoriei numărului, elementele de noutate pe care le înregistrează această gramatică sunt: singularul cu sens generic ("Singularul designează nu numai un exemplar a ceea ce se poate număra –*căruţa*, *regele*; el e caracteristic numirilor generice –*câinele e credincios*. (...) Uneori are înţelesul de plural –*de frig ce a fost a îngheţat peştele din apă*= în loc de *au îngheţat peştii*"[47]) şi situaţiile de folosire a pluralului numelor proprii de persoane ("Numele proprii de persoane se întrebuinţează la plural fie în sens figurat: *Grigoreştii*= *operele pictorului Grigorescu*, fie pentru a se exprima o categorie de oameni cu însuşiri asemănătoare: *câţi Emineşti avem?*, fie pentru a se numi familia în sens mai strict sau mai larg: *Văcăreştii*= *cei patru poeţi Văcăreşti sau toată familia Văcăreştilor*[48]). Tot aici, autorii inserează o scurtă precizare referitoare la declinarea numelor compuse (raportându-se doar la număr): "La numele compuse, pluralul diferă după stadiul la care a ajuns compoziţia. Astfel, se spune: *drumurile de fier*, dar *untdelemnurile*"[49].

Despre cazuri, cităm menţiunea că acestea "se deosebesc după rolul lor sintactic şi uneori după formă"[50].

---

[45] Al. Rosetti, [J. Byck], *op. cit.*, ediţia I, p. 22-23.
[46] *Ibidem*, p. 25.
[47] *Loc. cit.*
[48] *Ibidem*, p. 32.
[49] *Loc. cit.*
[50] *Ibidem*, p. 37.

Referitor la articol, este valoroasă explicația despre *Suprimarea articolului -l*: "În limba vorbită, articolul enclitic *-l* este suprimat; rolul lui este preluat de *-u*: *omu, domnu* etc., vocală de legătură (...) originară, întrucât corespunde unei vocale finale de odinioară"[51].

Gradele de comparație ale adjectivului sunt clasate în două: *absolute* (gradele *pozitiv* și *superlativ absolut*) și *relative* (*comparativul de egalitate, de superioritate, de inferioritate* și *superlativul relativ*), căci "un adjectiv – notează autorii – poate exprima însușirea unui lucru în mod absolut sau în mod relativ, adică în comparație cu alt lucru care are aceeași însușire"[52].

Tipurile de pronume sunt identificate corect, cu singura și repetabila excepție a includerii pronumelor negative în categoria celor nehotărâte.

Este interesant, în acest capitol (dedicat pronumelui), pasajul referitor la *Înrebuințarea formelor neaccentuate* ale pronumelor personale. Se explică în acest sens fenomenul eliziunii ("Formele neaccentuate sunt grupate, în elocuțiune, cu finala vocalică a cuvântului precedent sau cu inițiala vocalică a cuvântului următor"[53]) și locul acestor forme neaccentuate în raport cu verbul din enunț ("Pronumele neaccentuate sunt întrebuințate dimpreună cu verbul și locul lor, față de verb, e fixat după cum urmează: înaintea verbului, la modul indicativ (...), după conj. *să* sau prep. *a*, când verbul e la conjunctiv sau la infinitiv (...), după verb, la imperativ sau participiu prezent"[54]).

Schema tipurilor de numerale, cunoscând de-a lungul timpului cele mai multe inconsecvențe, nu este definitivată nici în această gramatică. Lipesc două categorii de numerale (cele colective și fracționare, în terminologia actuală), necuprinse în

---

[51] *Ibidem*, p. 38. Înaintea lui Rosetti și Byck, I. Heliade Rădulescu observase existența vocalei de legătură între radicalul unui substantiv și articolul hotărât, pe care acesta din urmă o numise *eufonică*. Revezi p. 148 a lucrării noastre.
[52] *Ibidem*, p. 48.
[53] *Ibidem*, p. 51.
[54] *Loc. cit.*

nici o altă clasă; în schimb, se păstrează categoria numeralelor *nehotărâte* din clasificările lui Tiktin şi Lambrior.

Este important de precizat şi faptul că numeralul este considerat o parte de vorbire slabă, din cauza valorilor pe care le poate contracta (substantivală, adjectivală, adverbială, la care Rosetti şi Byck o adaugă pe cea pronominală[55]): "Numeralul nu constituie o categorie în sine, întrucât e vorba de adjective, pronume, substantive sau adverbe"[56].

Capitolul consacrat verbului prezintă multe aspecte valoroase:

În primul rând, schema verbală flexionară (care a înregistrat, de asemenea, multe fluctuaţii de-a lungul timpului) este acum definitivată[57]. Formele verbale identificate de Al. Rosetti şi J. Byck sunt cele actuale, fără excepţii.

Valoroase sunt şi descrierile amănunţite ale modurilor şi timpurilor verbale, din ediţia I a gramaticii, lipsind în mod nejustificat din ediţia a II-a. Cităm, dintre acestea, în primul rând definiţiile celor două categorii gramaticale ("Formele pe care le ia verbul pentru a arăta în ce moment se produce acţiunea se numesc timpuri"[58]; "Modurile sunt forme verbale de care ne slujim pentru a arăta în ce chip se desfăşoară acţiunea exprimată de un verb"[59]), iar dintre valorile exprimate de fiecare mod şi timp în parte, le selectăm doar pe cele ale timpurilor prezent, imperfect şi perfect simplu[60] ("Prezentul verbului exprimă: o stare sau o acţiune care se desfăşoară în momentul vorbirii, acţiuni sau stări care se petrec în mod obişnuit, indiferent de timp, acţiuni desfăşurate în trecut (prezentul istoric), acţiuni viitoare[61] (...). Imperfectul exprimă

---

[55] Cu referire la numeralele *nehotărâte*.

[56] Al. Rosetti, [J. Byck], *op. cit.*, ediţia I, p. 64.

[57] Amintim că ne raportăm în permanenţă la gramatica contemporană, al cărei pilon rămâne *Gramatica Academiei*.

[58] Al. Rosetti, [J. Byck], *op. cit.*, ediţia I, p. 70.

[59] *Ibidem*, p. 75.

[60] Cu excluderea exemplelor.

[61] Ultimele două valori au fost menţionate, înainte de Rosetti şi Byck, doar de I. Heliade Rădulescu şi H. Tiktin.

acțiuni sau stări: cu sens durativ, cu sens iterativ, cu sens condițional (...). Perfectul simplu e prin excelență timpul narativ; el exprimă acțiuni desăvârșite în trecut"[62]).

Observații prețioase se fac și în legătură cu diateza (*forma de conjugare*) *reflexivă*. Astfel, autorii înregistrează mai multe valori ce pot fi atribuite reflexivului[63]: *pasivă* ("*s'a înălțat un smeu= un smeu a fost înălțat*"[64]), *reciprocă* ("*se bat oamenii* nu înseamnă că *se bat pe ei înșiși*, ci că *se bat între ei*"[65]), *medie* ("subiectul e interesat cu deosebire de acțiunea săvârșită: *copiii se joacă*"[66]), *eventivă* ("în starea subiectului se produce o schimbare: *vinul se acreşte*[67]), *impersonală* ("*se vorbeşte despre un nou examen*"[68]).

Multe confuzii sunt înlăturate și în legătură cu părțile de vorbire neflexibile, înregistrate corect, fără excepții. Se mențin însă unele confuzii între locuțiunile corespunzătoare și formele compuse ale acestor părți de vorbire. Astfel, în categoria locuțiunilor adverbiale, de pildă, întâlnim, alături de exemple corecte (*în grabă*, *în zadar*, *din nou*, *mai pe urmă*, *pe seară* etc.), forme precum: *adeseori*, *altădată*, *cândva*, *deodată*, *câteodată*. Și exemplele ar putea continua.

În partea consacrată morfologiei, regăsim, cum am fost obișnuiți, un capitol referitor la *Formarea cuvintelor*. Un element de originalitate în acest domeniu îl constituie *derivația complexă*: "când între sufixul propriu-zis și cuvântul respectiv se intercalează elemente pre-sufixale, care, dimpreună cu sufixul propriu-zis, formează un singur conglomerat: *puțintel*, *groscior*, *ciorbșoară*, *floricică*, *mărișor*"[69]. Originale sunt și denumirile celor două

---

[62] Al. Rosetti, [J. Byck], *op. cit.*, ediția I, p. 70-72.
[63] Înaintea lor, A. Philippide menționase o p a r t e dintre acestea, dar fără a le denumi.
[64] Al. Rosetti, [J. Byck], *op. cit.*, ediția I, p. 83.
[65] *Loc. cit.*
[66] *Loc. cit.*
[67] *Loc. cit.*
[68] *Loc. cit.*
[69] *Ibidem*, p. 129.

tipuri de compunere[70] (prin contopire şi prin alăturare), şi anume: *compoziţia propriu-zisă*, respectiv *juxtapunerea*.

Partea dedicată **sintaxei** este împărţită în trei: *Sintaxa părţilor vorbirii*, *Sintaxa părţilor propoziţiei* şi *Sintaxa frazei*, prima secţiune ocupând majoritatea spaţiului acordat sintaxei[71]. "Din fericire – constată Iorgu Iordan – autorii gramaticii în discuţie tratează în partea privitoare la sintaxa părţilor vorbirii numeroase probleme de sintaxă în sens strict"[72].

Ne vom ocupa, în continuare, de ultimele două secţiuni, de sintaxă propriu-zisă (în sens actual): *Sintaxa părţilor propoziţiei* şi *Sintaxa frazei*.

Părţile propoziţiei identificate de cei doi autori sunt: *subiectul*, *predicatul*, *atributul*, *complementul* şi *circumstanţialul*[73].

Spiritul fin de observaţie şi analiză al autorilor se relevă chiar şi din acest număr mic de pagini acordate sintaxei propriu-zise. Astfel, referitor la *predicat*, autorii disociază[74] predicatul *exprimat prin verb* (*Iarba încolţeşte*) de cel *exprimat prin nume predicativ însoţit de verb copulativ* (*Cerul e albastru*; *Boul este un mamifer*; *Calul acesta este al meu*; *Printre ţările producătoare de petrol, România este a treia*). Este interesant exemplul atributului exprimat prin substantiv "în acelaşi caz cu substantivul determinat"[75], fiind vorba, în terminologia actuală, de apoziţie (*Ioniţă pădurarul*, *Fluviul Dunărea*).

---

[70] Menţionate în istoria gramaticii româneşti până la această dată.

[71] Reprezentând, în primele gramatici româneşti, întregul cuprins al sintaxei şi continuând să fie elementul central în toate lucrările până la această dată (cu o singură excepţie – *Gramatica limbii române* a lui Iorgu Iordan, pe care o vom prezenta în capitolul următor), sintaxa părţilor de vorbire va fi înlăturată definitiv din acest domeniu şi inclusă în morfologie, ca dovadă a interdependenţei disciplinare, o dată cu *Gramatica Academiei*.

[72] I. Iordan, *art. cit.*, p. 192.

[73] Disocierea ultimelor două părţi de propoziţie menţionate, clasicizată în gramatica românească de la T. Cipariu, va fi înlăturată o dată cu *Gramatica Academiei*, care va considera circumstanţialele un tip de complemente.

[74] Nu şi la nivel terminologic.

[75] Al. Rosetti, [J. Byck], *op. cit.*, ediţia I, p. 172.

B.C.U. "M. EMINESCU" IAŞI

Tipurile de propoziţii subordonate corespunzătoare părţilor de propoziţie menţionate de cei doi autori sunt identificate corect, dar, paradoxal, apar tipuri noi, neavând corespondent în planul propoziţiei: *consecutiva*, *condiţionala* şi *concesiva*[76].

O inovaţie în structura gramaticii o constituie capitolul de **Stilistică**, "scurtă antologie de bucăţi de lectură dirijată", cum o prezintă autorii înşişi în prefaţa ediţiei I[77]. Fragmentele de lectură, selectate din literatura cultă, sunt însoţite de scurte comentarii stilistice şi grupate după natura stilului folosit de autorii respectivi: *stil oral*, *romantic*, *retoric*, *expozitiv*, *sinteze nouă cu acoduri personale*, *realist*, *artist* şi *sobru*.

Credem că am demonstrat bogăţia şi valoarea faptelor înregistrate în această gramatică –dovadă a capacităţior de observaţie, analiză şi interpretare ale autorilor. Lucrarea lor a reprezentat, în epocă, un suport solid de referinţă în domeniul gramaticii, menţinându-şi, sub multe aspecte, actualitatea.

Încheiem capitolul de faţă printr-o mărturisire de mare forţă sugestivă, închinată lui Al. Rosetti (de către Alexandra Roceric), dar care poate fi atribuită tuturor gramaticienilor români, aceşti oameni de prim rang ai unei naţiuni, care şi-au canalizat toate eforturile în direcţia înfrumuseţării limbii noastre, făcând-o mai curată, mai proaspătă, mai bogată: "A trecut Maestrul, princiar, prin vieţile noastre, ghidîndu-ne, încrezându-se în noi şi dăruindu-ne încredere, optimism, puterea pentru a ne străduí întru adevăr şi întru frumos şi întru bine, în numele testamentului său «Vom învinge!»"[78].

---

[76] Autorii nu menţionaseră ca părţi de propoziţie circumstanţialele respective.
[77] Al. Rosetti, [J. Byck], *op. cit.*, ediţia I, p. 6.
[78] Alexandra Roceric, *op. cit.*, p. 186.

Anexa nr. 53 :

Alexandru Rosetti (imagine reporodusă după *Omagiu lui Alexandru Rosetti*..., p. 1)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Anexa nr. 54 :

Jacques Byck (imagine reporodusă după J. Byck, *Studii şi articole. Pagini alese*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1967, p.2)

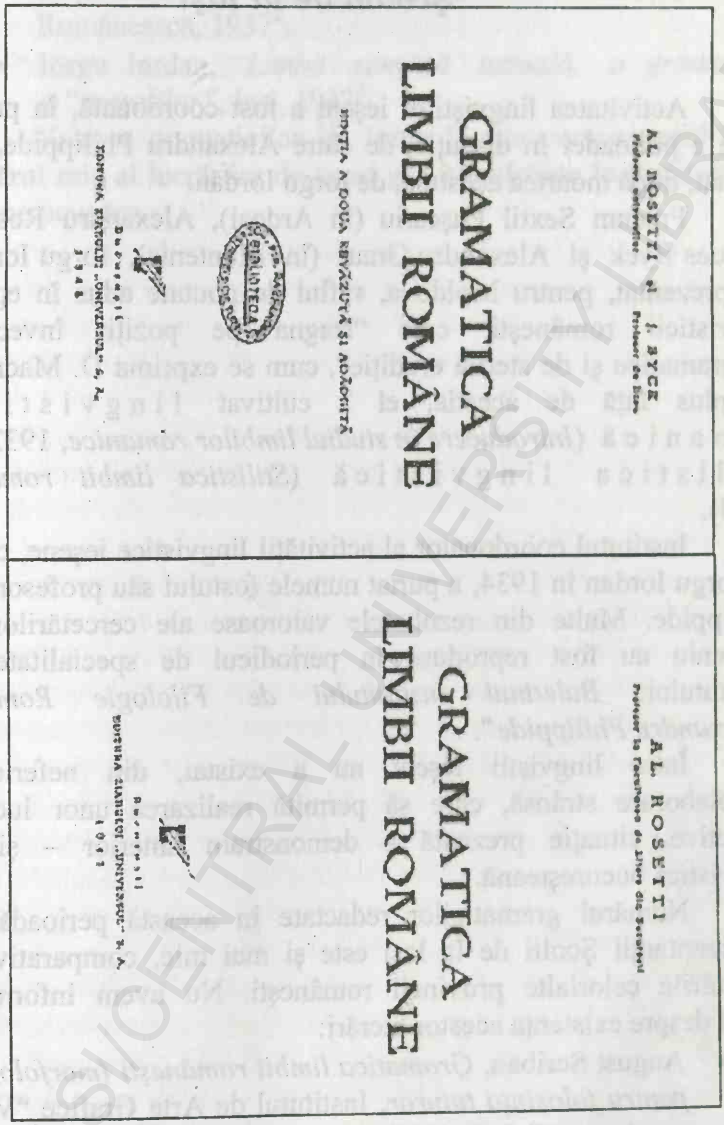

Anexa nr. 55 :

Foile de titlu ale gramaticii lui Al. Rosetti și J.Byck, ediția I (semnată Al. Rosetti), respectiv ediția a II-a (purtând semnăturile ambilor autori)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Şcoala de la Iaşi

Activitatea lingviştilor ieşeni a fost coordonată, în prima parte a perioadei în discuţie, de către Alexandru Philippide, rol preluat, după moartea acestuia, de Iorgu Iordan.

Precum Sextil Puşcariu (în Ardeal), Alexandru Rosetti, Jacques Byck şi Alexandru Graur (în Muntenia), Iorgu Iordan a reprezentat, pentru Moldova, suflul de noutate adus în epocă lingvisticii româneşti, care "stagna pe poziţii învechite neogramatice şi de sterilă erudiţie", cum se exprima D. Macrea[1]. În plus faţă de aceştia, el a cultivat lingvistica romanică (*Introducere în studiul limbilor romanice*, 1932) şi stilistica lingvistică (*Stilistica limbii române*, 1944).

Institutul coordonator al activităţii lingvistice ieşene, creat de Iorgu Iordan în 1934, a purtat numele fostului său profesor, A. Philippide. Multe din rezultatele valoroase ale cercetărilor în domeniu au fost reproduse în periodicul de specialitate al institutului: *Buletinul Institutului de Filologie Română "Alexandru Philippide"*.

Între lingviştii ieşeni nu a existat, din nefericire, o colaborare strânsă, care să permită realizarea unor lucrări colective, situaţie prezentă – demonstram anterior – şi în lingvistica bucureşteană.

Numărul gramaticilor redactate în această perioadă de reprezentanţii Şcolii de la Iaşi este şi mai mic, comparativ cu realizările celorlalte provincii româneşti. Nu avem informaţii decât despre existenţa acestor lucrări:

- August Scriban, *Gramatica limbii româneşti (morfologia) pentru folosinţa tuturor*, Institutul de Arte Grafice "Viaţa românească", Iaşi, 1925;

[1] D. Macrea, *Probleme de istorie a lingvisticii române*, Bucureşti, 1965, p. 119.

- Iorgu Iordan, *Gramatica limbii române*, Bucureşti, Cartea Românească, 1937[2];
- Iorgu Iordan, *Limba română actuală, o gramatică a "greşelilor"*, Iaşi, 1943[3].

Valorea gramaticilor lui Iorgu Iordan compensează însă numărul mic al lucrărilor de acest gen înregistrate în perioada de care ne ocupăm.

[2] Apărută într-o a doua ediţie în 1946, la Iaşi.
[3] Apărută într-o a doua ediţie în 1948, la Bucureşti.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Iorgu Iordan

Gramatica limbii române (1937)
Limba română actuală, o gramatică a greşelilor (1943)
Limba română contemporană (1954)

Un alt nume de rezonanţă în istoria gramaticii noastre: Iorgu Iordan!... Opera sa ştiinţifică, întinsă pe o perioadă de peste 6 decenii, cuprinde un mare număr de studii, articole, ediţii critice, manuale, cursuri universitare, abordând toate ramurile lingvisticii şi filologiei.

Deşi a studiat toate limbile romanice, orientând lingvistica noastră spre o disciplină puţin cultivată în epocă – l i n g v i s t i c a r o m a n i c ă –, centrul de interes în cercetările autorului a rămas l i m b a r o m â n ă.

Atacând studiile istoriste (neogramatice) din epocă, Iorgu Iordan a investigat limba română în stadiile ei actuale: "Studiul istorico-comparativ al unei limbi – explică lingvistul – s'a dovedit insuficient, dacă nu aproape inutil, pentru înţelegerea structurii ei. Diversele modificări pe care le sufere un idiom omenesc de-a lungul existenţei lui, oricât de multe şi de importante ar fi, nu-i ating, în general, sistemul. (...) Spre a înţelege sistemul unei limbi, şi scopul principal al cercetărilor lingvistice aceasta este, se cuvine s'o studiem în aspectele ei actuale, adică aşa cum o au în conştiinţa lor subiectele vorbitoare. Numai în acest chip ne putem da seama de structura ei, de combinarea în sistem a elementelor ei constitutive (sunete, cuvinte, forme gramaticale) şi, prin urmare, de tendinţele care pot, eventual, duce la modificarea sistemului"[1]. În felul acesta, Iorgu Iordan a opus l i n g v i s t i c i i i s t o r i c e, e v o l u t i v e sau s i n c r o n i c e o lingvistică s t a t i c ă sau d i a c r o n i c ă, preluând teoriile s t r u c t u r a l i s t e ale lui Ferdinand de Saussure.

---

[1] Iorgu Iordan, *Limba română actuală, o gramatică a "greşelilor"*, Bucureşti, Editura Socec, 1948 (ediţia a II-a), p. 16-17.

Raportată la nivelul gramaticii, lingvistica statică a însemnat renegarea utilității gramaticii istorice. Autorul ne-a oferit, de aceea, gramatici și studii gramaticale cu caracter descriptiv și normativ: *Gramatica limbii române* (prima ediție –1937; a II-a ediție –1946), *Limba română actuală, o gramatică a "greșelilor"* (prima ediție –1943; a II-a ediție – 1948), *Limba română contemporană* (prima ediție –1954; a II-a ediție –1956), lucrări fundamentale pentru istoria gramaticii românești[2], completate de numeroase articole și studii mărunte, tratând diverse probleme gramaticale: *Cum știu românii românește* (1916), *Forme de conjugare mixtă în limba română* (1935), *Pluralul substantivelor în limba română actuală* (1938), *L'emploi du datif en roumain* (1939), *Verbe romînești nouă* (1942), *De ce trebuie să învățăm gramatică* (1949) etc., la care se adaugă lucrările de dată mai recentă realizate în colaborare cu Valeria Guțu Romalo, Al. Niculescu (*Structura morfologică a limbii române contemporane*, 1967) și Vladimir Robu (*Limba română contemporană*, 1978)[3]. În prefața la *Gramatica limbii române* (ediția princeps), autorul își explică poziția adoptată: "o adevărată gramatică nu poate fi decât descriptivă. Evoluția unui idiom constituie obiectul altei discipline, care se chiamă Istoria limbii (ar trebui să se cheme numai așa, dar obișnuit i se zice, cu un termen impropriu, Gramatică istorică). Pentru întrebuințarea nu numai corectă, ci chiar desăvârșită a unei limbi, cunoștințele privitoare la istoria ei nu ajută cu nimic. Dimpotrivă, ele pot strica, întru cât pot influența pe cel ce vorbește sau scrie limba respectivă, făcându-l să se abată de la normele ei actuale, singurele valabile în momentul vorbirii sau scrierii. Istoria unei limbi este foarte utilă, când vrem să explicăm anumite fapte lingvistice, când vrem să ne dăm seama cum s'a ajuns la stadiul ei de astăzi. Dar, repet, cunoscând astfel de lucruri, nu izbutim s'o

---

[2] Ce vor constitui obiectul analizei noastre în paginile ce urmează.

[3] Aceastea din urmă se deosebesc substanțial de cele realizate individual de autor, purtând, pe de o parte, influențele științifice ale colaboratorilor, iar pe de alta, influențele evoluției disciplinei după 1963 (aspect pe care îl vom trata în capitolul următor).

vorbim şi s'o scriem mai bine. Ca să stăpânim cum trebue limba maternă, este suficient simţul nostru lingvistic, perfecţionat, fireşte, necontenit prin meditaţii îndelungate şi prin lecturi cât mai bogate şi mai felurite"[4].

Interesul pentru limba română contemporană s-a înfiripat de timpuriu în spiritul avid de cunoaştere al lingvistului: „Vorbirea şi scrierea conaţionalilor mei m'au pasionat încă de pe băncile liceului – mărturisea autorul –, în sensul că-mi puneam diverse probleme care semănau aproximativ cu ale lingvisticii clasice. Se înţelege că preocupările mele erau atunci şi au continuat să fie un timp strict practice: mă interesau abaterile de la regulile gramaticale"[5].

Activitatea ştiinţifică a lui Iorgu Iordan a fost completată de cea didactică (în învăţământul liceal –din 1911 şi universitar[6] – din 1926). El a pledat pentru creşterea numărului de ore alocate limbii române contemporane la Universitate (ceea ce a şi reuşit să realizeze), motivându-şi în felul următor atitudinea: "studenţii nu cunoşteau gramatica românească, şi după ce ajungeau profesori de limbă română în învăţământul mediu şi elementar, se ocupau foarte puţin, superficial şi fără plăcere de gramatică, ceea ce făcea ca elevii să şi-o însuşească şi mai puţin, mai superficial şi fără plăcere decât profesorii. Urmarea inevitabilă a acestei situaţii, care constituie un adevărat cerc viţios, este că extrem de numeroşi oameni, chiar dintre cei ce au trecut prin şcoala medie şi prin învăţământul superior, nu ştiu să folosească corect limba lor maternă"[7]. Mărturiile care ne-au rămas în legătură cu stilul său didactic şi relaţia stabilită cu elevii ne conturează imaginea unui profesor strălucit: "profesorul, deşi savant în accepţia cea mai

---

[4] Iorgu Iordan, *Gramatica limbii române*, Bucureşti, Cartea Românească, 1937, p. VI-VII.

[5] *Idem*, *Limba română actuală, o gramatică a "greşelilor"*, p. 14.

[6] Cursurile predate la Universitatea din Iaşi, apoi la cea din Bucureşti, au fost: romanistică, limba română conemporană, dialectologie, lingvistică generală, istoria literaturii române vechi.

[7] Dumitru Nica, *Iorgu Iordan şi gramatica*, în *** *Iorgu Iordan. 100 de ani de la naştere*, Iaşi, 1989, p. 215.

completă a termenului ştia să se facă înţeles de cei ce-l priveau «din vale» (...). Sobrietatea raporturilor dintre profesor şi student nu ne-a îndepărtat de profesorul nostru, căci era un soi de răceală care atrăgea. (...) la aceeaşi masă cu studenţii [în sălile de studiu ale Bibliotecii Centrale Universitare] unde găsea un loc liber, se aşeza profesorul nostru şi consulta ultimele noutăţi din domeniul specialităţii sale sau cartea care-i trebuia. Cei ce ne iniţiam în această « muncă» fără sfîrşit aveau în Domnia sa un exemplu mobilizator. Îl priveam de departe şi ne simţeam încurajaţi spre o continuă depăşire a noastră"[8].

Vom prezenta, în continuare, cele trei lucrări gramaticale fundamentale semnate Iorgu Iordan, cu accent pe primele două (*Gramatica limbii române* şi *Limba română actuală, o gramatică a "greşelilor"*), întrucât acestea aparţin perioadei de care ne ocupăm în acest capitol. *Limba română contemporană*, publicată în 1954 (anul care a marcat o cotitură importantă în istoria gramaticii româneşti, prin apariţia *Gramaticii Academiei*), va fi analizată aici prin raportare la celelalte două gramatici ale autorului, cu precădere în notele de subsol.

Gramatica limbii române, publicată la Bucureşti, în 1937 (ediţia princeps) şi în 1946 (ediţia a II-a), a răspuns unei necesităţi acut resimţite în epocă, şi anume lipsa unei g r a m a t i c i ş t i i n ţ i f i c e actualizate. Singurul reper în acest sens era gramatica lui Tiktin (1891, 1893 –ediţia I; 1895 –ediţia a II-a), considerată prima şi rămasă unica gramatică ştiinţifică a limbii române până la acea dată. Amintim că lucrările lui Al. Rosetti, J. Byck (*Gramatica limbii române*, 1943) şi S. Puşcariu (*Limba română*, 1940) nu apăruseră până în momentul respectiv[9], iar gramatica lui A. Philippide, deşi valoroasă prin bogăţia şi varietatea faptelor lingvistice înregistrate, nu prezintă caracteristicile unui tratat ştiinţific (având, în primul rând, multe neajunsuri în sistematizarea materialului). De altfel, această

---

[8] I. D. Lăudat, *Personalităţi ale culturii româneşti*, Iaşi, 1989, p. 140-141.

[9] În aceast capitol am renunţat la criteriul cronologic, adoptându-l pe cel geografic, al zonei şi şcolii lingvistice reprezentate.

gramatică [a lui Philippide] fusese elaborată cu un scop secundar: de a-i servi autorului la studiul istoriei limbii române, în vederea realizării unei opere de proporţii dedicate limbii noastre (proiect nefinalizat)[10].

Rolul actualizării / modernizării gramaticii ştiinţifice a limbii române (căci opera lui Tiktin, apărută cu o jumătate de secol în urmă, era, evident, perimată) i-a revenit lui Iorgu Iordan, lingvistul cel mai indicat în acest sens, având în vedere preocupările sale pentru limba română actuală.

Gramatica limbii române are dublu caracter: descriptiv şi normativ sau, în termenii autorului, *ştiinţific* şi *practic*, "în sensul unui îndreptar lingvistic, aşa dar o carte la care cititorul să recurgă oridecâteori are îndoieli cu privire la scrierea unui cuvânt, la aspectul unei forme gramaticale ş. a., (...) un fel de cod al limbii în discuţie"[11].

Iordan explică în acelaşi loc (prefaţă) şi dificultăţile întâmpinate de un gramatician contemporan în elaborarea unei opere normative, cauza fiind caracterul relativ al normelor: "Căutând să stabileşti norme cu orice preţ, poţi greşi, adică poţi da impresia că ai greşit, atunci când norma respectivă nu satisface simţul pentru limbă al tuturor sau măcar al majorităţii cititorilor. Şi mai cu seamă poţi greşi faţă de limba însăşi, faţă de evoluţia ei ulterioară: ceea ce astăzi este sau ţi se pare necorect poate deveni mâne regulă generală, acceptată de toată lumea, din pricină că limba a apucat pe drumul indicat de inovaţia care în momentul de faţă este considerată ca o abatere dela normele gramaticale. (...) A trecut vremea când gramaticul, stăpânit de o anumită concepţie, credea că poate fixa reguli absolute şi poate da sentinţe pe care să le respecte toată lumea, cu riscul unei pedepse în caz de abatere"[12]. Pasajul citat a fost aspru criticat de D. Macrea, în *Cuvântul înainte* la *Gramatica Academiei*, ediţia I –1954: "Poziţia obiectivistă şi idealistă adoptată de Iorgu Iordan (...)

---

[10] Revezi p. 243-244 din lucrarea noastră.
[11] Iorgu Iordan, *Gramatica limbii române*, p. III-IV.
[12] *Loc. cit.*

neagă rolul normativ al gramaticii, susținând că evoluția limbii este întâmplătoare și imprevizibilă"[13]. Ca reacție la atacul lui D. Macrea, Iorgu Iordan a precizat în *Scurt istoric al principalelor lucrări de gramatică romînească* (în rândul cărora a introdus și prima sa gramatică): "Acest pasaj vădește, cum s-a arătat, atitudinea obiectivistă a autorului [adică a sa] și totodată o anumită confuzie între munca, obligatorie, a gramaticului de a descoperi și formula legile obiective ale structurii gramaticale și, în consecință, de a condamna abaterile de la aceste legi, și între intervenția, bazată pe concepția idealistă, a acelora care cred că pot modifica legile limbii, înlocuindu-le cu produsele propriei lor minți, cu creațiile lor subiective. În ciuda acestei greșite declarații de principiu, autorul gramaticii în discuție nu se arată totdeauna indiferent față de abaterile de la regulile gramaticale. Dimpotrivă, el le înregistrează și le condamnă adesea (aș zice, ori de câte ori este convins că are a face cu o abatere în sens strict și nu cu o inovație, care, izvorând din dezvoltarea firească a limbii, i se pare că se poate generaliza cu vremea și poate, deci, să devină o adevărată regulă)"[14].

Lucrarea a fost criticată și din cauza spațiului redus acordat sintaxei: "O altă greșeală de conținut a lucrării este subaprecierea sintaxei, căreia nu-i acordă decât 34 de pagini"[15]. Însă autorul își justificase, în prefață, structura disproporționată a gramaticii: "În majoritatea cazurilor, nedumerirea românilor cari vor să vorbească și să scrie corect se referă la fonetică și la morfologie. În aceste domenii se comit ori se pot comite cele mai numeroase greșeli (...). La sintaxă avem a face mai puțin cu reguli propriu-zise, cu norme asupra cărora să cădem toți de acord (...). Prin chiar natura ei, sintaxa reprezintă elementul cel mai personal din limbă: alcătuirea propozițiilor și a frazelor, ordinea cuvintelor etc. (...)

---

[13] D. Macrea, *Cuvânt înainte* la ***Gramatica limbii române*, București. Editura Academiei R.P.R., 1954, p. 15.

[14] Iorgu Iordan, *Scurt istoric al principalelor lucrări de gramatică romînească*, în *Limbă și literatură*, II, 1956, p. 188.

[15] D. Macrea, *Cuvânt înainte* la ***Gramatica limbii române*, București. Editura Academiei R.P.R, 1954, p. 15.

comportă o libertate relativ mare, pe care n'o găsim nici la morfologie, nici la fonetică"[16]. În studiul citat deja, *Scurt istoric al principalelor lucrări de gramatică romînească*, Iorgu Iordan invocă alte două cauze ale structurii disproporţionate ale primei sale gramatici: pe de o parte, includerea în secţiunea dedicată foneticii a unui capitol despre punctuaţie ("pusă de autor în mod greşit la Fonetică, deşi ea aparţine sintaxei"[17]), iar pe de altă parte, includerea în secţiunea de morfologiei a unui capitol tratat de toţi gramaticienii anteriori în paginile consacrate sintaxei, şi anume *sintaxa părţilor de vorbire* ("Dar chestiile sintactice le-am tratat pe scurt numai în aparenţă. Cititorul atent va observa uşor că *Morfologia* conţine foarte multe lucruri cari se discută, de obiceiu, la sintaxă. Este vorba, în primul rând, de funcţiunea formelor gramaticale: cazuri, moduri, timpuri ş. a. Teoretic, cel puţin pentru majoritatea specialiştilor, acest capitol aparţine sintaxei"[18]).

Includerea acestor probleme de *sintaxă a părţilor de vorbire*, cum au fost mult timp denumite, în partea dedicată morfologiei este o noutate în istoria gramaticii româneşti. Iată explicaţia autorului în acest sens, purtând influenţa tezelor saussuriene: "nu putem separa forma unui cuvânt, adică aspectul lui exterior, de funcţiunea sau înţelesul pe care-l are în vorbire. Între partea formală (sau materială, cum i-am mai putea zice) şi cea intelectuală a cuvântului este o legătură indisolubilă. Când vorbim sau scriem, aceste elemente apar, în conştiinţă, amândouă deodată, nu pe rând. Prin urmare, în cercetările noastre, n'avem dreptul să le analizăm în sensul strict al termenului, ci trebue să le prezentăm aşa fel, încât nimeni să n'aibă impresia că forma unui cuvânt poate exista independent de înţelesul sau funcţiunea ei (şi

---

[16] Iorgu Iordan, *Gramatica limbii române*, p. V.

[17] *Idem*, *Scurt istoric al principalelor lucrări de gramatică romînească*, p. 188. Chiar şi în gramatică, autorul precizează: "Aceast capitol ar trebui pus mai de grabă la *Sintaxă*, fiindcă punctuaţia este în funcţiune de chipul cum se leagă între ele părţile unei propoziţii sau ale unei fraze" (*Gramatica limbii române*, p. 53). Situaţia va fi remediată în *Limba română contemporană*, prin includerea, firească, a problemelor de punctuaţie în domeniul sintaxei.

[18] Iorgu Iordan, *Gramatica limbii române*, p. V.

nici invers). De aceea tendinţa lingvisticii actuale este să se studieze la morfologie formele gramaticale împreună cu funcţiunile lor, sau, altfel spus, să se facă teoria funcţiunii formelor gramaticale (părţile vorbirii, cazuri, timpuri, formarea cuvintelor etc.), iar la sintaxă, teoria frazei, adică studiul propoziţiei şi al frazei, cu părţile lor componente, apoi ordinea lor, acordul dintre ele ş. a."[19]. Poziţia va fi adoptată ulterior şi clasicizată de Gramatica Academiei.

Merită a fi reţinută şi modestia autorului, subaprecierea rezultatelor cercetării sale într-un domeniu atât de instabil cum este limba: "M'am condus de principiul care s'a aplicat cu succes şi în chestia dicţionarului limbii noastre: mai bine o operă cu lipsuri decât de loc. După ce o avem, îi putem aduce toate îmbunătăţirile necesare, pentru ca, după mai multe ediţii, să devie perfectă, în măsura în care astfel de lucrări pot fi perfecte"[20].

Limba română actuală, o gramatică a "greşelilor", publicată într-o primă ediţie (1943) la Iaşi, apoi în ediţia a II-a (1948) la Bucureşti, a apărut ca o completare (sub aspect normativ) a primei gramatici a lui Iorgu Iordan. Aşa cum indică şi titlul, lucrarea este o gramatică normativă a limbii române, urmărind să înregistreze abaterile "dela uzul tradiţional, pe care le prezintă limba noastră în momentul de faţă"[21] şi să sugereze (fără a impune) forme corecte , servind drept "călăuză tuturor acelora care nu se pot decide singuri pentru forma gramaticală, expresia sau construcţia socotite, de obiceiu, corecte"[22].

Important este faptul că între *abaterile* şi *şovăirile* (de) la normele limbii literare (*culte*, în terminologia autorului) sunt incluse şi formele dialectale (*graiurile populare*).

În raport cu aceste două noţiuni, *abaterea* şi *şovăirea*, Iorgu Iordan defineşte şi *inovaţia*: "orice inovaţie lingvistică pare, înainte de a se răspândi, o «greşală», întru cât reprezintă o abatere

---

[19] *Ibidem*, V-VI.
[20] *Loc. cit.*
[21] Iorgu Iordan, *Limba română actuală, o gramatică a "greşelilor"*, p. 5.
[22] *Loc. cit.*

dela starea limbii dintr'un moment dat, pentru ca apoi să devie normă, imediat ce a fost adoptată de majoritatea sau unanimitatea indivizilor vorbitori"[23]. Foarte frumos explică autorul relația tradiție–abatere–inovație lingvistică în finalul lucrării: "viața însemnează luptă, iar lupta implică nu numai succese, ci și înfrângeri. Prin oamenii care o vorbesc, limba are de luptat cu două forțe: una, centripetă, cere respect pentru tradiție, cealaltă, centrifugă, împinge la inovații. Un echilibru stabil și definitiv între aceste două tendințe nu-i nici posibil, nici de dorit. Realizarea lui ar provoca moartea limbii (...). Și totuși un anumit echilibru se realizează prin forța lucrurilor. Abaterile dela uzul tradițional sunt opera unui număr restrâns de indivizii. Pentru a se putea răspândi și, eventual, generaliza, ele trebuesc «aprobate» (tacit, bine înțeles) de marea masă a subiectelor vorbitoare. Tendința revoluționară a inovatorilor se izbește de tradiționalismul majorității covârșitoare a colectivității lingvistice, care exercită, cu ajutorul simțului înnăscut pentru graiul matern, un control sever asupra tuturor inovațiilor: acceptă pe cele conforme cu spiritul sau sistemul limbii respective și respinge pe celelalte. În chipul acesta se ajunge, dacă nu la un echilibru propriu-zis, cel puțin la un compromis convenabil, care garantează o evoluție lingvistică normală"[24].

Relevând importanța acestei gramatici normative în lingvistica românească, G. Istrate o compara cu *Appendix Probi*: "*Limba română actuală*... este, pentru noi, ceea ce este *Appendix Probi* pentru limba latină, cu deosebirea că aici nu se condamnă formele «necorecte», ci se semnalează doar și se dau, în toate cazurile, explicații și sugestii cum nu se găsesc niciodată acolo"[25].

Și structura acestei lucrări a fost adeseori criticată, cu referire la capitolul de *Stilistică*, unde este tratată, de fapt, o problemă de natură sintactică: a locuțiunilor, pe care autorul însuși le definește drept "*combinații sintactice* [subl. n.] al căror

---

[23] *Ibidem*, p. 8.
[24] *Ibidem*, p 512-513.
[25] G. Istrate, *Iorgu Iordan, Limba română actuală*..., în *Transilvania*, anul 75, 1944, nr. 1, p. 73.

sens este unitar şi diferă de al elementelor alcătuitoare luate unul câte unul sau legate altfel decât în formula respectivă"[26]. De asemenea, autorul însuşi precizează că "multe din faptele discutate subt această rubrică ar putea figura tot atât de bine la *Sintaxă* (...), căci între stilistică şi sintaxă este greu de tras un hotar propriu-zis"[27]. Confuziile între aceste două domenii aveau să fie înlăturate un an mai târziu, în 1944, când Iorgu Iordan a publicat *Stilistica limbii române*. Totuşi, ediţia a II-a a *Limbii române actuale...* păstrează capitolul respectiv (de stilistică).

Dacă *Limba română actuală...* este o completare sub aspect normativ a gramaticii din 1937, *Limba română contemporană* este o completare a aceleiaşi lucrări sub aspect descriptiv. Publicată la Bucureşti, în 1954 (ediţia princeps) şi 1956 (ediţia a II-a), aceasta îmbină oarecum punctul de vedere descriptiv cu cel istoric, prin raportarea faptelor de limbă actuale la cele trecute, "explicând nu de puţine ori – precizează E. Teodorescu –, drumul parcurs de un fenomen sau altul în timp"[28].

Lucrarea a fost concepută ca un manual universitar, dar, prin valoarea ştiinţifică, a depăşit limitele cadrului universitar, câştigând atât interesul specialiştilor în domeniu, cât şi al publicului larg de cititori.

Impresionează bogăţia materialului lingvistic cuprins în această carte masivă (830 pagini), tratând toate compartimentele limbii: *Lexicul*, *Fonetica şi ortoepia*, *Grafia şi ortografia*, *Gramatica* (*Morfologia*, *Sintaxa*). Structura operei este completată cu câteva capitole originale (neîntâlnite în tratatele anterioare): *Limba română contemporană ca obiect de studiu ştiinţific*, *Limba română ca limbă naţională unică a întregului popor românesc şi ca formă a culturii naţionale româneşti*, *Originalitatea limbii noastre naţionale şi calea de dezvoltare a limbii române literare* şi *Scurt istoric al principalelor lucrări de gramatică*

---

[26] Iorgu Iordan, *Limba română actuală...*, p. 252.

[27] *Loc. cit.*

[28] Ecaterina Teodorescu, *Iorgu Iordan, Limba română contemporană*, în *Analele ştiinţifice al Universităţii "Al. I. Cuza"*, I, 1955, p. 285.

romînească[29]. Din cele 830 pagini ale lucrării, 500 sunt dedicate gramaticii propriu-zise [30], *Limba română contemporană* devenind al doilea tratat gramatical de mari dimensiuni al limbii române (după cel al lui T. Cipariu), urmat în acelaşi an de *Gramatica Academiei*.

Vom nota, în continuare, câteva aspecte interesante de fonetică, ortografie, morfologie şi sintaxă, analizate de autor în toate cele trei lucrări gramaticale în discuţie:

Problemele de **fonetică şi ortografie** sunt tratate împreună în primele două gramatici: *Gramatica limbii române* (sub titlul *Pronunţarea şi scrierea*) şi *Limba română actuală*... (deşi titlul capitolului respectiv reproduce un singur termen: *Fonetica*)[31].

În capitolele menţionate, autorul înregistrează şi explică abaterile frecvente de la normele ortoepice şi ortografice, ghidându-se după două lucrări fundamentale, pe care le citează adeseori în expunerea sa: *Îndreptarul şi vocabularul ortografic* întocmit de S. Puşcariu şi T. Naum în 1932 şi *Regulile ortografice ale Academiei Române* din 1932. De multe ori însă, autorul contestă soluţiile din aceste lucrări normative, propunând altele (originale şi uneori chiar mai apropiate de realitatea lingvistică).

Din multitudinea problemelor ortoepice şi ortografice abordate, selectăm arbitrar câteva:

Despre fenomenul transformării vocalelor *a/ă* în *e* după consoanele *ş* şi *j* (înregistrat ca abatere)[32], Iorgu Iordan precizează, în *Gramatica limbii române*: "Această modificare fonetică se datoreşte faptului că numeroşi Români (de prin Muntenia, Oltenia şi Transilvania sudică) pronunţă *ş* şi *j* palatal, cu o uşoară nuanţă

---

[29] Acesta din urmă prezent doar în ediţia a II-a a lucrării şi republicat în revista *Limbă şi literatură*, II, 1956, p. 163-196.

[30] Sensul termenului începând, o dată cu această operă şi cu *Gramatica Academiei* (apărută în acelaşi an), să-şi restrângă aria de cuprindere: înglobând doar morfologia şi sintaxa.

[31] În *Limba română contemporană*, domeniile vor fi separate: *Fonetica şi ortoepia, Grafia şi ortografia.*

[32] Fenomen extins, în *Limba română actuală*..., şi asupra consoanelor *s, z, ţ* şi *r*.

de *i*. De aceea se naşte adesea u *e* sau *i* după ele. (...) Prin urmare vom pronunţa şi scrie *mătuşă*, *moaşă*, *uşă*, *coajă*, *grijă* etc., cum se întâlneşte foarte des, apoi *şade*, *şapte*, *şase* ş. a., nu *şeade*, *şeapte* etc. cu atât mai mult sunt de evitat *şeanţ*, *şeapcă*, *detaşeri*, *jeandarm* etc., care de asemenea apar la tot pasul în loc de *şanţ*, *şapcă*, *detaşeri*, *jandarm* etc."[33]. Explicaţia de aici (privind cauzele abaterii respective) este completată în *Limba română actuală...* cu precizarea efectelor negative ale acesteia: "Modificarea aici în discuţie are şi urmări morfologice, care pot duce la confuzii. Dacă *-ă* > *-e*, însemnează că nu se mai distinge, la substantive şi adjective, singularul feminin de pluralul aceluiaşi gen, iar la verbe, pers. 3 indic. prez. de pers. 3 conjunct. prez. Aşadar, un motiv mai mult pentru a evita pronunţări sau măcar ortografieri de felul celor menţionate aici"[34].

Un alt aspect interesant ni s-a părut tratamentul *sunetelor străine* în cuvintele împrumutate. Este vorba de sunetele */ä/*, */ö/* şi */ü/*, "care – explică autorul în *Gramatica limbii române* – au valoarea respectivă a unui *e* deschis, *o* şi *u* palatali (pronunţaţi, adică, la palatul tare sau anterior, nu la cel moale sau posterior)"[35]. Iordan observă diversitatea tratamentului acestor sunete (adaptate sau nu la sistemul fonetic al limbii noastre), în funcţie de pregătirea intelectuală a vorbitorilor şi de circulaţia cuvintelor în limbă. Cităm explicaţia şi exemplele referitoare la sunetul */ö/*: "Vocala *ö* este un *o* palatal sau un *e* rotunjit, are, adică, elemente fonice de-ale lui *o* şi de-ale lui *e*. Ne aşteptăm, deci, ca ea să fie redată în româneşte prin *o* sau prin *e*. Aşa se şi petrec lucrurile. Dar tot atât de bine ea îşi poate păstra ambele caractere fonetice esenţiale, ceea ce însemnează că majoritatea Românilor o vor transforma într'un diftong (*ĕo* sau *ĭo*)"[36]. Exemplele date de autor pentru cele trei cazuri sunt: 1) *frizer*, *miner*, *sufler*, *şofer*...; 2) *coafor*, *furnisor*, *major*, *minor*...; 3) *culoare*, *favoare*, *pudoare*, *stupoare* etc.

---

[33] Iorgu Iordan, *Gramatica limbii române*, p. 26.
[34] *Idem*, *Limba română actuală...*, p. 23.
[35] *Idem*, *Gramatica limbii române*, p. 28.
[36] *Idem*, *Limba română actuală...*, p. 42.

Pentru a demonstra un aspect menţionat mai sus (şi anume precizarea surselor bibliografice în expunerea autorului, cu inserarea propriilor opinii), cităm selectiv din subcapitolul dedicat *Scrierii cu majuscule* (*Gramatica limbii române*): "Există anumite cuvinte care se scriu cu iniţială mare. În primul rând, numele personale (...) şi cele geografice (...). Asupra lor nu-i necesară nici o discuţie. Toată lumea, chiar şi oamenii mai puţin deprinşi cu scrisul, întrebuinţează majuscule la începutul acestor substantive. Acelaşi mod de a scrie îl recomandă Academia şi pentru următoarele categorii de cuvinte: numiri etnice (...), numele lunilor (...), numele recente ale punctelor cardinale: *Est*, *Vest*, *Nord*, *Sud*; despre sinonimele, tot de origine străină, ale primelor două (*Orient*, *Occident*) Academia nu spune nimic, în schimb precizează că *răsărit*, *apus*, *miazănoapte*, *miazăzi* trebuesc scrise cu literă mică. Nu găsesc justificată această deosebire. În orice caz, când ele însemnează nu o direcţie, ci o regiune a pământului, care se deosebeşte de celelalte prin civilizaţie etc., cred că se impune majuscula: *Alecsandri a studiat în Apus* (...). Se scriu cu literă mică numele zilelor săptămânii: *luni*, *marţi* etc. Iarăşi pare curioasă despărţirea acestor nume de cele ale lunilor. Iată, după *Îndreptar şi vocabular ortografic* al d-lor Puşcariu şi Naum, câteva reguli suplementare, pe care Academia nu le dă, dar trebue să le cunoaştem: după două puncte se întrebuinţează majuscula numai când reproducem subt formă directă vorbele cuiva (...); numele de persoane, de popoare şi de ţări, când funcţionează ca substantive comune, adică au un înţeles anumit, altul decât cel obişnuit, se scriu cu literă mică: *o face pe chinezul*, *batistă de olandă* (...); titlurile, firmele, titulaturile se scriu cu majusculă (...), prepoziţiile şi conjuncţiile care figurează într'o firmă etc. se scriu cu literă mică. Când titlul e format dintr'un substantiv şi un adjectiv, acesta din urmă va avea majusculă numai dacă provine dela un nume propriu: *Codicele Voroneţean*, *Psaltirea Scheiană* etc., alături de *O Scrisoare pierdută*, *O Noapte furtunoasă* (...); La numele proprii de persoană compuse ambele elemente se scriu cu majusculă, afară de prepoziţia şi de articolul dintre ele, iar liniuţa apare numai când al doilea element e un adjectiv şi nu-i

legat de substantivul precedent prin *cel*: *Mihai-Viteazul*, *Ştefan cel Mare*"[37].

Tratând problema accentului, Iorgu Iordan observă, pe lângă abaterile în acest sens (de pildă accentuarea *ántic* în loc de *antíc*), existenţa cuvintelor cu două realizări accentuale, nediferenţiate semantic ("sunt numeroase cazurile nesigure, în care uzul şovăie: *barbár-barbár*, *simból-simból*, *splendíd-spléndid*, *profesór-profésor*"[38]). În prezent, s-ar putea crede că aceste ezitări (*şovăiri*, cum spunea autorul) au dispărut, însă nu este aşa. Deşi actualul *Îndreptar ortografic, ortoepic şi de punctuaţie* al Academiei Române (ediţia a IV-a) recomandă formele *barbár*, *simból*, *spléndid*, *profesór*[39] (ca să ne limităm la exemplele lui I. Iordan), de câte ori nu auzim în rândul vorbitorilor formele accentuale incorecte? Autorul observă şi existenţa dubletelor accentuale specializate semantic ("Câteodată găsim la unul şi acelaşi cuvânt două chipuri de a accentua, dar cu sens diferit: *comédie-comedíe*, *móbilă-mobílă*..."[40]).

Încheiem prezentarea (foarte sumară) a problemelor de ortoepie-ortografie prin menţiunea, din *Limba română contemporană*, privind ortografia limbii noastre, o *ortografie fonologică* sau *fonematică*, Iorgu Iordan propunând înlocuirea termenului *fonetică* din sintagma respectivă, potrivit distincţiilor consolidate deja în lingvistica mondială (între *fonetică-fonologie*, *sunet-fonem*): "O ortografie pur fonetică este o imposibilitate, ba chiar, presupunând că ar fi posibilă, o absurditate, căci ar duce la rezultate contrare celor pe care trebuie să le urmărească orice sistem ortografic (...). Tocmai pentru că ortografia redă limba comună, ea trebue să reproducă nu sunetele, variabile în mod fatal

---

[37] *Idem*, *Gramatica limbii române*, p. 30-34.

[38] *Ibidem*, p. 36.

[39] Recentul *Dicţionar ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române* (ediţia a II-a, 2005) admite, totuşi, ambele realizări accentuale pentru acest ultim cuvânt: *profésor-profesór*.

[40] Iorgu Iordan, *Gramatica limbii române*, p. 37. În *Limba română actuală*..., nu sunt reluate exemplele şi nici explicaţiile, ci întotdeauna completate cu altele noi.

de la o regiune la alta, adesea şi de la un individ la altul, ci fonemele, care sînt identice la toţi vorbitorii"[41].

Referitor la **morfologie şi sintaxă**, am demonstrat anterior relaţia de interdependenţă în care au fost concepute de autor cele două domenii atât de tranşant disociate de predecesorii săi. Reluăm ideea, pe care o susţinem de data aceasta printr-un citat din textul propriu-zis al *Gramaticii limbii române* (nu din prefaţă, cum am procedat anterior): "Este imposibil să despărţim o formă gramaticală de înţelesul ei, nu numai pentru că în conştiinţa noastră, a vorbitorilor, cele două elemente sunt inseparabile, ci chiar din punct de vedere practic sau metodic: cum ne putem da seama de o formă gramaticală, fără să-i arătăm înţelesul? De aceea în capitolele respective ale morfologiei n'am limitat discuţia la schimbările substantivului, adjectivului, verbului etc., adică la caz, număr, comparaţie, timp, mod etc., ci ne-am ocupat şi de înţelesul sau funcţiunea gramaticală a acelor schimbări, de întrebuinţarea lor în vorbire. Altfel spus, am amestecat cercetarea morfologică şi pe cea sintactică, fiindcă, repet, separarea lor este şi foarte greu, dacă nu imposibil, de realizat şi puţin recomandabilă din punctul de vedere al realităţii lingvistice"[42].

Părţile vorbirii cunosc la Iorgu Iordan o interesantă clasificare, atât în *Gramatica limbii române*, cât şi în *Limba română contemporană*. Într-o primă clasificare, ele sunt împărţite în: *cuvinte propriu-zise* (care "exprimă noţiuni, şi anume lucruri, fiinţe, acţiuni, stări, însuşiri etc."[43]) – *substantivul*, *adjectivul*, *numeralul*, *pronumele*, *verbul* şi *adverbul* – şi *simple forme* (care "arată numai raporturile dintre noţiuni"[44]) – *articolul*, *prepoziţia* şi *conjuncţia*. Într-o situaţie specială, necorespunzătoare nici uneia din cele două categorii, se află *interjecţia* ("Interjecţia trebue pusă aparte, şi din cauza sensului – arată stări sufleteşti afective, adică simţiri exprimate direct – şi pentru că în vorbire stă izolată, nu se

---

[41] Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, Bucureşti, 1956 (ediţia a II-a), p. 211-212.
[42] Iorgu Iordan, *Gramatica limbii române*, p. 216.
[43] *Ibidem*, p. 75.
[44] *Loc. cit.*

leagă prin nici un fel de raport cu celelalte cuvinte"[45]). *Cuvintele propriu-zise* sunt împărțite, la rândul lor, în două categorii: *care numesc noțiuni materiale* ("au o existență în afară de noi, o existență oarecum independentă"[46]) – *substantivul*, *adjectivul* și *verbul* – și *care numesc noțiuni formale* ("arată, adică, din ce punct de vedere privim noi oamenii noțiunile materiale: câte sunt, dacă se găsesc aproape ori departe de noi, în ce împrejurări le considerăm etc."[47]) – *numeralul* și *pronumele*[48].

Definind fenomenul *flexiunii*, Iordan menționează și tradiționala clasificare a părților de vorbire în *flexibile* și *neflexibile*. Însă un element de originalitate se inserează și în această clasificare, căci autorul consideră *adverbul* parte de vorbire *flexibilă*, probabil din cauza asemănării funcționale cu adjectivul ("Adverbul seamănă cu adjectivul, întru cât îndeplinește pe lângă verb aceeași funcțiune ca adjectivul pe lângă substantiv. Se poate spune că adverbele arată însușirile acțiunilor, după cum adjectivele le arată pe cele ale obiectelor"[49]).

Flexiunea prezintă, în *Gramatica limbii române* a lui Iorgu Iordan, patru (!) aspecte: *declinarea* ("schimbările de caz și

---

[45] *Loc. cit.*

[46] *Ibidem*, p. 76.

[47] *Loc. cit.*

[48] Clasificarea este reluată întocmai (cu diferențe doar de ordin terminologic) în *Limba română contemporană*, unde este indicată și sursa folosită de autor: lingvistica sovietică (marxistă). Aici *cuvintele propriu-zise* sunt numite *independente*, iar cele considerate, în *Gramatica limbii române*, *simple forme* sunt numite *cuvinte ajutătoare* sau *unelte / instrumente gramaticale*, interjecția fiind, la fel, izolată din clasificarea în discuție.

[49] Iorgu Iordan, *Gramatica limbii române*, p. 201. În *Limba română contemporană*, autorul va renunța la această teorie, încadrând adverbul în categoria părților de vorbire neflexibile, poziție pe care i-o acordă și *Gramatica Academiei*. Totuși, în capitolul introductiv, *Noțiuni generale de morfologie*, al Gramaticii Academiei, se precizează că adverbul ocupă, din punct de vedere al flexiunii, o *poziție de mijloc*: "este neflexibil, dar prin categoria gradelor de comparație se leagă și de părțile de vorbire flexibile" (*Gramatica limbii romîne*, București, Ediura Academiei R.S.R., 1966, p. 30).

număr"[50]), *moțiunea* ("schimbările de gen"[51]), *comparația* ("schimbările de grad"[52]) și *conjugarea* ("schimbările de orice fel suferite de verb"[53]). Aceste confuzii între diverse aspecte lingvistice (fenomene–categorii gramaticale) vor fi eliminate în *Limba română contemporană*. Aici tipurile de flexiune identificate de autor sunt: *flexiunea nominală*, *pronominală* (denumite împreună prin termenul *declinare*)[54] și *flexiunea verbală* (sau *conjugarea*).

Analizând genul substantivelor, Iordan menționează, în *Gramatica limbii române*, ca și Tiktin, Philippide și Pușcariu, *ambigenul* sau *eterogenul* (pentru ceea ce numim astăzi n e u t r u)[55]. Autorul își justifică terminologia adoptată în felul următor: "Termenul neutru nu mi se pare potrivit, fiindcă genul neutru latinesc, care însemna nici masculin, nici feminin, s'a pierdut în românește, unde substantivele latinești corespunzătoare au devenit din cauza modificărilor fonetice, masculine la singular și feminine la plural, adică de ambele genuri"[56]. Lingvistul își va schimbarea ulterior opinia, căci în *Scurt istoric al principalelor lucrări de gramatică românească* termenii în discuție sunt menționați printre *greșelile* primei sale gramatici[57], iar în *Limba română contemporană*, este adoptat termenul *neutru*, "care – consideră autorul acum – corespunde mai bine realității, căci are la bază conținutul, adică sensul cuvintelor: substantivele noastre

---

[50] Iorgu Iordan, *Gramatica limbii române*, p. 80.
[51] *Loc. cit.*
[52] *Loc. cit.*
[53] *Loc. cit.*
[54] Distincția *flexiune nominală–flexiune pronominală* este originală, în raport cu celelalte gramatici ale epocii și mai ales în raport cu *Gramatica Academiei*. Ea va fi reluată ulterior de gramaticienii moderni.
[55] Crearea acestor termeni improprii (*ambigen*, *eterogen*) a fost determinată de asemănările formale ale genului în discuție cu celelalte două genuri (la singular cu masculinul, iar la plural cu femininul).
[56] Iorgu Iordan, *Gramatica limbii române*, p. 77.
[57] Vezi Iorgu Iordan, *Scurt istoric al principalelor lucrări de gramatică românească*, p. 189.

care aparţin acestui al treilea gen sînt, aproape toate, nume de lucruri"[58].

Cităm şi câteva observaţii cu caracter normativ înregistrate de autor cu privire la clasa substantivelor, şi anume: *cuvintele cu gen dublu*, având adică şi formă de masculin, şi de feminin, diferenţiate sau nu semantic (*program-programă*, *ax-axă*, *favor-favoare*, *grup-grupă*, *fapt-faptă*, *joc-joacă*, *bob-boabă*, *onor-onoare*, *ordin-ordine*), precum şi *cuvintele cu forme duble şi triple de plural*, diferenţiate sau nu semantic (*strade-străzi*, *şcoale-şcoli*, *cămine-căminuri*, *capi-capete-capuri*, *coţi-coate-coturi*, *bucăţi-bucate*, *rapoarte-raporturi*, *corni-coarne*, *curenţi-curente*)[59]. Referitor la formele nediferenţiate semantic, Iorgu Iordan face menţiunea că acestea sunt efectul *şovăirii* vorbitorilor în folosirea genului şi/sau numărului substantivelor.

Articolul, am văzut mai sus, nu este considerat parte de vorbire propriu-zisă, ci *simplă formă gramaticală* (în *Gramatica limbii române*), *morfem* (în *Limba română actuală...*) sau *instrument gramatical* (în *Limba română contemporană*)[60]. Iată cum îşi justifică Iorgu Iordan punctul de vedere: "Împrejurarea că articolul stă totdeauna pe lângă alt cuvânt face ca el să nu poarte niciodată accent în frază. De aceea nu este simţit ca un element sintactic independent, ci alcătuieşte oarecum o unitate împreună cu substantivul, adjectivul etc. pe care îl întovărăşeşte. Adesea acest lucru se vede în scris, căci articolul se poate scrie în continuarea cuvântului determinat de el, fără nici un semn care să le separe"[61].

Sunt valoroase observaţiile normative referitoare la întrebuinţarea articolului posesiv-genitival. Pornind de la

---

[58] Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, p. 240.

[59] Am citat, în ambele cazuri, din cele două gramatici cu caracter normativ: *Gramatica limbii române* şi *Limba română actuală, o gramatică a greşelilor*.

[60] Atitudine întâlnită la mulţi gramaticieni din trecut (chiar dacă aceştia nu au folosit terminologia mai sus citată), caracterizând, totodată, o r i e n t ă r i l e a c t u a l e m o d e r n e (de care ne vom ocupa în capitolul următor).

[61] Iorgu Iordan, *Gramatica limbii române*, p. 110.

enunțarea normei de folosire a articolului respectiv ("Formele articolului nostru variază după genul şi numărul substantivului de care depinde genitivul, respectiv posesivul şi care, obişnuit, ocupă locul întâi în sintagmă"[62]), autorul înregistrează abaterile de la această normă, care îmbracă trei forme: 1. "subiectul vorbitor se simte ispitit să acorde articolul cu cuvântul următor, nu cel precedent"[63]; 2. "subiectele vorbitoare îşi dau bine seama de dificultățile acestea, şi atunci, ca să le evite, simplifică lucrurile: se folosesc de o formă unică (*a*, care-i cea mai ştearsă ca aspect morfologic şi de aceea angajează mai puțin pe cel ce-o întrebuințează)"[64]; 3. "vrând să evite cu orice preț pe *a*, considerat (şi cu drept cuvânt) ca popular şi familiar, ajung să-l înlocuiască prin *al*, *ai* sau *ale* chiar acolo unde bietul *a* se află la locul lui. Astfel de hiperurbanisme – completează autorul – sunt mult mai supărătoare decât prezența perpetuă a lui *a*"[65]. Spiritul pătrunzător al autorului se relevă din explicațiile suplimentare atribuite normei prezentate anterior, cu referire la situația în care articolul este precedat de o sintagmă, legată sau liberă[66]: "Dificultățile descrise în rândurile de mai sus cresc atunci când genitivul precedat de *al*, *a* etc. atârnă de un substantiv care este determinat el însuşi de un substantiv propriu-zis sau de un infinitiv lung: (...) *modul de prezentare a materiei*, plur. *modurile de prezentare a materiei* (nu ...*al*, resp. *ale materiei*, pentru că m a t e r i a este prezentată într'un mod ori altul, deci raportul de genitiv se stabileşte între 'materie' şi 'prezentare'); *cheltuielile de transport ale Pescăriilor Statului* alături de *cheltuielile de transport al peştelui* (în prima construcție noțiunea exprimată prin genitiv are, printre alte cheltuieli, şi unele făcute cu transportul; în a doua genitivul sufere acțiunea indicată prin substantivul *transport*)"[67].

---

[62] Iorgu Iordan, *Limba română actuală...*, p. 105.
[63] *Loc. cit.*
[64] *Ibidem*, p. 106.
[65] *Loc. cit.*
[66] Iordan nu foloseşte aceşti termeni, însă explicația şi exemplele sale vizează aceleaşi realități lingvistice desemnate astăzi prin termenii respectivi.
[67] Iorgu Iordan, *Limba română actuală...*, p. 107.

Referitor la adjectiv, prezintă interes menţiunea diferenţelor existente între formulele ce materializează categoria *comparaţiei* (sau *gradaţiei*), în funcţie de rolul sintactic al adjectivului: "adjectivul se compară numai când serveşte ca nume predicativ. Şi adjectivul atributiv are grade de comparaţie: *acest copil mai inteligent*; *dau copilului celui mai inteligent (dintre toţi) această carte*; *copilul foarte inteligent al prietenului meu* etc. Există însă o uşoară deosebire, cum arată clar exemplele date, şi anume lipseşte adv. *decât* (bine înţeles, şi partea a doua a comparaţiei)"[68].

Un element de noutate despre această parte de vorbire îl reprezintă indicarea sufixului *-isim*, de provenienţă italiană, pentru construirea superlativului absolut al unor adjective: *rarisim*, *importantisim*[69] etc.

Dintre observaţiile de ordin normativ, reproducem aici două: una privind declinarea adjectivelor aflate la comparativ şi superlativ – "Cuvintele care se află înainte (*mai*, *foarte*, *grozav de* etc.) rămân neschimbate, aşa că, de fapt, tot numai pozitivul, adică adjectivul propriu-zis are flexiune: *a copilului mai inteligent*, *a copilului foarte inteligent*, *a copilului celui mai inteligent*"[70], alta privind acordul greşit (reprezentând o abatere) al adjectivelor invariabile cu substantivul determinat[71]: "Nevoia de a adapta adjectivul la genul (şi numărul) substantivului (...) este destul de puternică, pentru a provoca modificări în aspectul morfologic al unor adjective care, graţie situaţiei lor deosebite (de neologisme

---

[68] Iorgu Iordan, *Gramatica limbii române*, p. 121.

[69] Exemplele sunt completate în *Limba română contemporană*... cu: *simplisim*, *sigurisim*, *ultimisim*, *generalisim*, *romînisim* (forme care nu s-au impus uzului). Cu rigurozitatea omului de ştiinţă, Iorgu Iordan menţionează şi operele în care a întâlnit formele respective.

[70] *Loc. cit.*

[71] Iordan nu foloseste însă termenul *invariabil*. În *Gramatica limbii române*, nu sunt menţionate decât adjective variabile, cu două terminaţii (*albastru*, *negru*...) şi cu o terminaţie (*dulce*, *moale*...), ca în toate gramaticile anterioare. În *Limba română actuală*... autorul i n t u i e ş t e clasa adjectivelor invariabile, a căror explicaţie am reprodus-o în citatul imediat următor.

prea recente sau prea rar utilizate etc.), se sustrăsese[ră] oarecum dela normele aplicabile elementelor obişnuite ale limbii"[72].

Pronumele sunt împărţite de Iorgu Iordan în două categorii originale, ca terminologie: *pronumele substantivale* şi *pronumele adjectivale*. Nu este vorba, practic, de altceva decât de tradiţionala distincţie între pronume şi adjectivele pronominale corespunzătoare, cu diferenţa că autorul le consideră pe acestea din urmă tot pronume. Iată complexa definiţie formulată acestei părţi de vorbire, din care reiese clasificarea în discuţie: "pronumele este o parte de vorbire care sau numeşte ea însăşi obiectul, atunci când se pune în locul substantivului, sau exprimă anumite raporturi formale, atunci când determină, adică însoţeşte substantivul. În primul caz îi spunem *pronume substantival* (...): *eu*, *cine*, *acesta* etc., în al doilea, *pronume adjectival* (...): *acest om*, *cartea mea*, *ce faptă* etc."[73].

Schema tipurilor de pronume păstrează, în toate gramaticile lui Iorgu Iordan, unele din confuziile predecesorilor. Astfel, pronumele negative sunt incluse în categoria celor *nehotărâte* (sau *nedefinite*), iar pronumele de întărire sunt denumite, în *Gramatica limbii române*, prin termenul impropriu *reciproce*[74]. În plus, multe tipuri de pronume, deşi purtând denumiri proprii, sunt considerate subclase ale *pronumelui personal*, şi anume: *pronumele reflexiv*, *nehotărât*, *reciproc* (de întărire) şi *de politeţe*[75].

Autorul nu uită să distribuie diversele tipuri de pronume în cele două categorii menţionate în definiţie, cu alte cuvinte precizează tipurile de pronume care pot avea valoare gramaticală de adjectiv: "Dintre aceste feluri de pronume, cele personale,

---

[72] Iorgu Iordan, *Limba română actuală...*, p. 108-109.

[73] Iorgu Iordan, *Gramatica limbii române*, p. 124. Terminologia se păstrează şi în *Limba română contemporană*.

[74] Schimbat în *Limba română actuală...* şi în *Limba română contemporană* prin *pronumele identităţii*.

[75] Acesta din urmă figurează şi în *Gramatica Academiei* la categoria pronumelor personale.

unele nehotărâte şi unele interogative sunt numai pronume substantivale. Celelalte sunt şi substantivale şi adjectivale"[76].

Printre abaterile (în folosirea pronumelor) înregistrate de Iorgu Iordan figurează diverse forme regionale (munteneşti: *ăsta*, *ăla*, *ăştea*, *fitece* etc.; moldoveneşti: *aista*, *aiştia* etc.), precum şi dezacorduri realizate de vorbitori între adjectivele pronominale (mai ales cele de întărire şi relative) şi substantivele determinate.

În prezentarea numeralului, se observă o contradicţie evidentă între definiţia acestuia (subliniind doar valoarea adjectivală a numeralului) şi menţiunea celorlalte tipuri de numerale (îndeplinind valori diferite): "Numeralul este partea de vorbire care însoţeşte un substantiv (...). Din pricină că stau pe lângă substantive, numeralele seamănă cu adjectivele, dar, întru cât nu exprimă, ca acestea, o însuşire, ci o cantitate în sens larg, pot fi numite adjective cantitative", notează iniţial autorul[77], pentru ca, la numai câteva pagini, să precizeze: "Numeralele adverbiale stau pe lângă un verb şi (...) îndeplinesc funcţiune de adverb (...). Numeralele substantivale [fracţionare, în terminologia actuală] au formă de substantive (...) şi sunt tratate, din punct de vedere morfologic, ca substantivele"[78]. Conştientizând la un moment dat eroarea, lingvistul se autocorectează: "Am afirmat la începutul acestui capitol că numeralele sunt adjective, însoţesc adică un substantiv, dar cu excepţia celor adverbiale şi substantivale"[79]. Inconsecvenţele se păstrează, paradoxal, şi în *Limba română contemporană*.

În ambele gramatici, numeralele sunt împărţite în două categorii: *hotărâte* şi *nehotărâte*, prima categorie cuprinzând tipurile *cardinale*, *ordinale*, *distributive*, *multiplicative*, *adverbiale* şi *substantivale sau partitive*, în timp ce a doua categorie conservă tradiţionalele confuzii cu pronumele nehotărâte.

---

[76] Iorgu Iordan, *Gramatica limbii române*, p. 125.
[77] *Ibidem*, p. 152.
[78] *Ibidem*, p. 160.
[79] *Ibidem*, p. 161.

Capitolul consacrat verbului conţine multe observaţii valoroase, unele originale[80].

Este originală clasificarea verbelor din *Gramatica limbii române*, în *verbe subiective* ("când acţiunea se mărgineşte la subiect"[81]) şi *verbe obiective* ("când înţelesul cere, pentru completare, să se refere încă la un obiect, afară de subiectul propoziţiei"[82]). "Cele subiective – explică autorul în continuare – exprimă sau o stare a subiectului (*şed*, *dorm*, *mă odihnesc*) sau o acţiune care, prin firea ei, nu poate trece asupra unui obiect (*merg*, *sar*, *alerg*). Cele obiective arată acţiuni care pornesc dela subiect şi se referă la un obiect oarecare; ele cer un obiect, adică un cuvânt care să servească de obiect în propoziţie, la cazul dativ, acuzativ sau prepoziţional, precum: *mulţumesc prietenului*; *citesc o carte*; *mă gândesc la ceva*"[83]. Inserând în continuarea acestei explicaţii o altă clasificare a verbelor (în verbe *tranzitive* şi *intranzitive*) şi relaţionând cele două clasificări, Iorgu Iordan precizează că verbele subiective sunt întotdeauna intranzitive, iar cele obiective sunt tranzitive "când obiectul stă la acuzativ"[84] şi intranzitive "când obiectul stă la dativ (...) sau la cazul cu prepoziţie"[85].

Clasificarea complexă, după mai multe criterii, a verbelor (incluzând, pe lângă tipurile deja menţionate: *verbele concrete* şi *abstracte*, *predicative* şi *nepredicative*, *personale* şi *impersonale*[86]) se încheie cu o categorie aparte: *verbele auxiliare* şi cele *copulative*, considerate *simple forme gramaticale* (precum articolul, prepoziţia şi conjuncţia). Iată cum îşi justifică autorul opinia: "Verbele auxiliare exprimă, la fel cu toate celelalte, noţiuni materiale, dar, în anumite împrejurări, apar împreună cu

---

[80] Această originalitate a însemnat însă şi comiterea unor erori ştiinţifice, pe care le vom releva în cele ce urmează.
[81] Iorgu Iordan, *Gramatica limbii române*, p. 164.
[82] *Loc. cit.*
[83] *Loc. cit.*
[84] *Ibidem*, p. 165.
[85] *Loc. cit.*
[86] Corespunzătoare tipurilor actuale, motiv pentru care nu le analizăm aici.

alte verbe, spre a le ajuta pe acestea să exprime raporturi pentru care terminațiile flexionare nu sunt suficiente. (...) *sunt*, cu sensul de 'exist', este un verb propriu-zis, pe când în *sunt lăudat* el este o formă, fiindcă arată numai un raport, întocmai ca o dezinență oarecare; tot așa *am* este verb adevărat în *am casă* (=*posed casă*) și verb auxiliar în *am scris* (...).

Tot simplă formă gramaticală este acest verb [a fi] în *sunt sănătos*, unde joacă însă rolul de c o p u l ă, nu de a u x i l i a r"[87].

Categoria gramaticală a modului cunoaște, de asemenea, o interpretare originală. În primul rând, autorul consideră doar *indicativul*, *conjunctivul*, *condiționalul* și *imperativul* (adică modurile personale, în terminologia actuală) *moduri propriu-zise*, "fiindcă numai ele ne spun în ce mod se săvârșește acțiunea unui verb"[88], pe celelalte (nepersonale) numindu-le *simple forme verbale*[89]. În al doilea rând, două din modurile nepersonale sunt renegate: gerunziul și supinul, primul fiind considerat *participiu prezent*, iar al doilea *participiu trecut* precedat de prepoziție. Așadar, *formele verbale* menționate de autor se raportează doar la *infinitiv* și *participiu*, primul considerat *forma substantivală a verbului* (căci "arată cum se chiamă acțiunea unui verb"[90]), iar al doilea – *forma adjectivală a verbului* (căci "exprimă conținutul

---

[87] Iorgu Iordan, *Gramatica limbii române*, p. 166-167. În *Limba română contemporană*, sunt menționate și semiauxiliarele: "Rolul lor sintactic seamănă cu al auxiliarelor propriu-zise, întrucât ele «ajută» alte verbe (...) să formeze predicatul propoziției. Dar, spre deosebire de auxiliare, care îndeplinesc aceeași funcțiune ca un morfem, *a putea*, *a trebui* etc. participă și din punct de vedere strict semantic la formarea predicatului, căci dau acțiunii verbului «ajutat» de ele o nuanță modală, care izvorăște din înțelesul lor lexical (...), și anume ceea ce spune fiecare: «posibilitatea», «necesitatea» etc. Li se mai spune și *semiauxiliare*, fiindcă nu sunt auxiliare în sens strict și nici totdeauna" (*Limba română contemporană*, p. 408-409).

[88] *Ibidem*, p. 79.

[89] Atitudinea va fi menținută, surprinzător, și în *Limba română contemporană*. În epoca anterioară, o atitudine asemănătoare au adoptat A. Lambrior și H. Tiktin. Primul menționa în acest sens *derivatele verbale*, al doilea *numele verbale*.

[90] Iorgu Iordan, *Gramatica limbii române*, p. 174.

verbului sub forma unui adjectiv, adică este verb şi adjectiv totodată, p a r t i c i p ă, de unde şi numele, la ambele aceste părţi de vorbire"[91]).

Referitor la timpurile verbale, Iorgu Iordan menţionează[92] două tipuri ce nu mai figurează în gramaticile actuale: *mai-mult-ca-perfect compus*[93] (*am fost scris*, *m'am fost dus*) şi *imperfect compus* (*era zicând*, *era vorbind*). Este originală clasificarea *timpurilor trecute* în două categorii: *absolute* (*perfect simplu* şi *perfect compus*) – care "arată numai că o acţiune s'a săvârşit într'un moment anterior aceluia în care vorbim, fără nici o referinţă la alte acţiuni"[94] – şi *relative* sau *de relaţie* (*mai-mult-ca-perfectul* şi *imperfectul*) – care "exprimă acţiuni pe care le privim în legătură cu altele"[95].

În privinţa diatezelor[96], prezintă interes cele două tipuri de reflexiv menţionate de autor[97]: *verbe totdeauna reflexive* (*mă mir*, *mă vaiet*) şi *verbe care devin reflexive* (*spăl -mă spăl*, *duc -mă duc*, *prefac -mă prefac*).

Dintre numeroasele observaţii normative dedicate verbului, cităm câteva din cele referitoare la conjugare: fenomenul trecerii verbelor de conjugarea a II-a la conjugarea a III-a (*a tace*, *a (a)pare*, *a cade*, *a place*), precum şi fenomenul invers, mult mai puţin răspândit, al trecerii verbelor de conjugarea a III-a la

---

[91] *Ibidem*, p. 175.

[92] Atât în *Gramatica limbii române*, cât şi în *Limba română contemporană*.

[93] Pe care îl menţionase şi Philippide.

[94] Iorgu Iordan, *Gramatica limbii române*, p. 170.

[95] *Loc. cit.*

[96] Desemnate prin acelaşi vechi termen: *formă* ("a stării verbului", completează Iorgu Iordan, în *Gramatica limbii române*, p. 166). Recunoscând aspectul impropriu al termenului, autorul menţionează un altul – *genul* (pe care îl notase şi Tiktin înaintea lui), însă cu destule reticenţe pentru a-l adopta. În *Limba română contemporană*, Iorgu Iordan foloseşte termenul *diateză*, introdus de Academia Română în circuitul ştiinţific o dată cu publicarea primei ediţii a *Gramaticii* sale, în acelaşi an al apariţiei lucrării lui Iorgu Iordan, 1954. De altfel, lingvistul a făcut parte din colectivul de redacţie al *Gramaticii Academiei* (ediţia I), fapt ce explică asemănările între cele două opere.

[97] După modelul gramaticii limbii franceze.

conjugarea a II-a (*a bătea, a făcea*). Autorul explică şi cauza producerii fenomenelor respective ("marea asemănare dintre aceste conjugări"[98]), precum şi cauza predominării primului: "Conjugarea a II-a este foarte săracă în comparaţie cu a III-a (...). Şi conform legii raportului de forţe, care-şi găseşte aplicarea şi în acest domeniu, învinge categoria mai puternică, adică mai numeroasă"[99]. Conjugarea a III-a are tendinţa, observă Iorgu Iordan, de a atrage şi unele verbe de conjugarea a IV-a (*a desparte, a înghite, a sughite*).

Analiza părţilor de vorbire neflexibile cunoaşte multe aspecte originale la Iorgu Iordan. Amintim că adverbul este exclus din această categorie, fiind adăugat, în schimb, articolul, iar interjecţia are, în concepţia autorului, un statut aparte. Cităm explicaţia lingvistului pentru acest din urmă aspect: "Interjecţiile sunt cuvinte amorfe, adică fără formă, care redau sunete din natură (onomatopei), stări sufleteşti (...) şi atitudini sau gesturi (...). Prima categorie imită, cu ajutorul sunetelor articulate ale vorbirii, zgomotele făcute de obiectele din natură; celelalte două categorii exprimă prin sunete articulate, pe care le-am putea numi reflexe, simţiri, intenţii şi alte stări psihice"[100].

Referitor la identificarea adverbelor, prepoziţiilor, conjuncţiilor şi interjecţiilor, precizăm că se menţin confuziile din gramaticile anterioare dintre formele compuse ale acestora şi locuţiunile corespunzătoare. Astfel, în categoria locuţiunilor adverbiale, de pildă, apar, pe lângă exemple corecte (*de dimineaţă, de fel, de loc, de azi înainte, cu chiu cu vai*), forme precum: *aminte, anume, altfel, astfel, altădată*. Originală este categoria *prepoziţiilor substantivale*, confundate cu prepoziţiile şi locuţiunile prepoziţionale obţinute prin articularea unor adverbe: *înaintea, în susul*[101].

---

[98] Iorgu Iordan, *Limba română actuală...*, p. 126.
[99] *Ibidem*, p. 127.
[100] Iorgu Iordan, *Gramatica limbii române*, p. 209.
[101] Autorul consideră că acestea "capătă formă de substantiv" doar pentru simplul motiv că se articulează (*Gramatica limbii române*, p. 207).

Observațiile normative referitoare la aceste părți de vorbire sunt distribuite, în *Limba română actuală...*, într-un mod paradoxal: în capitolul *Morfologia* (tratând exclusiv părțile de vorbire *flexibile*[102] și *articolul*, deși considerat morfem), este inclus, se înțelege, doar adverbul. Prepoziția și conjuncția sunt tratate în capitolul *Sintaxa* (unde sunt reluate toate părțile de vorbire, cu excepția articolului și a interjecției).

Dintre mijloacele de îmbogățire a **lexicului**, tratate, potrivit tradiției, în partea dedicată morfologiei (din *Gramatica limbii române*)[103], Iordan neagă rolul conversiei (*schimbarea funcțiunii gramaticale*): "Unii consideră ca un mijloc de formare a cuvintelor și schimbarea funcțiunii gramaticale[104] (...). Astfel de cazuri însă nu pot fi luate în considerație aici, fiindcă nu însemnează creare de cuvinte nouă, ci numai lărgirea întrebuințării la un cuvânt deja existent în limbă. Afară de asta, nici sensul nu se schimbă, în fond, cum am văzut la derivate și compuse"[105].

Limba română actuală... cuprinde un capitol de observații normative dedicate special *Formării cuvintelor*, raportându-se la *Sufixe*, *Prefixe*, *Compuse propriu-zise* etc.

Sintaxa își delimitează la Iorgu Iordan (în *Gramatica limbii române* și *Limba română contemporană*[106]) domeniul, înlăturând problemele de ordin morfologic (*Sintaxa părților de vorbire*[107]).

---

[102] În concepția autorului.

[103] În *Limba română contemporană*, autorul acordă un capitol special *Lexicului* (element de structură adoptat și de Academie).

[104] Se observă, din formulare, raportarea autorului la operele anterioare, ceea ce imprimă gramaticii sale un caracter științific. După ce indică opiniile altor gramaticieni (numiți sau nu), Iordan își expune punctul său de vedere, adesea original, cum se va observa în continuarea citatului de față și precum s-a putut observa din multe alte citate reproduse în paginile lucrării noastre.

[105] Iorgu Iordan, *Gramatica limbii române*, p. 213.

[106] Nu și în *Limba română actuală...*

[107] Secțiune prezentă în toate gramaticile românești până la această dată și care va fi menținută de unii gramaticieni și după această dată. Vezi Al. Rosetti și J. Byck! Cum menționam și într-o notă din capitolul anterior (unde am tratat gramatica celor doi lingviști), excluderea problemelor în discuție din domeniul

Şi această parte a gramaticii poartă pecetea originalităţii autorului, prin introducerea noţiunilor: *sintagma* (definită ca un *grup de cuvinte cu înţeles* şi disociată de propoziţie şi frază: "Mai multe cuvinte care merg împreună formează, de obiceiu, propoziţii şi fraze, dar nu totdeauna. Foarte des întâlnim grupuri de cuvinte [sintagmele] care nu alcătuesc o propoziţie şi au totuşi un înţeles, fiindcă înţelesul îl dă legătura logică dintre obiectele exprimate prin cuvintele respective"[108]); *perioada* (definită ca o *grupare* logică *de propoziţii*, cuprinzând din punct de vedere semantic două părţi: *protaza* şi *apodoza*); *contragerea* (definită ca *reducere* a unei propoziţii subordonate la partea de propoziţie corespunzătoare, dar şi a unei fraze la o propoziţie, realizată prin "suprimarea predicatelor şi a pronumelor, conjuncţiilor sau adverbelor care introduc propoziţiile secundare"[109] şi având ca efect stilistic *concizia*).

Un element de noutate (de data aceasta terminologic) apare şi în analiza părţilor de propoziţie: *predicatul nominal*[110]. Cităm explicaţia autorului în acest sens: "Predicatul poate fi exprimat: 1) printr'un v e r b predicativ (...); 2) printr-un a l t c u v â n t, al cărui conţinut noţional poate fi atribuit subiectului, ajutat de copulă, de pildă *omul este o fiinţă*, *munca este folositoare*, *haina e a mea*, *copilul meu este al doilea*, *noi eram trei* etc. Astfel de predicate se numesc n o m i n a l e, fiindcă, din punct de vedere morfologic, cuvintele respective aparţin la categoria numelui, spre deosebire de cele v e r b a l e, care sunt exprimate prin verbe. Dar şi un adverb poate fi predicat nominal, dacă poate sta pe lângă copula *a fi*"[111]. Deşi formularea este oarecum ambiguă, o lecturare atentă a pasajului ne demonstrează că autorul limitează *predicatul*

---

sintaxei avea să fie impusă abia prin *Gramatica Academiei*. Vezi p. 299, nota 71.

[108] Iorgu Iordan, *Gramatica limbii române*, p. 215.

[109] *Ibidem*, p. 232.

[110] Iorgu Iordan nu menţionează însă şi *numele predicativ*, termen introdus ulterior în gramatica românească, de către Al. Rosetti şi J. Byck.

[111] Iorgu Iordan, *Gramatica limbii române*, p. 219-220.

nominal la numele predicativ, excluzând verbul copulativ din componența acestuia[112].

Originală este și clasificarea *propozițiilor negative* în două tipuri: *obiective* (în care "se neagă însuși predicatul: *nu vin la tine*"[113]) și *subiective* (în care "se neagă o altă idee a propoziției: *nu azi vin la tine*"[114] și "care, de fapt, în ce privește predicatul, sunt afirmative"[115]), o altă dovadă, printre multe altele, a spiritului fin de observație al autorului[116].

În *Limba română actuală...*, observațiile normative cu privire la sintaxă se raportează în special la *sintaxa părților de vorbire*. Elementele propriu-zise de sintaxă normativă sunt puține și privesc: *acordul*, *elipsa*, *tautologia*, *topica*, *contaminația vorbirii directe cu cea indirectă*[117]

Am demonstrat, sperăm, cât de mult datorează gramatica românească și, în general, lingvistica noastră acestui inegalabil savant, care, credem, a fi descoperit în munca intelectuală un motiv pentru a-și prelungi existența, un mod de a învinge Timpul. Lunga sa viață (de aproape un veac), și-a condus-o după un singur principiu: "Un om există cu adevărat numai în măsura în care muncește"[118]. Iar rezultatele unei astfel de existențe nu puteau fi decât o p e r e f u n d a m e n t a l e pentru cultura unui popor, "nelipsite de pe masa de lucru a specialistului", aprecia I. D. Lăudat[119], însă putem completa: nelipsite de pe masa oricărui cititor pasionat de limba sa națională.

---

[112] Poziția se păstrează și în *Limba română contemporană*, unde predicatul nominal este definit ca "predicat exprimat printr-un nume" (p. 562), iar verbul copulativ este considerat *element de legătură* "care exprimă raporturi de inerență" (*loc. cit.*).

[113] Iorgu Iordan, *Gramatica limbii române*, p. 218.

[114] *Loc. cit.*

[115] *Loc. cit.*

[116] Totuși, clasificarea în discuție nu s-a păstrat.

[117] Cităm exemplele autorului pentru acest ultim aspect: *întrebat de un elev că ce este adevărul...*; *de altfel, afirmă moș Filip, că el fusese...*; *tot noi vinovați, că de ce nu l-am arestat...* (*Limba română contemporană*, p. 456).

[118] *Apud* I. D. Lăudat, *op. cit.*, p. 142.

[119] *Loc. cit.*

Meritele i-au fost recunoscute, atât în țară, cât și în străinătate, prin acordarea titlurilor de *membru corespondent* (1934), *activ* (1945) și *titular* (1948) al Academiei Române, "*doctor honoris causa* a cinci universități de prestigiu din străinătate, *membru corespondent* a șapte Academii și Institute academice"[120], precum și a funcțiilor de *director* al *Institututlui de lingvistică* din București (1949-1952), *vicepreședinte* al Academiei Române (1957), *director* al Teatrului Național din Iași (1928-1930), *ambasador* al României la Moscova (1945-1947).

[120] *Loc. cit.*

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Anexa nr. 56 :

Iorgu Iordan (imagine reprodusă după *Omagiu lui Iorgu Iordan*..., 1958, p.V)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Inv. 24439

IORGU IORDAN
PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN IAȘI

GRAMATICA LIMBII ROMÂNE

23/977

3729

EDITURA „CARTEA ROMÂNEASCĂ", BUCUREȘTI

Anexa nr. 57 :
Iorgu Iordan, *Gramatica limbii române*, foaia de titlu (reprodusă după ediția princeps, 1937)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

24.830
6354

IORGU IORDAN
PROFESOR LA UNIVERSITATEA „CUZA-VODĂ"

LIMBA ROMÎNĂ ACTUALĂ

O GRAMATICĂ A „GREȘELILOR"

BIBLIOTECA

IAȘI
INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE ALEXANDRU A. TEREK, MÎRZESCU 9
1943

Anexa nr. 58 :

Iorgu Iordan, *Limba română actuală*..., foaia de titlu (reprodusă după ediția priceps, 1943)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

* *
*

Perioada 1918-1954 din istoria gramaticii româneşti se individualizează de etapele anterioare prin două aspecte fundamentale (privind cantitatea şi calitatea studiilor gramaticale). Numărul gramaticilor redactate acum este extrem de mic, comparativ cu epocile precedente[1], cauza fiind orientarea cercetătorilor spre alte discipline lingvistice, mai ales spre cele recent constituite în epocă: geografia lingvistică, psiholingvistica, sociolingvistica, stilistica lingvistică etc. Situaţia gramaticii româneşti din această perioadă, defavorizată sub aspect c a n t i t a t i v, este recompensată prin aspectul c a l i t a t i v (valoarea deosebită a unor lucrări publicate acum, ale autorilor analizaţi în paginile anterioare: S. Puşcariu, Al. Rosetti, J. Byck şi I. Iordan).

Înregistrăm, la final de capitol, gramaticile limbii române redactate şi publicate în străinătate[2]:

- Carlo Tagliavini, *Grammatica della lingua Rumena*, Bologna-Heidelberg, 1923;
- Carlo Tagliavini, *Rumänische Konversations-Grammatik*, Heidelberg, 1938;
- Ghiţă Pop, Gustav Weigand, *Brieflicher Sprach-und Sprech-Unterricht das Selbststudium Erwachsener. Rumänisch*, Berlin, 1940;
- Lange-Koval, Ernst-Erwin, *30 studen Rumänisch für Anfänger*, Berlin, 1941;
- Aurelio Rauta, *Gramatica rumana*, Salamanca, 1947;
- Sever Pop, *Grammaire roumaine*, Berne, 1948;
- Gino Lupi, *Grammatica della lingua romena*, Roma, 1949;

---

[1] Dar şi cu cea imediat următoare.

[2] Conform studiului bibliografic citat în nenumărate rânduri: M. Negraru şi A. Moţiu-Marcus, *Morfo-sintaxa limbii române*, Bucureşti, 1973.

- I. Iordan, *Grammatika rumynskogo jazyka*, Moscova, 1950[3];
- Alain Guillermou, *Manuel de langue roumaine*, Paris, 1953;
- Grigore Nandris, *Colloquial Rumanian. Execises, Reader, Vocabulary*, Londra, 1953.

[3] Versiune rusă a *Gramaticii limbii române* (ediția a II-a). Așa cum se consemnează în studiul bibliografic consultat, traducerea și prefața lucrării sunt semnate de prof. S. B. Bernstein, iar volumul conține și un mic dicționar româno-rus.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CAPITOLUL VI

GRAMATICA ROMÂNEASCĂ DUPĂ 1954

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Gramatica românească după 1954
Între tradiție și inovație

Anul 1954 a îmbogățit gramatica românească cu o lucrare fundamentală, superioară tuturor realizărilor anterioare în domeniu și devenită în scurt timp etalonul tuturor cercetărilor gramaticale românești, statut pe care și l-a păstrat, în parte[1], până în prezent. Este vorba de *Gramatica limbii române* elaborată de colectivul *Institutului de lingvistică* al Academiei Române, sub îndrumarea profesorilor Al. Graur, J. Byck și a redactorului responsabil, D. Macrea. Așadar, este prima gramatică alcătuită de un colectiv numeros[2] și a doua gramatică academică a limbii noastre (după cea a lui Timotei Cipariu).

Desemnată adeseri prin sintagma *Gramatica Academiei*[3], lucrarea în discuție a stimulat dezvoltarea acestei discipline lingvistice în țara noastră, istoria gramaticii românești înregistrând, după această dată, o avalanșă de studii gramaticale de diferite dimensiuni (de la articole până la tratate voluminoase, depășind uneri numărul de pagini al *Gramaticii Academiei*[4]) și de diferite orientări[5].

Gramatica limbii române a marcat multe inovații în istoria gramaticii românești, "făcând lumină – cum se exprima Liviu Onu – în numeroase compartimente obscure ale gramaticii și părăsind o bună parte din concepțiile învechite și nepotrivite cu

---

[1] Cu restricție la direcția tradiționalistă a lingvisticii contemporane.

[2] Istoria gramaticii românești înregistrase câteva lucrări cu caracter colectiv, printre care și cea semnată de Al. Rosetti și J. Byck, însă colectivul de redacție era format din două, maxim trei persoane.

[3] Fiind ultima realizare a Academiei în domeniu.

[4] Ne gândim mai ales la recentul *Tratat de gramatică a limbii române* în două volume, *Morfologia* și *Sintaxa*, publicat de Corneliu Dimitriu în 1999, însumând aproape 2500 pagini.

[5] Ne vom ocupa de acest aspect în cele ce urmează.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

specificul limbii române contemporane"[6]. Lucrarea a înregistrat, totodată, unele e r o r i ş t i i n ţ i f i c e, înlăturate parţial într-o a doua ediţie, cea din 1963[7], elaborată de un colectiv de autori mai restrâns decât al ediţiei I (şi anume: F. Asan, M. Avram, E. Carabulea, F. Ciobanu, E. Contraş, F. Ficşinescu, M. Mitran, R. Ocheşanu, M. Popescu-Marin, I. Rizescu, L. Vasiliu[8]), colectiv coordonat de Al. Graur, M. Avram şi L. Vasiliu. Nici ediţia a II-a nu este lipsită de unele erori ştiinţifice, relevate de-a lungul timpului de diferiţi cercetători, înlăturate (într-o varietate de moduri) prin studiile acestora şi care vor fi înlăturate definitiv printr-o a treia ediţie a *Gramaticii Academiei*, în curs de elaborare. Vom releva inovaţiile şi lipsurile celor două ediţii ale operei în prima parte a acestui capitol.

Gramatica românească şi, în general, lingvistica noastră a înregistrat după 1963 o d i v e r s i f i c a r e a perspectivelor de abordare a faptelor gramaticale/lingvistice. Din dorinţa de sincronizare cu lingvistica mondială, au fost adoptate, treptat, direcţiile sau curentele moderne ale disciplinei: lingvistica s t r u c t u r a l ă, lingvistica t r a n s f o r m a ţ i o n a l ă şi lingvistica m a t e m a t i c ă, determinând apariţia unor tipuri noi de gramatici: s t r u c t u r a l i s t e, g e n e r a t i v e / g e n e r a t i v - t r a n s f o r m a ţ i o n a l e şi m a t r i c i a l e.

În acelaşi timp, s-a conservat în gramatică direcţia t r a d i ţ i o n a l ă, din necesităţi didactice: "Studiul gramaticii în şcoală nu trebuie împovărat cu toate subtilităţile oferite de un curent lingvistic sau altul, scopul învăţării nefiind teoria gramaticală şi nici terminologiile, adesea foarte complicate, ci limba română ca obiect prin care gândirea se poate perfecţiona şi exprima în formele cele mai eficace", explica Ion Coteanu[9].

---

[6] Liviu Onu, *Un moment important în studiul limbii române*, în *Steaua*, V, 1954, nr. 6., p. 69.

[7] Retipărită, într-un nou tiraj, în 1966, cu eliminarea unor greşeli tipografice.

[8] Dintre care mulţi au colaborat şi la ediţia I.

[9] I. Coteanu, *Gramatica de bază a limbii române*, Bucureşti, Editura Garamond, 1993, p. 7-8.

Punctul de plecare al gramaticilor tradiționale (majoritatea dedicate elevilor) a rămas până în prezent *Gramatica Academiei*, completată, *înnoită*, modernizată în permanență sub diferite aspecte de conținut.

Tocmai de aceea vom încadra toate studiile gramaticale apărute după *Gramatica Academiei* în categoria orientărilor moderne. Ceea ce diferă este criteriul după care am operat încadrarea: gramaticile structuraliste, generative/generativ-transformaționale și matriciale sunt moderne din punct de vedere al metodei sau persepectivei abordate, celelalte sunt moderne din punct de vedere al conținutului sau informației cuprinse (completând, clarificând sau combătând informația gramaticală din *Gramatica Academiei*). Așadar, clasica distincție între gramaticile tradiționale și cele moderne se justifică numai prin adoptarea criteriului metodei sau perspectivei de prezentare a faptelor de limbă. De altfel, unii cercetători au renunțat la prezentarea antitetică a celor două direcții (tradițională și modernă), menționând existența unei *relații de intersecție* între acestea: "lingvistica tradițională își extinde mereu domeniul de cercetare și își consolidează caracterul științific prin interferența cu cea modernă, iar aceasta din urmă preia din lingvistica tradiținală o cantitate considerabilă de informație, pe care o prezintă mai coerent"[10]. Este, în fond, o apropiere, sub aspectul conținutului, a celor două tipuri, ceea ce am încercat și noi să demonstrăm anterior.

Cităm, în continuare, câteva din numeroasele gramatici de orientare modernă (într-un sens sau altul) din această ultimă perioadă a istoriei gramaticii românești, înregistrându-le cronologic[11], urmând a le trata pe larg în a doua parte a capitolului de față:

---

[10] Gh. D. Trandafir, *Probleme controversate de gramatică a limbii române*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1982, p. 10.

[11] Am folosit în acest scop, ca surse bibliografice, lucrarea *** *Istoria lingvisticii românești* (coordonator Iorgu Iordan, București, Editura Științifică

- I. Iordan, V. Guţu Romalo, Al. Niculescu, *Structura mrfologică a limbii române contemporane*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1967;
- Sorin Stati, *Teorie şi metodă în sintaxă*, Bucureşti, Editura Academiei R. S. R., 1967;
- V. Guţu Romalo, *Morfologia structurală a limbii române*, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1968 ;
- E. Vasiliu, S. Galopenţia-Eretescu, *Sintaxa transformaţională a limbii române*, Bucureşti, Editura Academiei R. S. R., 1969;
- Vasile Şerban, *Sintaxa limbii române*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1970;
- Ştefania Popescu, *Gramatica practică a limbi române*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1971[12];
- Sorin Stati, *Elemente de analiză sintactică*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1972;
- Theodor Hristea, Grigore Brâncuş (coordonatori), *Sinteze de limba română*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1972;
- Al. Graur, *Gramatica azi*, Bucureşti, Editura Academiei, 1973;
- V. Guţu Romalo, *Sintaxa limbii române. Probleme şi interpretări*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1973;
- G. Pană Dindelegan, *Sintaxa transformaţională a grupului verbal în limba română*, Bucureşti, Editura Academiei R. S. R., 1974;
- N. Mihăescu, *Îndrumări pentru studiul limbii române: Vocabular şi gramatică*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1976;

şi Enciclopedică, 1978) şi cataloagele Bibliotecii Academiei Române, Bibliotecii Naţionale şi ale Bibliotecii Centrale Universitare din Bucureşti.

[12] Lucrarea a apărut în multe ediţii, succesul pe care l-a cunoscut fiind determinat de accesibilitatea metodei de prezentare a conţinutului.

- C. Dimitriu, *Gramatica limbii române explicată. Morfologia*, Iaşi, Editura Junimea, 1979;
- C. Dimitriu, *Gramatica limbii române explicată. Sintaxa*, Iaşi, Editura Junimea, 1982;
- I. Coteanu, *Gramatica de bază a limbii române*, Bucureşti, Editura Albatros, 1982[13];
- Gh. D. Trandafir, *Probleme controversate de gramatică a limbii române actuale*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1982;
- Melania Florea, *Structura grupului nominal în limba română contemporană*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983;
- Al. Toşa, *Elemente de morfologie*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983;
- M. Avram, *Gramatica pentru toţi*, Bucureşti, Editura Academică, 1986;
- G. G. Neamţu, *Elemente de analiză gramaticală. 99 de confuzii/distincţii*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1989;
- Ion Diaconescu, *Probleme de sintaxă a limbii române actuale*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1989;
- Rodica Bogza Irimie, *Gramatica practică în texte literare româneşti*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1989;
- I. Coteanu, *Gramatică, stilistică, compoziţie*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1990;
- Gh. Doca, *Limba română. Gramatica de învăţare pentru cursurile de vară şi colocviile ştiinţifice de limba, cultura şi civilizaţia poporului român*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 1991;
- G. Pană Dindelegan, *Teorie şi analiză gramaticală*, Bucureşti, Editura Coresi, 1992;

[13] Apărută într-o a doua ediţie în 1993.

- Augustin Macarie, Dorina Macarie, *Gramatica limbii române pentru admiterea în şcoli profesionale, licee, şcoli postliceale, facultăţi şi pentru bacalaureat*, Bucureşti, Editura Viitorul Românesc, 1993;
- M. Manliu-Manea, Al. Cornilescu, E. Nicolescu, *Gramatică pragmasemantică şi discurs*, Bucureşti, Editura Litera, 1993;
- Silviu Constantinescu, *Gramatica limbii române: noţiuni teoretice, texte pentru analiză şi texte analizate sintactic*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1994;
- G. Gruiţă, *Gramatica normativă. 77 de întrebări/77 de răspunsuri*, ediţia a II-a, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1994[14];
- D. Bejan, *Gramatica limbii române: compendiu*, Cluj-Napoca, Editura Echinox, 1995;
- M. Ilinca, *Gramatica instrumentală*, Bucureşti, Editura Festina, 1995;
- Gh. Constantinescu-Dobridor, *Morfologia limbii române*, Bucureşti, Editura Vox, 1996;
- Mihail Andrei, Iulian Ghiţă, *Limba română. Fonetică. Lexicologie. Morfosintaxă. Sinteze şi exerciţii*, Bucureşti, Editura Corint, 1996;
- S. Boatcă, M. Crihana, M. Mardare, *Gramatica limbii române*, ediţia a II-a, Bucureşti, Cartea Şcolii, 1997;
- Adrian Costache, Georgeta Costache, *Gramatica pentru admitere în liceu*, Bucureşti, Editura Teora, 1997;
- Cristiana Ionescu, Matei Cerkez, *Gramatică şi stilistică, analize de text*, Bucureşti, Editura ALL, 1997;
- D. Irimia, *Gramatica limbii române*, Iaşi, Editura Polirom, 1997;
- D. D. Draşoveanu, *Teze şi antiteze în sintaxa limbii rmâne*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 1997;

[14] Lucrarea a apărut şi într-o a treia ediţie, în 1999, la Iaşi (Editura Polirom).

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

- Domnița Tomescu, *Gramatica numelor proprii în limba română*, București, Editura ALL, 1998;
- Gh. Constantinescu-Dobridor, *Sintaxa limbii române*, București, Editura Științifică, 1998;
- Gr. Brâncuș, M. Saramandu, *Gramatica limbii române*, București, Editura Atos, 1999;
- Corneliu Dimitriu, *Tratat de gramatică a limbii române*, Iași, Institutul European, 1999;
- G. G. Neamțu, *Teoria și practica analizei gramaticale: distincții și... distincții*, Cluj-Napoca, Editura Excelsior;
- G. Pană Dindelegan, *Sintaxa grupului verbal*, Brașov, Editura Aula, 1999;
- Ov. Moceanu, *Gramatica limbii române. Compendiu*, Brașov, Editura Aula, 1999;
- Pamfil Matei, *Morfosintaxa limbii române contemporane*, Sibiu, Editura Imago, 2001;
- N. Anghelescu, A. Gh. Popescu, *Dificultăți ale analizei gramaticale ale limbii române*, București, Editura Universității din București, 2001;
- Aurelia Merlan, *Sintaxa limbii române*, Iași, Editura Universității "Al. I. Cuza", 2001;
- Narcisa Forăscu, Mihaela Popescu, *Dificultățile gramaticale ale limbii române*, București, Editura Universității din București, 2001;
- Gh. Constantinescu-Dobridor, *Gramatica limbii române*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 2001;
- Mircea Goga, *Limba română. Morfologie, Sintaxă*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2001;
- Georgeta Cristian-Foghel, *Gramatica pentru toți candidații la examenele de capacitate, bacalaureat și admitere în învățământul superior*, București, Editura Lucman, 2001;
- Ștefan Dincescu, *Sintaxa limba române*, Bacău, Editura Amphion, 2001;

- Carolina Popuşoi, *Structuri sintactice ale limbii române cu element predicativ suplimentar*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2002;
- Niculina Iacob, *Morfologia limbii române*, Suceava, Editura Universităţii "Ştefan cel Mare", 2002;
- Iosefina Olimpia Tulai, *Elemente de sintaxă*, Târgovişte, Editura Bibliotheca, 2003;
- Gabriela Pană Dindelegan, *Elemente de gramatică. Dificultăţi, controverse, noi interpretări*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2003;
- Ada Iliescu, *Gramatica aplicată a limbii române: noţiuni teoretice de bază, modele de analiză*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 2003;
- Cornelia Chiriţă, Steluţa Pestrea Suciu, Mircea Moţ (coordonator), *Gramatică de la A la Z*, ediţia a II-a, Piteşti, Editura Paralela 45, 2003;
- Maria-Magdalena Jianu, Al. Jianu, *Gramatica limbii române: modele practice*, Târgu-Jiu, Academia Brâncuşi, 2003;
- Camelia Stan, *Gramatica numelor de acţiune în limba română*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2003;
- Şt. Dincescu, *Gramatica limbii române: fraza coordonativă şi subodonativă, tipuri struturale*, Bacău, Editura Amphion, 2004;
- Sanda Toderică, *Gramatica limbii române: dicţionar cu aplicaţii*, Braşov, Editura Aula, 2004.

În concluzie, gramatica românească din această perioadă, pe care o putem desemna prin sintagma g r a m a t i c a r o m â n e a s c ă c o n t e m p o r a n ă , se caracterizează prin diversitatea concepţiilor, metodelor şi prin întemeierea ştiinţifică a descrierilor.

Un stimulent în dezvoltarea cerectărilor gramaticale şi lingvistice (în generel) l-a reprezentat, mai ales acum, numărul mare al revistelor de specialitate, dintre care menţionăm: *Studii şi cercetări lingvistice*, *Anuar de filologie*, *Anuar de lingvistică şi istorie literară*, *Limbă şi literatură*, *Limba română*, *Revue de linguistique*, *Cahiers de linguistique théorique et appliquée*, *Romanoslavica*, *Bulletin de la Société roumaine de linguistique romane*, *Studii clasice*, *Philologica*, *Analele Universităţii din Bucureşti*, *Analele Universităţii Al. I. Cuza*, *Studia Universitatis Babeş-Bolya*, *Analele Universităţii din Timişoara*[15] etc. Alături de periodicele propriu-zise, amintim şi publicaţiile în volume succesive, orientate spre anumite domenii sau probleme lingvistice: *Studii de gramatică*, *Fonetică şi dialectologie*, *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, *Contribuţii la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, *Probleme de lingvistică generală*, *Studii de limbă literară şi filologie* etc.

Desfăşurarea activităţii lingvistice româneşti din această perioadă a fost şi continuă să fie coodonată, supravegheată de ochiul veşnic treaz al Academiei Române, *Institutul de lingvistică*. Colectivele de cercetători din cadrul Institutului de lingvistică, dar şi al celorlalte institute ale Academiei, au constituit "nucleul organizat în jurul căruia s-au putut grupa forţele de cercetare într-un efort comun de investigare şi redactare"[16].

---

[15] Vom cita unele articole din aceste reviste în paginile ce urmează.
[16] *** *Istoria lingvisticii româneşti* (coordonator I. Iordan), p. 135.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Gramatica Academiei
(ediţiile I, II)

Vom prezenta în această secţiune, cum anunţam anterior, inovaţiile în domeniul gramaticii aduse printr-o primă ediţie a acestei opere fundamentale a culturii noastre, lipsurile şi erorile ştiinţifice ale primei ediţii, diferenţele dintre prima şi a doua ediţie a *Gramaticii Academiei*, precum şi lipsurile şi erorile înregistrate în a doua ediţie a lucrării. Vom opta în acest sens pentru metoda schematică de prezentare, având în vedere că nu vom insera foarte multe explicaţii. Lucrarea este arhicunoscută şi am folosit-o, de altfel, ca reper[1] în prezentarea tuturor gramaticilor anterioare.

Dintre i n o v a ţ i i l e ediţiei princeps[2], menţionăm:

În domeniul **morfologiei**:

- aprofundarea părţilor de vorbire neflexibile[3], sub două aspecte: pe de o parte, completarea indicaţiilor privind rolurile şi valorile sintactice ale acestora, cu unele indicaţii normative şi stilistice, iar pe de altă parte, înlăturarea confuziilor dintre părţile de vorbire neflexibile şi locuţiunile corespunzătoare ;
- identificarea clasei *pronumelor negative*, disociate de cele nehotărâte[4];
- identificarea *adjectivelor invariabile*[5].

În domeniul **sintaxei**:

- introducerea unor tipuri noi de complemente: *complementul de agent, complementul circumstanţial sociativ, de*

---

[1] Cu precădere, ediţia a II-a.

[2] O parte dintre acestea le-am relevat şi pe parcursul lucrării, în notele de subsol.

[3] Tratate mult timp cu superficialitate, într-un spaţiu infim din cuprinsul gramaticilor, acestea au început să fie studiate cu un interes oarecum sporit o dată cu apariţia gramaticii lui H. Tiktin.

[4] Categorie în care fuseseră încadrate pronumele negative în gramaticile anterioare.

[5] Încadrate anterior în categoria adjectivelor cu o terminaţie.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

relație și *instrumental*[6];

- menționarea cuvintelor și construcțiilor incidente;
- tratarea problemei corespondenței timpurilor.

În privința **structurii**: prezentarea procedeelor de *formare a cuvintelor* (îmbogățire a vocabularului) pentru fiecare parte de vorbire, în cadrul capitolelor corespunzătoare: *Formarea substantivelor, Formarea adjectivelor...*[7].

În privința **terminologiei**: introducerea unor termeni noi (exemplu -propoziție *regentă*), înlocuirea unor termeni vechi prin alții noi (exemplu *-diateză*[8]), gruparea unor termeni folosiți anterior separat (*articol posesiv-genitival*, *pronume relativ-interogativ*, *mod condițional-optativ*).

Ediția I a *Gramaticii Academiei* prezintă, totodată, unele lipsuri și erori științifice, relevate încă de la apariție de diverși cercetători, în articole-recenzii publicate în presa vremii. Unele dintre aceste erori au fost corectate prin articolele publicate în cele trei volume *Studii de gramatică* (I, 1956 ; II, 1957 ; III, 1961) – elaborate cu scopul (mărturisit al) pregătirii unei noi ediții a *Gramaticii Academiei*.

Dintre l i p s u r i l e și e r o r i l e în discuție, menționăm:

În domeniul **vocabularului**[9]: excluderea nejustificată a sinonimelor, antonimelor și omonimelor din cuprinsul capitolului respectiv.

---

[6] Acesta din urmă intuit, înainte, de A. Lambrior, care menționa *instrumentul* ca un tip special al complementului circumstanțial de cauză. In *Gramatica Academiei*, se știe, complementul instrumental este riguros disociat de complementul circumstanțial de cauză.

[7] În gramaticile anterioare, acest aspect era tratat la modul general (pentru toate părțile de vorbire) într-un capitol special, *Formarea cuvintelor*, așezat în finalul părții dedicate morfologiei. In ediția a II-a a *Gramaticii Academiei* se renunță la prezentarea acestor aspecte.

[8] Provenit din gr. *diathesis*, însemnând *dispoziție*, *aranjare*, pentru ceea ce până atunci se desemna prin termenii *formă verbală* sau *formă de conjugare*.

[9] Care face parte din structura operei, precum în primele gramatici românești, dar și în prima gramatică academică, a lui Timotei Cipariu.

În domeniul **foneticii**: inconsecvențele în formulări sau contradicțiile în explicații[10], cu privire la *fonem* (uneori disociat de *sunet*, alteori identificat cu acesta), la *semivocalele i* și *u* (considerate alteori *consoane*, potrivit teoriilor lui E. Petrovici) și la *diftongii ea, oa* (disociați alteori în *vocala a* și *timbrul premergător* acesteia, respectiv *e, o*, atribuit consoanei precedente, conform teoriei lui E. Petrovici privind corelația de timbru a consoanelor)[11].

În domeniul **morfologiei**:

- clasificarea substantivelor în *concrete* și *abstracte*, care „este de fapt – consideră D. Gafițanu – problema clasificării obiectelor (numite de substantive) în concrete și abstracte, și aparține mai degrabă filozofiei decît gramaticii"[12];
- conservarea clasei numeralelor nehotărâte[13] și, implicit, a confuziilor acestora cu pronumele nehotărât[14];
- tratarea superficială a auxiliarelor de modalitate (*a putea, a trebui*...): în definirea acestora, nu se precizează funcția sintactică de predicat verbal compus a verbelor însoțite de aceste auxiliare, iar la analiza structurilor de acest gen (în partea dedicată sintaxei) se propune disocierea verbelor respective, ignorându-se auxiliarele de modalitate[15];

---

[10] Determinate de opiniile divergente ale celor doi coordonatori ai capitolului: Al. Rosetti și E. Petrovici.

[11] În ediția a II-a, se renunță la teoriile lui E. Petrovici, dezvoltându-se punctele de vedere ale lui Al. Rosetti, deși nici acesta nu mai face parte din colectivul de redacție.

[12] D. Gafițanu, *Academia Republicii Populare Romîne: Gramatica Limbii Romîne*, în *Analele Științifice ale Universității „Al.I.Cuza"*, I, 1955, p. 290. În ediția a II-a a gramaticii, autorii au renunțat la această clasificare.

[13] Prezentă în gramaticile românești de la A. Lambrior.

[14] În ediția a II-a toate aceste confuzii dispar, prin suprimarea categoriei respective.

[15] În enunțul „Dacă pofteşti, stăpîne, pot a-ți cînta", verbul la infinitiv *a cânta* este considerat complement direct cerut de verbul tranzitiv *pot, predicatul celei de a doua propoziții*. Exemplul acesta, precum și inconsecvențele în interpretarea auxiliarelor de modalitate s-au păstrat și în ediția a II-a a *Gramaticii Academiei*. Aici se precizează următoarele: „categoria predicatului compus nu e încă suficient de ferm delimitată din punct de vedere gramatical și,

• insuficiența exemplelor acordate verbelor *intranzitive* și celor *predicative* –câte două pentru fiecare tip: *a merge* și *a sta*, respectiv *a fi* și *a deveni*[16];

• asocierea predicativității cu modurile personale: verbele la moduri *personale* sunt considerate întotdeauna *predicative* (motiv pentru care se și adoptă sintagma eronată *moduri predicative*), iar cele la moduri *nepersonale* sunt considerate întotdeauna *nepredicative* (de unde sintagma *moduri nepredicative*)[17].

În domeniul **sintaxei:**

• contradicțiile în prezentarea relațiilor sintactice stabilite de apoziție: dacă inițial autorii consideră că, "spre deosebire de celelalte atribute substantivale, apoziția nu este subordonată termenului determinat, ci stă, din punct de vedere logic, pe același plan cu acesta", ulterior se menționează că "apoziția presupune o identitate între noțiunea pe care o exprimă ea și noțiunea exprimată de termenul *determinat* [subl. n.]"[18].

În privința **terminologiei:**

• caracterul impropriu al unor termeni:

---

de altfel, nici verbele de modalitate și, mai ales, cele de aspect nu formează o categorie gramaticală precis constituită în limba noastră" (*Gramatica limbii române*, București, Editura Academiei R. S. R., 1966, vol. II, p. 98).

[16] Surprinzător este faptul că lucrările anterioare în domeniu erau mult mai generoase sub acest aspect. Situația este remediată în ediția a II-a, însă doar în privința verbelor predicative.

[17] Din nefericire, ediția a II-a a *Gramaticii Academiei* conservă erorile în discuție, deși acestea au fost relevate din timp de unii cercetători. Îl cităm în acest sens doar pe Gh. Trandafir: „nu orice verb la mod personal formează un predicat verbal, ci numai cele predicative. Verbele copulative la moduri personale nu pot constitui singure predicatul" (*Două lucrări lingvistice ale Academiei RPR: Gramatica Limbii Romîne și Limba Romînă*, în *Limba Română*, VI, 1957, nr. 4). Pe de altă parte, completăm, predicatul poate fi exprimat și prin verbe la moduri nepersonale: infinitiv (*A se reține* că mâine avem ședință!), supin (*De notat* concluzia) și chiar participiu (*Plecat* în concediu).

[18] În ediția a II-a contradicțiile respective sunt înlăturate, adoptându-se soluția unică a relației de subordonare.

➢ *parte de vorbire*[19] sau *parte de cuvânt*[20]: „Termenul parte de vorbire are o sferă vagă şi foarte largă, care nu se limitează la categoriile de cuvinte de tipul substantivului, adjectivului, verbului, prepoziţiei etc. Orice îmbinare de două sau mai multe cuvinte ba chiar şi o propoziţie sau o frază alcătuieşte o parte a vorbirii (...). Celălalt termen este şi mai nepotrivit, pentru simplul motiv că atunci cînd spunem parte de cuvînt înţelegem de fapt «o parte a cuvîntului» şi nicidecum «un fel de cuvînt». Substantivul nu este o parte de cuvînt, ci un cuvînt întreg, mai precis un anumit «fel de cuvînt»"[21];

➢ *predicat verbal* pentru predicatele exprimate prin adverbe şi interjecţii[22];

➢ *atributul pronominal* exprimat printr-un *adjectiv* (!) *pronominal*[23];

• formularea defectuoasă a unor definiţii:

➢ definiţia gramaticii: „un ansamblu de reguli privitoare la modificarea cuvintelor şi îmbinarea lor în propoziţii"[24]. Definiţia de faţă „exclude părţile de vorbire *neflexibile* din cadrul morfologiei", observă Gh. Trandafir[25];

➢ definiţia verbului: „verbele exprimă acţiuni (*a munci, a scrie*) sau prezintă procese sub formă de acţiune: o stare (*a şedea*), apariţia unei caracteristici (*a înflori*), modificarea unei

---

[19] Terminologie păstrată până în prezent.

[20] Terminologie înlăturată din vocabularul gramatical începând cu ediţia a II-a a *Gramaticii Academiei.*

[21] Liviu Onu, *Un moment important în studiul limbii române*, în *Steaua*, V, 1954, nr. 6, p. 78.

[22] Terminologie păstrată şi în ediţia a II-a. Studiile gramaticale recente, cele moderne sub aspectul conţinutului (cum le identificam anterior), disociază *predicatele adverbiale* şi *interjecţionale* de cele *verbale.*

[23] Contradicţie înlăturată în ediţia a II-a .

[24] *** *Gramatica limbii române*, Bucureşti, Editura Academiei R. P. R., 1954, p. 105.

[25] Gheorghe Trandafir, *Două lucrări lingvistice ale Academiei R. P. R.: Gramatica limbii române şi Limba română*, în *Limba română*, VI, 1957, nr. 4, p. 59. Ediţia a II-a a gramaticii a clasicizat, din nefericire, această definiţie.

caracteristici (*a se întări*), o atitudine (*a se îndoi*)"[26]. Se observă uşor deficienţele de formulare: tautologia („*procese* sub formă de *acţiune* [subl. n.]") şi non-sensul („prezintă procese sub formă de *acţiuni*: o *stare*... [subl. n.]")[27];

➢ definiţia diatezei: „se numesc diateze formele verbale care arată raportul dintre subiect şi complementul direct, acesta din urmă putînd lipsi"[28]. Subliniem, pe de o parte, non-sensul generat de adaosul „acesta din urmă putînd lipsi", iar pe de altă parte, contradicţiile implicate: „se ştie că numai verbele tranzitive pot avea complement direct – explică D. Gafiţanu. Ar rezulta de aici că cele intranzitive n-au diateză?! Dar nici verbele tranzitive nu pot avea complement direct, cînd stau la pasiv! Şi forma pasivă nu-i şi ea diateză?"[29]. Contradicţiile acestea sunt determinate de raportarea, nejustificată, la complement, când diateza exprimă, de fapt, raportul dintre subiect şi verb[30];

➢ definiţiile părţilor de propoziţie şi în special ale subiectului şi predicatului. Subiectul este definit, în ambele ediţii ale *Gramaticii Academiei*, ca „partea de propoziţie care arată cine săvîrşeşte acţiunea exprimată de predicatul verbal sau cui i se atribuie o însuşire ori o caracteristică exprimată prin numele predicativ. Subiectul este deci partea de propoziţie despre care se spune ceva cu ajutorul predicatului"[31]. Pe de o parte, definiţia este incompletă, întrucât „corespunde numai predicatului la diateza activă", observă Gh. Trandafir[32], pe de altă parte, adaosul „subiectul este partea de propoziţie despre care se spune ceva cu ajutorul predicatului" este relativ, întrucât,

---

[26] *Ibidem*, p. 62.

[27] Definiţia este înlocuită în ediţia a II-a: "Verbul este partea de vorbire flexibilă care se conjugă şi exprimă acţiuni sau stări" (p. 202).

[28] *Gramatica Academiei*, ediţia I, vol. I, p. 73.

[29] D. Gafiţanu, *art. cit.*, p. 291.

[30] Situaţia este revizuită în ediţia a II-a: "Diateza este forma pe care o îmbracă verbul pentru a arăta în ce raport se află acţiunea pe care o exprimă cu autorul acestei acţiuni" (*Gramatica Academiei*, ediţia a II-a, vol. I, p. 208).

[31] *Gramatica Academiei*, ediţia I, vol. II, p. 64.

[32] Gh. Trandafir, *art. cit.*, p. 64.

pe bună dreptate afirma Pamfil Matei, „despre subiect se poate spune ceva şi cu ajutorul unui atribut”[33]. Predicatul este definit ca „partea de propoziţie care arată că subiectul face o acţiune sau care atribuie subiectului o stare sau însuşire. Predicatul este deci partea de propoziţie care arată ce face, ce este sau cum este subiectul”[34]. Definiţia[35] este incompletă din mai multe puncte de vedere, fiind excluse din câmpul de referinţă: predicatele exprimate prin verbe la diateza pasivă sau pasiv-reflexivă („în acest caz, predicatul, redă o acţiune pe care *subiectul o suferă*, iar nu o face”[36]), predicatele exprimate prin verbe impersonale şi unipersonale (situaţie în care raportarea la subiect nu se mai justifică) şi predicatele nominale construite cu alte verbe copulative decât *a fi* (pentru care ar trebui lărgită sfera întrebărilor din definiţie: *ce devine?, ce înseamnă?* etc.).

Anumite erori se înregistrează şi în *Cuvîntul înainte* al lucrării (ediţia I), semnat de redactorul responsabil Dimitrie Macrea (directorul *Institutului de Lingvistică* din Bucureşti la acea vreme). În prefaţa respectivă, se prezintă: bazele teoretice ale operei (cuprinse în concepţia m a r x i s t ă despre limbă), un scurt istoric al gramaticii româneşti până la acea dată, locul gramaticii în cadrul disciplinelor lingvistice şi rolul structurii gramaticale în sistemul limbii. Erorile se inregistrează în legătură cu istoricul gramaticii româneşti, prezentat în termeni nefavorabili. Întreaga noastră tradiţie gramaticală (cu excepţia a trei lucrări, cele realizate de Ion Heliade Rădulescu, Alexandru Lambrior şi Hariton Tiktin) este subapreciată: „În trecutul nostru cultural, au fost destul de numeroase încercările de a alcătui o gramatică a limbii române (...); cele mai multe dintre ele nu

---

[33] Pamfil Matei, *Morfosintaxa limbii române*, Sibiu, Editura Imago, 2001, p. 95.

[34] *Gramatica Academiei*, ediţia I, vol. II, p. 69.

[35] Modificată într-un mod nesemnificativ în ediţia a II-a: “partea principală de propoziţie care atribuie subiectutlui o acţiune, o stare sau o însuşire, partea care arată ce face, ce este sau cum este subiectul” (*Gramatica Academiei*, ediţia a II-a, vol. II, p. 95).

[36] Observă Gh. Trandafir, *art. cit.*, p. 64.

prezintă nici o valoare ştiinţifică, ci, în cel mai bun caz, un interes istoric"[37]. Afirmaţii grave se fac mai ales în legătură cu gramaticile epocii: „Toate gramaticile apărute de la Lambrior şi Tiktin pînă în zilele noastre au fost doar improvizaţii pentru nevoi didactice de moment, fără vreo valoare ştiinţifică, fiind scrise, în general, cu scopuri mercantile. Ele au constituit o adevărată pacoste pentru învăţământul gramaticii în şcoala noastră, constînd doar dintr-o înşiruire de reguli mecanice pe care elevii era obligaţi să le memoreze fără nici un folos real"[38]. Ediţia a II-a a *Gramaticii Academiei* suprimă însă aceste afirmaţii exagerate, renunţând la prezentarea istoricului gramaticii româneşti.

Erorile şi lipsurile ediţiei I a lucrării în discuţie, deşi mult mai numeroase decât inovaţiile aduse în domeniul gramaticii, nu ştirbesc valoarea operei. Aceasta prezintă multe calităţi care nu constituie inovaţii. Iorgu Iordan, în articolul *Scurt istoric al principalelor lucrări de gramatică romînească*, demonstra că superioritatea *Gramaticii Academiei*[39] faţă de operele anterioare în domeniu e determinată tocmai de „îmbinarea tuturor calităţilor pe care le-am constatat la unele dintre cele analizate pînă aici, ca, de pildă, atitudinea obiectivă la interpretarea faptelor, bogăţia şi varietatea materialului documentar, atenţia deosebită acordată sintaxei ş.a. (...) Toate aceste calităţi se găsesc în această gramatică într-o măsură cu mult mai mare decît în cele mai bune dintre premergătoarele ei"[40].

Ediţia a II-a a Gramaticii Academiei a fost precedată de volumul *Limba Romînă* (*Fonetică, Vocabular, Gramatică*), publicat de acelaşi colectiv al Academiei, în 1956, într-o formă mult simplificată, accesibilizată maselor largi de cititori. Autorii

---

[37] D. Macrea, *Cuvînt înainte* la *Gramatica limbii române*, Bucureşti, Editura Academiei R. P. R., 1954, vol. I, p. 4.

[38] *Loc. cit.*

[39] Raportându-se doar la ediţia I, unica ediţie apărută până la data redactării articolului respectiv.

[40] I. Iordan, *Scurt istoric al principalelor lucrări de gramatică romînească*, în *Limbă şi literatură*, II, 1956, p. 195.

au avut în felul acesta prilejul de a înlătura unele din erorile şi lipsurile ediţiei I.

Vom prezenta, în continuare, alte diferenţe între cele două ediţii ale Gramaticii Academiei[41]. Aşadar, i n o v a ţ i i l e ediţiei a doua, prin raportare la ediţia princeps, sunt:

În domeniul **morfologiei**:

- renunţarea la categoria numeralelor nehotărâte[42];
- aprofundarea deosebirilor dintre *perfectul simplu* şi *perfectul compus*, realizate în prima ediţie doar după criterii stilistice şi consideraţii de ordin istoric: se precizează acum că „perfectul simplu exprimă o acţiune terminată de curând, iar (...) perfectul compus exprimă o acţiune care s-a terminat mai demult"[43].

În domeniul **sintaxei**:

- îmbogăţirea clasei complementelor cu tipuri noi: *complement circumstanţial opoziţional, cumulativ* şi *de excepţie*;
- introducerea unei noi funcţii sintactice: *elementul predicativ suplimentar;*
- identificarea propoziţiei apozitive (ca tip de propoziţie atributivă), nemenţionată în ediţia I (deşi apoziţia ca parte de propoziţie fusese identificată şi acolo);
- clasificarea complexă a propoziţiei, după mai multe criterii: scopul comunicării (propoziţii *enunţiative* şi *interogative*), conţinutul exprimat (*propriu-zise, optative, potenţiale, dubitative, imperative*), afectivitate (*exclamative* şi *neexclamative*), structură (*analizabile* şi *neanalizabile, bimembre* şi *monomembre*)[44].

În privinţa **structurii** operei:

---

[41] O parte dintre acestea le-am relevat în paginile anterioare, cu precădere în notele de subsol.

[42] Aspect relevat şi în paginile anterioare.

[43] *Gramatica Academiei*, ediţia a II-a, vol. I, p. 238.

[44] În ediţia I propoziţiile era împărţite, după un criteriu unic şi echivoc (*înţelesul*), în: *enunţiative, optative, imperative şi exclamative.*

- suprimarea capitolelor de vocabular şi fonetică, domeniul gramaticii fiind limitat la morfologie şi sintaxă[45]; autorii au folosit însă informaţiile de fonetică şi vocabular necesare explicării anumitor probleme de morfologie şi sintaxă, recunoscând, într-un capitol introductiv (*Introducere*), relaţiile de interdependenţă existente între aceste discipline lingvistice;
- suprimarea noţiunilor de lingvistică generală, precum şi a incursiunii în istoria gramaticii româneşti din prefaţa primei ediţii[46];
- introducerea unor capitole speciale pentru explicarea terminologiei folosite pe parcursul lucrării: *Noţiuni generale de morfologie* şi *Noţiuni generale de sintaxă*;
- introducerea unui capitol cu rol de concluzii (*Încheiere*), care prezintă: caracteristicile structurii gramaticale a limbii române, originalitatea şi tendinţele ei pentru dezvoltare;
- inserarea, la finalul fiecărui capitol, a unei „bibliografii minimale, formată pe de o parte de lucrările esenţiale pentru cunoaşterea problemelor gramaticii române, pe de altă parte de lucrările care au fost în chip special folosite la elaborarea anumitor capitole sau paragrafe"[47]. Nu sunt menţionate în aceste bibliografii gramaticile româneşti anterioare, „folosite numai prin intermediul ediţiei I [a *Gramaticii Academiei*]"[48].

În privinţa **terminologiei:** introducerea unor denumiri noi pentru atributele explicative şi determinative: *izolate* şi *neizolate*.

A l t e d i f e r e n ţ e între ediţii, privind diverse aspecte cu caracter general, sunt:

---

[45] Accepţiunea aceasta restrânsă a termenului în discuţie va fi preluată de majoritatea gramaticilor ulterioare. Mulţi autori au conservat însă şi accepţiunea largă a termenului.

[46] În prefaţa ediţiei a II-a, elaborată de Al Graur, sunt explicate doar: metoda de lucru (în colectiv) folosită la elaborarea gramaticii şi diferenţele dintre cele două ediţii ale acesteia.

[47] *Gramatica Academiei*, ediţia a II-a, vol. I, p. 9.

[48] *Loc. cit.*

• notarea numelor tuturor autorilor pe foaia de carte[49], precum şi, la cuprins, în dreptul capitolelor corespunzătoare;

• sistematizarea mai riguroasă a materialului;

• restrângerea numărului de explicaţii istorice, prin eliminarea capitolelor dedicate special acestor probleme în ediţia princeps: *Schiţă istorică a sistemului fonetic romînesc, Noţiuni de morfologie istorică...*: „Nu s-a mai recurs la istoria fenomenelor gramaticale decît atunci cînd s-a considerat că în felul acesta cititorul este ajutat să înţeleagă mai bine cursul unei evoluţii, tendinţele înnoitoare sau aspectele arhaice ale fenomenelor" (explică Ion Coteanu[50]);

• sporirea, în schimb, a comentariilor de natură stilistică şi a indicaţiilor normative;

• recunoaşterea *mobilităţii faptelor de limbă*[51]: „O atitudine mai realistă a fost adoptată şi cu privire la încadrarea în anumite tipare a formelor limbii. (...) S-a renunţat de a se încorseta cu orice preţ toate exemplele în tiparele clasice. (...) Recunoscându-se mobilitatea faptelor de limbă, s-a impus ideea că unele elemente ale limbii se găsesc în faza de trecere de la o categorie la alta şi deci nu pot fi clasate în mod rigid"[52].

L i p s u r i l e şi e r o r i l e ştiinţifice ale ediţiei din 1963 a *Gramaticii Academiei* sunt evidenţiate într-un număr tot mai mare de către lingviştii contemporani, demonstrând necesitatea tot mai acut resimţită a unei a III-a ediţii.

Pe lângă erorile conservate din ediţia princeps[53] (tratarea superficială a semiauxiliarelor, asocierea predicativităţii cu modurile personale, caracterul impropriu al unor termeni: *parte de vorbire*, *predicat verbal* exprimat prin *adverb* sau *interjecţie*, formularea defectuoasă a unor definiţii etc.), adăugăm alte câteva (din cele relevate prin prisma direcţiei tradiţionale):

---

[49] În ediţia princeps, nu erau menţionate decât numele coordonatorilor.

[50] Ion Coteanu, *A apărut Gramatica limbii române*, ediţia a II-a, *în* România liberă, XXII, 1964, nr. 5999, p. 2.

[51] Sintagmă folosită în prefaţa ediţiei a II-a.

[52] *Gramatica Academiei*, ediţia a II-a, vol. I, p. 8-9.

[53] Relevate în notele de subsol anterioare.

- excluderea posibilității ca adjectivul să determine și un pronume, nu doar un substantiv, omisiune determinată de faptul că autorii „n-au urmărit posibilitățile combinatorii ale fiecărei clase de cuvinte", explică Sorin Stati[54];
- prezentarea inconsecventă a locuțiunilor: în primul rând, nu sunt incluse în cuprinsul capitolelor corespunzătoare locuțiunile substantivale și pronominale (acestea sunt menționate și exemplificate sumar, prin 1-2 exemple, în capitolul introductiv, *Noțiuni generale de morfologie*, pentru ca ulterior aceleași exemple să fie interpretate diferit, ca *expresii* substantivale, respectiv pronominale)[55]; în al doilea rând, locuțiunile adjectivale, verbale și adverbiale sunt tratate în paragrafe separate în cuprinsul capitolelor respective, în timp ce locuțiunile prepoziționale și conjuncționale constituie doar puncte în clasificarea prepozițiilor și conjuncțiilor din punct de vedere formal. Pe de altă parte, nu sunt admise locuțiunile interjecționale: „grupurile de cuvinte cu valoare apropiată de interjecții sînt de fapt propoziții imperative: *Doamne iartă-mă! auzi colo!* sau construcții incidente: *păcatele mele*"[56];
- includerea *complementelor circumstanțiale consecutive* în categoria complementelor circumstanțiale de mod (alături de *circumstanțialele de mod propriu-zise* și *de mod comparativ*).

La acestea se adaugă erorile considerate prin prisma orientărilor moderne, căci foarte multe elemente de conținut ale *Gramaticii Academiei* au fost contestate și reconsiderate de către cercetătorii moderni. Vom trata acest aspect în subcapitolul ce urmează.

---

[54] Sorin Stati, *Academia RSR, Gramatica limbii române,* în *Studii și cercetări lingvistice,* VII, 1966, nr. 6, p. 694.

[55] Vezi la p. 164-165 interpretarea locuțiunilor pronominale *cine știe cine / ce* ca *expresii cu sens nehotărât.*

[56] *Gramatica Academiei,* edția a II-a, vol. I, p. 35.

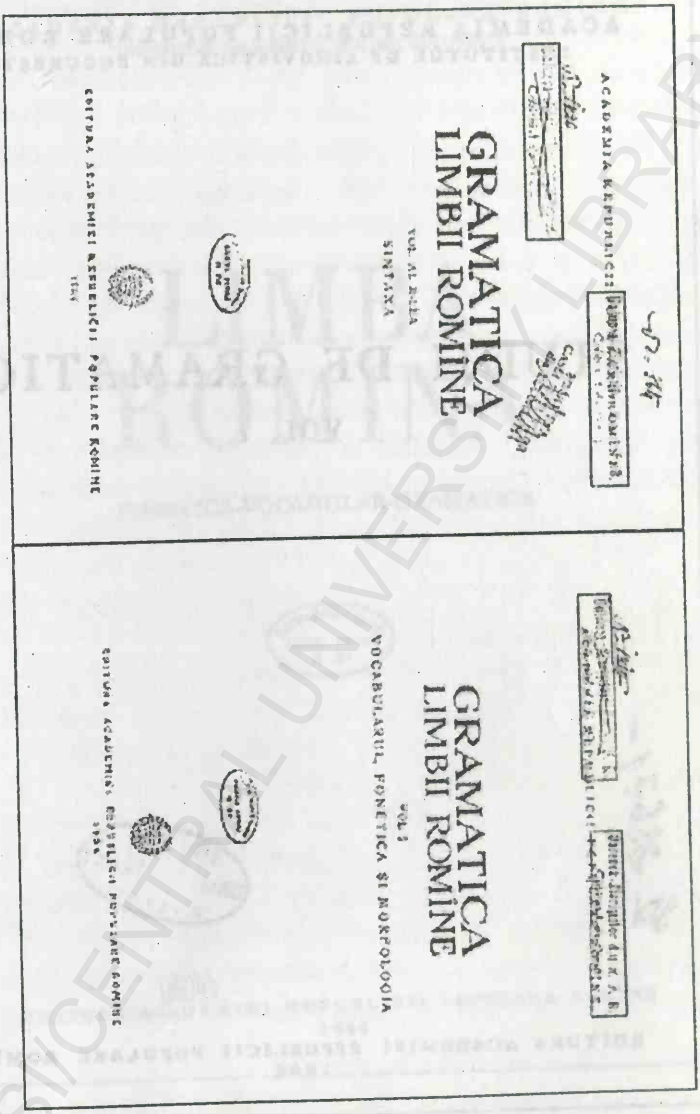

Anexa nr. 59 :

Foile de titlu ale Gramaticii Academiei, ediția I (1954), vol. I și II (reproduse după originale)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ DIN BUCUREŞTI

STUDII DE GRAMATICĂ

VOL. I

23671

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
1956

Anexa nr. 60 :

Foaia de titlu a *Studiilor de gramatică*, vol. I, publicate sub egida Academiei, în 1956 (reprodusă după ediția originală)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ DIN BUCUREŞTI

LIMBA ROMÎNĂ

FONETICA-VOCABULAR-GRAMATICA

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
1956

Anexa nr. 61 :

Foaia de titlu a volumului *Limba română*, publicat sub egida Academiei, în 1956 (reprodusă după ediţia originală)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Orientările moderne în gramatica românească

Ne vom ocupa în prima parte a acestui subcapitol de gramaticile moderne sub aspectul c o n ţ i n u t u l u i, limitându-ne la prezentarea următoarelor probleme: contestarea articolului şi a numeralului ca părţi de vorbire, reconsiderarea categoriei comparaţiei la adjectiv, completarea clasei verbelor semiauxiliare, contestarea predicatului nominal, a elementului predicativ suplimentar şi a conceptului de parte de propoziţie dezvoltată. Soluţiile în tratarea acestor probleme sunt, de multe ori, divergente, existând o oarecare omogenitate în cadrul curentelor sau şcolilor lingvistice conturate în perioada anterioară: *Şcoala de la Bucureşti, de la Cluj* şi *de la Iaşi.*

C o n t e s t a r e a a r t i c o l u l u i şi a n u m e r a l u l u i ca părţi de vorbire[1] primeşte în prezent tot mai mulţi adepţi.

Exclus dintre părţile de vorbire, articolul este considerat *morfem, instrument gramatical, formativ* al unui cuvânt sau *constituent lexico-gramatical.* Cea mai largă circulaţie o are prima teorie, a interpretării articolului ca morfem: *morfem al individualizării*[2] (Al. Toşa[3]) sau *al determinării*[4] (Iorgu Iordan, Vladimir Robu[5], Dumitru Irimia[6] etc.). Această din urmă categorie este disociată de Dumitru Irimia, care atribuie articolului hotărât rolul de *morfem de determinare maximală*, iar celui nehotărât - rolul de *morfem de determinare minimală*, în timp ce Iorgu Iordan şi Vladimir Robu consideră ambele articole (hotărât

---

[1] Cu rădăcini în gramaticile româneşti mai vechi.

[2] Cu referire la toate tipurile de articol.

[3] Al. Toşa, *Elemente de morfologie*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983.

[4] Cu referire doar la articolul hotărât şi nehotărât.

[5] I. Iordan, V. Robu, *Limba română contemporană*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1978.

[6] D. Irimia, *Gramatica limbii române*, Iaşi, Editura Polirom, 1997.

şi nehotărât) *morfeme de determinare minimală*. Valeria Guţu Romalo menţionează şi *morfemele categoriei de ordine*, cu referire la tradiţionalele articole din componenţa numeralului ordinal (articolul posesiv-genitival *al, a* şi articolul hotărât *-lea, -a*: al doilea, a doua). În schimb, articolul posesiv-genitival situat lângă un substantiv sau pronume este interpretat în gramaticile moderne ca *pronume semiindependent*, comportându-se ca un substitut al numelui: *ai ¦ casei= locuitorii casei*[7], *ai ¦ mei=părinţii mei*[8]. Aceeaşi interpretare este atribuită şi articolului demonstrativ adjectival: *cel ¦ înalt=băiatul înalt*.

Numeralul este contestat ca parte de vorbire din cauza diferitelor valori pe care le contractează: substantivală, adjectivală şi adverbială. Opiniile lingviştilor noştri diferă şi în legătură cu acest aspect. În timp ce Luiza Seche propune soluţia radicală a desfiinţării clasei numeralelor[9], Viorica Florea recunoaşte numeralele *cardinale, ordinale, colective* şi *nehotărâte*, contestând doar numeralele multiplicative (considerate adjective), fracţionare (considerate substantive), distributive şi adverbiale (considerate adverbe şi locuţiuni adverbiale)[10]. Originală este teoria Valeriei Guţu Romalo, care atribuie numeralului o poziţie intermediară între părţile de vorbire flexibile şi cele neflexibile, prezentând în acest sens patru argumente: indiferenţa faţă de categoria determinării[11], faţă de categoria numărului (cu puţine excepţii: *sută, mie, milion...*), a genului (excepţii: *unu/una, doi/două* şi compusele lor) şi a cazului (raporturile exprimate de cazuri fiind realizate prin construcţii prepoziţionale: *autor a şapte*

---

[7] Substantivul *casei* devine în felul acesta *un atribut substantival genitival*, determinând pronumele semiindependent în N.Ac. (!)

[8] În această situaţie, pronumele posesiv devine adjectiv posesiv în N.Ac.

[9] Vezi Luiza Seche, *În jurul categoriei gramaticale*, în *Limba română*, IX, 1960, nr. 3, p. 63-70.

[10] Vezi Viorica Florea, *Numeralul. Analiză distributivă*, în *Limba română*, XIV, 1965, nr. 3, p. 335-343.

[11] Demonstram anterior că articolele din componenţa numeralului ordinal sunt considerate de autoare morfeme ale categoriei de ordine.

cărți; *a dat flori la trei persoane* etc.)[12]. Prezintă interes și teoria lui Dumitru Irimia. Acesta aproprie numeralele de clasa pronumelor, observând statutul lor de substitut. Astfel, numeralele cardinale, colective, distributive și nehotărâte sunt considerate *pronume de cuantificare*, iar numeralele ordinale – *pronume ordinale*. Celelalte tipuri de numerale (fracționare, multiplicative, adverbiale) sunt repartizate la clasa părților de vorbire corespunzătoare valorilor contractate: substantiv, adjectiv sau adverb. Totuși, lingvistul nu desființează clasa numeralelor, înregistrând aici numerele abstracte, din aritmetică: „Dintre tipurile de numerale identificate de *Gramatica Academiei* (...) doar termenii care exprimă un număr abstract, nelegat de un obiect concret sau de o materie (numerele din aritmetică) ar putea reprezenta clasa numeralului; termenii care exprimă numărul abstract considerat în sine nu substituie substantive, indicând (sau numai indicând) obiecte supuse pluralizării concrete. Într-un enunț de tip semantic, precum <<Doi și cu doi fac patru>>, termenii *doi* și *patru* nu înlocuiesc substantive, ca într-un enunț curent, într-un act de comunicare empirică: <<Doi (ardei) și cu doi (ardei) fac patru (ardei)>>"[13].

Reconsiderarea categoriei comparației la adjective intră în sfera mai largă a preocupărilor moderne de reconsiderare a categoriilor gramaticale tradiționale, completate cu tipuri noi: *determinarea*[14], *categoria de ordine*[15] și *aspectul*[16]. Referitor la adjectiv,

---

[12] Pentru amănunte, vezi I. Iordan, V. Guțu Romalo, Al. Niculescu, *Structura morfologică a limbii române*, București, Editura Științifică, 1967, p. 156-166.

[13] D. Irimia, *op. cit.*, p. 150.

[14] În contextul interpretării articolului ca morfem.

[15] Explicată anterior.

[16] Contestat de Mioara Avram, care a susținut și demonstrat întotdeauna caracterul impropriu al acestei categorii pentru limba noastră, „întrucât caracterul imperfectiv sau perfectiv al unei acțiuni nu se exprimă într-o formă organizată; aspectul se exprimă în limba noastră fie prin mijloace lexicale (*a merge* față de *a umbla*), destul de rar prin formații cu prefixe (*a adormi* fată de *a dormi*), fie prin îmbinări de verbe care exprimă lexical ideea de începere, continuare sau terminare a acțiunii (*începe a plânge*), fie prin unele valori ale

tradiționala categorie a comparației este înlocuită cu cea a *intensității*. D. Irimia menționează două tipuri de intensitate: *obiectivă* (*comparativă*) și *subiectivă* (*apreciativă*). Primul tip cunoaște patru categorii: *intensitatea comparativă echivalentă, superioară, inferioară* și *progresivă*, dintre care primele trei corespund tradiționalelor variante ale gradului comparativ (de egalitate, de superioritate, respectiv de inferioritate). Originală este a patra categorie, a intensității comparative progresive (*din ce în ce mai bun*; *tot mai bun*). Al doilea tip de intensitate, *intensitatea subiectivă* (*apreciativă*), se referă la tradiționalul grad superlativ. Disocierile terminologice nu mai corespund însă gramaticii tradiționale. Intensitatea subiectivă cunoaște două variante: *relativă* (*destul de bun*; *cam nehotărât*) și *superlativă*, aceasta din urmă înregistrând alte patru categorii: *intensitatea superlativă pozitivă* (*foarte bun* și *cel mai bun*), *negativă* (*foarte puțin inspirat* și *cel mai puțin inspirat*), *excesivă* (*preacinstit, preacurat*) și *absolută* (*atotputernic*). Așadar, intensitatea subiectivă relativă nu corespunde tradiționalului grad superlativ relativ. Acesta se regăsește în formele intensității superlative pozitive și negative. Iar tradiționalul superlativ absolut este disociat în mai multe variante, după criteriul semantic. Disocierea semantică a tradiționalul grad superlativ absolut este adoptată de majoritatea lingviștilor contemporani. I. Iordan și V. Robu, de pildă, menționează și mai multe variante în acest sens: *gradul intensității minime* (*foarte slab/foarte puțin/extrem de puțin pregătit*), *gradul intensității scăzute, insuficiente* (*slab/puțin/insuficient/nesatisfăcător pregătit*), *gradul intensității suficiente* (*destul/suficient de pregătit*), *gradul intensității mobile –progresive* (*tot mai/din ce în ce mai pregătit*) și *regresive* (*tot mai/din ce în ce mai puțin pregătit*), *gradul intensității maxime* (*foarte/extrem de pregătit*)[17].

---

timpurilor (imperfectul fată de perfectul simplu)", explica autoarea încă din 1963, în *Gramatica Academiei*, ediția a II-a, p. 40.

[17] Aceste grade ale intensității *noncomparative* sunt prezentate de I. Iordan și V. Robu în opoziție cu gradele intensității *comparative* (*comparativul de egalitate*,

Clasa semiauxiliarelor[18] este completată cu tipuri noi: *semiauxiliarele de aspect* (*inceptiv* sau *ingresiv: a se apuca, a da, a începe, a sta*; *continuativ* sau *durativ: a continua, a urma*; *terminativ: a înceta, a isprăvi, a sfârşi, a termina*) – menţionate de I. Iordan, V. Robu – şi *semiauxiliarele de temporalitate (a fi şi a avea)*, marcând anterioritatea (*Era să piardă*), posterioritatea (*Avea să treacă multă vreme*) şi simultaneitatea (*Când fu să ies pe uşă, sună telefonul*) – după clasificarea lui D. Irimia.

Şcoala lingvistică clujeană contestă însă verbele semiauxiliare şi, în consecinţă, predicatele verbale compuse, preferând interpretarea structurilor în discuţie ca fiind bifuncţionale în plan sintactic.

Şcoala de la Cluj nu recunoaşte nici valoarea asemantică a tradiţionalelor verbe copulative, considerând că acestea pot materializa singure poziţia sintactică de predicat. Tradiţionalul nume predicativ devine în noua interpretare *adjunct verbal primar* (în terminologia propusă de G. G. Neamţu[19]) sau *adjunct predicativ complementar/suplimentar* (în terminologia lui D. D. Draşoveanu[20]) al *predicatului verbal insuficient* (reprezentat de tradiţionalul verb copulativ). Teoria contestării predicatului nominal nu este împărtăşită de celelalte şcoli lingvistice. I. Iordan şi V. Robu propun, de exemplu, doar o terminologie diferită de cea tradiţională: *predicat nominal propriu-zis* (pentru structurile în componenţa cărora intră verbul copulativ *a fi*) şi *predicatul nominal verbal* (pentru structurile formate cu alte verbe copulative).

---

de superioritate, de inferioritate şi *comparativul superlativ* (!), acesta din urmă corespunzând tradiţionalului grad superlativ relativ).

[18] Reprezentată în *Gramatica Academiei* doar prin auxiliarele de modalitate.

[19] Vezi G. G. Neamţu, *Predicatul în limba română. O reconsiderare a predicatului nominal*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986.

[20] Vezi D. D. Draşoveanu, *Teze şi antiteze în sintaxa limbii române*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 1997.

Adăugăm, pentru originalitatea ei, clasificarea predicatelor realizată de lingvistul D. D. Drașoveanu: *predicat desinențial*[21] (exprimat prin desinențele verbelor la moduri personale), *intonațional* (exprimat prin intonație adresativă: *Mașina! Sanda!*) și *propredicatul* (exprimat prin verbe la infinitiv sau gerunziu: *Temperatura scăzând, apa a înghețat*; *Înainte de a veni el, noi am plecat*)[22].

Așadar, însuși conceptul de parte de propoziție dezvoltată (exprimată prin construcțiile mai sus precizate) este contestat de gramaticile moderne.

Nici elementul predicativ suplimentar nu a scăpat atenției lingviștilor contemporani. Contestarea lui a fost consecința contestării relației de dublă determinare și a sintagmelor ternare. Opinia este generalizată printre reprezentanții tuturor școlilor, diferă doar opțiunea privind elementul regent (substantivul/pronumele sau verbul). Astfel se explică noua terminologie atribuită elementului predicativ suplimentar: *adjunct verbal derivat* (G. G. Neamțu[23]), *atribut la distanță* (D. D. Drașoveanu), *complement predicativ* (D. Irimia), *predicativ suplimentar* (V. Guțu Romalo[24], I. Iordan, V. Robu), *nume predicativ secundar* (I. Diaconescu[25]) etc.

În continuare ne vom ocupa de gramaticile moderne din punct de vedere al metodelor de cercetare, corespunzătoare noilor direcții conturate în lingvistică:

---

[21] Tradiționalul predicat verbal.

[22] Ultimele exemple corespund tradiționalelor construcții verbale gerunziale și infinitivale. D. D. Drașoveanu își justifică punctul de vedere prin două argumente: verbele respective (la gerunziu sau infinitiv) au propriile lor subiecte și provin din propoziții contrase.

[23] Vezi G. G. Neamțu, *Teoria și practica analizei gramaticale: distincții și... distincții*, Cluj-Napoca, Editura Excelsior, 1999.

[24] Vezi V. Guțu Romalo, *Sintaxa limbii române. Probleme și interpretări*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1973.

[25] Vezi I. Diaconescu, *Probleme de sintaxă a limbii române actuale*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989.

structuralismul, lingvistica transformațională și lingvistica matematică.

Dacă în alte discipline lingvistice (mai ales în fonetică) noile direcții/curente s-au manifestat în știința românească încă din perioada anterior analizată, în domeniul gramaticii, acestea au pătruns mult mai târziu, în perioada de care ne ocupăm aici.

Structuralismul a apărut ca reacție la unele aspecte ale lingvisticii tradiționale: logicismul, istorismul, pozitivismul etc. Curentul nu a însemnat însă o negare categorică a lingvisticii tradiționale, ci mai degrabă o redirecționare a acesteia spre aspectele formale, altfel spus o formalizare a lingvisticii tradiționale sau, cum se exprima André Martinet, „un efort colectiv de a repune mai științific faptele de limbă"[26].

Principalul aport al structuralismului a fost reliefarea caracterului sistemic al limbii, „implicând organizarea acesteia într-o structură lingvistică și afirmarea dualității opozitive ca principiu general de funcționare a sistemului, principiu care postulează că fiecare element își stabilește identitatea numai prin opoziție, prin diferență, în raport cu alt/alte elemente"[27].

Aplicarea structuralismului la studiul gramaticii a fost posibilă grație *Școlii descriptiviste americane* (reprezentată de L. Bloomfield, B. Block, G. L. Trager, E. Nida, Ch. Hockett, Z. S. Haris), devenind ulterior preocuparea tuturor curentelor structuraliste europene: *Școala de la Copenhaga* (glosematica), *Școala londoneză* și *Școala funcționalistă franceză.*

Gramatica structuralistă este un "tip analitic de gramatică modernă care adoptă metodele structuralismului lingvistic, fiind preocupată în exclusivitate de forma structurilor morfologice și

---

[26] André Martinet, *L'autonomie syntaxique*, *apud* Melania Florea, *Structura grupului nominal în limba română contemporană*, București, Editura Științific și Enciclopedică, 1983, p. 12.

[27] A. Bidu-Vrânceanu, C. Călărașu, L. Ionescu-Ruxăndoiu, M. Mancaș, G. Pană Dindelegan, *Dicționar general de științe ale limbii*, București, Editura Științifică, 1997, p. 477.

sintactice, pe care le descrie sub următoarele aspecte: natura categorială a componentelor, relațiile dintre ele, distribuția componentelor și a combinațiilor de componente, paradigmele acestora și clasele de substituție"[28].

Cităm câteva din metodele de analiză folosite în gramaticile de tip structuralist: analiza *distribuțională* (în morfologie), analiza în *constituenți imediați*, analiza în *noduri* și *steme*, *molecule* și *macromolecule*, *teme* și *reme*, *lanț central* și *lanțuri adjuncte*, *moneme* și *grupuri* (în sinaxă).

Prin *distribuție* se desemnează "totalitatea contextelor sau vecinătăților în care o unitate lingvistică poate apărea într-o limbă, adică suma pozițiilor diferite pe care le poate ocupa în raport cu alte unități"[29]. Analiza distribuțională demonstrează că orice fragment dintr-un enunț este substituibil cu fragmente din alte enunțuri. Aceste relații ce se pot stabili între unitățile lingvistice determină specificul fiecărei clase lexico-gramaticale: „Mulțimea de cuvinte pe care tradiția le unește sub denumirea de *substantive* – exemplifica în acest sens Sorin Stati – nu constituie o clasă din cauza *înțelesului* lor asemănător (<<nume de lucruri>>), ci fiindcă toate apar în anumite contexte, adică seamănă prin *distribuția* lor"[30].

Specialiștii au identificat cinci tipuri de distribuție: *identică*, dacă elementele comparate au aceleași contexte; *parțial identică* sau *defectivă*, dacă elementele au contexte comune, dar și contexte proprii; *complementară*, dacă elementele nu au nici un context comun, excluzându-se reciproc; *contrastivă*, dacă elementele au cel puțin un context comun în care sunt opozabile; *non-contrastivă*, dacă elementele comparate au contexte comune în care se află în variație liberă.

Analiza în constituenți imediați reprezintă procedeul de segmentare a structurilor prin operații succesive: fiecare operație delimitează câte două segmente, numite *constituenți imediați*.

---

[28] *Ibidem*, p. 227.
[29] *Ibidem*, p. 176.
[30] Sorin Stati, *Teorie și metodă în sintaxă*, București, Editura Academiei R.S.R., 1967, p. 91-92.

Unităţile minimale/indivizibile ale unui enunţ (morfemele) sunt numite, în terminologia structuralistă proprie metodei în discuţie, *constituenţi ultimi*, iar enunţul sau fragmentul de enunţ (obţinut prin diviziunea respectivă), alcătuit întotdeauna din doi constituenţi imediaţi, poartă numele de *constitut*. Schema unei analize în constituenţi imediaţi are forma[31]:

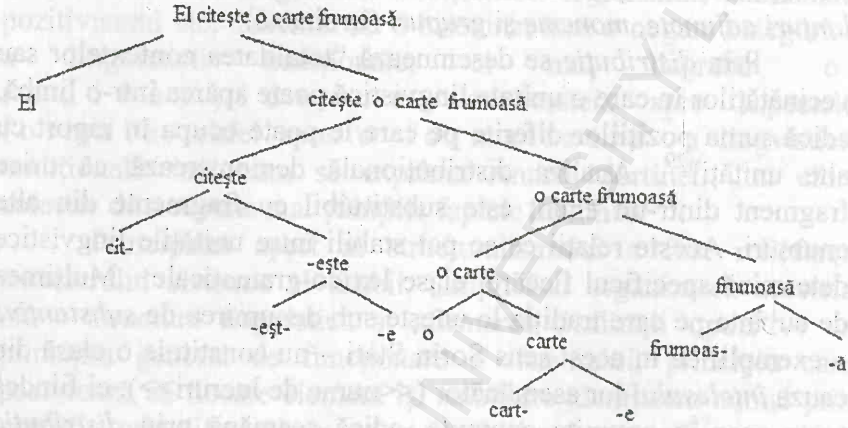

Analiza în noduri şi steme are la bază teoria potrivit căreia într-un enunţ există un singur cuvânt independent, de care depind (direct sau indirect) toate celelalte. *Nodul* reprezintă „ansamblul constituit dintr-un cuvânt regent şi cuvintele care i se subordonează"[32]. Fraza devine, în condiţiile unei astfel de analize, „o ierarhie verticală de conexiuni"[33] de forma[34]:

---

[31] Am folosit, în cazul de faţă, exemplul *Dicţionarului general de ştiinţe ale limbii* (citat anterior).
[32] S. Stati, *op. cit.*, p. 87.
[33] *Loc. cit.*
[34] Păstrăm, pentru exemplificare, enunţul citat anterior.

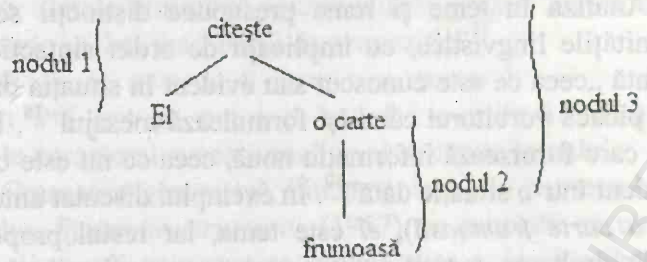

Stema reprezintă „ansamblul acestor trăsături de conexiune”[35], iar a stabili stema unei fraze, explică acelaşi S. Stati, înseamnă „a transforma ordinea lineară a cuvintelor în ordine structurală”[36], în raport cu actul vorbirii, care parcurge traseul invers, însemnând „a transforma ordinea structurală în ordine lineară”[37].

Asemănătoare până într-un anumit punct cu analiza în noduri şi steme, analiza în *molecule* şi *macromolecule* presupune structurarea şi ierarhizarea concentrică a unităţilor lingvistice. Orice enunţ complex este considerat astfel o macromoleculă:

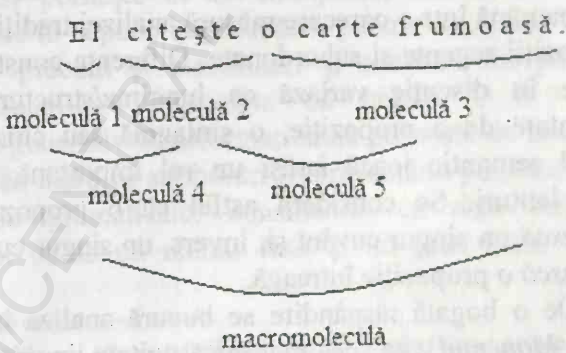

[35] S. Stati, *op. cit.*, p. 87.
[36] *Ibidem*, p. 88.
[37] *Loc. cit.*

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Analiza în teme şi reme presupune distincţii semantice între unităţile lingvistice, cu implicaţii de ordin sintactic. *Tema* reprezintă „ceea ce este cunoscut sau evident în situaţia dată şi de la care pleacă vorbitorul când îşi formulează mesajul”[38], iar *rema* „partea care furnizează informaţia nouă, ceea ce nu este cunoscut sau evident într-o situaţie dată”[39]. În exemplul discutat anterior (*El citeşte o carte frumoasă*), *el* este tema, iar restul propoziţiei - rema. Schimbarea topicii unui enunţ (cu implicaţii sintactice) influenţează analiza structurală de acest tip. Să urmărim exemplul lui Soriun Stati în acest sens:

(P1) Tata a adus un brad.
tema rema

(P2) Bradul l-a adus tata.
tema rema

Analiza în *lanţ central* şi *lanţuri adjuncte* se aplică frazelor şi se aseamănă într-o oarecare măsură analizei tradiţionale a frazei în propoziţii regente şi subordonate. Diferenţa constă în faptul că lanţurile în discuţie variază ca lungime/structură, putând fi reprezentate de o propoziţie, o sintagmă sau chiar un cuvânt. Criteriul semantic joacă iarăşi un rol important, în disocierea acestor lanţuri. Se consideră astfel că o propoziţie poate să *lămurească* un singur cuvânt şi, invers, un singur cuvânt poate să *lămurească* o propoziţie întreagă.

De o bogată răspândire se bucură analiza în moneme şi grupuri. *Monemul* este „cea mai mică unitate lingvistică dotată cu sens”[40], corespunzând aşadar morfemului (în accepţiunea sa lexicală, şi nu gramaticală). Între monem şi enunţ se consideră că

---

[38] *Ibidem*, p. 81.
[39] *Loc. cit.*
[40] *Dicţionarul general de ştiinţe ale limbii*, p. 304.

există o unitate sintactică intermediară: *grupul autonom*, „care corespunde în linii mari părții de propoziție"[41].

G e n e r a t i v i s m u l și t r a n s f o r m a ț i o n a l i s m u l au apărut ca reacție la caracterul excesiv analitic al structuralismului.

Gramatica generativă, fundamentată prin lucrarea lui Naom Chomsky, *Syntactic structures* (1957), se prezintă ca un model iterativ de reguli, prin care se explică cum se produc (*generează*) frazele corecte gramatical dintr-o limbă. Conceptul a fost îmbogățit ulterior (în 1965, o dată cu publicarea lucrării *Aspects of the theory of sintax*, semnată de același autor), prin adăugarea regulilor de *transformare*. Noul tip de gramatică a purtat din acest moment numele de *gramatică generativ-transformațională*, deosebindu-se fundamental de gramatica structuralistă: în timp ce gramatica structuralistă „pleacă de la limbă și ajunge la clase, subclase, subsubclase la toate nivelele limbii", explică Corneliu Dimitriu[42], gramatica generativ-transformațională „parcurge principial drumul invers, plecînd de la clase, subclase, subsubclase etc. (simbolizate) și trebuind să ajungă la limbă"[43] sau, cum se exprima Gabriela Pană Dindelegan, "modalitatea analitică [structuralistă] pornește de la enunțurile, frazele concrete ale limbii, pe care le supune segmentării, pentru degajarea unităților componente, precum și clasificării și analizei din punctul de vedere al relațiilor contractate de unități"[44], în timp ce "modalitatea generativ-transformațională pornește de la un număr finit și nu prea mare de simboluri (reprezentând părțile de vorbire și categoriile gramaticale, considerate ca date inițiale ale descrierii), și de la un număr finit și nu prea mare de reguli

---

[41] Explică S. Stati, *op. cit.*, p. 84. Pentru detalii privind toate aceste metode de analiză structurală, vezi S. Stati, *op. cit.*, cap. *Modele sintactice neoclasice*, p. 81-95.

[42] C. Dimitriu, *Tratat de gramatică a limbii române*, Iași, Institutul European, 1999.

[43] *Loc. cit.*

[44] G. Pană Dindelegan, *Sintaxa grupului verbal*, Brașov, Editura Aula, 1999, p. 11.

gramaticale pentru a ajunge să producă (să genereze) enunțurile corecte ale unei limbi"[45]. Diferă, așadar, direcția de cercetare: de la nivelul sintagmatic (text, corpus de fraze) spre cel paradigmatic (inventarul de unități) – în primul caz și, invers, de la nivelul paradigmatic (inventarul de simboluri) spre cel sintagmatic (frazele generate) – în al doilea caz. Clasificările (taxinomiile) sunt comune ambelor tipuri de gramatici. Dar „în timp ce în gramatica analitică – explică G. Pană Dindelegan – clasificarea este obiectivul ultim și cel mai important, «subcategorizarea» din gramatica transformațională este una dintre operațiile intermediare, anterioară transformărilor, care urmărește reprezentarea structurilor de bază în termenii trăsăturilor sintactico-semantice distinctive. Prin urmare, nu prezența taxinomiei deosebește cele două orientări, ci perspectiva din care este abordată clasificarea și locul acordat clasificării"[46].

Gramatica generativ-transformațională a fost definită adeseori, prin raportare la distincțiile chomskiene *competență–performanță*, ca o *gramatică a competenței*, obiectivul fundamental al acesteia fiind explicarea competenței lingvistice. Prin acest concept, *competență*, Chomsky desemna aptitudinea oricărui vorbitor nativ al unei limbi de a percepe (înțelege) și emite un număr infinit de enunțuri variate concrete. Această capacitate se explică tocmai prin existența unui sistem abstract, finit de reguli gramaticale înmagazinat mai mult sau mai puțin fidel în memoria fiecărui vorbitor și constituind obiectul de studiu al noului tip de gramatică. *Performanța* reprezintă, în schimb, execuția actului de vorbire, prin actualizarea competenței, altfel spus, trecerea de la *sistemul finit* de reguli la un *ansamblu infinit* de acte de limbaj.

Alte noțiuni cu care operează gramaticile generativ–transformaționale sunt: *structura de adâncime* și *structura de suprafață*, reprezentând cele două nivele de organizare a limbii.

---

[45] *Ibidem*, p. 12.
[46] *Loc. cit.*

Structura de adâncime este nivelul profund, abstract, neobservabil al limbii, „unde ambiguitățile se dezambiguizează, unde sinonimia și omonimia se rezolvă, fiind, deci, nivelul ideal din punct de vedere semantic"[47]. *Structura de suprafață* este nivelul superficial, concret, direct observabil al limbii, „unde apar toate «anomaliile»: sinonimie, ambiguitate, elipsă"[48], obținut prin *transformarea* structurii de adâncime. Sarcina gramaticianului modern este să descopere și să prezinte structurile de adâncime ale limbii, prin construirea unor scheme abstracte.

Gramaticile generativ-transformaționale cuprind trei componente: *sintactică*, *fonologică* și *semantică*. Fundamentală este componenta sintactică, singura cu funcție generativă, celelalte – fonologică și semantică – raportându-se la prima și având doar funcție interpretativă. „Componentul sintactic – explică Gabriela Pană Dindelegan – este pur formal, în sensul că el produce construcții, dar nu sub forma lor concretă, ci sub forma unor relații abstracte între simboluri (ex. S^Art^N^V^MP^S^Art^*pe*...Ac sau S^Art^N^V^MP^Av[49]). Interpretarea acestor structuri abstracte înseamnă punerea lor în corespondență cu construcții reale. Componentul fonologic realizează punerea în corespondență cu o secvență de semne sonore, iar componentul semantic, cu o succesiune de sensuri"[50].

Noul tip de gramatică operează cu un număr de *categorii gramaticale* (de tipul GV=grup verbal, GPred=grup predicativ, GN=grup nominal, GAj=grup adjectival, GAv=grup adverbial, P=propoziție); un număr de *categorii lexicale*, corespunzând, în general, claselor morfologice din gramaticile tradiționale (Nominal=clasa substantivului, V=clasa verbului, Aj=clasa adjectivului, Personal=clasa pronumelor personale etc.); un număr de *formative gramaticale* (de tipul Pasiv, Impersonal, Reflexiv, Nedefinit, Participiu, Infinitiv) și de *formative lexicale* (inventarul de rădăcini ale cuvintelor unei limbi).

---

[47] *Ibidem*, p. 14.
[48] *Loc. cit.*
[49] Vom explica ulterior aceste simboluri.
[50] G. Pană Dindelegan, *op. cit.*, p. 16.

Toate aceste elemente sunt supuse unor reguli de diferite tipuri, împărţite în două categorii generale: *reguli de rescriere* şi *reguli de transformare.*

Regulile de rescriere se aplică simbolurilor şi se împart, la rândul lor, în: *reguli de structură a frazei* (sau *reguli de constituenţi*), *reguli de subcategorizare* şi *reguli lexicale.*

Regulile de structură a frazei generează dintr-un simbol o succesiune de simboluri (de exemplu: P-->GPred^Circ; GPred-->Predicat^Subiect; predicat-->V^MP; Subiect-->GN^N; GN-->Nominal^Art[51] etc.). O succesiune ordonată de reguli de structură alcătuiesc o *derivaţie sintactică*, a cărei reprezentare este o *diagramă* de tip arbore:

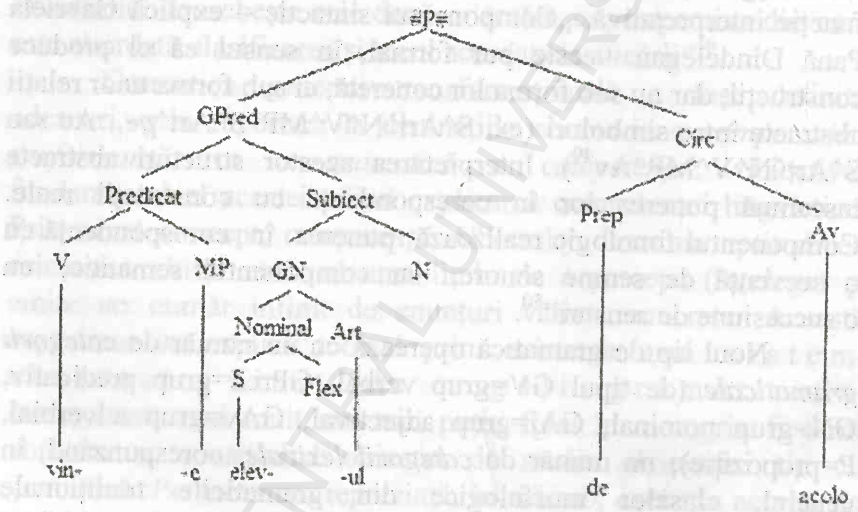

Regulile de subcategorizare se aplică doar formativelor lexicale şi se împart, la rândul lor, în reguli *non-contextuale* şi *contextuale*. În primul caz, formativul lexical se rescrie printr-un ansamblu de *trăsături semantice inerente* (de tipul [± Animat], [± Uman], [± Abstract], [± Mod], [± Timp]). In al doilea caz,

[51] Unde Circ=un constituent sau o succesiune de constituenţi cu semnificaţie cantitativă, MP=morfemele predicaţiei, Art=articol hotărât, iar semnul [-->] se citeşte „se rescrie ca...".

formativul lexical se rescrie printr-un ansamblu de *trăsături contextuale*: restricții combinatorii în termenii *categoriilor gramaticale* sau ai *funcțiilor sintactice* (de exemplu: clasa verbelor *a aparține, a corespunde, a dăuna, a se deda, a premerge, a veni*... admite contextul [--GN^N^GN^D][52] sau, în termenii funcțiilor, contextul [--Subiect^Obind][53], dar nu admite contextul [--GN^Ac][54] sau contextul [--Obdir][55], schema regulilor în discuție prezentându-se în felul următor: V-->[+[--Subiect], + [--Obind], – [Obdir][56]) și restricții combinatorii în termenii trăsăturilor semantice ale vecinătăților (de exemplu clasa verbelor *a actualiza, a agonisi, a amenaja, a ajusta, a amplifica etc.* acceptă, în poziția complementului direct, nominale cu trăsătura [- Animat] și nu acceptă trăsătura [+ Animat], schema regulilor prezentându-se sub forma: V-->[--[-Animat]- Obdir]).

Regulile lexicale introduc formativele lexicale propriu-zise în formule, înlocuind simbolurile : V-->amplific-, cit-, cânt-, lucr- sau S-->elev-, student-, băiat-.

Regulile de transformare se aplică unor structuri (succesiuni de simboluri), pe care le transformă în alte succesiuni de simboluri. Condiția unei transformări este păstrarea *integrității semantice* a structurilor transformate. Aceste reguli „explică legătura pe care o constatăm între diversele construcții ale unei limbi, care, deși sunt diferite sub aspectul constituenților, se «leagă» între ele printr-o echivalență semantică integrală sau printr-o echivalență parțială"[57] (spre exemplu construcțiile C_1 – *El se întoarce vesel* și C_2 – *El se întoarce și el este vesel*; C_1 – *El se crede deștept* și C_2 – *El este deștept;* C_1 – *Ion se ceartă cu Gheorghe* și C_2 – *Ion și Gheorghe se ceartă* sunt total echivalente, în timp ce construcțiile C_1 – *Oricine merge pe jos* și C_2 – *Se merge pe jos;* C_1 – *Elevii citesc cartea* și C_2 – *Cartea este citită de către*

---

[52] N=nominativ, D=dativ, iar semnul [--] indică trăsătura contextuală.
[53] Obind=complement indirect.
[54] Ac=acuzativ.
[55] Obdir=complement direct
[56] V=verb, semnele [±[--X], ± [Y] notează restricțiile respective.
[57] G. Pană Dindelegan, *op. cit.*, p. 19.

elevi; C_1 – *Ion participă la demonstrație* şi C_2 – *Participarea lui Ion la demonstrație* sunt parțial echivalente). Relația de echivalență, totală sau parțială, dintre aceste construcții se explică prin generarea unei construcții din cealaltă (de exemplu: *El se întoarce vesel* se obține din construcția bipropozițională *El se întoarce* şi *El este vesel,* transformată prin suprimarea subiectului şi a verbului copulativ din a doua propoziție, transformări ce nu implică pierderi de informație semantică. Regulile de transformare "explică, de asemenea, fenomenul opus echivalenței, constând în posibilitatea unei singure structuri sintactice de a primi interpretări semantice diferite"[58] (spre exemplu, construcțiile C_1 – *El iese inginer* şi C_2 – *El iese îngândurat,* deşi au aceeaşi structură funcțională, Predicat^Subiect^Atributiv, primesc interpretări semantice diferite)[59].

În raport cu aceste reguli, gramatica generativ-transformațională defineşte *gramaticalitatea* sau *agramaticalitatea* unui enunț. Se consideră gramatical orice enunț obținut prin aplicarea regulilor prezentate şi agramatical orice enunț care încalcă una sau mai multe dintre aceste reguli.

Un alt concept cu care operează gramaticile generativ-transformaționale este *izomorfismul*, desemnând relația de paralelism funcțional, relațional şi semantic între părțile de propoziție şi propozițiile subordonate corespondente sau între sintagme şi propoziții. Dacă în gramaticile tradiționale, propozițiile subordonate sunt definite prin raportare la părțile de propoziție corespondente, în gramaticile generativ-transformaționale ambele unități sintactice se definesc pe baza mecanismului transformator al fenomenului de izomorfism: propoziția subordonată - ca rezultat al *expansiunii* structurale a părții de propoziție corespunzătoare, iar partea de propoziție - ca rezultat al *contragerii* propoziției subordonate echivalente. Fenomenul în discuție e posibil datorită existenței unor trăsături

---

[58] *Loc. cit.*

[59] Precizăm că am folosit în explicația tuturor acestor reguli, de rescriere şi de transformare, exemplele Gabrielei Pană Dindelegan, din opera citată.

comune ale celor două unități sintactice: termen regent comun, întrebări comune, anumiți relatori comuni (*din cauza/din cauză că, în loc de/să...*), același tip de relație (*de subordonare*), echivalență semantică[60].

Gramaticile generativ-transformaționale aplicate limbii române se află totuși în prezent „într-o fază doar incipientă și fără preocupări substanțiale de dezvoltare", apreciază C. Dimitriu[61]. Într-adevăr, singurele studii românești de acest gen sunt: *Sintaxa transformațională a limbii române*, publicată de E. Vasiliu și S. Galopenția-Eretescu în 1969 (reprezentând prima și singura lucrare amplă de orientare transformațională) și *Sintaxa transformațională a grupului verbal în limba română*, publicată de G. Pană Dindelegan în 1974 și reluată, sub un titlu ușor modificat (*Sintaxa grupului verbal*) și cu unele completări de conținut, în 1976. Lucrarea din urmă tratează, se observă din titlu, doar un aspect al sintaxei, reprezentând așadar doar un fragment de gramatică românească generativ-transformațioanlă.

În sfârșit, o a treia direcție modernă în gramatica românească contemporană este reprezentată de gramaticile matriciale, apărute în contextul constituirii unei noi ramuri lingvistice: lingvistica matematică.

Gramaticile matriciale reprezintă o formalizare la cote maxime sau o abstractizare a studiului gramatical, căci *problemele gramaticale sunt studiate cu mijloace matematice. Sunt preluate în acest scop foarte multe semne/simboluri din știința matematicii, astfel încât lucrările gramaticale de acest gen solicită, din partea lectorilor, atât competențe de ordin lingvistic, cât și matematic, devenind inaccesibile celor neinițiați în tainele matematicii.

Vom cita pentru a demonstra afirmațiile anterioare un pasaj din lucrarea lui Gh. Păun, *Gramatici matriciale.* Iată cum definește acesta cuvântul, în raport cu alfabetul unei limbi

---

[60] Acest ultim aspect este relativ, mesajele celor două structuri deosebindu-se uneori din punct de vedere al clarității. Comparați în acest sens enunțurile: *Scriu cu creionul/Scriu cu ce am*; *Când ne spui, plecăm/Spunându-ne, plecăm.*

[61] C. Dimitriu, *op. cit.*, p. 901.

(considerat *mulţime finită şi nevidă*): „Dacă $V=\{a_1,a_2,\ldots a_n\}$ este un alfabet, atunci orice secvenţă de forma $x=a_{i1}\ a_{i2}\ldots a_{ir}$, $r\geq 1$, $a_{ij} \in V$, $J=1,2\ldots, r$ se numeşte cuvînt peste V"[62].

Încheiem capitolul de faţă cu propunerea Gabrielei Pană Dindelegan de a introduce în programele şcolare studiul acestor gramatici moderne (sub aspectul metodelor de cercetare): „Discontinuitatea dintre cercetarea lingvistică şi receptarea acestor rezultate în cercurile din afara specialităţii celei mai stricte a fost semnalată în nenumărate rânduri, simţindu-se nevoia imperioasă a depăşirii unei tradiţii extrem de conservatoare, perpetuată prin manuale şi programe (...). Reala modernizare trebuie să fie mai profundă decât corectarea unui aspect sau al altuia din manuale (...), mai profundă decât detalierea sau clarificarea unor aspecte izolate sau chiar decât introducerea unor informaţii «la zi», dacă prin ele se înţelege introducerea a cât mai numeroase şi nesemnificative detalii. Modernizarea trebuie să însemne, în primul rând, o schimbare a concepţiei asupra gramaticii înseşi, permiţând înţelegerea modului ei global de funcţionare"[63]. Nu împărtăşim opinia, considerând gramaticile în discuţie neadecvate nivelului de înţelegere al elevilor (chiar şi al celor din clasele liceale). Efectul unei astfel de reforme ar putea fi unul negativ, şi anume îndepărtarea definitivă a elevilor de o disciplină din ce în ce mai puţin îndrăgită.

---

[62] Gh. Păun, *Gramatici matriciale*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1981, p. 19. Vezi în acest sens şi anexele 62 şi 63 ale lucrării noastre. Pentru detalii, vezi lucrările: Solomon Marcus, *Gramatici şi automate finite*, Bucureşti, Editura Academiei R.P.R., 1964; Cornel Câşlaru, *Configuraţii şi gramatici matriciale* (teză de doctorat), Universitatea din Bucureşti, 1974 şi T. Constantin Raischi, *Contribuţii la modelarea algebrică a categoriilor gramaticale* (teză de doctorat), Universitatea din Bucureşti, 1974. Ultimele două lucrări (coordonate de Solomon Marcus) pot fi consultate la Biblioteca Naţională (Bucureşti).

[63] G. Pană Dindelegan, *Teorie şi analiză gramaticală*, Bucureşti, Editura Coresi, 1992, p. 5-6.

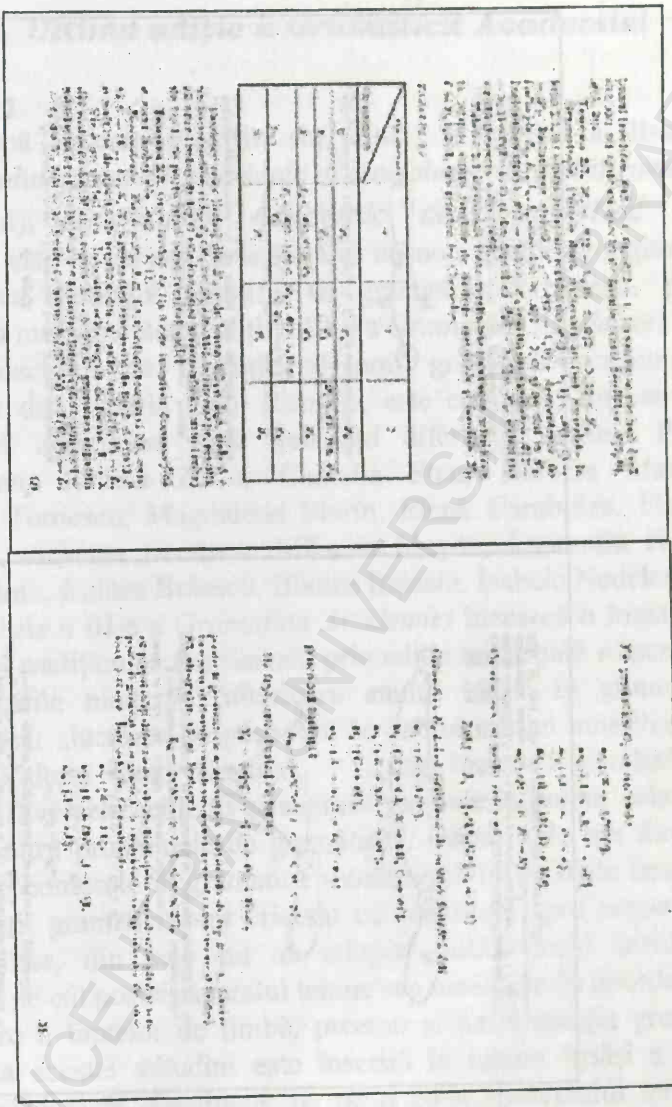

Anexa nr. 62 :

Pagini din Gh. Păun, *Gramatici matriciale* (reproduse după ediția originală, din 1981)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

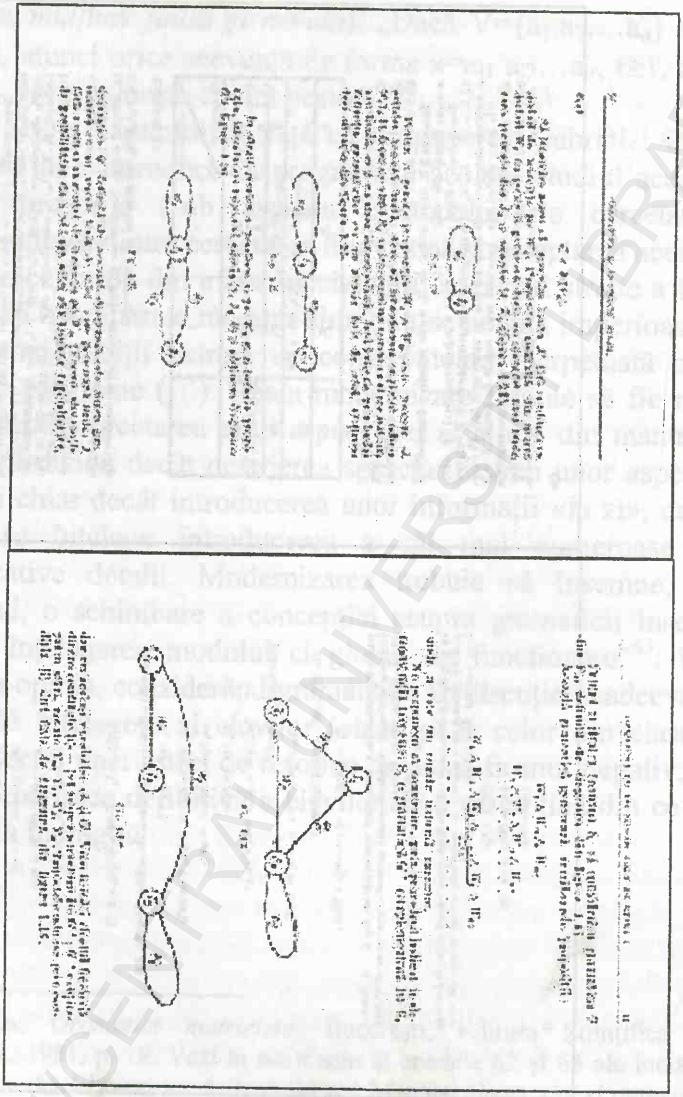

Anexa nr 63 :

Pagini din Solomon Marcus, *Gramatici și automate finite* (reproduse după ediția originală, din 1964)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Ultima ediție a Gramaticii Academiei

După recenta apariție (în 2005) a ediției a II-a a *Dicționarului ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* (DOOM-ul), *Institutul Academic de Lingvistică* din București este la un pas de a împlini un nou deziderat național: actualizarea studiului științific al gramaticii românești, prin elaborarea mult așteptatei ediții a III-a a *Gramaticii Academiei*.

Colectivul de redacție al noii gramatici academice, coordonat de Valeria Guțu Romalo, este eterogen, format din cercetători aparținând unor generații diferite: Gabriela Pană Dindelegan, Rodica Zafiu, Camelia Stan, Daniela Manea, Domnița Tomescu, Magdalena Marin, Elena Carabulea, Fulvia Ciobanu[1], Adriana Gorăscu, Mihaela Magda, Laurența Jinga, Ileana Vântu, Raluca Brăescu, Blanca Balaciu, Isabela Nedelcu.

Ediția a III-a a *Gramaticii Academiei* încearcă o împăcare a direcției tradiționale (clasicizată prin ediția anterioară a lucrării) cu orientările moderne (ulterioare anului 1963) în gramatica românească: „lucrarea se păstrează în cadrul ediției anterioare – explica Valeria Guțu Romalo[2] – , dar încearcă totodată să cuprindă diversele achiziții și sugestii propuse în cursul celor 40 de ani pentru problemele de gramatică". Dintre cele trei direcții novatoare conturate în gramatica românească în ultimele decenii, autorii noii gramatici s-au orientat cu precădere spre cercetările structuraliste, din care nu au adoptat decât unele rezultate, ignorând pe cât posibil aparatul tehnic sau metodele de abordare și prezentare a faptelor de limbă, precum și terminologia greoaie. Motivația acestei atitudini este înscrisă în natura însăși a unei lucrări academice. Destinată, pe de o parte, publicului larg de cititori și, servind, pe de altă parte, la elaborarea manualelor școlare, o astfel de lucrare trebuie să asigure un anumit grad de

---

[1] Ultimii trei citați au colaborat și la a II-a ediție a gramaticii.

[2] Într-un prim interviu, pe care ni l-a acordat în data de 7 februarie 2005.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

accesibilitate la informație, fără a-și pierde în felul acesta caracterul științific.

Un alt obiectiv, și poate cel mai important, al noii gramatici academice este înlăturarea divergențelor, tot mai accentuate, din ultimele decenii, în interpretarea faptelor de limbă. Ediția a III-a va prezenta soluții unice în tratarea diverselor probleme, asimilând selectiv rezultatele cercetărilor moderne. Selecția în discuție este realizată după trei criterii: valoric, al circulației teoriei și al coerenței textului gramaticii. Așadar, din mulțimea teoriilor sau soluțiilor propuse de cele trei școli lingvistice (Școala de la București, de la Cluj și de la Iași), sunt valorificate doar teoriile și soluțiile pertinente, larg răspândite și care se potrivesc cu coerența de ansamblu a descrierii.

Noua ediție a *Gramaticii Academiei* propune, în consecință, o prezentare actualizată a gramaticii limbii române, atât sub aspectul materialului faptic (problemele de limbă), cât și al studiului teoretic (cercetările de limbă).

Ca și edițiile anterioare, ultima ediție a *Gramaticii Academiei* are caracter descriptiv, normativ și istoric. Caracterul descriptiv este asociat însă, în ediția a III-a, cu perspectiva funcțională asupra limbii, care presupune raportarea permanentă la *procesul de comunicare/uzul limbii* sau, în termeni chomskieni, deplasarea accentului de la *competență* la *performanță* lingvistică.

Semnificativă este în acest sens redenumirea celor două volume ale gramaticii: *Gramatica cuvântului* (pentru volumul I, tratând morfologia) și *Gramatica enunțului* (pentru volumul al II-lea, tratând sintaxa). Titlurile corespund orientărilor moderne către *limba în funcțiune* sau *limba funcțională*, *cuvântul* și *enunțul* reprezentând cele două unități de bază ale limbii: *cuvântul* – unitatea *sistemului*, *enunțul* –unitatea *discursului/comunicării*.

Desigur, între cele două părți ale operei nu se creează o ruptură. Relația de interdependență dintre cele două secțiuni ale gramaticii, relevată în secolul trecut de Iorgu Iordan și clasicizată prin edițiile anterioare ale *Gramaticii Academiei*, justificând creația relativ recentă a termenului de *morfosintaxă*, este, credem,

şi mai bine evidenţiată în noua gramatică academică, prin însăşi reintitularea volumelor: *Cuvântul* şi *Enunţul*.

Dintre tipurile de comunicare, o importanţă sporită este acordată, în gramatică, *comunicării orale*, consecinţă a predominării evidente a acesteia în practica socială curentă. Astfel se justifică inserarea în textul gramaticii a numeroaselor exemple din emisiuni radiofonice şi televizate din ultimele decenii.

Structura generală a lucrării se păstrează în linia tradiţională (cu prezentarea individuală a claselor lexico-gramaticale şi a funcţiilor sintactice). Apar însă unele diferenţe de structură (între această ediţie şi cele anterioare), determinate de reconsiderările în planul conţinutului.

Volumul I (*Cuvântul*) este organizat pe capitole consacrate diverselor clase lexico-gramaticale. Deşi în capitolul introductiv, *Clase de cuvinte*, autorii disociază *clasele lexico-gramaticale* de cele *semantico-funcţionale*[3], în structura propriu-zisă a volumului I nu se aplică această distincţie: clasele semantico-funcţionale sunt tratate în cuprinsul capitolelor dedicate claselor lexico-gramaticale corespunzătoare. În structura volumului al II-lea apar însă unele capitole dedicate special acestei probleme: *Deixis*, *Anafora* etc.

Un alt element de noutate în structura şi conţinutul volumului I este inserarea, la finele fiecărui capitol, a unei secţiuni dedicate unei probleme de vocabular: caracterul dinamic al cuvintelor din fiecare clasă, determinând apariţii şi modificări de cuvinte – prin derivare, compunere şi conversiune.

Volumul al II-lea (*Enunţul*) este structurat în două secţiuni: *Organizarea structural ierarhică* şi *Organizarea discursivă*. Prima secţiune, *Organizarea structural-ierarhică*, este divizată, la

---

[3] *Criteriul semantic* de grupare a cuvintelor se aplică clasei numeralului. Aceasta reuneşte unităţi lingvistice/cuvinte asemănătoare doar din punct de vedere *semantic* (desemnând o cantitate sau un număr), dar diferite din punct de vedere *gramatical*. *Criteriul funcţional* de grupare a cuvintelor determină disocierea altor două categorii: *clasa determinanţilor* (*unităţile lexicale de tip adjectival* –tradiţionalele adjective pronominale, *unitatea afixală articol*) şi *clasa deicticelor* (*pronumele personal*, *pronumele* şi *adjectivul demonstrativ*, *adverbul* etc.).

rândul său, în două părți: *Structuri sintactice* și *Funcții sintactice*, tratând faptele de limbă din perspectivă structurală, respectiv funcțional sintactică. A doua secțiune, *Organizarea discursivă*, aplică o altă perspectivă de abordare a fenomenelor (sintactice) – perspectiva discursiv-pragmatică.

Sructurile sintactice ale enunțului sunt grupurile de cuvinte organizate în jurul unui *centru* (numite de structuraliști *grupuri sintactice*). În funcție de valoarea morfologică a *centrului*, au fost identificate următoarele structuri: *grupul verbal* (GV), *grupul nominal* (GN), *grupul adjectival* (GAdj), *grupul adverbial* (GAdv) și *grupul prepozițional* (GPrep).

Noua gramatică academică propune o distincție riguroasă între *grupurile sintactice propriu-zise* și *construcțiile legate de grupuri*. Acestea din urmă sunt *structuri reorganizate*: *construcții pasive*, *construcții impersonale*, *construcții reciproce*, *construcții cu predicativ suplimentar*, *construcții cauzativ-factitive* (reorganizări ale grupului verbal), *construcții comparative* (reorganizări ale grupului adjectival sau adverbial) etc.

Partea a doua a primei secțiuni, *Funcții sintactice*, conservă perspectiva tradițională de prezentare a problemelor de sintaxă. Totuși, apar și aici unele inovații, privind, în primul rând, disocierea tipurilor de funcții. Ediția a III-a a *Gramaticii Academiei* diferențiază: *funcțiile matriciale* de cele *reorganizate/dobândite* (în ultima categorie fiind incluse: *complementul comparativ*, *complementul de agent*, *complementul posesiv* și *predicativul suplimentar*), *funcțiile actanțiale/argumentale* de cele *predicative* (în ultima categorie fiind incluse: *numele predicativ*, *predicativul suplimentar* și *apoziția*), iar *funcțiile sintactice* de cele *sintactico-enunțiative* (în ultima categorie fiind incluse: *predicatul enunțării*, *circumstanțialul de modalitate* și *apoziția*). Elemente de noutate (față de edițiile anterioare) apar chiar și în identificarea propriu-zisă a funcțiilor sintactice. Astfel, unele funcții sintactice tradiționale (tratate împreună în gramaticile anterioare) sunt separate în lucrarea de față (*complementele* de *circumstanțiale*,

complementul prepozițional de *complementul indirect* etc.), iar altele sunt disociate în mai multe tipuri (*predicatul exclusiv sintactic* este disociat de cel *sintactico-enunțiativ*, *circumstanțialul de mod propriu-zis* este disociat de *circumstanțialul de modalitate* etc.).

Secțiunea a doua a volumului consacrat enunțului, *Organizarea discursivă*, abordează fenomenele sintactice din perspectivă pragmatică, justificată de orientarea spre dimensiunea funcțională a limbii.

Concluzionăm prin indicarea celor două obiective prioritare ale ediției a III-a a *Gramaticii Academiei*: modernizarea studiului gramaticii românești (fără a pierde din vedere accesibilitatea conținutului) și, totodată, omogenizarea teoriilor gramaticale (prin înlăturarea divergențelor de opinie și adoptarea soluțiilor unice).

În final, nu putem decât să ne exprimăm bucuria de a vedea pe cale de realizare un deziderat național conturat de mai bine de 40 de ani. De ce s-a lăsat atât de mult așteptată o ediție actualizată a *Gramaticii Academiei*? Nu suntem în măsură să oferim răspunsul la această întrebare. Dar, situația a fost determinată probabil tocmai de eterogenitatea concepțiilor/interpretărilor diverselor probleme de limbă din ultimii 40 de ani. Așteptăm cu interes să descoperim soluțiile adoptate de Academie pentru multele probleme controversate ale gramaticii noastre.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Concluzie

Ne vedem nevoiți a anunța sfârșitul acestei lungi călătorii în istoricul gramaticii românești, cu speranța că traseul urmat și-a fascinat drumeții... și va continua să-i fascineze, determinându-i să se întoarcă de câte ori este nevoie pe acest traseu și să deschidă drumuri noi. Atribuindu-ne sarcinile unui ghid în această călătorie imaginară, am demonstrat, sperăm suficient de elocvent, sensul evoluției acestei discipline.

Tendința evoluției a fost de restrângere a domeniului de cercetare, altfel spus, de restrângere a sferei semantice sau câmpului de referință a/al termenului în discuție.

Distincția menționată în *Introducerea* lucrării noastre între gramaticile publicate anterior, respectiv ulterior apariției *Gramaticii Academiei* se justifică și din acest punct de vedere, cu referire însă doar la ediția a II-a a *Gramaticii Academiei* (1963). Astfel, lucrările din prima perioadă au dezvoltat o accepțiune largă a termenului (gramatica înglobând, pe lângă morfologie și sintaxă, multe discipline lingvistice specializate ulterior: ortografia, vocabularul, fonetica și chiar prozodia[1]), în timp ce gramaticile din a doua perioadă (contemporană) au restrâns sfera semantică a termenului la morfologie și sintaxă[2].

Pe de altă parte, evoluția semantică a termenului în discuție a însemnat și conturarea unor direcții diferite în studiul gramaticii: de la gramatica descriptivă la cea normativă, istorică, rațională, structurală, generativă, generativ-transformațională, matricială etc.

Menționăm, pentru noutatea lor, și sensurile secundare atribuite termenului "gramatică", prin asocierea lui cu noțiuni

---

[1] În primele gramatici românești.

[2] Totuși, conceptul este folosit și în prezent, de către unii cercetători, în accepțiunea sa largă, cu raportare și la alte discipline: stilistica, semantica, punctuația etc. Eugeniu Coșeriu, de pildă, definea gramatica drept disciplina care studiază atât limbajul enunțiativ, cât și cel afectiv (acesta din urmă atribuit de obicei stilisticii). La fel, I. Coteanu consideră gramatica un mecanism generator de enunțuri, din care nu trebuie excluse nici chiar figurile de stil.

străine domeniului limbii: *gramatica formelor vizuale*[3], *gramatica întâmplării*[4], *gramatica fanteziei*[5], *gramatica muzicii plastice*[6], *gramatica formelor decorative*[7], *gramatica civilizațiilor*[8], *gramatica morții*[9].

Așa cum anunțam în *Introducere* și cum, de altfel, se observă în structura textului propriu-zis al lucrării noastre, există o disproporție cantitativă între partea dedicată operelor gramaticale publicate anterior *Gramaticii Academiei* și partea dedicată lucrărilor apărute ulterior acesteia. Acest aspect se explică prin importanța pe care am acordat-o c o n s t i t u i r i i disciplinei și e v o l u ț i e i sale spre formele actuale, așadar constituirii unei tradiții gramaticale, contestate astăzi din ce în ce mai acerb.

Am păstrat pentru finalul lucrării noastre un titlu original și, poate, deconcertant, la prima vedere: *Umor și... gramatică*, savuroasa operă a lui Ion Roman. „Gramatica este o știință – argumenta autorul – și, ca orice știință, ceva foarte serios. Dar despre lucrurile serioase se poate vorbi cu folos nu numai încruntând sprâncenele, ci și zâmbind"[10]. Ce este, în fond, această carte? Așa cum însuși autorul o definea – „o culegere de texte umoristice și satirice[11] cu personaje care vorbesc și scriu rău românește"[12], prin intermediul cărora autorul satirizează și

---

[3] Cornel Ailincai, *Gramatica formelor vizuale*, Pitești, Paralela 45, 2000.
[4] Ion Deaconescu, *Gramatica întâmplării: poeme*, Craiova, Editura Europa, 1991.
[5] Gianni Rodari, *Gramatica fanteziei: introducere în arta de a învăța povești*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1980.
[6] Gr. Costea, I. Croitoru, N. Lungu, *Gramatica muzicii plastice*, Buureşti, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă.
[7] Fr. Sales Meyer, *Ornamentica: o gramatică a formelor decorative*, București, Editura Meridiane, 1988.
[8] F. Brandes, *Gramatica civilizațiilor*, București, Editura Meridiane, 1994.
[9] Augustin Frățilă, *Gramatica morții*, București, Cartea Românească, 1995 (un volum de poezii dezvoltând motivul morții, cu ecouri din Bacovia).
[10] Ion Roman, *Umor și... gramatică*, București, Editura Științifică, 1968, p. 7.
[11] Din scriitori români: A. Vlahuță, I. L. Caragiale, I. Creangă, A. Pann etc.
[12] Ion Roman, *op. cit.*, p. 8.

corectează, precum I. Heliade Rădulescu sau V. Alecsandri odinioară, greşelile de limbă. Prezintă interes pentru istoricul gramaticii româneşti capitolul *Trăsnea şi gramatica*, reproducând un fragment din *Amintirile* lui Creangă (mai precis, un comic dialog despre gramatică, între personajele Nică şi Trăsnea). Indirect (prin textul literar) şi explicit (prin comentariile personale), Ion Roman demonstrează caracterul rudimentar al gramaticii lui N. Măcărescu, din 1848 (reprezentând manualul „eroilor" lui Creangă). Comentariile lui I. Roman vizează, în treacăt, istoria gramaticii româneşti. Cităm selectiv, în loc de concluzie, din aceste pertinente observaţii: „Prin 1880-1881, când Creangă şi-a scris şi publicat (în *Convorbiri literare*) *Amintirile*, gramatica românească făcuse unii paşi înainte. Academia Română publicase gramatica descriptivă în două volume (1869, 1877), datorită lui T. Cipariu. Unele manuale şcolare, compuse arbitrar după diverse sisteme personale, continuau să rămână pentru elevi nişte adevărate instrumente de tortură. De aceea le şi ironizează I. Creangă, care, ca institutor, le cunoştea bine. (...) În stadiul actual al gramaticii româneşti (...) lucrurile s-au clarificat şi s-au sitematizat. (...) Gramatica a trecut din domeniul rece al abstracţiunilor în acela al ştiinţei vii, legate de practica vorbirii şi a scrierii. A fost înlăturat bunul plac de altădată, când fiecare autor de gramatică se credea îndreptăţit să inoveze şi să propună nu numai o metodă care-i aparţinea, ci şi o terminologie proprie. Astăzi cercetările se desfăşoară organizat în cadrul institutelor de lingvistică ale Academiei Române"[13].

*

La final de drum, ne exprimăm speranţa de a fi reuşit a realiza un cât de modest omagiu gramaticienilor noştri din toate timpurile, deşi cuvintele ne-au părut de multe ori insuficiente în conturarea imaginii grandioase a acestor personalităţi. Lor le datorăm tot ceea ce limba noastră are astăzi mai frumos şi, mai mult, le datorăm însăşi existenţa limbii noastre!

---

[13] *Ibidem*, p. 51-52.

Bibliografie

*** *Al. Rosetti în evocări.* Ediție de Andriana Fianu, București, Editura Minerva, 1995;

*** *Constantin Diaconovici Loga.* Culegere îngrijită de I. Iliescu, Timișoara, Tipografia Universității Timișoara, 1971;

*** *Dicționar general de științe ale limbii*, București, Editura Științifică, 1997 ;

*** *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, Editura Academiei R. S. R., 1979;

*** *Gramatica limbii române*, București, Editura Academiei R. P. R., 1954;

*** *Gramatica limbii române*, București, Editura Academiei R. S. R., 1966;

*** *Ion Budai-Deleanu interpretat de...*, București, Editura Eminescu, 1980;

*** *Ion Heliade Rădulescu interpretat de...*, București, Editura Eminescu, 1980;

*** *Iorgu Iordan. 100 de ani de la naștere*, Iași, 1989;

*** *Istoria lingvisticii românești* (coordonator I. Iordan), București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978;

*** *Limba română*, București, Editura Academiei R. P. R., 1956;

*** *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 ani* (președintele comitetului de inițiativă Iorgu Iordan), București, Editura Academiei R. S. R., 1965;

*** *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, Editura Academiei R. P. R., 1958;

Avram, Mioara – *Dezvoltarea studiilor de gramatică descriptivă în țara noastră de la 23 august 1944*, în *Limba română*, VIII, 1959, nr. 4;

Avram, Mioara – *Proiect pentru ediția a II-a a Gramaticii limbii române*, în *Limba română*, VIII, 1959, nr. 4;

Avram, Mioara – *Prima gramatică academică a limbii române*, în *Limba română*, XV, 1966, nr. 3;

Avram, Mioara – *Gramatica pentru toți*, București, Editura Academiei R. S. R., 1986;

Băiculescu, George – *Ioan Eliade-Rădulescu. Omul și opera*, București, Edtura Cartea Românească, în *Cunoștințe folositoare*, Seria C, *Din lumea largă*, nr. 78;

Bela, Nagy – *Viața și activitatea lui Dimitrie Eustatievici*, Budapesta, Tankönyvkiado, 1987;

Bianu, Ioan & Hodoș, Nerva – *Bibliografia românească veche*, tom. II (1716-1808), București, 1910;

Bianu, Ion – *Catalogul manuscriptelor românești*, București, 1907;

Bogdan, Ioan – *Un lexicon slavo-român din secolul XVIII*, în *Convorbiri literare*, XXV, 1891;

Bogdan-Duică, G. – *Istoria literaturii române moderne. Întâii poeți munteni*, Cluj, Editura Institutului de Arte Grafice "Ardealul", 1923;

Budai-Deleanu, Ion – *Scrieri lingvistice.* Text stabilit şi glosar de Mirela Teodorescu, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1970;
Bulgăr, Gheorghe – *Momentul Eminescu şi evoluţia limbii române literare*, Bucureşti, Editura Minerva, 1971;
Byck, Jacques – *Gramatica limbii române* (ediţia a II-a), Bucureşti, Editura Ziarului "Universul", 1945;
Byck, Jacques – *Studii şi articole. Pagini alese*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1967;
Candid, Muşlea – *O dinastie de preoţi şi protopopi. Radu Tempea. Şase generaii de preoţi şi protopopi din aceeaşi familie*, Braşov, Institutul de Arte Grafice Astra, 1939;
Capidan, Th. – *Limbă şi cultură*, Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1943;
Călinescu, George – *I. Heliade Rădulescu şi şcoala sa*, Bucureşti, Editura Tineretului, 1966;
Cârstoiu, Cornel – *Ienache Văcărescu. Viaţa şi opera*, Bucureşti, Editura Minerva, 1974;
Chiriţă, C., Pestrea Suciu, S., Moţ, Mircea (coordonator) – *Gramatică de la A la Z* (ediţia a II-a), Piteşti, Editura Paralela 45, 2003;
Chivu, Gheorghe – ***Elementa** înainte de **Elementa**. Consideraţii asupra primei gramatici româneşti scrise în limba latină*, în *Actele colocviului catedrei de limba română*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2002;
Cipariu, Timotei – *Opere.* Ediţie îngrijită de Carmen-Gabriela Pamfil, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1992;
Constantinescu, Pompiliu – *O carte de ştiinţă românească*, în *Revista Fundaţiilor Regale*, VII, 1940, nr. 9;
Constantinescu-Dobridor, Gheorghe – *Dicţionar de termeni lingvistici*, Bucureşti, Editura Teora, 1998;
Constantinescu-Dobridor, Gheorghe – *Gramatica limbii române*, Bucureşti, Editura Didactică şi Enciclopedică, 2001;
Costinescu, Mariana – *Normă şi dialect în primele gramatici româneşti*, în *Studii de limbă literară şi filologie*, II, 1972;
Coteanu, Ion – *A apărut Gramatica limbii române (ediţia a II-a)*, în *România Liberă*, XXII, 1964, nr. 5999;
Coteanu, Ion – *Gramatica de bază a limbii române*, Bucureşti, Editura Garamond, 1993;
Coteanu, Ion – *Principalele aspecte ale structuralismului contemporan*, în *Elemente de lingvistică structurală*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1967;
Creţu, Grigore – *Studiu introductiv* la Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-românesc şi tâlcuirea numelor din 1649*, Bucureşti, 1900;

Creţu, Ioana – *Interviu cu Eugeniu Coşeriu: Intuiţia lui Jakobson*, în *Transilvania*, 2003, nr. 4;
Densusianu, Ar. – *Gramatica romînă. Pentru învăţămîntul secundar de H. Tiktin. Teorie şi Practică*, în *Revista critică literară*, 1893, nr. 6-7;
Densusianu, Ovid – *Literatura română modernă*, vol. I, Bucureşti, Editura Eminescu, 1985;
Densusianu, Ovid – *Literatura română. Gramatică*, în *Revista universitară*, I, 1900, nr. 3-9;
Diaconescu, Ion – *Probleme de sintaxă a limbii române actuale*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1989;
Diaconovici Loga, Constantin – *Gramatica românească*. Ediţie îngrijită de Olimpia Şerban şi Eugen Dorcecu, Timişoara, Editura Facla, 1973;
Dimitrescu, Florica – *Un articol despre Al. Lambrior*, în *Limba română*, VI, 1957, nr. 4;
Dimitriu, Corneliu – *Tratat de gramatică a limbii române*, Iaşi, Institutul European, 1999;
Draşoveanu, D. D – *Teze şi antiteze în sintaxa limbii române*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 1997;
Draşoveanu, D. D. – *Gramatica limbii romîne...*, în *Studii şi cercetări lingvistice*, VII, nr. 1-2;
Eustatievici, Dimitrie – *Gramatica rumânească (1757). Prima gramatică a limbii române*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1969;
Florea, Melania – *Structura grupului nominal în limba română contemporană*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983;
Florea, Viorica – *Numeralul. Analiză distributivă*, în *Limba română*, XIV, 1965, nr. 3;
Gafiţanu, Daniela – *Academia R. P. R. Gramatica limbii române*, în *Analele ştiinţifice ale Universităţii "Al. I. Cuza"*, I, 1955;
Gafiţanu, Daniela – *Concepţia lingvistică a lui Al. Lambrior*, în *Analele ştiinţifice ale Universităţii " Al. I. Cuza"*, serie nouă, II, 1956, Secţiunea III (ştiinţe sociale);
Gafiţanu, Daniela – *Alexandru Philippide*, în *Limba română, VIII, 1959*, nr. 3;
Gh. Păun, – *Gramatici matriciale*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1981;
Gherman, Mihai – *Despre Dicţionarul şi Gramatica lui Grigore Maior*, în *Convorbiri literare*, XXXIV, 1989, nr. 1;
Gheţie, Ion – *Contribuţii la istoricul alfabetului românesc de tranziţie. Un precursor al lui I. Heliade-Rădulescu*, în *Omagiu lui Al. Rosetti la 70 de ani*, Bucureşti, Editura Academiei R. S. R., 1965;
Gheţie, Ion – *Ion Heliade Rădulescu şi unificarea limbii române literare*, în *Limba română*, XXI, 1972, nr. 2;
Gheţie, Ion – *Opera lingvistică a lui Ion Budai-Deleanu*, Bucureşti, Editura Academiei R. S. R., 1966;

Gheţie, Ion – *Prima gramatică romînească modernă*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan. Cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, Bucureşti, Editura Academei R. P. R., 1958;
Giosu, Ştefan – *Studii de gramatică*, în *Analele ştiinţifice ale Universităţii "Al. I. Cuza"*, Secţiunea III (Ştiinţe sociale), II, 1956;
Graur, Alexandru & Wald, Lucia – *Scurtă istorie a lingvisticii*, Bucureşti, 1977;
Graur, Alexandru – *O gramatică a limbii române*, în *Revista Fundaţiilor Regale*, V, 1938, nr. 3;
Grecu, V. Victor - *Unitatea limbii în concepţia şi preocupările lui Timotei Cipariu*, în *Limbă şi literatură*, vol. 26, 1970;
Grecu, V. Victor – *Preocupările lui Ion Budai-Deleanu pentru unificarea limbii literare*, în *Limbă şi literatură*, vol. 27, 1970;
Grecu, V. Victor – *Şcoala Ardeleană şi unitatea limbii române literare*, Timişoara, Editura Facla, 1973;
Guţu Romalo, Valeria, *Sintaxa limbii române. Probleme şi interpretări*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1973;
Haneş, Petre – *Gramatica lui Ienăchiţă Văcărescu*, în *Limbă şi literatură*, IV, 1960;
Hasdeu, Bogdan Petriceicu – *Cuvente den bătrâni*. Texte alese, cu o introducere şi note de J. Byck, Bucureşti, Editura Cultura Naţională, 1878;
Heliade Rădulescu, Ion – *Scrisori şi acte*. Ediţie îngrijită, texte alese, glosar, indice de George Potra, Nicolae Simache şi George G. Potra, Bucureşti, Editura Minerva, 1972;
Heliade Rădulescu, Ion – *Scrieri lingvistice*, Ediţie, studiu introductiv, note şi bibliografie de Ion Popescu-Sireteanu, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1973;
Heliade Rădulescu, Ion – *Gramatică românească*. Ediţie, studiu introductiv de Ion Popescu-Sireteanu, studiu final de V. Guţu Romalo, Bucureşti, Editura Eminescu, 1980;
Ionaşcu, Romulus – *Gramaticii români. Tractat istoric despre evoluţiunea studiului gramaticei limbei române de la 1757 până astăzi*, Iaşi, 1914;
Iordan, Iorgu – *Gramatica limbii române*, Bucureşti, Cartea Românească, 1937;
Iordan, Iorgu – *Limba română actuală, o gramatică a "greşelilor"*, Bucureşti, Editura Socec, 1948;
Iordan, Iorgu – *Alexandru Lambrior*, în *Cum vorbim*, I, 1949, nr. 5;
Iordan, Iorgu – *Gramatica limbii române*, în *Contemporanul*, 1955, nr. 7;
Iordan, Iorgu – *Limba română contemporană*, Bucureşti, Editura Ministerului Învăţământului, 1956 (ediţia a II-a);
Iordan, Iorgu – *Scurt istoric al principalelor lucrări de gramatică românească*, în *Limbă şi literatură*, II, 1956;
Iordan, Iorgu – *Sextil Puşcariu*, în *Cercetări de lingvistică*, XI, 1966, nr.2;

Iordan, Iorgu – *Alexandru I. Philippide*, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1969;
Iordan, Iorgu & Robu, Vladimir, *Limba română contemporană*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1978;
Iordan, I., Guţu Romalo, V. & Nicolescu, Al. – *Structura morfologică a limbii române*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1967;
Iorga, Nicolae – *Istoria literaturii româneşti în veacul al XIX, de la 1821 înainte*, vol. III, Bucureşti, 1909;
Iorga, Nicolae – *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821)*, vol. II, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1969;
Iorgovici, Paul – *Observaţii de limba rumânească*. Ediţie critică, studiu intoductiv, note, bibliografie de Doina Bogdan-Dascălu şi Crişu Dascălu, Timişoara, Editura Facla, 1979;
Irimia, Dumitru – *Gramatica limbii române*, Iaşi, Editura Polirom, 1997;
Istrate, Gavril – *Iorgu Iordan, Limba română actuală*, în *Transilvania*, anul 75, 1944, nr. 1;
Istrate, Gavril – *Dialectele limbii romîne în concepţia lui Alexandru Philippide*, în *Limba română*, VIII, 1959, nr. 3;
Istrate, Gavril – *Gramatica lui Radu Tempea*, în *Limba română literară. Studii şi articole*, Bucureşti, Editura Minerva, 1970;
Istrate, Maria – *Sextil Puşcariu, Limba română. Vol. I Privire generală*, în *Buletinul Institutului de Filologie Română " A. Philippide"*, VII, 1941;
Ivaşcu, George – *Istoria literaturii române*, vol I, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1969;
Ivănescu, Gheorghe – *Iorgu Iordan. O gramatică a greşelilor*, în *Buletinul Institutului de filologie română "A. Philippide"*, vol. XI-XII, 1944-1945;
Kelemen, B. – *Sextil Puşcariu şi unele probleme de teorie a limbii*, în *Cercetări de lingvistică*, XIX, 1974, nr. 1;
Lambrior, Alexandru – *Studii de lingvistică şi folcloristică*. Ediţie îngrijită de Ion Nuţă, Iaşi, Editura Junimea, 1976;
Lăudat, I. D. – *Personalităţi ale culturii româneşti*, Iaşi, Universitatea "Al. I. Cuza", 1989;
Macrea, Dimitrie – *Opera lingvistică a lui Sextil Puşcariu*, în *Limba română*, V, 1956, nr. 6;
Macrea, Dimitrie – *Lingvişti şi filologi români*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1959;
Macrea, Dimitrie – *Probleme de lingvistică română*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1961;
Macrea, Dimitrie – *Studii de lingvistică română*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1970;
Macrea, Dimitrie – *Contribuţii la istoria lingvisticii şi filologiei româneşti*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978;

B.C.U. "M. EMINESCU" IAŞI

Macrea, Dimitrie – *Probleme ale structurii şi evoluţiei limbii române*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1982;
Marcu, Florin – *Înfiinţarea Societăţii Literare (Academice) Române*, în *Limba română*, XV, 1966, nr. 5;
Marino, Adrian – *Iluminiştii români şi problema "cultivării" limbii*, în *Limba română*, 13, 1964, nr. 6;
Matei, Pamfil – *Morfosintaxa limbii române*, Sibiu, Editura Imago, 2001;
Micu, Samuil & Şincai, Gheorghe – *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, Cluj-Napoca, Dacia, 1980;
Mihalache, C. N. – *Gramatica limbii române*, în *Scrisul bănăţean*, 1954, nr. 4;
Mounin, Georges – *Istoria lingvisticii*. Traducere de Const. Dominte, Bucureşti, Editura Paideia, 1999;
Munteanu, Ştefan & Ţâra, V. D. – *Istoria limbii române literare*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1978;
Mureşianu, Ion – *Un mare dascăl bănăţean: Constantin Diaconovici Loga*, în *Scrisul bănăţean*, IX, 1958, nr. 5;
Muţiu, I. & Şerban, V. – *Gramatica limbii române*, în *Contemporanul*, 1964, nr. 15;
Neamţu, G. G. – *Predicatul în limba română. O reconsiderare a predicatului nominal*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986;
Neamţu, G. G. – *Teoria şi practica analizei gramaticale: distincţii şi... distincţii*, Cluj-Napoca, Editura Excelsior, 1999;
Negraru, Maria & Moţiu-Marcus, Aurora – *Morfo-sintaxa limbii române. Cercetare bibliografică*, Bucureşti, 1973;
Nicolescu, Aurel – *Despre primele atestări ale termenului "limba naţională"*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, Bucureşti, Editura Academiei R. P. R., 1958;
Nicolescu, Aurel – *Şcoala ardeleană şi limba română*, Bucureşti, Editura Ştiinţfică, 1971;
Onu, Liviu – *Un moment important în studiul limbii române*, în *Steaua*, V, 1954, nr. 6;
Pană Dindelegan, Gabriela – *Teorie şi analiză gramaticală*, Bucureşti, Editura Coresi, 1992;
Pană Dindelegan, Gabriela – *Sintaxa grupului verbal*, Braşov, Editura Aula, 1999;
Pană Dindelegan, Gabriela – *Elemente de gramatică. Dificultăţi, controverse, noi interpretări*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2003;
Papadima, Ovidiu – *Ipostaze ale iluminismului românesc*, Bucureşti, Editura Minerva, 1975;
Pascu, Giorge – *Gramatica lui Văcărescu*, în *Convorbiri literare*, 56, iunie 1924;
Pătruţ, Ion – *Sextil Puşcariu*, în *Cercetări de lingvistică*, XIX, 1974, nr. 1;

Păun, Gheorghe – *Gramatici matriciale*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1981;
Pervain, Iosif – *Un manuscris puţin studiat al lui Ion Budai-Deleanu*, în *Tribuna*, 1960, nr. 25;
Pervain, Iosif – *De la Fundamenta grammatices linguae romaenicae... la Temeiurile gramaticii româneşti*, în *Studii de literatură română*, Cluj, Editura Dacia, 1971;
Philippide, Alexandru – *Gramatică elementară a limbii romîne*, Iaşi, Editura Librăriei Isr. Kupperman, 1897.
Piru, Alexandru – *Poeţii Văcăreşti*, Editura Tineretului, Bucureşti, 1967;
Pompiliu Constantinescu, *O carte de ştiinţă românească*, în *Revista Fundaţiilor Regale*, VII, 1940, nr. 9;
Popescu, Ion – *Gramatica limbii române, ediţia a II-a*, în *Limba română*, XIII, 1964, nr. 5;
Popovici, D. – *Studii literare, I. Literatura română în epoca "luminilor"*, Cluj, Editura Dacia, 1972;
Puşcariu, Sextil – *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ediţia a II-a, Sibiu, 1930;
Puşcariu, Sextil – *Limba română*, vol. I *Privire generală*. Prefaţă de G. Istrate, note, bibliografie de Ilie Dan, Bucureşti, Editura Minerva, 1976;
Raţiu, Ioan – *Timoteiu Cipariu*, Blaj, Tipografia Seminarului Archidiecezan, 1905;
Rizescu, Ioan – *Contribuţia lui Tiktin la dezvoltarea lingvisticii româneşti* (teză de doctorat), Bucureşti, 1956;
Rizescu, Ioan – *Harion Tiktin, omul şi opera*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1971;
Roman, Ion – *Umor şi... gramatică*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1968;
Rosetti, Alexandru – *Gramatica limbii române*, Bucureşti, Editura Universul, 1943;
Rosetti, Alexandru & Byck, Jaques – *Gramatica limbii române*.(ediţia a II-a), Bucureşti, Editura Ziarului "Universul", 1945;
Rosetti, Alexandru, Cazacu, Boris & Onu, Liviu – *Istoria limbii române literare*, Bucureşti, Editura Minerva, 1971;
Rusu, Grigore – *Probleme de fonetică-fonologie în concepţia lui Sextil Puşcariu*, în *Cercetări de lingvistică*, XIX, 1974, nr. 1;
Săghinescu, V. – *Războiul nostru gramatical şi babilonia ortografică*, Iaşi, Tipografia Naţională, 1890;
Scraba, G. D. – *Ioan Heliade Rădulescu. Începuturile filozofiei şi sociologiei române*, Bucureşti, Editura Socec, 1921;
Seche, Luiza – *În jurul categoriei gramaticale*, în *Limba română*, IX, 1960, nr. 3;
Stati, Sorin – *Academia RSR, Gramatica limbii române*, în *Studii şi cercetări lingvistice*, VII, 1966, nr. 6;

Stati, Sorin – *Aspecte ale analizei sintactice*, în *Elemente de lingvistică structurală*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1967;
Stati, Sorin – *Teorie şi metodă în sintaxă*, Bucureşti, Editura Academiei R. S. R., 1967;
Strungaru, Diomid – *Staicu grămăticul. Contribuţii la istoria scrisului românesc din secolul al XVII-lea.* Rezumatul tezei de doctorat, Bucureşti, T. U. B., 1973;
Strungaru, Diomid –*Gramatica lui Smotriţki şi prima gramatică românească*, în *Romanoslavica*, IV, 1960;
Şăineanu, Lazăr – *Ioan Eliad Rădulescu ca gramatic şi filolog*, Bucureşti, 1892;
Şiadbei, I – *Alexandru Lambrior*, în *Viaţa românească*, XV, 1923, nr. 4-6;
Teodorescu, Ecaterina – *Gramatica lui Ion Eliade Rădulescu*, în *Analele ştiinţifice ale Universităţii "Al. I. Cuza"*, Iaşi, serie nouă, secţiunea III (Ştiinţe sociale), tom I, 1955;
Teodorescu, Ecaterina – *Iorgu Iordan, Limba română contemporană*, în *Analele ştiinţifice ale Universităţii "Al. I. Cuza"*, I, 1955;
Tiktin, Hariton – *Gramatica română*, Bucureşti, Editura Tempo, 1945;
Todoran, R. – *Sextil Puşcariu şi limba literară*, în *Cercetări de lingvistică*, XIX, 1974, nr. 1;
Toma, Gh. – *Sextil Puşcariu, Limba română, vol. I Privire generală*, în *Buletinul Institutului Român din Sofia*, I, 1941, nr. 2;
Topliceanu, Traian – *Constantin Diaconovici Loga*, Lugoj, 1929;
Topliceanu, Traian – *Paul Iorgovici*, Timişoara, Tipografia Românească, 1932;
Toşa, Al – *Elemente de morfologie*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983;
Trandafir, Gh. – *Două lucrări lingvistice ale Academiei R. P. R.: Gramatica limbii române şi Limba română*, în *Limba română*, VI, 1957, nr. 4;
Trandafir, Gh. – *Probleme controversate de gramatică a limbii române*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1982;
Ţepelea, Gabriel & Bulgăr, Gheorghe – *Momente din evoluţia limbii române literare*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1973;
Vaida, Mircea – *Ion Budai-Deleanu*, Oradea, Editura Albatros, 1977;
Vasiliu, Emil – *Din activitatea în domeniul gramaticii a lui H. Tiktin*, în *Limba română*, III, 1954, nr.1;
Vasiliu, Emil & Galopenţia Eretescu, Sanda – *Sintaxa transformaţională a limbii române*, Bucureşti, Editura Academiei R. S. R., 1969;
Wald, Lucia – *Institutiones linguae valachicae*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2001;
Wolf, Siegfried – *Locul gramaticilor slavo-române şi ruso-române în istoria gândirii gramaticale româneşti* (teză de doctorat), Universitatea Bucureşti, 1994;

Cuprins

Cuvânt înainte..... I-III
Introducere..... 1

Capitolul I – **Începuturile gramaticii românești (1600-1780)** 5
Primele încercări de gramatică în limba română..... 6
Prima gramatică completă a limbii române:
Gramatica lui Dimitrie Eustatievici..... 13
Gramatica lui Macarie..... 26
Prima gramatică românească redactată în limba latină:
Gramatica de la Kalocsa..... 29

Capitolul II – **Gramatica românească între 1780-1828** 40
Iluminismul în cultura română..... 41
Prima gramatică românească tipărită (în limba latină):
Gramatica lui Samuil Micu și Gheoghe Șincai... 47
Prima gramatică românească tipărită în limba română:
Gramatica lui Ienăchiță Văcărescu..... 63
Prima gramatică latinizantă scrisă în limba română:
Gramatica lui Radu Tempea..... 81
Gramatica lui Paul Iorgovici..... 88
Gramaticile lui Ion Budai-Deleanu..... 98
Gramatica lui Constantin Diaconovici Loga..... 112

Capitolul III – **Gramatica românească între 1828-1877** 124
Prima gramatică descriptivă și normativă a limbii române:
Gramatica lui Ion Heliade Rădulescu..... 133
Prima gramatică românească academică:
Gramatica lui Timotei Cipariu..... 163

Capitolul IV – **Gramatica românească între 1877-1918** 191
Studiile de gramatică ale lui Alexandru Lambrior..... 198
Prima gramatică științifică a limbii române:
Gramatica lui Hariton Tiktin..... 218
Gramatica lui Alexandru Philippide..... 241

Capitolul V – **Gramatica românească între 1918-1954** 254
Scoala de la Cluj: *Sextil Puşcariu*..... 257
Şcoala de la Bucureşti: *Alexandru Rosetti, Jacques Byck*..... 282
Şcoala de la Iaşi: *Iorgu Iordan*..... 304

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul VI – Gramatica românească după 1954.
Între tradiție și inovație 341
Gramatica Academiei (ediţiile I, II)..... 351
Orientările moderne în gramatica românească..... 366
Ultima ediție a *Gramaticii Academiei* (ediția a III-a)..... 387

Concluzie..... 392
Bibliografie..... 395

B.C.U. "M. EMINESCU" IAȘI

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Dacă se ridică domenii ale preocupărilor filologice și lingvistice, aceasta de sporul în diacronie, de anvergura de cercetări și lucrări de sinteză, așa cum sunt ori gratia lexicografiei, utilizate prin contribuție lui Romulus Ichașcu, Ovid Densusianu, Flora Stoica, Luiza și Mircea Seche, Iorgu Iordan, Ion Coteanu, Boris Cazacu, Dimitrie Macrea, Ștefan Munteanu, Ileana Oancea, Victor V. Grecu etc., în schimb, cada ce este cu [illegible] mai păgubitor și regretabil, un domeniu de primordiale însemnătate, iusta al [illegible] număr impresionant de lucrări, nu s-a bucurat de atenția cuvenită, rămânând [illegible] și așteptându-și [illegible] de pecetarea și binevenita sinteză.

În zarea urgentă și a valorii travaliului [illegible] se [illegible] și cercetarea de față hărăzită, prin [illegible] [illegible] și elaborări ei, ea răspunde unui deziderat național.

ISBN 973-[illegible]